

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том V (117)

Київ
2009

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский Дом Дмитрия Бураго

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск II

Том V (117)

Киев
2009

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009.
– Вип. 11. – Т. V (117). – 318 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**; д-р філол. наук, проф. **А. Й. Багмут**; д-р філол. наук, проф. **В. М. Бріцин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробйова**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України **Д. В. Затонський**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **М. О. Карпенко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України **С. Б. Кримський**; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України **Н. Є. Крутікова**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережинська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**; д-р філол. наук, проф. **Ф. О. Нікітіна**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. **Ю. В. Павленко**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Склярєнко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелева**.

ЭНАНТИОСЕМИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ КАК ТИП КОНЦЕПТА

Предметом статьи являются энантиосемические концепты, особенностью которых является то, что на основе одной архисемы развивается два противоположных значения в пределах одной языковой единицы. Поскольку такие концепты участвуют в формировании отдельных фрагментов языковой картины мира, то мы предлагаем рассматривать энантиосемические концепты как отдельный тип концептов.

Ключевые слова: энантиосемический концепт, языковая картина мира.

The main object being under discussion in the article is the concepts that develop antonymic senses within themselves on the basis of their supersenses. Inasmuch as such concepts make up intire pieces of the language outlook we consider them to be a separate type of concepts.

Key words: concept, language outlook, antonymic senses.

Объективная реальность отражается человеком в ощущениях и выражается словом, которое становится для носителя языка материальной формой выражения понятий, сформированных в сознании. Чем сложнее факт бытия, который должен быть воспринят, тем сложнее и процесс его осмысления, находящийся под влиянием различных явлений окружающего мира. Вследствие этого и конечная оценка может быть весьма противоречивой. Н. И. Горелов считает: «Противоречивость суждений, зафиксированная в языковой форме, отражает не только возможность изменений устоявшихся, концептуальных построений, но и зависимость последних от сложности отражаемого явления и от конкретных социальных явлений в их динамике. Закрепление за определенными суждениями и «формулировками жизни» языковой единицы приобретает соответственные «спектры актуальных и потенциальных значений» – от близких до противоположных» [1: 71].

Таким образом, колебание смысла внутри понятий, изменения, происходящие вокруг человека, находят отражение в языке и проявляются в различных семантических процессах. Одним из видов изменения значения слова является энантиосемия, под которой В. И. Шерцль понимал «то явление, где одно и то же слово вмещает в себе два прямо противоположных друг другу значения» [2: 1], а Н. К. Салихова – «способность слова выражать противоположные значения в процессе функционирования слова на уровне речи и сохранять их в своей семантической структуре на уровне системы» [3: 86].

В наших исследованиях мы уже обращались к антонимическим концептам, в которых колебание смысла архисемы происходит между двумя концептами, составляющими ядерную оппозицию [4].

Пара противоположных друг другу значений является не только наименованием концепта, эта пара представляет собой начальный пункт рассмотрения содержания концепта

именно как антонимического. В поле такого концепта втягиваются другие, более простые концепты. В состав антонимических концептов входят также энантиосемические концепты, которые мы предполагаем выделить как подтип антонимического.

Такие концепты, как *хитрость*, *зависть*, *халтура*, являясь языковыми знаками, не имеющими денотата, в силу своей сложности допускают наличие внутри себя двух сосуществующих противоположных смыслов, которые актуализируются в речи носителями языка. Надо отметить, что на такую возможность ученые уже обращали внимание. Л. Грузберг это свойство концепта определяла как антиномичность: «Под антиномией мы традиционно понимаем сочетание двух взаимопротиворечащих суждений об одном и том же объекте, каждое из которых допускает одинаково убедительное логическое обоснование» [5: 2]. В ее интерпретации антиномия по своему содержанию коррелирует с энантиосемией.

Убедительным доказательством такой сложности концептов *зависть*, *хитрость*, *халтура* является история становления.

Этимология понятия *зависть* одина для русского и английского языков: «видеть издали, засмотреться недоброжелательно, косо, зло». Общим основанием из наивной картины мира была вера в дурной глаз и способность сглазить, если долго смотреть на человека [7: 313; 12: 318]. Близкие определения представлены в словаре современного английского языка и в словаре В. Даля, единым смыслом которых является «чувство недоброжелательства и нерасположения к кому-либо, вызванное действительным или мнимым превосходством, преуспеванием» [8: 200; 6: 560]. Трудности заключаются в тех оттенках, которые дополняют определения. В этимологическом словаре английского языка указывается, что в более ранний период слово *зависть* развило значение *desire* (желание) [12: 318]. В. Даль в качестве дополнительного значения приводит следующее: «*Завистный* к зависти, *соревнованию* относящийся» [6: 560]. Значит, можно сделать вывод о том, что даже словарное содержание *зависти* шире, чем общеизвестное однозначное отрицательное определение.

Такая широта и сложность не могли не отразиться на восприятии данного понятия носителями языка. Например, А. С. Пушкин так отозвался о зависти: «Зависть – сестра соревнования, следовательно, из хорошего рода» [10: 60]. Мы согласны с мнением Л. А. Булаховского о том, что элементы энантиосемичности заложены в особенностях применения слова. Исследователь подчеркивает, что нам приходится принимать во внимание природу чувств, способных по-разному окрашивать те же самые или близкие представления в зависимости от установки, которую получает слово в своем употреблении [11: 69-70].

Место, занимаемое исследуемым концептом в наивной картине мира (далее НКМ) носителей языка, и те номинации, которыми он обрастает, определяются самими говорящими. Процесс освоения зависит от исторических условий, влияющих на осмысление *зависти* как явления, присущего любому обществу, на любом этапе его социального развития.

Так как во фрагменте русской языковой картины (далее ЯКМ) мира существует один языковой знак *зависть*, в кодифицированный русский язык вошли два словосочетания и появилась оппозиция *черная зависть* – *белая зависть*, имеющая следующий фрейм: *кто делает другим зло и кто не делает* [10: 59].

В английской ЯКМ есть три слова, которые выражают общее понятие, но акцентируют внимание на некоторых оттенках значения. Мы уже обращали внимание на данную особенность английского языка выражать каждый оттенок значения новым (не обязательно однокорневым) словом [4]. Таким образом, к глаголу *to envy* присоединятся *to be jealous* и *to grudge*. Словарное значение *to be jealous* включает в себя зависть, как таковую, и ревность в любви [8: 334]. Этимологически восходит к французскому названию окна, которое позволяло человеку наблюдать за происходящим, оставаясь незамеченным [12: 492]. Общий этимологический словарь сюда же как слово близкое относит и *zeal* (рвение, усердие) [9: 840]. Глагол *to grudge* является крайней точкой проявления недовольства чьим-либо успехом и обозначает: жалеть, неохотно давать, завидовать, иметь зуб против кого-либо [8: 271]. Близкие значения отражены и в этимологии: сетовать, не желать благодарить [12: 417].

Что касается ревности в русском языке, то надо отметить, что современное значение «ревнивый, то есть мучительно сомневающийся в чьей-либо верности, любви» развилось к XVIII веку из значений ревностный, соревнующийся, соперничающий [7: 104]. В данном случае явление энантиосемии можно рассматривать как ряд диахронных фактов: «одно из значений активно в современном языке, другое противоположное устарело» [3: 87].

Итак, можно сделать вывод о том, что в русском языке энантиосемия в концепте *зависть* носителями языка выражается на основе фреймов с противоположным содержанием. А различие в номинации маркируется при помощи устоявшейся антонимической пары *белое – черное* как символа противопоставления добра и зла. В английском языке энантиосемичность концепта *зависть* носителями языка передается через три слова, отражающие весь спектр значений, которые могли бы передать протеворечивость определяемой сущности.

Для русской ЯКМ концептуальным является понятие *халтура*. Необходимо отметить его неоднозначность, так как одно из значений в русском кодифицированном языке является антонимичным *усердию*. Второе значение языковой единицы *халтура* свидетельствует о развивающейся энантиосемии: ‘побочная работа для дополнительного заработка; сам такой заработок; небрежная, наспех, кое-как выполненная работа; о вещи, сделанной таким образом; продукт такой работы’ [13]. Двойственность значения присутствует и в определении русского глагола *халтурить*.

Важно, на наш взгляд, отметить связь понятия *халтура* с семантически схожим понятием *шабаши*. Его определение в словаре В. Даля ‘отдых, конец работ, время свободное от дела, пора роздыха’ [4] сохранилось и в словаре современного русского языка: ‘команда полного окончания работы или объявление перерыва’ [13]. Но наиболее полно смысл отражен в толковании глаголов *шабашишь* – ‘кончить работу в урочный час’ и *шабашиничать* – ‘прогуливать рабочие дни, дать себе произвольно шабашишь’ [4]. Оба оттенка значения, несколько изменив коннотацию, объединились в современном слове *шабашишь* – ‘работать для дополнительного заработка обычно в свободное от основной работы время’. Что касается существительных со значением лица, то в определении слова *халтурищик* представлен только отрицательный смысл. В то же время в определениях слов *шабашиник (шабашиница)* присутствует только одно значение – ‘тот, кто шабашишь где-л.’ Для английской ЯКМ наличие

глаголов и существительных, обозначающих действующее лицо и соответствующих понятию *халтуры*, не характерно. В данном случае употребляются описательные конструкции.

В английской ЯКМ энантиосемичного понятия *халтура* нет. Для передачи соответствующих смыслов употребляются описательные конструкции. Сема 'плохой работы' отражена в словах *slapdash / careless work, hatch-work, botch*, одно из значений последней лексемы 'латать, заплатка', *bungle* может переводиться на русский язык как *халтура*, но обозначает скорее ошибку, путаницу. Значение легкого, побочного заработка передается при помощи описательных конструкций *money made on the side, money spinning side-line*, словосочетание *extra work* по смыслу соответствует русскому *сверхурочная работа*. Интересным является тот факт, что в английской ЯКМ для обозначения недобросовестной работы в литературе или искусстве используют отдельную лексему – *pot-boiler*.

В английской ЯКМ, как и в русской, в семантическое поле концепта *wit – foolishness* входит концепт *хитрость*. На наш взгляд, этот концепт также выступает как энантиосемический.

Содержание концепта *хитрость* настолько обширно, что представляется весьма сложным отнести его полностью к какому-либо антонимическому концепту, так как часть его содержания отсылает нас к антонимическим концептам *труд – безделье / work – idleness*, прежде всего к концепту *мастер*.

Поскольку значение энантиосемического концепта *хитрость* основывается на пересечении компонентов концепта *ум – глупость*, то нами принято решение рассматривать его в данном контексте. В пользу такого решения выступает этимология. П.Я. Черных в Историко-этимологическом словаре современного русского языка приводит следующее современное значение понятия *хитрый*: 'изворотливый, лукавый, коварный, идущий непрямыми, обманными путями для достижения ч.-л.; мудреный, замысловатый'. Началось формирование этого определения еще в дописьменную эпоху со значений 'вещий', 'мудрый'. В XI веке был зафиксирован глагол со смыслом 'придумывать, соображать'; значение прилагательного было детализировано в значительной степени: 'разумный, знающий, благопристойный, творческий, замысловатый'; появились наречие – 'мудро, искусно' и существительное в значении 'художник' (Повесть временных лет). В XII веке добавилось значение 'рассудительно', а к XIII веку – семы 'обманывать', 'лукавство', 'обман', 'хитрость'. П. Я. Черных делает вывод о том, что более старое значение прилагательного *хитрый* на древнерусской почве было положительное: 'мудрый', 'искусный'. Ученый полагает, оно имело значение 'быстрый', 'проворный', 'образительный', откуда позже 'разумный' и прочие [7]. Сема 'ума' в составе *хитрости* является остатком наиболее старого значения.

В этимологических словарях английского языка Klein's Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language и The Oxford Dictionary of English Etymology в качестве начального приводится слово *cunning*, архаичное значение которого 'способность'. Изменения в определении этой языковой единицы прослеживается авторами с XIII века, когда прилагательное обозначало 'ученый', в XIV веке это значение так же, как и русское, детализировалось: 'познающий мудрость, способный и опытный'. К XVI веку появляются семы 'лживость', 'обман', 'лукавство', 'коварство' и семы 'искусный', 'умельный' [12]. Позднее, с XVI века, значение *canny* имело семы 'проницательный', 'предусмотрительный', а к XVIII веку добавились все аспекты значения *cunning*: семы 'умный', 'осторожный', 'тихий' [12].

На современном этапе развития английского языка значение 'хитрость' заключено в нескольких лексемах, но акценты различны. Слово *cunning* является наиболее старым и включает в себя большинство сем, *artifice* к семе 'хитрости' добавляет сему 'искусности', *craft*, *shiftness* и *dodge* делают акцент на ловкости, склонности к аферам. Последнее из представленных слов имеет глагольное значение. К семе 'ловкости', помимо аферы, тесно примыкает жульничество – *deception*, хитрые приемы, уловки и коварство – *ruse*, *slyness*, *guile*. Русскому значению *хитрость* – 'сложность' соответствуют языковые единицы *intricacy* и *abstruseness*. Как видим, концепт *хитрость* в английской картине мира, как и в русской, энантиосемичен и примыкает к семантическому полю концептов *ум – глупость* / *wit – foolishness*. В английском языке русскому энантиосемическому концепту *хитрость* соответствует семантический ряд, между членами которого распределены семы 'ловкости' и 'искусства в работе', 'обмана' и 'коварства'.

Концепты *зависть*, *хитрость*, *халтура* как и антонимические концепты, участвуют в образовании фрагментов языковой действительности. Следовательно, концепты, основанные на энантиосемии, можно рассматривать как разновидность антонимического концепта, значит, как отдельный тип концепта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горелов И. Н. Экстралингвистическая обусловленность явления энантиосемии / И. Н. Горелов // Вопросы романо-германского языкознания: межвуз. сб. науч. тр. / редкол.: И. С. Тышлер (отв. ред.) [и др.]. – Саратов, 1986. – С. 64–72.
2. Шерцль В. И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) / В. И. Шерцль. – Воронеж: Тип. В. И. Исаева, 1884. – 83 с.
3. Салихова Н. К. Энантиосемия в языке и речи / Н. К. Салихова // Исследование языковых единиц в функциональном аспекте: сб. науч. тр. / Ташк. гос. ун-т; редкол.: Э. С. Азнаурова (отв. ред.) [и др.]. – Ташкент, 1989.
4. Погребная Н. А. Антонимический концепт в русском и английском языках: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01; 10.02.19 / Н. А. Погребная. – Калининград, 2006.
5. Грузберг Л. Концепт, или Отчего Америка – концепт, а Финляндия – нет? / Л. Грузберг // Филолог. – 2002. – № 1. – С. 58–61.
6. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. – М.: Рус. яз., 1981–1982. – Т. 1. – 1981. – 699 с.
7. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. / П. Я. Черных. – 6-е изд., стер. – М.: Рус. яз. Медиа, 2004. – Т. 2. – 560 с.
8. PASSWORD: англо-русский толковый словарь / ed. A. Pihlak. – Tallinn: TEA Language Center Ltd, 1996. – 888 с.
9. Klein, E. A comprehensive etymological dictionary of the English language / E. Klein. – Amsterdam, New York: Elsevier Publ., 1971. – 845 p.
10. Прохорова С. М. Концептуальная журналистика в Беларуси // Язык и социум: материалы V Междунар. науч. конф., 6–7 дек. 2002 г., Минск: в 2 ч. / Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2003. – Ч. 1. – С. 54–62.
11. Булаховский Л. А. Энантиосемия. Развитие противоположных значений / Л. А. Булаховский // Рус. речь. – 1988. – № 2. – С. 68–70.

12. Onions C. T. The Oxford dictionary of English etymology / C. T. Onions. – Oxford: Clarendon Press, 1966. – 1025 p.

13. Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2000. – 1534 с.

УДК 801

*Рамазанов С. П., Рядинская М. В.
(Волжский, Россия)*

ОБ УНИВЕРСАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье дается оценка роли иностранного языка в процессах коммуникации. Анализируется историческое, социальное, политическое и идеологическое значение языка. Выдвигается идея об универсальной функции иностранного языка, который может стать основой для лучшего понимания представителей разных культур. Приводятся точки зрения зарубежных специалистов (американского филолога Э. Сепира), (немецкого мыслителя Ю. Хабермаса) о влиянии английского языка на развитие международного общения. Делаются попытки определить роль русского языка как универсального средства общения на пространстве СНГ.

Ключевые слова: универсальная функция языка, межкультурная коммуникация, международные связи.

The article shows the role of the foreign language, its historical, social and ideological significance. The author gives an idea of the universal function of the foreign language, which could be the base for better understanding, if the representatives of different cultures speak the one. Today such a function can be taken by the English language. The opinions of some European and American specialists on the role of the English language are given. The author also analyses the role of the Russian language as the universal means of communication on the CIS area.

Key words: the universal function of the foreign language, international communication, international ties.

Язык – важнейшее средство человеческого общения. От того насколько быстро распространяется информация, в каком объеме, и что является средством ее передачи, зависит очень многое в сфере культурного, политического, социального взаимодействия людей. Такие процессы протекают не только между представителями общества отдельной страны. Необходимость устанавливать контакты с носителями других культур всегда делало владение иностранными языками особенно важным.

В разные исторические эпохи, возрастающая политическая, экономическая роль какого-либо государства приводила к распространению его культурного влияния на международной арене. Данные явления отражались и на межнациональном общении, придавая больше значимости языку усилившейся державы.

© Рамазанов С. П., Рядинская М. В., 2009

В период великих географических открытий испанский и португальский языки распространились далеко за пределы Европейского континента и на время завоевали ведущие позиции. Конец XVII и весь XVIII век в Европе прошел под воздействием французской культуры и языка, апогеем расцвета которых стало царствование Людовика XIV. Влияние французов было настолько велико, что не устояла даже Англия со своими культурными традициями, которая всегда держалась особняком по отношению к континентальной Европе. Английский язык и по сей день, обнаруживает огромный пласт слов, заимствованных из французского [1: 319].

Почти все восточные языки произошли от классического китайского, а для стран западной Азии и северо-востока Африки общим является арабский язык [2: 174].

В двадцать первом веке межнациональное взаимодействие вышло на качественно иной уровень. Современные средства коммуникации позволяют гражданам разных стран практически беспрепятственно пересекать границы. Масштабы экономического сотрудничества создают необходимость установления диалога, способствующего лучшему пониманию представителей бизнес элиты. В последние десятилетия огромное влияние на развитие международных связей оказывает распространение английского языка. Он давно стал универсальным средством общения для носителей разных культур и не только при контакте с самими англичанами, или американцами. Так, например международные конференции, саммиты часто объявляют именно этот язык – рабочим. Немцы, общаясь с японцами, или русскими говорят по-английски.

Существует точка зрения о том, что распространение какого-либо языка несет в себе нечто большее, чем просто лингвистические изменения или заимствование слов. Язык является отражением национальной культуры, характера, способа мышления того или иного народа. Усиливающаяся роль одного языка ведет к преобразованию по образу и подобию соответствующей национальной культуры.

В современном мире, состоящем преимущественно из суверенных независимых государств с длительной национальной историей, богатыми культурными традициями сопротивление восприятию иностранных ценностей и обычаев гораздо сильнее, нежели в предыдущие эпохи. Роль английского языка на современном этапе вызвана скорее объективными причинами. Распространение таких явлений как демократическое устройство государства, рыночная экономика, массовая культура, Интернет были созданы под влиянием США. Нет ничего удивительного, что английский язык занял лидирующие позиции в мире. Однако все эти ценности западного общества не насаждаются насильно (за исключением некоторых отдельных эпизодов в новейшей истории, например, война в Ираке), а чаще всего перенимаются другими народами в попытках преобразовать и модернизировать свое общество. Думается, что язык, на котором ранее говорили исключительно жители туманного Альбиона, в двадцать первом столетии стал универсальным средством общения и существенно облегчил процессы коммуникации, при этом он вовсе не посягает на культурную самобытность отдельных народов. Это доказывают исследования ученых лингвистов. Известный американский филолог, Эдвард Сепир так писал о влиянии английского языка на развитие истории и культуры: «В сравнении с классическим китайским, санскритом, арабским, греческим и латинским... которые играли роль проводников культуры в истории ... общекультурное влияние английского представляется почти ничтожным. ... Нет никаких данных, которые бы свидетельствовали о том,

чтобы он проник в лексическое нутро каких-либо иных языков, наподобие того, как ... арабский наводнил своими словами персидский и турецкий»[2: 174-175].

Английский язык обнаруживает универсальную функцию, выступая средством международного общения. На это обращают внимание, например, европейские государственные деятели. В рамках Европейского Парламента ведутся дискуссии о выработке единой языковой политики. Правительствам стран-членов ЕС рекомендуется уделить более пристальное внимание изучению иностранных языков (а большинство государств ЕС в качестве иностранного выбирают именно английский язык) [3].

Интересна и позиция некоторых ученых. За универсальную функцию языка выступает известный немецкий философ Юрген Хабермас. Он заявляет о том, что в условиях усилившейся интеграции в рамках ЕС, Европе требуется нечто большее, чем единое экономическое пространство, страны союза должны попытаться построить общее культурное поле. Возникает проблема понимания и коммуникационного взаимодействия представителей разных народов. Английский язык, по мнению ученого, уже стал универсальной основой для общения во всем мире. Поэтому немецкий мыслитель ратует за введение английского в качестве второго государственного языка после национального на просторах Евросоюза [4: 12-17]. Будет ли предложение Ю. Хабермаса реализовано, пока неясно. Однако в этом отношении важен сам факт существования таких идей в среде европейских интеллектуалов. Возможность изучения сразу двух государственных языков оценивается положительно.

В период существования СССР русский язык выступал в роли универсального для общения народов 15 республик. После распада Советского Союза со стороны нового руководства теперь уже независимых государств посыпались обвинения в том, что политика СССР была направлена на насильственную русификацию, наступление на национальные культуры и языки. С одной стороны влияние русского языка было действительно огромным. Именно на нем велось все судопроизводство, делопроизводство в государственных органах власти, международная деятельность, подготовка военнослужащих в вооруженных силах [5]. В такой ситуации знание русского языка было просто необходимо и могло действительно негативно сказаться на состоянии родных языков народов СССР. С другой стороны в период существования Советского Союза, руководство способствовало развитию национальных культур, проводились выставки, конференции, семинары. Знаменитая ВДНХ (выставка достижения народного хозяйства) проходившая в Москве с 1959-1991 года имела общесоюзное значение. Правительство обеспечивало гражданам право изучения родного языка, финансировало издание книг на каждом из 15 языков советских республик. Однако русский язык выступал связующим звеном, между, например, украинцами и казахами, туркменами и молдаванами.

Сегодня в рамках Содружества Независимых Государств русский язык также признан официальным и выступает в роли языка межнационального общения [6]. Однако правительства некоторых независимых республик проводят политику вытеснения русского языка из сфер общественной жизни (Молдавия, Туркменистан, Украина) [7]. Такие меры вовсе не способствуют усилению интеграционных процессов на пространстве СНГ и, конечно же, снижают значение универсальной функции русского языка. Интересен тот факт, что на его смену приходит английский язык. Граждане многих стран-членов СНГ

отдают явное предпочтение именно этому языку, наиболее ярким примером является Грузия [7].

Тем не менее, при наличии тесных экономических связей, длительного опыта совместного проживания в рамках одной страны, богатого культурного наследия было бы удивительно, если бы граждане стран-членов Содружества перестали пользоваться русским языком как универсальным средством международного общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Катагощина Н. А. и др. История французского языка / Н. А. Катагощина, М. С. Гурычева, К. А. Аллендорф. – 2-е изд, испр. – М.: Высш. школа, 1976. – 319 с.
2. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: персоналии. – М.: «Прогресс», «Универс», 1993. – С.174
3. Parliament welcomes strategy for multilingualism// Режим доступа: http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/037-12642-317-11-47-906-20061113IPR12527-13-11-2006-2006-false/default_en.htm
4. Habermas J. Why Europe needs a Constitution? // New Left Review 11, September-October 2001 – P. – 2-17
5. Закон СССР от 24.04.1990.О Языках народов СССР. Режим доступа: <http://www.bestpravo.ru/ussr/data01/tex10935.htm>
6. Модельный закон о языках. Принят постановлением N 24 - 6 от 4 декабря 2004 года//Режим доступа: <http://cis.minsk.by/main.aspx?uid=7850>
7. Из доклада МИД Российской Федерации «Русский язык в мире», Москва, 2003г. Режим доступа: <http://www.ln.mid.ru/nsdgpch.nsf/0/432569ee00522d3c43256df9003b051c?OpenDocument>

УДК 81'271

*Безрукова Т. А.
(Пермь, Россия)*

РЕЧЬ - ОБЪЕКТ СОЦИОЛОГИИ И ЛИНГВИСТИКИ. РОЛЕВАЯ ТЕОРИЯ

В данной статье речь пойдет о социолингвистике, как синтезе двух наук- социологии и лингвистики, а также дается понятие роли (ролевая теория) и статуса.

Речевая деятельность человека всегда включена в структуру отношений социальной системы, поэтому не случаен интерес исследователей к проблеме воздействия социальных экстралингвистических факторов на речевое поведение индивида в конкретных языковых ситуациях.

Сегодня многие ученые признают актуальным изучение речи на пересечении социальных и психологических дисциплин. Социолингвистика -междисциплинарное направление, возникшее на стыке языкознания и ряда смежных дисциплин — социологии,

© Безрукова Т. А., 2009

социальной психологии и этнографии. Социолингвистические исследования представляют интерес не только для лингвистов, но и социологов, философов, психологов. Синтез двух подходов (лингвистического и социологического), синтез теоретической, понятийного аппарата и исследовательских процедур позволяет гораздо глубже и разностороннее осветить природу явлений, лежащих в сфере перекрещивания интересов смежных дисциплин.

Долгом социолингвиста является попытка построить такие модели, которые объединяют кодовые формы и процессы с речевыми актами, а те и другие — с социальными функциями языка, что будет шагом к новой, покоящейся на более широком основании лингвистике. Социолингвист в своем стремлении соотносить языковые и социальные структуры ставит под сомнение многие основополагающие догматы “ортодоксальной” лингвистики. Он отыскивает вариации, которые традиционно привлекали мало внимания со стороны лингвистов, и пытается продемонстрировать, только наличие разных типов таких вариаций, но и то, что многие из них носят не случайный, а регулярный характер. Он представляет материал под таким углом зрения, чтобы включить признаки, обычно считающиеся “экстралингвистическими”. Рациональным кажется перенесение из социологии в лингвистику теории социальных ролей.

Согласно краткому словарю по социологии, теория ролей - это подход к изучению личности, согласно которому личность описывается посредством усвоенных и принятых ею или вынужденно выполняемых социальных функций и образцов поведения — ролей, вытекающих из ее социального статуса в данном обществе или социальной группе.

Ролевая теория разрабатывается в наше время в рамках социологии социолингвистики и ряда других отраслей знания. И. П. Тарасова [4] утверждает, что ролевая теория стремится учесть пример целостного подхода и принимает во внимание возрастные, личностные, должностные, поведенческие и речевые характеристики в их единстве, взаимосвязи и динамике. Иногда эта теория выявляет несоответствие ролей и их исполнителей, а также неуместность исполнения некоторых ролей при определенных обстоятельствах. Концептуальный аппарат ролевой теории по И. П. Тарасовой включает понятия роли, социальной позиции, ролевой деятельности, ролевых предписаний и ролевых ожиданий, иерархии ролей, ролевого конфликта, норм, мотивов, а также статуса и социализации человека.

Понятие Роли подразумевает, что существует характерный репертуар действий и, в частности, действий речевых, которые человек должен выполнять при определенных обстоятельствах. Рассматриваемое понятие может трактоваться по мнению И. П. Тарасовой с 3-х точек зрения: социологической, речевой и психологической. С социологической точки зрения/ репертуар наблюдаемых и усваиваемых ролей все время расширяется по мере социализации человека и становления его как личности.

Одной из важнейших характеристик Роли является свойственный ей Статус. Являясь фактором социальной жизни, Статус вместе с тем активно воздействует на характер высказываний говорящей личности. “Занимая определенную социальную позицию, — пишет И. П. Тарасова, — человек разыгрывает соответствующую ей Роль. При этом поведение человека, и, в частности, речевое поведение, будет соответствовать Статусу его Роли или позиции”. Каждая Роль имеет некоторый набор параметров, характеристик, правил поведения (в том числе речевого), точность исполнения которых

регистрируется “аудиторией”, а отступление может наказываться. Таким образом, с социологической точки зрения роли предстают как общественно-обусловленные и общественно-значимые характеристики человека.

Л. П. Крысин в своей работе “Социально-лингвистического исследования” [3] писал, что “под ролью понимается функция, нормативно одобренный обществом образ поведения, ожидаемый от каждого, занимающего данную социальную позицию”. Роли могут быть обусловлены как постоянными социальными характеристиками человека: социальным положением и профессией, возрастом, полом, положением в семье, так и переменными, которые определяются свойствами ситуации. Представления о типичном исполнении той или иной роли складываются в стереотипы, которые составляют неотъемлемую часть ролевого поведения.

И. С. Кон [2] считает, что выполнение той или иной социальной роли, особенно если это продолжается долгое время, и сама роль существенна для индивида, оказывает заметное влияние на его личные качества. Однако, сама по себе социальная роль еще не определяет поведение лица. Для этого она должна быть интернализирована. «Интернализованная роль, — как писал И. С. Кон [2], — это внутреннее определение индивидом своего социального положения и его отношение к этому положению с вытекающими из него обязанностями».

Выступая в определенной социальной роли, человек должен говорить соответствующим образом. Реализация социальных ролей, по мнению Л. П. Крысина, [3] происходит в коммуникации, а что касается речи, то она выступает одной из форм ролевой деятельности, поэтому ее исследование в лингвистическом аспекте является актуальной задачей современной лингвистики. Речевое ролевое поведение нередко регулируется специфическими предписаниями. Набор речевых средств, подобающих Роли, варьируется в определенных пределах в зависимости от меняющихся условий общения, таких как: социальные и психологические характеристики исполнителей ролей, сцена, на которой разворачивается действие, наличие и характер аудитории, цели, которые ставят общающиеся, этап развития разговора, характер взаимоотношений между коммуникантами, обсуждаемая тема. Рассмотренная с этих позиций речевая роль предстает как некий возможный и допустимый репертуар речевых средств, которые можно употребить в различных ситуациях общения. В него входят наиболее характерный для роли лексический и грамматический минимум, интонационные средства, свойственные исполнителям роли речевые приемы, сопутствующие мыслительные стереотипы (если таковые вычленимы), а также общая характеристика регистра тональности, в котором ведется общение. Роль нередко предопределяет характер речевого поведения человека. «Речевая деятельность — это ролевая деятельность, — пишет в одной из своих работ Т. И. Ерофеева [1], — понимаемая как совокупность ситуационных ролей, обусловленных позиционными ролями (профессиональными, должностными и др.), которые в свою очередь зависят от статусных (так называемых наследуемых: пола, национальности, возраста и др.). При этом интеграция ролей в личности всегда уникальна».

Каждый развитый язык имеет средства, обслуживающие разные социальные роли. Каждый индивид одновременно принадлежит нескольким речевым общностям разного радиуса действия. Любой общий код многоформен и является иерархической совокупностью различных субкодов, свободно избираемых говорящими в зависимости от функции

сообщения, адресата и отношений между собеседниками. В качестве таких субкодов могут выступать диалектические разновидности данного языка, стили, речевые жанры. Владея разными субкодами, говорящий переключается с одного на другой в зависимости от исполняемой роли. Наиболее очевидно речевое переключение при исполнении профессиональных ролей. Манера речи, характеризующая проигрывание некоторых профессиональных ролей, бывает ярко специфична и нередко осознается говорящими. Крайним случаем профессионально - ролевой манеры речи являются так называемые профессиональные «языки» — арго. Владение одним из этих арго по меньшей мере двуязычны: исполняя профессиональную роль, такой говорящий использует средства соответствующего арго, а переходя к другим социальным ролям, он переключается на общепонятную речь, обычно на стили литературного языка. При переходе с профессиональной роли на другую может происходить как полное речевое переключение, так и неполное.

По мнению Л. П. Крысина [3], наборами ролей и способами их исполнения различаются не только отдельные люди, но и социальные общности. Больше всего привлекает к себе внимание исследователей национальное своеобразие систем ролевого взаимодействия между людьми. Каждое общество имеет определенный набор типичных, регулярно

«проигрываемых» ролей, своеобразие которого обусловлено видами и формами взаимоотношений людей, составляющих общество. Совокупность присущих данному обществу ролей Л. П. Крысин назвал «матрицей общения» (communication matrix). Внутри матрицы по Л. П. Крысину роли объединяются в так называемые пучки, и это объединение окрашено национальным своеобразием. Матрицы общения в разных обществах неодинаковы по составу, по отношениям между ролями. Это естественным образом связано с различной социальной структурой обществ, несхожестью национальных традиций, обычаев, жизненного уклада. В одних национальных коллективах матрица общения очень сложна, признаки ролей постоянны. Обычно это наблюдается в тех обществах, где многие виды человеческого общения облечены в форму ритуала. А ритуал, как известно, характеризуется устойчивыми правилами поведения и речи. В современных цивилизованных обществах расстояния между повседневным языком и языком, используемым при исполнении ритуальных ролей меньше, да и социальный вес самих ритуалов незначителен. Проигрывание человеком социальных ролей связано с использованием разных языковых подсистем.

Таким образом, исследование ролевого поведения личности в его лингвистическом аспекте является одной из актуальных задач современной социолингвистики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ерофеева Т. И. Опыт исследования речи горожан. — Свердловск, 1991.
2. Кон И. С. Психология половых различий. Психологический журнал. 1997.—т. 8.
3. Крысин Л. П. Речевое общение и социальные роли говорящих. Социолингвистические исследования. —М. 1976.
4. Тарасова И. П. Речевое общение и социальные роли говорящих. Социолингвистические исследования. — М., 1976.

ОБРАЗ «НОВОЇ» ЛЮДИНИ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМІ ТА ЛІТЕРАТУРНОМУ «РЕНЕСАНСІ» ЧИКАНО: ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У статті здійснена спроба компаративістського дослідження типологічних паралелей в конструктивних моментах образу «нової» людини в американському трансценденталізмі XIX століття та «ренесансі» мексикано-американської літератури. Дослідження виявляє, що в період становлення національної літератури утопічні доктрини, ідеї сприяють усвідомленню нацією своєї унікальності.

Ключові слова: «нова» людина, самоусвідомлення нації, утопічна доктрина.

The article gives a comparative research of typological parallels in constructive aspects of the «new» individual's image in American Transcendentalism of the nineteenth century and Mexican-American literary «Renaissance». The conducted research shows due to the Utopian dogmata, ideas used in the national literature at its early formation, the nation comes up to the awareness of its unique.

Key words: «new» individual, nation's self-awareness, Utopian dogma.

Американський трансценденталізм XIX століття сформулював ідеї, які залишаються принциповими і для сучасної культури Сполучених Штатів. Йдеться, в першу чергу, про ідею відповідності матеріальних і духовних законів буття людини, яка, за словами дослідників, мала велике значення для еволюції національної літератури. По-друге, в концептах трансценденталістів провідною була ідея повноти існування людини. Запропоновані літераторами і філософами пропозиції щодо перетворення соціокультурної картини країни були не лише теоретичними положеннями; життєповідінка трансценденталістів відповідала проголошеним ними тезам.

У намаганні втілити ці ідеї в життя формувалася той образ «нової» людини, який ми називаємо трансценденталістським. Метою даної розвідки є спроба виявити типологічні паралелі в конструктивних моментах образу людини, запропонованого представниками американського трансценденталізму XIX століття, та літературного «ренесансу» чикано (усталений в літературознавстві термін хронологізується кінцем 1960-х років - початком 1980-х років). Таке компаративістське дослідження видається плідним з кількох причин: по-перше, обидві літератури у розглянуті періоди були у пошуку національних мотивів, оригінальної художньої мови, ці течії поклали початки історії відповідних культур як самостійних явищ; по-друге, американський трансценденталізм та мексикано-американський ренесанс стали епохами духовного самопізнання націй/етносів.

Інструментарієм моделювання образу «нової» людини в трансценденталістських творах стали опозиції тіло/душа, дух/матерія, універсум/внутрішній світ. Трансценденталісти Сполучених Штатів стверджували, що біологічна еволюція людства не завершена, а тому «тілесне» начало може бути удосконалене. Романтик Новаліс запитується: «Чи існує

надчуттєве пізнання? Чи є інший шлях для виходу із самого себе і досягнення інших сутностей?» [1 (1: 392)]. Для Р. У. Емерсона, Г. Д. Торо та їх послідовників таким шляхом стало мистецтво, в інтуїтивний характер якого вони вірили. За словами дослідниці Е.Ф. Осипової, «вони вірили, що мистецтво відкриває людям зв'язок Істини, Краси, Добра» [2 (2: 197)]. Вони підкреслювали активний характер мистецтва як засобу пізнання світу та піднесення тіла і звеличування душі.

В своїй книзі «Тиждень на Конкорді та Меримаци» Г. Д. Торо висуває ще один варіант досягнення цієї мети — дружні та любовні стосунки як містична духовна спорідненість. Для усіх трансценденталістів священним шляхом, що може привести до надчуттєвого, були спілкування з природою та фізична праця. Проблема відносин людини і природи була глибоко усвідомлена і розкрита Г. Д. Торо. Він застерігав людство від небезпечності руйнування природи, природного середовища існування. Сьогодні людство перебуває на грані екологічної катастрофи, тому особливо далекоглядними бачаться погляди Г. Д. Торо на устрій «суспільства споживання», на організацію природоохорони. Така громадянська позиція митця робить його творчі здобутки не тільки історичним надбанням, але й забезпечує їхню актуальність для сучасного інтелектуального світу.

Однією з провідних рис нової американської думки стала теорія «довіри до себе», яка, за словами дослідників, в очах трансценденталістів була тотожною героїзму і нонконформізму та мала велике значення для пробудження самосвідомості американців як нації. На нашу думку, самозаглиблення якнайскрівіше ілюструє розвиток нової філософії особистості, яка висувала на перший план ідеал вільної людини, звісно ж з опертям на постулати американської демократії. Отже, бачимо, що у концептах американського трансценденталістського мислення зародився той спадок, що буде широко використаний наступними культурними епохами. Скажімо, налаштованість бітників на самопізнання і самоствердження, як підкреслює Т. Н. Денисова, в американському суспільстві була не просто словами, а поверненням «до сутності, до американської традиції. Це протест проти редукування особистості, проти індивідуальності, яку хочуть вмонтувати у певну систему» [3: 11].

Ці глибинні національні матриці по-своєму функціонують і в культурах етнічних меншин, переплітаючись з елементами автохтонних етичних та естетичних систем. Мексикано-американський літературний ренесанс позначив нову добу у розвитку культурної самосвідомості даного етносу. Нові «етнічні» митці поставили в центр зображення Людину-Чикано, розвиваючи як центральну тему своєї творчості пошук нею власної ідентичності: «письменники чикано в цьому пошуку акцентують увагу на природному плюралізмі мексикано-американців, вважаючи їх єдиними людьми, можливо, за винятком гавайців, із більш довершеною претензією на універсальність» [4: 284].

Отже, спостерігаємо аналогічність тем (безкрайня природа, міцні родинні та дружні стосунки) у потрактуванні шляхів, що ведуть до надчуттєвого пізнання. Л. Вальдес, відомий драматург чикано, у п'єсі «Бернабе», залишивши героя наодинці з природою, примушує його прислухатися до її сил і перетнути поріг реальності. Герої романів Р. Анаїї «Благослови мене, Ульtimo!», «Серце Ацтлана» наділені особливим світосприйняттям і внутрішнім зором, який дозволяє їм впізнати минуле у сучасності, балансувати на межі реального і нереального. В жанрі поезії, який домінував на той час,

природі відведено особливу роль медіума між чуттєвим і духовним світами (лірика Р. Мора, Р. Санчеса, Алурісти).

Прозріння та осяяння трансценденталістів невід'ємні від ширшого романтичного контексту. Американські митці романтичної доби намагалися розгледіти приховані зв'язки між особистістю і універсумом. Процес пізнання наблизив романтиків до космологічної особистості: універсум набуває рис людини («тілесність», «душевність», «духовність»), а людина потрактовується в категоріях, що використовуються для характеристики універсуму (просторовість, історизм, протезизм тощо) [5: 119].

В творах трансценденталістів теж знаходимо образи героїв, сповнених космічним почуттям: «І знову відкрились для слуху і зору / Спів ручаїв, солов'їв. / І знову краса диктувала розуму, / І знову наблизила мене до всього» [2 (6: 227)]. В цьому вірші і багатьох інших ліричних творах («Сфінкс», «Світова душа», «Дві ріки») Р. У. Емерсон стверджує, що краса природи може бути відкрита тільки тим, хто сприймає її як єдність Краси, Істини, Блага.

Людина у трансценденталістів «програє» в «мікрокосмі» різноманітні варіанти світопорядку, розмаїття типів своєї поведінки. Отже, значущість «мікрокосму» справді космічна. В «Літературних маніфестах західноєвропейських романтиків» сказано, що «справжній поет всезнаючий, він дійсно всевіт у малому «заломленні» [5: 96]. В даному випадку «мікрокосмос» більше не ототожнюється із фізичною реальністю, він є джерелом сигналів, сукупністю подразнювачів, що викликає в «мікрокосмі» образ універсуму.

Уяву мислителів хвилювали закони «мікро- і макросвіту», вони запозичували матеріал з галузі природничих наук, використовуючи науково верифіковані дані як символи, що проєктують закони «світів» один на одного.

У Р. У. Емерсона думка про єдність світу набула наступного змісту: «Славетний першопопштав став пружиною, яка привела в рух усі планети системи, усі види ссавців. Він простує в історії і поведінці кожного індивіда» [2 (6: 215)]. Ідея нероздільності світів репрезентована також в есеї автора «Природа», промові «Метод природи», віршах «Загибель», «Лісові нотатки» та філософській автобіографії Г. Торо «Уолден, або Життя в лісі».

Космічність світогляду чикано виявляється, насамперед, у тому, що письменники «ренесансу» сфокусували свою увагу на присутності образу Сонця як основної космічної фігури в почуттях та думках «нрової» людини. За словами Т. Воронченко, літературу ренесансу чикано називають «сонячною» як за насиченість образом Сонця, так і за загальний життєстверджувальний характер [7: 155].

Шляхи в майбутнє у митця чикано означені знаком сонця (поезія Алурісти, драми Л. Вальдеса, п'єса К. Мортонна «Сад», поема Н. де Леона «Бронзова жертва») Образ Сонця є для них живою згадкою про практику ацтецького космобачення. Отже, у новому контексті «нова» людина - це «син сонця», чикано, «космічної людини попередник, який посідає належне місце в колі расової гармонії співаючих разом на шляху Майбутнього» [7: 109].

Далі, можна простежити певні риси спорідненості між трактуванням релігійного начала у трансценденталістів та у літераторів чикано. В осмисленні західноєвропейських романтиків «божественний геній» не ототожнювався з поняттям божественного в

людині. Так, для Ф.В. Шелінга Бог — це творець вищих цінностей буття, першопричина універсуму, Абсолют [5: 72], Ф. Шлегель переконаний: «Будь-яка добра людина все більш і більш стає Богом. Бути Богом, бути людиною, розвинути себе - все це означає те ж саме» [5: 86]. Для романтиків в увявленні про «божественний геній» бінарії світ/людина, макрокосм/мікркосм перетворюються в трикутник Бог/універсум/людина, вершиною якого є Бог-дух.

У розвідці Д. Бауерса «Демократичні далі» є твердження, що Бог трансценденталістів не був офіційним, це якась наддуша, вона пронизує все живе і її можна інтуїтивно пізнати через природу [1 (8: 419)]. На підтвердження цього знаходимо в «Природі» Емерсона такі думки: «Людина відчуває Бога у спогляданні Природи. Зірки, квіти, тварини, гори усе відбиває мудрість її краших часів, але спочатку вона сприймає їх неусвідомлено, а потім людина усвідомлює бачення справжньої та вічної краси, тим самим вона опановує божественний принцип світоустрою» [1 (9: 440)].

Бог — це гармонія, симетрія, порядок, за допомогою яких, як вказує Т. В. Михед, митець вирішує невизначеність хаосу у своєму філософському дискурсі. Р. У. Емерсон наповнює цей образ чуттєво сприйнятним змістом: «Струми Всесвітнього Буття проходять крізь мене, я частина Бога чи його частка» [2 (6: 214)]. Трансценденталісти, погоджуючись з пуританами, впевнені, що для божественного натхнення відкрита кожна людина, всі здатні до надчуттєвого спілкування з Богом. Поділяючи погляди пуритан в багатьох питаннях, більшість трансценденталістів віддавали перевагу художньому, а не релігійному началу. Але все ж таки вони розуміли творчий процес як божественну благодать. Для цієї доби американської літератури, зазначає Т. В. Михед, ще залишився тісним зв'язок між релігією і мистецтвом, останнє виступало похідним релігійного почуття [10: 97]. Отже, як і романтики, трансценденталісти, філософія яких є своєрідним симбіозом мистицизму і пантеїзму, розчиняли Бога і природу в людині. Відносини між цими поняттями діалектично взаємопов'язані, а не знаходяться у підпорядкуванні одне до одного.

Уся література чикано просякнута релігійним почуттям. У центрі світоустрою мексикано-американців — Гвадалупська Богоматір, яка відокремлена від Діви Марії римського католицизму. На американському Південному Заході Гвадалупська Богоматір — символ La Raza, її свята покровителька: «для чикано вона духовна матір метисів, старання її спрямовані на те, щоб дати духовне народження расі сильних» [7: 152]. Образ Богоматері є націєконсолідуючим для мексикано-американців, її шанування піднесено до догмати. Отже, «божественний геній» для чикано потрактовується в двох поняттях — Бог (Богоматір) і людина з інтимно-довірливими відносинами в основі кожного. Пряме апелювання до образу Богоматері знаходимо в поезії Алуристі, Л. Еліаса, Х. Гонсалеса, прозі Р. Анаїї.

Американські трансценденталісти і письменники «ренесансу» чикано в більшості образів втілюють ідею «нової» людини через її спілкування з різними сферами макрокосму, отже, вона розкриває в собі небесне і космічне начала.

Звернемося до властивостей «нової» людини, які найчастіше згадували західноєвропейські романтики і американські трансценденталісти в своїх працях, — протейзму, надпросторовості та історичного почуття. Протейзм пояснюється існуванням необмеженої кількості форм буття, що, своєю чергою, сформувало у митців романтичної

доби думку про необмежені прояви людської істоти. Хто здатний на комунікативний акт з усіма «стихіями» всесвіту? Хто відкриває сенс «іншого» буття? Для романтиків відповідь однозначна — артистична особистість.

Новаліс з цього приводу сказав: «Поет розкриває чуже буття у власному» та «Митець робить себе усім тим, ким він бачить себе і ким хоче бути» [5: 98]. У часово-просторовому, особистісному відношенні особистість споріднюється із «чужою», «іншою» та пізнає її. І американські трансценденталісти, і митці чикано переосмислюють цю здатність до мультирольової поведінки у якість, відпочатково дану кожному, і таку, що може, бути реалізована у «новій» людині.

Властивість «нової» людини - надпросторовість - розуміється як відчуття людиною рівності макрокосму, оскільки в ній відбивається увесь світ, усе людство: «Досконала людина повинна одночасно жити у багатьох місцях, в багатьох людях - їй повинні бути властиві велика цінність, загальна якість. Тоді тут утворюється істинна, прекрасна присутність духу, яка перетворює людину на справжнього громадянина світу» [5: 136].

На нашу думку, згадана властивість навіяла американським трансценденталістам ідею упорядкування та структурування просторових перспектив, визначення місця людини в універсумі. Усі «світи» відбиваються у внутрішньому світі поета, що пророкує істини; енергія «стихій» всесвіту трансформується на енергію його духовного життя. Герої Емерсона, Торо та їх послідовників відкривають свій внутрішній світ, що може розкрити усе багатство зовнішнього.

В осмисленні мексикано-американськими митцями надпросторовості «нової» людини впливає такий висновок: «нова людина» - це чикано, тому що він відчуває своє буття на «перехресті світів» чикано стоїть саме у місці, де зустрічаються Схід і Захід [7: 113]. В результаті схрещення цих шляхів масштаби «ідеальної» людини розсуваються до космічних, у майбутньому буде існувати модель процвітаючого світу, а «космічне людство» досягне високого рівня цивілізації і культури: «Тут із квітами сплітаю я моїх друзів. / Радіємо разом! / Наш дім - земля. / А в світі таїни, потойбічному, / усе таке ж, подібно цьому? Воїстину не так. / Лише на землі: квіти та пісні. / Давайте жити тут!» [7: 118].

Як зазначають дослідники, людина чикано впритул наближена до західних моделей раціонального мислення, але поряд з цим визначальним залишається спадок давньомексиканських цивілізацій, на минуле континенту вони дивляться через перспективу майбутнього [7: 120]. Представники «ренесансу» чикано в моделюванні образу людини звернулися до концепту «космічної раси» Х. Васконселоса, викладеного ним в працях «Космічна раса», «Індологія», «Боліваризм і монроїзм».

Х. Васконселос інтерпретує міф про створення на землях Латинської Америки «п'ятої раси», яка покликана поєднати у вищому синтезі усі існуючі до цього часу культури і народи. У розумінні філософа Латинська Америка — особлива цивілізація, специфіка якої обумовлена процесами метисації різних рас, народів, культур. Зауважимо, що Х. Васконселос вживає термін «раса» у розширеному сенсі, роблячи основний наголос не на власне расово-біологічних, а на культурних характеристиках представників тих чи тих людських типів. Г. Анзалдуа, сучасний теоретик і практик літератури чикано, у 1980-х використовує ці теоретичні положення у власній теорії «пограниччя», яка стане основою в мультикультуральному дискурсі кінця ХХ — початку ХХІ століття.

У збірці віршів «Пісні квітів в Ацтлані» Алуриста нагадує про історичну місію чикано - бути першими на шляху із минулого в майбутнє до гармонічної цивілізації: «справедливість — зброя наша/ для: встановлення миру, /відродження землі/ і поклоніння сонцю/ мир, земля, сонце: мир, земля, сонце/ принесуть/ звільнення від/ кайданів невігластва , війн та хвороб,/ диктатур, / білих / чорних - з їх насилля треба зупинити/ силою нашої культури та нашого серця, і миру» [7: 119-120].

Дія митців чикано здається цілком зрозумілим той факт, що Північна і Латинська Америка є якісно різними цивілізаціями. Вони надають зовсім різного значення учасникам міжцивілізаційної взаємодії і впевнені, що будова нової синтетичної цивілізації, а отже, і «нової» людини створюється на латинохристиянській іберокатолицькій основі.

«Нова» людина може відчувати буття на перетині різних культурно-історичних епох. Трансценденталісти поклали надії на молодого американського генія. В есеї « Довіра до себе» Емерсон заявив, що американець створює свій всесвіт власноруч, без опертя на досвід, здобутий людством. Отже, «історичне почуття» в потрактуванні трансценденталістів тотожне поняттю «історичний оптимізм». Період становлення американської нації проходив із думкою про провіденційність американського експерименту. Минуле та ретроспективи для «нової» людини, про яку писали трансценденталісти, були відкриті через накладення біблійної історії на історію новоствореної держави.

В потрактуванні чикано ця властивість «нової» людини набуває докорінно відмінного змісту. З пошуком свого коріння і спробою створити прообраз майбутнього пов'язаний бурхливий розвиток наскрізних архетипових образів: La Raza, Ацтлан, Ла Йорона, Сонце, не типових для європейської художньої свідомості.

З вищезгаданою вже концепцією La Raza пов'язана тема Ацтлана, праатьківщини чикано, «втраченого земного раю» (південно-західні землі США, з яких у давні часи ацтеки мігрували в Центральну Мексику). На думку дослідників, незважаючи на певні сумніви в історичній правдивості концепції Ацтлана, «важлива його символіка, яка надає чикано більш глибокого і інтимного почуття культурної неперервності» [11: 16]. Тема Ацтлана багатозарова, в її основі - роздуми про законне право чикано на землі, де жили його пращури.

Образ і тема Ацтлана проходять через три великі, різнопланові романи — «Повстання пригноблених» О. А. Зети, «Серце Ацтлана» Р. Анаїї, «Паломники Ацтлана» М. Мендеса. В цих творах Ацтлан - географічна реальність, духовний субстрат, прообраз майбутнього. Аналізуючи їх, російська дослідниця Т. Воронченко посилається на «Маніфест чикано» А. Рендона, в якому останній припускає: оскільки географічні кордони Ацтлана не вказані, він може стати еквівалентом усього американського континенту [7: 124]. Множинність шляхів в майбутнє робить вірогідним вибір кращого (через сплавлення етносів із збереженням усього багатства їх генетичної та історичної пам'яті).

Створений американськими трансценденталістами та авторами літературного «ренесансу» чикано образ «нової» людини базується на впевненості у тому, що вона — представник людства, своїм досконалим життям реалізує усі можливості, які потенційно закладені в кожній людині від народження. «Ідеальна» сутність людини реалізується в

її здатності до духовного буття на перетині різних просторів і епох, в її протейстичних перетвореннях, органічному і структурному єднанні з космосом і Богом.

Отже, компаративістське дослідження виявляє, що саме в період становлення літератури є симптоматичним народженням утопічних доктрин, ідей (в нашому випадку, образу «нової» людини), які допомагають націям усвідомити свою унікальність. Філософія «нової» людини втілює ідеал «довершеної» особистості, репрезентований у творчості письменників США зазначених періодів. Вплив трансценденталістів на «ренесанс» чикано виявляється в аналогічності тем та у потрактуванні сутності «нової» людини. Відмінність ми бачимо у виборі підходів до моделювання образу: з одного боку, американські надсвітлові устремління та прагматичний погляд на дійсність, з іншого - повернення до давніх ацтецьких витоків. Отже, Ацтлан виступає мрією про майбутнє, зливаю з «американською мрією» в її космічному, трансценденталістському розумінні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жуковский В. А. Сочинения: В 3-х т. — М., 1980. — Т.1. — 495с.
2. Осипова Э. Ф. Трансценденталисты. // История литературы США. / Отв.ред. Зверев А. М. — М., 1999. — Т.2: Литература эпохи романтизма. — С. 182-210.
3. Денисова Т. Н. Коротко про історію, теорію і практику американського постмодернізму. // Сучасна американська література: проблеми вивчення та викладання. Матеріали семінару. — Миколаїв, 2002. — С. 5-61.
4. Fuenfrios G. The Emergence of the New Chicano. // *Aztlan: An Anthology of Mexican American Literature.* / Ed. L.Valdez, St. Steiner. — N.Y.: Random House, 1972. — P. 271-303.
5. Литературные манифесты западноевропейских романтиков. — М., 1980. — 246с.
6. Осипова Э. Ф. Ральф Уолдо Эмерсон. // История литературы США. / Отв.ред. Зверев А. М. — М., 1999. — Т.2: Литература эпохи романтизма. — С. 211-246.
7. Воронченко Т. В. Мексикано — американский феномен в литературе США. — М., МГУ, 1992. — 232с.
8. Бауэрс Д. Демократические дали. // Литературная история Соединённых Штатов Америки. / Под. ред. Р. Спиллера, У. Торпа и др. — М.: Прогресс, 1977. — Т.1. — С. 413-427.
9. Спиллер Р. Э. Ральф Уолдо Эмерсон. // Литературная история Соединённых Штатов Америки. / Под. ред. Р. Спиллера, У. Торпа и др. — М.: Прогресс, 1977. — Т.1. — С. 427-460.
10. Михед Т. В. Пуританська традиція і література ренесансу: 1830 — 1860. — К.: Знання України, 2006. — 342с.
11. Paredes R. The Evolution of Chicano Literature. // *Three American Literatures.* / Ed. Houston A., Baker Fr. — N.Y.: Modern Languages Association, 1982. — P. 3-39.

СИНКРЕТИЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РЕГУЛЯТИВІВ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НАРОДНИХ КАЗКАХ

Завданням, яке ставиться у даній статті, є спроба показати, що народні казки є особливою сферою народної духовної культури, в якій у процесі розвитку суспільства здійснюється глибоке природне поєднання різноманітних соціокультурних регулятивів людської діяльності.

Ключові слова: соціокультурні регулятиви, людська діяльність, духовна культура, фольклор, казки.

В данній статтє осуцествляється попытка развития идеи о том, что народные сказки являются особенной сферой народной духовной культуры, в которой исторически происходит глубокий естественный синтез разнообразных социокультурных регулятивов человеческой деятельности.

Ключевые слова: соціокультурные регулятиви, человеческая деятельность, духовная культура, фольклор, сказки.

A task, which is promoted in this article, is an attempt to show, that folk tales are the special sphere of folk spiritual culture, in which take place the organic synthesis and recombination of different forms of social-cultural regulations of human activity.

Key words: social-cultural regulations, human activity, spiritual culture, folklore, fairytales.

Фольклор в цілому виступає як особлива сфера, де відбувається фіксація, історична передача, осмислення і переосмислення, змістовна трансформація всіх видів регулятивів людської діяльності. Однією з характерних особливостей відображеної у фольклорі системи соціокультурних регулятивів людської діяльності є її внутрішня синкретичність.

У даній статті зі всіх форм фольклору нами виділені народні казки, в яких кожен народ на свій лад, в унікальній і неповторній формі синтезував уявлення про світ і про саму людину, оцінював людські властивості, дії, способи ставлення до інших людей, речей та природи, опрацьовував розумні правила поведінки та засуджував нерациональні, зли, підлі людські вчинки.

Мі також намагаємось надати теоретичну характеристику сутності соціокультурних регулятивів людської діяльності. Проблема дослідження соціокультурних регулятивів людської діяльності в першу чергу є по своєму змісту філософсько-антропологічною і філософсько-культурною. Поняття «регулятив» діяльності уживається для позначення окремо взятого інформаційного механізму (суми соціокультурних програм), що управляє конкретними рівнями активності людини. Інтегрована система регулятивів складає комплексний багаторівневий механізм, який несвідомо для особи керує її діяльністю як цілісним процесом.

© Щербина А. М., 2009

Система регулятивів людської діяльності включає в себе біогенетичні, біофізіологічні, біопсихічні, зоопсихічні, соціальні і культурні механізми, що склалися у природно-еволюційному і культурно-історичному процесі і синергійно функціонують в ієрархічному поєднанні.

Живання виразів «регулювання людської діяльності», «сфера регуляції людської діяльності», «форми регуляції людської діяльності» затвердилось у вітчизняній культурологічній, суспільствознавчій, людинознавчій літературі в період, коли активно пропагувалися ідеї кібернетики.

Латинське дієслово «*rego*» позначає «направляти», «упорядковувати». Воно у свою чергу походить від «*regulo*», що має особливо багато «управлінських» значень. «*Regulo*» – це і «правити, управляти, керувати», і «направляти, орієнтувати на досягнення мети», і «визначати, встановлювати», і «повчати, давати вказівки; виправляти, виховувати» [1: 864]. Характерні для загальнотехнічного словника терміни «регулятор», «регулювання», «регуляція» були асимільовані Н. Вінером і поєднані з системними уявленнями.

Поняття «регуляція», «саморегуляція», «саморегульовані системи» входять в тезаурус загальної теорії систем і концепції системного аналізу. Водночас із ідеями системного підходу ці поняття проникли в сферу загальнонаукового знання, набули характеру методологічних концептів.

Статтю, присвячену феномену соціокультурної регуляції, в 1998 р. включено в російську енциклопедію «Культурологія ХХ століття» [2: 153-155]. Фіксація даного поняття в енциклопедичному виданні позначає його «офіційне» визнання як сталої, значущої наукової категорії, відображує наукові підходи, які вже склали свою наукову традицію.

У вітчизняних дослідженнях з проблем філософії культури, соціальної психології, політології у останнє десятиріччя розглядаються різні аспекти формування і функціонування регулятивів у сферах етнічних стереотипів, моральних нормативів, закономірностей комунікаційної, пізнавальної, навчальної, виховної та інших видів людської діяльності.

Ми вважаємо, що будь-яка форма відношення людини до світу вдає із себе комплекс категоріальних і концептуальних структур. Кожна категоріальна і концептуальна одиниця, що входить в систему світовідношення, включає у себе специфічні «програмно-інформаційні блоки»: «образ світу», «образ себе», «образ практичної дії». Окремі концепти світовідношення в свою чергу мають складну внутрішню структуру. «Диспозиція» концепту як програми дії включає дві внутрішні різноспрямовані процедури: визначення межі дозволу дії і визначення межі заборони тієї ж самої дії; а також визначення межі тієї області, де неможливий вибір однозначного рішення про заборону або дозвіл дії. Таким чином, кожний окремий концепт існує як опозиція позитивних і негативних рішень, програм, сполучених проміжною позицією, – «ні *так*, ні *ні*», «*позиція 0*». Кожний концепт світовідношення є призначеним для вирішення конкретної ситуації. Внаслідок цього концепти світовідношення існують в різних станах: активному, або актуалізованому, і пасивному, тобто потенційному [Див. 3: 88-90].

У будь-якому культурному тексті категоріально-концептуальна структура світовідношення, тобто вбудована в нього система соціально-культурних регулятивів, виявляється на декількох рівнях: у прямому тексті, у можливих підтекстах, а також в

контроверзах, які також у прихованій формі присутні у смислових значеннях деяких культурних текстів [4: 15-20].

Зміст будь-якого регулятиву людської діяльності як системного інформаційного комплексу може бути розшифрований так: «Я (суб'єкт, що визначив себе як *«цього»*, носія конкретних індивідуальних діяльнісних, енергетичних потенцій), в *«даних»* умовах (при стані середовища у межах припустимих, прийнятних для розгортання даної форми активності параметрів), з цим об'єктом (оціненим як значущий для задоволення життєвих потреб суб'єкта) поступаю *так»*.

Кожен свідомо або підсвідомо вибраний модус життєдіяльності є результатом порівняння образу “Я сам “ і “Навколишній світ”. Регулятив поведінки виявляється внутрішнім: «Я – сам – наймогутніший». Після чого слідує інсайт: «Так!». Інсайт підкріплюється настільки сильними емоціями, що людина ніколи не відмовляється від індивідуально знайденого регулятиву: це її приватна власність, індивідуальна здобич, вона сама його здобула, добилась, знайшла, створила. Потреба озброєності озброєності з потребою самоствердження. Емоції, викликані відчуттям здобутої особистості, інтегруються з емоціями задоволення від з'ясування досягнутих результатів свого самоствердження. Такого роду емоційний комплекс є максимально сильним. Внутрішній світ особистості виявляється сферою, в якій розгортаються колізії взаємодій зовнішніх, упроваджених, примусово комунікованих регулятивів, і тих, які вироблені цією самою особистістю в результаті індивідуальної розумової роботи.

Моральний зміст українських народних казок, їх соціально-педагогічні, соціалізуючі функції глибоко розкриваються у творах М. С. Грушевського [5].

Структурний аналіз побудови сюжетних колізій у народних казках здійснено В. Я. Проппом. Результатом цього аналізу є демонстрація того факту, що головним змістом будь-якої казки є оповідання про процеси діяльності і окремі людські дії, які у своїй послідовності є алгоритмовими, підкорюються чіткій логіці взаємного зв'язку. Такою ж алгоритмовою є й сама структурна побудова казкового оповідання [6].

Синкретичний характер систем соціокультурних регулятивів людської діяльності розкривається нами в практичному аналізі текстів казок, створених різними народами миру, для того, щоб можна було їх зіставити, виявити загальні закономірності, а також відмінності, етнічну і історичну специфіку.

Візьмемо, наприклад, одну з відомих українських казок – “Покотигорошко” (у записі Михайла Максимовича). Її зміст повною мірою відповідає всім канонам побудови чарівної казки: “Були собі чоловік та жінка, а у них було два сини і дочка” [7: 19-21]. Потім батьки відправляють братів орати поле, а дочка без супроводу старших несе братам обід, внаслідок чого її викрадає змій. Брати безуспішно намагаються врятувати свою сестру. Після цього невтішна мати знаходить горошину, яка сама по собі котиться по дорозі, приховується у відро, умовляє жінку її з'їсти. З цієї горошини у матери народжується син, який отримує ім'я Покотигорошко. Його незвичайні властивості виявляються з самого народження: “Він росте не по годинах, а по хвиликах». Одного разу він відправляється у вояж «до змія — сестру одіймать».

Ця казка відповідає усім “технологічним” традиціям побудови чарівної казки: характеристика способів діяльності основних персонажів вибрана розповідачем як основний засіб створення їх образів.

Ми бачимо в казковій колізії щось схоже на опис бою на шахівниці, де з боку чорних грають Змій і три його іпостасі – «чередник», «пастух» і «свинар», а з боку білих – два не занадто розумних і нерішучих брати і Покотигорошко. Два білі “пішаки” без жодного опору виявляються заточеними в темницю разом зі своєю сестрою. Покотигорошком ж успішно робляться три ходи проти замаскованого під тваринника змія. Незвичайні властивості Покотигорошка виявляються в тому, що він здатний на вимогу свого ворога послідовно з’їсти «найбільшого вола, найбільшого барана, найбільшого кабана», а після цього ще і «дванадцять волів, дванадцять баранів і дванадцять кабанів». Цього цілком достатньо для того, щоб глибоко налякати змія, оскільки він намагається запропонувати незвичайно могутньому супротивникові перемир’я. Перемогти ураженого подивом і страхом супротивника виявляється, мабуть, значно простіше.

Перший соціокультурний регулятив, адресований слухачеві казки, в прихованому вигляді представлено в оповіданні про поведінку братів, які в процесі пошуку сестри відмовляються піддавати себе тим випробуванням, які їм запропоновані перевтіленим змієм. Загальнозначуща регулятивна ідея тут ясна: фізично і духовно слабкі, нерішучі індивідууми змагатися з сильнішим супротивником не здатні. Їх єдина перевага – більша кількість – могла б бути використана за наявності колективного розуму, хитрощів, планування особливих маневрів. Але ж на такі раціональні, складні та рішучі дії вони не здатні.

Ця казочка прямо-таки підштовхує люблячого батька завершити її вічно актуальною педагогічною ремінісценцією: їж, синочок, більше, виростеш великим, міцним і розумним, тоді нікого не боятимися.

Цілком традиційний, але такий, що ніколи не втрачає своєї актуальності соціокультурний регулятив представлений в характеристиках змія. Втілення зла багатоліке, маскується під звичайних трудівників, постійно знаходиться в очікуванні свого супротивника. Кожну людину, яка проходить мимо, він піддає “тестовим” фізичним і інтелектуальним випробуванням, щоб не пропустити свого істинного смертельного ворога. Тобто носієві зла властива не тільки фізична сила, але і достатньо складний інтелект, передбачливість, хитрість.

Традиційна казкова кінцівка: добро перемагає зло - дуже обнадіює. Звичайно, Покотигорошко не є цілком людиною. Він за своєю основною сутністю є *трикстером*, тобто істотою, в якій з’єднується людський світ зі світом надприродного. У своїй надприродності він більш є подібним до змія, ніж до матери, сестер і братів. Тому і його перемога над змієм по суті надприродна. Якщо розібратися, це те, чого взагалі-то не може відбутися за звичайних умов. Але те, що зрозуміло дорослій людині, не помічається дитиною, і діти забувають про нелюдську сутність перемагаючого зло Покотигорошка.

У прихованому вигляді в цій казці присутні щонайменше два соціокультурних регулятиви, адресованих і з’ясованих сучасним “дорослим” респондентом. Обидва мають світоглядний характер, оскільки відображають знання про дійсну побудову світу, в якому живуть реальні люди. У першому з них відображена абстрагована суть зла як соціального феномена. Зло представлено фантастичною фігурою змія, але в чудисьок вірять тільки діти. Дорослий розуміє, що зло багатоліке і могутнє, різнобічне озброєно як у фізичному, так і в інтелектуальному плані, але зовсім не надприродне. У другому відображена достатньо песимістична ідея про майже повну безнадійність перемоги над

злом силами рядової, земної людини, яка явно недостатньо знає і вміє для результативної боротьби. Ефективна боротьба вимагає появи істоти з перевершнюючими властивостями, які і приписуються трикстеру.

Таким чином, ми знаходимо в казці багатопланові соціокультурні регулятиви. Їх багатоплановість виявляється на змістовному рівні, а також на рівні персональної адресації. На рівні тексту і найближчого підтексту відбувається комунікація з дитиною, але на рівні підтексту другого рівня йде спілкування з дорослою людиною, якій адресуються цілком чіткі світоглядні концепти.

Зрозуміло, що в історичному розвитку суспільства змінюються не стільки самі казки, скільки здатність людини, яка є слухачем чи читачем, розшифровувати ті таємні смисли, які приховані у культурній символіці. Складна історична символіка казок створювалась у сиву давнину. Активно працювала художня фантазія дорослої людини-казкаря, не перенавантаженого залишками інформації, маючого досить вільного часу для насолоди дозвіллям. Ця вільна фантазія підказувала йому, що у навколишньому середовищі багато цікавого: під порогом ховаються душі батьків, які оберігають своїх нащадків від зла, а крізь віконце, затягнуте бичачим міхуром, якщо його відкрити, здатні зовні проникнуть зли сили [8: 318-319]. Особливого, подвійного значення набувала кожна річ, кожне сказане слово. Тобто регулятивний зміст казок у давнину був значно більшим, ніж зараз, вони могли грати одну з провідних ролей у процесі виховання, навчання людини.

Але ж сучасній людині всі ці таємні значення казкових символів частиш за все не зрозуміли. Тому остаються нерозшифровуваними такі міфологічні символи, як те, що змії живе у норі (це знак потійбічного світу). Усі погані події відбуваються вечору та в ніч, а хороши – вранці. «Найбільший вол, найбільший баран, найбільший кабан» є ні чим іншим, як офірою, яку жертвує змії Покотигорошку, як страшному і могутньому язичницькому богу. Вже після цієї трапези ще «дванадцять волів, дванадцять баранів і дванадцять кабанів» негайно принесені йому в жертву тому, що він одцнений змієм як такий, що ще в дванадцять разів страшніше усіх попередніх його ворогів.

Таким чином, з'ясованими сучасним «споживачем» казок остаються тільки найбільш поверхневі регулятиви, такі, що відповідають буденному рівню мислення сучасної людини, її розумінню моральних норм та закономірностей людського поведіння.

Візьмемо іншу українську казку – «Кирило Кожум'яка» (у запису російського художника Льва Жемчужникова та публікації Пантелеймона Куліша) [7: 39-41]. Тут теж сили зла втілені у образі змія, якій щорічно з'їдає «або молодого парубка, або дівчину», до тих пір, поки не приходять черга княжчої дочки. «Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змії її й полюбив. От вона до нього підлестилась...» Завдяки жіночій хитрості стає відомо, що винищити змія здатний киянин «на імення Кирило, на прізвисьце Кожум'яка».

За допомогою голуба дівчина надсилає листа своєму невтішному батькові. Кожум'яка, якій «мене руками дванадцять кож», після триразових переговорів погоджується битися із змієм. Богатир заготовлює певні пристосування («Давайте ж, — каже, — мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель! Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що, може, в ній пудів десять, та й пішов до змія»). Далі все відбувається, як і у випадку з Покотигорошком: переляканий змії пропонує перемир'я, Кожум'яка відмовляється і успішно перемагає чудовисько.

Але з погляду на зміст світоглядних соціокультурних регулятивів ця казка принципово відрізняється від попередньої. Загальне, соціально-всесвітнє зло потерпає поразку від цілком земної людини. Запорука її успіху в боротьбі – цілком земні, хоча і видатні за рівнем свого розвитку, фізичні і інтелектуальні властивості.

Але і такого піднесення людських здібностей розповідачеві виявляється замало: він в іронічній формі надає своїм адресатам ще один концепт з приводу відношення до зла: не треба його занадто боятися, вважати всемогутнім та невмирущим. «Та Кирило зробив трохи й нерозумно: взяв того змія, спалив та й пустив по вітру попіл, то з того попелу завелась уся тая погань - мошки, комарі, мухи». Так кінець кінцем дійсно небезпечно, загрозове для усіх зло зводиться до дрібних підступів комариного рівня.

Неможливо охопити усе розмаїття казкового світу. Казки соціально-побутові та чарівні, про тварин та про людину, казки-притчі, казки-новели, казки-легенди. Звичайно ж, соціокультурні регулятиви відображуються у різних типах казок зовсім по-різному. Візьмемо, наприклад, такий адресований самим маленьким діточкам тип казок, як “до-кучливу” казку. Її класичний текст надано у збірки російських казок О. М. Афанасьєвим [9: 86-87]:

«Сидить козел та плаче: він послав козу за горіхами; вона пішла і пропала. Ось козел і заспівав:

Немає кози з горіхами,

Немає кози з розжареними! Добро ж, коза! Пошлю на тя вовків. Вовки нейдуть козу гнати:

Немає кози з горіхами,

Немає кози з розжареними! Добро ж, вовки! Пошлю на вас ведмедя.

Ведмідь нейдеть вовків дерти,

Вовки нейдуть козу гнати:

Немає кози з горіхами,

Немає кози з розжареними! Добро ж, ведмідь! Пошлю на тя людей.

Люди нейдуть ведмедя стріляти,

Ведмідь нейдеть вовків дерти,

Вовки нейдуть козу гнати:

Немає кози з горіхами,

Немає кози з розжареними!

Добро ж, люди! Пошлю на вас дуб'я.

Дуб'я нейдет людей бити.

Добро ж, дубя! Пошлю на та сокиру.

Сокира нейдет дуб'я рубати, дуб'я нейдеть людей бити, люди нейдуть ведмедя стріляти, ведмідь нейдеть вовків дерти, вовки не йдуть кози гнати:

Немає кози з горіхами,

Немає кози з розжареними!» - І так і далі до безкінечності.

Крім невигадливих регулятивів типу «Греба, дитятко, маму-папу слухатися», у всіх докучливих казок є загальна риса: використання внутрішнього поетичного ритмо-розміру, який має особливий вплив на активність головного мозку людини. Докучлива казка приходила на зміну колисковій, коли дитина підросла і укласти її спати було не

так вже й легко. Нескінченний розвиток подій у докучливій казці такий, що спочатку викликає зацікавленість, а потім втомлює мозок, створює зону гальмування нервових процесів. Водночас зростає активність підсвідомості. Механізм сугестивного впливу докучливих казок тій ж самий, що у “навіювальних” формул відомих телевізійних екстрасенсів. Цікаво, чи не тому раніше діти більш слухалися батьків, що під час прослуховування докучливих казок ефективно закріплювалися усі батьківські настанови? Але ж зараз цих казок май же ніхто не розкаже й не слухає.

Особливим типом казок є казки-притчі, у яких навмисно створюються казкові моделі моральних колізій. Таки казки частиш за все мають конкретного автора, тобто є за своєю сутністю різновидом літературних казок. Наприклад, широко відома збірка казок-притч Сулхана–Саби Орбелані, видатного грузинського просвітника кінця 17 – початку 18 століття. Сучасники називали його “великим дослідником”, “глибоким мудрецем”, “вченим і філософом”, “джерелом, рікою мудрості”. Син відомого феодала, Сулхан-Саба отримав блискучу освіту, прийняв католицизм, прийняв постриг у монастир і при всьому цьому був вихователем грузинського царя Вахтанга. Збірка казкових притч Орбелані “Мудрість вимислу” [10] сюжетно поєднує в собі басні, анекдоти, алегоричні оповідання, які мають одну мету – сформувати у молодій людини уявлення про людські відносини, типові моральні проблеми, можливі шляхи їх вирішення та ті наслідки, які виникають при створенні особою того чи іншого типового вчинку. Ми, педагоги вищої школи, викладаємо молоді етику, опрацьовуємо якісь форми творчих семінарів, ділових ігор. В художньому творі Орбелані його герої – цар Финез, визир Седрак, свнух Рукха, царевич Джумбер і його вихователь Леон, розповідаючи казки, ведуть неперервний семінар з питань етики, етикету, дипломатії, мистецтва управління людьми...

Дуже цікавим є особливий тип казок, у яких розповідається про походження Всесвіту, людини, суспільства. Таки казки зустрічаються у багатьох народів світу, створюються на основі міфів, мало чим від них відрізняються. Ось, наприклад, легенда народності бана, яка проживає на території В’єтнаму [11: 258-259]. “Ще до того, як на світі з’явились земля і небо, існували бог-чоловік Кой Зой, богиня-жінка Кон Кет і бог Блискавок по імені Бок Зо Ляй. Ці три боги створили землю, небо, зірки, річки і гори, а також відділили мир божественний від світу людей і тварин. У цьому їм допомогли богиня Рису, богиня Гір, бог Річок, бог Війни, бог Пристрасті і два багатирі на ім’я Жіонг і Жіо. Людина на землі спочатку жила дуже довго...” У таких казках будується повна картина світу, де даються відповіді на усі світоглядні питання. Дуже цікавим для дослідника є проблема подібності, навіть тотожності таких світоглядних, філософських казок та міфів у різних народів нашої планети, про їх походження та шляхи історичного розповсюдження.

У підтекстах казок завжди присутній прихований образ того, хто їх розповідає. При порівнянні двох казок («Покотигорошко» і Кирило Кожум’яка”) ми бачимо, наскільки різними бувають ці автори по своєму психологічному складу, загальному відношенню до світу. В даному випадку їх несхожість понад усе виразилася у загальній оцінці вірогідності перемоги над злом звичайними, земними засобами. Два різні автори створюють два типи регулятивів, діаметрально протилежних один одному. Один з них можна позначити, як песимістичний, а другий – як оптимістичний. Подібні регулятиви, що мають принци-

пове світоглядне значення, засвоюються підсвідомістю. Найчастіше, оскільки казки розповідаються головним чином дітям, це підсвідомість маляти, особистість якого ще тільки формується. Та й дорослий, слухаючи подібні казки, замислюється над багатьма життєвими питаннями, проводить певні аналогії між казковими і реальними соціальними колізіями. Моральні оцінки стають підсвідомими установками поведінки. Ми дуже часто і не здогадуємося, які причини появи таких типів особи, у яких оптимізм або песимізм є їх постійною, стійкою межею.

Зовсім інші типи авторів присутні у розглянутих нами типах казок докучливих, міфологічних, притчових. Тут автор як би навмисно стає осторонь від свого оповідання. Самому собі і своєму художньому твору, крім його розважально-рекреативної та навіювальної функцій він залишає ще одне, головне завдання: просвітницьке чи соціально-педагогічне. Тому було б дуже цікаво дослідити зв'язок етнографічного змісту казок, особливостей їх використання у народній, сімейній педагогіці та етнічних форм протікання процесів соціалізації молоді, механізмів формування етнічних типів особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. – М.: Русский язык, 1976.
2. Флиер А. Я. Регуляция социокультурная // Культурология. XX век. Энциклопедия / Сост. С. Я. Левит. – Т.1. – СПб: Университетская книга; ООО “Алетейя”, 1998.
3. Щербина-Яковлева Е. Е. Мироотношение и иррациональность. – Сумы: Вид. Сумского госпединститута, 1996.
4. Щербина-Яковлева Е. Е. От идеи онтологического существования Бога до герменевтического подхода к анализу эзотерических форм духовной культуры // Філософські науки. — Суми: Вид. Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006.
5. Грушевський М. С. Казки/ Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 1. /Упоряд. В. В. Яременко; Авт. Передн. П. П. Кононенко; Приміт. Л. Ф. Дунаєвської. — К.: Либідь, 1993. — 392 с. («Літературні пам'ятки України»).
6. Пропп В. Я. Морфология «волшебной» сказки.– Москва: Лабиринт, 1998.
7. З живого джерела. Українські народні казки в записах, переказах та публікаціях українських письменників / Упоряд. Л. Ф. Дунаєвської. – К.: Радянська школа, 1990.
8. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М.: ЭЛЛИС ЛАК, 1995.
9. Народные русские сказки А. Н. Афанасьева. В трех томах. Том 1 / Подг. текста, предисл и прим. В. Я. Проппа. – М.: Гос. издат художественной литературы, 1957.
10. Орбелиани Сулхан-Саба. Мудрость вымысла / Предисл. Г. Н. Леонидзе. – Тбилиси: Изд. Союза писателей Грузии “Заря Востока”, 1959.
11. Сказки и легенды Вьетнама / Сост. В. Карпова. – М.: Гос. издат художественной литературы, 1958. – 359 с.

**СОДЕРЖАНИЕ НОМИНАТИВНОЙ ЕДИНИЦЫ КАК РЕЗУЛЬТАТ
РЕЧЕМЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье рассматриваются трансформации в семантике номинативных единиц в процессе их функционирования в дискурсе. Это позволяет определить содержание каждой отдельной единицы как результат длительного когнитивного процесса.

Ключевые слова: дискурс, речемыслительная деятельность, семантика, номинативная единица.

У статті розглядаються трансформації у семантиці номінативних одиниць у процесі їх функціонування в дискурсі. Це дозволяє визначити зміст кожної окремої одиниці як результат тривалого когнітивного процесу.

Ключові слова: дискурс, мовноінтелектуальна діяльність, семантика, номінативна одиниця.

This article is devoted transformation processes in semantics of the language unit. We have demonstrated, that significance of this units is result of prolonged cognitive process.

Key words: discourse, language activity, semantic, language unit.

Содержание номинативных единиц (слов, фразеологизмов и словосочетаний) складывается на протяжении всей истории развития языка и поэтому на каждом этапе представляет собой «результат, продукт отражения того или иного фрагмента Универсума в сознании познающего этот Универсум субъекта, который в данном случае выступает в форме того или иного языкового коллектива» [5: 64]. Таким образом, в содержательной стороне знака закрепляются результаты познавательной деятельности человека, опыт обращения с объектами действительности. По этой причине содержание номинативных единиц не является раз и навсегда фиксированным, а постоянно подвергается многообразным преобразованиям, которые связаны с тем, что человеческий опыт также преобразуется в количественном и качественном отношении. Соответственно, это приводит как к открытию новых свойств или признаков у объектов уже известных, так и к существенным преобразованиям знаний об этих предметах. Вследствие этого появляется необходимость и в расширении/изменении содержания языковых единиц, обозначающих этот объект, а иногда и в появлении совершенно новых единиц номинации, отражающих различное восприятия объектов действительности.

В связи с этим мы ставим перед собой **целью** рассмотреть процессы формирования содержательной стороны номинативных единиц сквозь призму речемыслительной деятельности человека.

Достижение этой цели предполагает решение следующих **задач**:

— определение специфики содержания номинативных единиц;

— анализ процессов формирования и преобразования содержания номинативных единиц;

© Дорофеев Ю. В., 2009

— характеристика влияния речемыслительной деятельности носителей языка на изменение в содержании номинативных единиц.

В содержательной стороне номинативной единицы отражаются, во-первых, внешние и внутренние свойства объекта номинации, во-вторых, возможность вариативности его восприятия, в-третьих, прагматические компоненты, фиксирующие отношение данного объекта к говорящему. Помимо этого в содержании номинативных единиц отражается их системно-языковая значимость. Представляется очевидным, что преобразования могут касаться любого из перечисленных компонентов содержания, при этом остальные могут оставаться неизменными, а могут изменяться вслед за другими компонентами.

Процессы семантической трансформации языковых единиц давно привлекают внимание лингвистов, однако, «актуальность проблемы изучения природы и самого механизма семантических преобразований слов не только сохраняется, но и возрастает» [4: 228]. Связано это, в частности, с развитием когнитивной теории метафоры, которая сегодня понимается не просто как способ развития переносного значения, а как «способ постижения одной вещи в терминах другой, и таким образом ее основная функция заключается в обеспечении понимания» [3: 62].

Семантические «наращения» в значении языковых единиц всегда обусловлены прагматически и связаны с преобразованиями в когнитивной базе носителей языка. Необходимость преодоления противоречия между уже имеющимся опытом и новыми знаниями/явлениями/идеями вызывает необходимость в нарушении сложившегося в языке баланса, и говорящий начинает употреблять номинативную единицу в новом контексте и в новом значении. Если его инициатива оказывается востребованной у других носителей языка и вследствие этого подкрепляется широким употреблением в различных текстах, то это приводит в конечном итоге к необходимости зафиксировать новые особенности употребления номинативной единицы в словарях.

Формирование семантики языковых единиц происходит в процессе речемыслительной деятельности, которая отражается в текстах, представляющих собой фрагменты единого дискурса [2]. Таким образом, исследование содержания языковой единицы как результата речемыслительного процесса предполагает анализ функционирования этой единицы в разных контекстах. Именно в таком аспекте мы и будем рассматривать процессы преобразования в семантике номинативных единиц.

В рамках данной статьи мы проанализируем особенности преобразования в семантике номинативных единиц на примере функционирования слова *жизнь*.

Словарь предлагает несколько определений слова *жизнь*, иллюстрируя их примерами: 1. Совокупность явлений, происходящих в организмах, особая форма существования материи. 2. Физиологическое существование человека, животного, всего живого. 3. Время такого существования от его возникновения до конца, а также в какой-нибудь его период. 4. Деятельность общества и человека в тех или иных её проявлениях. 5. Реальная действительность. 6. Оживление, проявление деятельности, энергии.

Все эти словарные (общезыковые) значения слова *жизнь* могут быть конкретизированы в контексте, вследствие чего в семантике этого слова могут появиться содержательные элементы, соотносимые с приведенными выше значениями, но не тождественные им. В большинстве работ процессы преобразования в семантике номинативных единиц связывают с развитием «переносного значения»: «Смысловое преобразование

прямых значений может происходить двумя способами: а) путем погашения или редуцирования одних смысловых элементов и актуализации других ... б) путем ассоциативно-смыслового преобразования прямого значения» [1: 75]. Однако, как мы уже указывали, метафора не есть способ развития значения, она выступает как языковой способ концептуализации мира (формирования и накопления когнитивного опыта), поэтому развитие содержательной стороны знака необходимо рассматривать сквозь призму индивидуального и социального опыта.

Поскольку содержание номинативной единицы формируется в процессе речемыслительной деятельности человека, то мы полагаем целесообразным рассмотреть функционирование слова *жизнь* в различных контекстах (в данном случае, в афоризмах и поэтических текстах) с тем, чтобы определить, насколько речевое употребление отличается от общезыкового.

Одно из самых известных высказываний о сущности жизни принадлежит М. Ю. Лермонтову: «*А жизнь, как помотришь с холодным вниманьем вокруг, – Такая пустая и глупая шутка!*». Существование человека рассматривается здесь как бессодержательное и лишнее смысла явление.

Похожее определение предлагает следующий афоризм: *Жизнь – игрушка настолько глупая, что ее дарят только младенцам* (Б. Манвилл). Однако формальная близость, выраженная в том, что *жизнь* характеризуется посредством слова *глупая*, разрушается употреблением слова *игрушка*, которое вносит дополнительное значение *забава*, то есть нечто, хоть и бессмысленное, но способное развлечь. Некоторое сходство с этой идеей находим в высказывании: *Жизнь – подарок, которого мы не просили* (А. Конар). Под *жизнью* подразумевается нечто доставляющее удовольствие, однако не вполне соответствующее нашим ожиданиям и желаниям.

Трагизм *жизни* является темой стихотворения Б. Пастернака «Гамлет». В пределах данного текста *жизнь* соотносится с различными единицами: «*что случится на моем веку*», «*чащу эту*» (в значении «судьба»), «*замысел*», «*другая драма*», «*поле*». Выделенные нами единицы явно указывают на различное понимание того, что представляет собой жизнь. Это понятие, соотносимое благодаря указанию на творчество В. Шекспира с театром («*весь мир – театр*»), постепенно изменяется. На первый план выходят такие семантические компоненты, которые позволяют описывать жизнь не только через метафору театра (замысел, драма), но через понятие «трагедии» как неразрешимой коллизии, ведущей человека к гибели («*жизнь прожить – не поле перейти*»).

В одном из стихотворений М. Цветаевой жизнь соотносится с кистью рябины: «*Красною кистью Рябина зажглась. Падали листья. Я родилась*» (созревание ягод отождествляется с началом жизни, причем «не в системе нашего общенародного языка, а только в этом тексте» [6, с. 40]). Поэтому заключительные строки стихотворения: «*Мне и доныне Хочется грызть Жаркой рябины Горькую кисть*» подводят нас к выводу, что жизнь (горькая, как кисть рябины) – это «самая большая ценность, независимо от того, хороша она или плоха, радостна или печальна» [6: 41].

Широко распространено сопоставление жизни с движением: *Наша жизнь – путешествие, идея – путеводитель. Нет путеводителя, и все остановилось* (В. Гюго). Здесь жизнь определяется как направленное движение. Ему противопоставлено высказывание

М. де Монтеня: *Жизнь – это неровное, неправильное и многообразное движение*. В отличие от предыдущего примера, здесь жизнь истолковывается как движение сумбурное.

В стихотворении А. Макаревича. «Разговор в поезде» представлены сразу три толкования слова *жизнь*. Прежде всего нам представлены два противопоставленных мнения: *«Один говорил: «Наша жизнь – это поезд!» Другой говорил: «Перрон»*. В первом случае жизнь определяется как динамичное явление, во втором как статичное. Принципиально иное толкование сущности жизни находим в заключительных строках стихотворения: *«И оба сошли где-то под Таганрогом Среди бескрайних полей, И каждый пошел своею дорогой, А поезд пошел своей»*. В этой строфе противопоставляется мнение автора двум отмеченным выше толкованиям: в этих толкованиях жизнь конкретизируется как поезд, способный/неспособный выбирать направление своего движения (то есть направление деятельности), а для автора – это обширная область для деятельности, бескрайние возможности (*«среди бескрайних полей»*), где нет дорожных ограничений. То есть в стихотворении восприятие жизни находит свое выражение в последовательном ее сопоставлении с поездом (дорогой) и с полем.

В ряде афоризмов жизнь рассматривается как процесс изучения искусства жить: *Жизнь - это великая книга, но она бесполезна тому, кто не умеет ее читать* (неизвестный автор); *Жизнь прекрасна, если научиться жить* (Менандр). В обоих высказываниях под жизнью понимается возможность научиться эффективно использовать свои способности. Нередко отмечается индивидуальный/общественный характер жизни: *Наша жизнь подобна островам в океане или деревьям в лесу, чьи корни переплетены в подземной глубине* (У. Джемс).

Своеобразна оценка жизни как явления в следующем высказывании С. Кьёркегора: *Наша жизнь всегда представляет собой результат преобладающих в нас мыслей* (она рассматривается здесь как следствие субъективного восприятия окружающего мира).

Анализируя семантическую сочетаемость слова *жизнь*, Ж. П. Соколовская приходит к выводу, что оно «обладает различным количеством разных значений, иной раз не имеющих ровно ничего общего между собой, а иной раз и приближающихся одно к другому почти до полной неотличимости. Слово *жизнь* функционирует в сознании носителя языка вполне стихийно» [7: 90-91]. Контекстный анализ употребления слова *жизнь* позволяет сделать вывод о чрезвычайно многообразном использовании этого слова носителями языка. При этом следует отметить, что во всех проанализированных нами высказываниях преобразование семантики номинативной единицы *жизнь* строится на едином принципе: благодаря контексту в содержании слова *жизнь* на первый план выдвигается некий коннотативный компонент, который, взаимодействуя с денотативными составляющими значения, позволяет автору выразить свое представление высказывания о таком сложном феномене как жизнь.

Каждое из значений, возникающих в результате употребления слова *жизнь* потенциально может закрепиться в словарной статье (конечно, предварительно эти определения можно сгруппировать). Интересно, что практически ни одно из приведенных высказываний не характеризует жизнь с точки так называемого прямого значения.

Все эти контексты знаменуют определенный этап в формировании содержательной стороны слова *жизнь*: некоторые из проанализированных значений отчасти закреплены в языке, другие находятся на пути закрепления, а третьи носят исключительно авторский

характер. Однако границы между ними подвижны и нестабильны, поэтому семантика слова *жизнь* постоянно пребывает в динамическом состоянии, что связано, прежде всего, с подвижностью когнитивного опыта носителей языка. Поэтому содержание номинативных единиц языка представляет собой определенный результат длительной вербализованной речемыслительной деятельности человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность?. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с. – Библиогр.: с. 341-374.
3. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под. ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
4. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
5. Рудяков А. Н. Лингвистический функционализм и функциональная семантика. – Симферополь: Таврия-плюс, 1998. – 224 с.
6. Рудяков А. Н., Дорофеев Ю. В. *Nomo textus*: человек в паутине текстов, или учебник чтения для умеющих читать. – Симферополь: мсп «Ната», 2007. – 176 с.
7. Соколовская Ж. П. «Картина мира» в значениях слов: Семантические фантазии» или «катехизис семантики»? – Симферополь: РИО ТЭИ, 1999. – 232 с.

Григоренко І. А.
(Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Для успішного засвоєння матеріалу студентами, викладачу потрібно використовувати психологічні методи, які допоможуть професійно розкрити його природний потенціал. Для успішного викладання необхідно добре розуміти природу людини, що її пригнічує, що дратує, а що мотивує. Як то, орієнтація на особистість, правильна розстановка пріоритетів, які допоможуть студенту усвідомити, що ці знання йому будуть потрібні. Установка взаємозв'язку між учнями та викладачем (довіра, настрої на успіх, комплімент, похвала, підтримка, настрої взаємодопомоги в групі та ін.) Система креативно - розвивальних засобів та нейтралізація психологічних захистів особистості та її деструктивних проявів.

Ключові слова: *страх, захист, психокорекційні засоби, креативний потенціал, особистісно- орієнтований підхід*

For successful teaching, it is necessary to use psychological methods, which can help to release the potential of the student. In order to be persuasive a teacher should comprehend human nature know what can be depressing or annoying or motivating on the contrary. That means to be person orientated, be able to fix the right priorities which would help the student realize that this knowledge will make use for him. Establishment of a contact between the teacher and the student (trust, targeting for success, satisfaction with the result). It is needed to make use of methods for developing creativity and neutralization of psychological fears and their destructive displays.

Key words: *fear, neutralisation, contact, psychological methods*

Реальністю сьогодення є розширення зв'язків України та її інтеграція до світової спільноти. За таких умов все більше уваги приділяється вивченню іноземних мов, при чому це стосується усіх сфер життя, де іноземні мови є ключем для розвитку міжнародних відносин ю проведення наукових конференцій, культурного обміну між представниками різних країн та обміну інформацією. Багатомовність та полі культурність вважаються необхідними для громадян нової Європи, і відповідно – України. До випускників вищих навчальних закладів висуваються додаткові вимоги щодо володіння іноземними мовами.

Ця потреба є актуальною і для Національного університету внутрішніх справ.

Потреба сучасного суспільства у спеціалістах юриспруденції, які вільно володіють іноземною мовою у побуті та у професійній діяльності, зумовлює необхідність пошуку нових конструктивних ідей для вирішення проблеми оптимізації та інтенсифікації навчання іноземних мов, здобування нових знань та удосконалення рівня мовної та мовленнєвої підготовки.

© Григоренко І. А., 2009

Об'єктивною тенденцією у вищих закладах освіти є скорочення кількості аудиторних годин та збільшення годин, що відводяться на самостійну роботу студентів. Трансформується роль викладача у навчальному процесі: поступово втрачає актуальність функція викладача як основного джерела інформації, він перетворюється на організатора, консультанта, керівника та експерта самостійної роботи студентів. Усе це потребує пошуку більш ефективних засобів навчання, які б виконували у навчальному процесі такі функції: інформуючу, формуючу, систематизуючу, контролюючу та мотивуючу. Таким вимогам можуть відповідати новітні комп'ютерні засоби навчання, до яких належать електронні посібники, мультимедійні курси, тренінгові програми та ін. Але незважаючи на все це розмаїття викладачі іноді опиняються безпорадними. Існує певна необхідність перш ніж застосовувати засоби які допомагають при навчанні, розібратися з тими чинниками, які заважають сприйманню іноземної мови і на цьому треба більше зупинитися, бо викладачу треба більше набути функцію психолога.

Існують особистісні деструктивні чинники (зокрема внутрішньо особистісні конфлікти, психічні захисти, а іноді це навіть інстинкт самозахисту, як головний, але не усвідомлений чинник) які ускладнюють реалізацію креативного потенціалу студента, знижують продуктивність засвоєння студентами іноземної мови. Тому особистісно орієнтований підхід має передбачати наявність психокорекційного компонента (позитивний настрій, похвала, комплімент, дружня атмосфера, ігрова форма розвитку уваги, психофізичні вправи, використання комплексу тестових методик, методів спостереження, самоспостереження, опитування, інтерв'ю, бесіди, самостійна думка).

Впровадження психокорекційних засобів забезпечує усвідомлення студентом дисфункцій психічних захистів, послаблює їх негативний вплив на пізнавальну активність і сприяє вивільненню креативного потенціалу особистості. Завдання викладача спочатку налаштувати довірливі стосунки та зняти тим самим напругу, тобто стати «своїм», але звичайно не перегравати бо це буде одразу помітно. Від цього виграють всі, бо провідними психолого-педагогічними засадами розробки і реалізації особистісно-креативного підходу в навчанні є:

—орієнтація на особистість та врахування внутрішньо - особистісних проблем, і усвідомлення що молодим людям взагалі важко ставити реальні цілі, як правило це або мінімалізм або максималізм, що заважає реально оцінювати можливості та ставити пріоритети. Роль викладача донести «для чого вчити іноземну мову», бо ціль будь якої діяльності лежить за межами цієї діяльності і студенти немовних закладів іноді переконані що їм це знання не буде потрібно;

—взаємозв'язок між учнями та викладачем в процесі навчально-виховної взаємодії (довіра, яка допоможе, настроїти на успіх, на кінцевий результат та насолоду від нього, допомогти зрозуміти, що все, чого ми боїмось, або дуже важке під час опанування, приносить користь потім у житті, «важко під час навчання, легко у бою»);

—система креативно - розвивальних засобів (ігри, діалоги, психологічні ситуації, де викладач показує довіру, іноді навіть питає поради, говорить з розумінням проблеми і пропонує вихід з неї, веде себе активно, але не нав'язує свою думку);

— нейтралізація функцій психічних захистів особистості та їх деструктивних проявів (тут відіграють свою роль зовнішні візуальні чинники такі як дуже відома мова жестів (відкриті долоні, великий палець уверх, або знак «ОК» пальцями), або елемент

пози та пересування викладача в аудиторії (несподівано піднятих, піти вглиб аудиторії, в сторону, вперед, тобто контрастність поведінки), колір одягу, чітка мова, зміна інтонації та багато іншого.

Різноманітність методів дозволяє викладачам іноземної мови, методистам, психологам оптимізувати навчально-виховний процес на основі розширення креативного потенціалу студентів, підвищити рівень успішності й покращити якість навчально-пізнавальної діяльності студента. Для успішного переконання необхідно добре розуміти природу людини, що її пригнічує, що дратує, а що мотивує і саме це є головним для викладача, бо він відіграє роль лідера у процесі навчання, який заохочує. Згідно закону Йоркса – Додсона, для досягнення успіху необхідна помірна мотивація, бо повна її відсутність не краще чим надлишок.

Великі можливості в плані формування творчої особистості містить у собі імітаційно-ігровий підхід до організації навчальної роботи зі студентами, а використання ділових ігор на заняттях з іноземної мови забезпечує професійне спрямування, позитивну мотивацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, створює необхідні умови для їхнього професійного становлення. У ділових іграх закладено потужний потенціал для підготовки майбутніх фахівців до іншомовного спілкування, вироблення в них професійно значущих якостей у процесі пошуку виходу із комунікативно-ігрових ситуацій.

Дейл Карнегі написав цілу книгу під назвою «Припиніть хвилюватись і почніть жити». Викладач є також психологом і чим більше він займається викладацькою практикою, тим більше переконується, що всі проблеми, взагалі, залежать від різних видів страхів, а вони у свою чергу від браку знань та сил. Страх відповідальності однієї природи зі страхом «відповідати», а за ним зі страхом покарання. Прислів'я «Ініціатива має бути покарана» актуальна ще зі школи і завдає максимальних збитків розвитку, навчанню та творчості. Саме тут з'являється відсутність права на помилку, але ж на помилках навчаються...

Відомо: «... що наше життя - гра», тож під час навчання саме ділова гра, в основі якої лежить комунікативно-ігрова ситуація максимально наближає майбутніх фахівців до реальної професійної діяльності. Для досягнення успіху в будь якій діяльності необхідна впевненість та певна самооцінка, яка формується не швидко, а це тривала, щоденна робота як у всім відомому прислів'ї «Вік живи, вік навчайся». Необхідно пам'ятати що вивчення мови починається і ніколи не закінчується, тому може для успішного засвоєння студентами матеріалу, викладачу варто бути іноді більше психологом, бо як тільки людина чітко усвідомлює необхідність знання іноземної мови, розкривається потужний природний потенціал, який викладач може професійно допомогти розкрити.

Визначальний вплив способу між особистісного спілкування суб'єктів навчального процесу на вибір методичного підходу та оптимальної організаційної форми для результативного навчання можливо пояснити з позицій теорії діяльності, розробленої А. Н. Леонтьєвим. Згідно з цією теорією, процес навчання являє собою процес спільної діяльності учня (студента) і викладача. Для того щоб діяльність суб'єктів навчання була спільно. Та взаємо регулюємою необхідна наявність комунікації між ними, яка б забезпечувала їх міжособистісне спілкування. Комунікація тут виступає як засіб взаємного обміну суб'єктами досвідом своєї діяльності з одного боку та як засіб цілеспрямованого керування спільною діяльністю – з іншого. Таким чином, є логічним зробити висновок,

що реальні можливості міжособистісного спілкування, які визначаються способом його здійснення, диктують свої вимоги до методики та організації навчального процесу

Мета і завдання навчання іноземних мов у нелінгвістичних ВНЗ відповідно до державного стандарту освіти зумовлені такими функціями, які дана дисципліна виконує у загальній системі освіти. До таких належать:

Практична функція, яка забезпечує формування комунікативної компетенції студентів (практичне володіння іноземною мовою в обмеженому обсязі як засобом спілкування у побуті та професійній діяльності).

Загальноосвітня функція, яка передбачає формування у студентів елементарної лінгвістичної компетенції, знайомство із культурою країни тієї мови, що вивчається та професійної компетенції.

Виховна функція, спрямована на формування та розвиток у студентів системи етичних цінностей.

Вивчення іноземної мови сприяє підвищенню загальноосвітнього рівня та кваліфікації фахівців і розглядається як складовий елемент системи освіти, якому притаманні цілісність, автономність та специфіка.

Мотивацією щодо вивчення іноземних мов служить професійна потреба студента стати висококваліфікованим фахівцем в галузі юриспруденції з умінням спілкуватися іноземною мовою та здобувати інформацію з новітньої зарубіжної літератури. Тому однією із особливостей цієї навчальної дисципліни є її професійно орієнтовний характер.

Із розвитком науки і техніки постійно збільшується кількість стрес-факторів. Досить сказати, що поняття «інформаційний стрес» майже не існувало у 13-14 сторіччях, але саме у 20-му майже на кожного несеться потужна хвиля різноманітної інформації. Але частіше зустрічається, особливо під час навчання нестача інформації і це також зумовлює стрес. Як відомо стрес мобілізує але і руйнує людину. Майже всі знають особистістю не народжуються, а становляться. Викладач має враховувати біг часу і надавати психологічну допомогу для адаптації сприймання і переробки незнайомого матеріалу, усуваючи стресовий фактор, застосовуючи суто психологічні методи, як то: метод спостереження, психологічні та психофізіологічні методи тестування і контролю, метод бесіди та ін.

У кожного студента є свої стратегії навчання, згідно з психологічними типами: флегматик, сангвінік, меланхолік та холерик. У викладача мають бути комплексні знання основ психології, з урахуванням яких, а також специфіки навчання можна досягти певних успіхів в навчальному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтьев А. Н. Психолінгвистические очерки. — М.: Наука, 1970. — С. 46.
2. Артем'єв В. О. Страх. Стан страху та його роль у правоохоронній діяльності працівників ОВС.: Автореферат дис. канд. псих. наук: 19.00.06/ НУВС. — Харків, 2003
3. Цибульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія. Як допомогти собі та іншим. Курс лекцій. Навчальний посібник. — К.: Наукова думка, 2000. — 190с.
4. Чирва А. В. Особливості толерантності до страху у військовослужбовців у процесі початкової парашутної підготовки: Автореферат дис. канд. псих. наук.: 19.00.09 Харківський військовий ун-т. — Харків, 2003. — 20с.

5. Юнацкевич П. И. Кулганов В. А. Психология обмана. СПб: Фолио – Плюс, 2001. – 319с. (Сер. «Каждому обо всем»).

6. Малімон Л. Я. Специфіка емоційності осіб з різним рівнем креативності: Автореф. дис. канд. психол. наук: 10.00.01/ Харків. Нац. ун-т ім. В. Н. Карабіна. – Харків, 2003. — 20с.

УДК 800

*Олейник Е. Ю.
(Минск, Беларусь)*

ИНТОНАЦИОННАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СОСТОЯНИЯ ИНДИВИДА

Статья описывает корреляцию интонации и психического состояния личности. Лингвисты признают выражение посредством интонации эмоций и отношений к общению говорящим. Однако просодический потенциал значительно шире и способен передавать информацию о психическом состоянии говорящего. Объектом исследования данной статьи явились просодические характеристики в состоянии депрессии и психопатических состояниях.

Ключевые слова: интонация, просодические характеристики, психическое состояние личности.

The article deals with the correlation of intonation and psychological state of an individual. Intonation is known to be a display of emotions and attitude to the communicator. Nevertheless prosodic potential is much more broader as it is capable of conveying information about psychological state of a speaker.

Key words: intonation, prosodic characteristics, psychological state of individual.

Речевая деятельность занимает значительное место в жизни каждого человека и в жизни общества в целом. Согласно А. А. Леонтьеву «Речевая деятельность, в психологическом смысле этого слова, имеет место лишь в тех, сравнительно редких, случаях, когда целью ее является само порождение речевого высказывания, когда речь, так сказать, самоцелна. Очевидно, часто эти случаи в основном связаны с процессом обучения второму языку. Что же касается собственно коммуникативного употребления речи, то в этом случае она почти всегда предполагает известную неречевую цель. Высказывание, как правило, появляется для чего-то. Мы говорим, чтобы достичь какого-либо результата. Иными словами, речь включается как составная часть в деятельности более высокого порядка» [1].

Иначе говоря, человек говорит не для того чтобы говорить, а для того чтобы что-то сказать. Речевая деятельность как самоцель бессмысленна. И в этом смысле существенным является тот факт, что речь несет информацию.

Однако сама речевая деятельность возможна лишь при наличии общепринятой системы знаков – языка. Представив звуковую сторону речи, а точнее ее интонацию, как
© Олейник Е. Ю., 2009

знак (означающее), мы неизбежно ставим вопрос об обозначаемом. План содержания этого знака включает в себя семантический аспект высказывания, но не только его. В качестве означаемого выступает ряд сведений о самом говорящем, его социальных и индивидуальных качествах.

Какова же эта информация, заключенная в интонационном знаке, и как она может быть расшифрована слушателем?

Ответ на этот вопрос может дать анализ просодии в антропоцентрическом аспекте. Просодия не существует сама по себе, вне человека, а является продуктом его речевой деятельности. В свою очередь человек обладает рядом социальных и индивидуальных характеристик, (среди которых психические занимают весьма существенное место) и которые определяют его деятельность вообще, и речевую в частности.

Человек постоянно находится в каком-либо психическом состоянии – работает он или отдыхает, спит или бодрствует, радуется либо печалится – континуум сменяющихся состояний является постоянным признаком личности.

В состояниях интегрирована актуальная выраженность свойств личности, интенсивность их проявлений. В том ли ином состоянии человек порождает речь и самовыражается посредством речи, просодические характеристики которой дифференцируются в зависимости от его состояния. Поскольку континуум сменяющихся состояний является постоянным признаком личности, то антропоцентрический подход в лингвистике предполагает и изучение дискурса состояний. Просодические варианты детерминируются наряду с социально-территориальными и ситуативными параметрами психическими факторами – состоянием говорящего.

Внимание лингвистики к речевым характеристикам личности в различных патологических состояниях психики представлены в работах зарубежных лингвистов, где описываются грамматическая и лексическая структура речи людей, имеющих психические девиации [2, 3, 4, 5].

Р. Якобсон изучал речь шизофрении на примере сопоставления поэзии Ф. Гельдерлина в нормальном состоянии и при шизофреническом отклонении [6]. В отечественных научных работах эти исследования не нашли своего продолжения, за исключением работ по афазии и состояниям измененного сознания [7, 8, 9, 10, 11].

Однако специфике речи, в том числе просодической, нормальных психических состояний уделялось внимания недостаточно.

Просодия в значительно большей мере, чем другие языки и есть материализованное психическое выражение личности, и в этом смысле анализируя просодию речи индивида, мы неизбежно соприкасаемся с присущими ему индивидуальными психическими характеристиками, которыми нельзя пренебрегать при изучении просодии.

О связи языка, речевой деятельности и мышления многократно писали Л. С. Выготский, А. А. Леонтьев, Н. Хомский [12; 13; 14]. В языке и речевой деятельности все психическое, является непосредственно продуктом психических процессов. Речь отображает эти процессы, качества и состояния человека.

Еще одним важным аспектом проблемы просодии речи являются ее универсальные особенности, присущие разным языкам. Существуют ли просодические универсалии относительно психических характеристик личности, является ли просодия универсальным показателем психических параметров человека?

Данные, представленные в лингвистической литературе, позволяют выделить универсальные просодические параметры: они служат для указания на завершенность/незавершенность (понижающийся мелодический контур и восходящий тон). Сходны по мелодике и вопросительные предложения в большинстве языков [15]. Универсальной также является интонация, передающая эмоции говорящего.

Однако является ли просодия универсальным средством в смысле индикации психических состояний человека и можно ли выявить универсальные модели по дифференциации этих состояний остается открытым.

В данном исследовании были проанализированы речевые образцы, принадлежащие испытуемым, демонстрирующим посттравматический синдром, как результат психотравмирующей ситуации, т.е. находящимися в ситуационно психопатизированном и ситуационно депрессивном состоянии вследствие психической травмы. Для выявления возможных просодических моделей речи индивида в этих психических состояниях было проведено экспериментально-фонетическое исследование. Запись была сделана во время программ новостей, транслирующихся средствами массовой информации.

Основой для выработки принципов отбора экспериментального материала явился анализ лингвистической литературы и наблюдения над звучащей речью. Общий объем материала составил 10 часов звучания записей на русском языке. Всего в эксперименте участвовало более 60 дикторов. Материалом для исследования послужили магнитофонные записи речи дикторов.

На первом этапе психологи определили психическое состояние испытуемых, те образцы речи, которые не принадлежали к перечисленным двум состояниям не были включены в исследование.

Анализ просодии речи включал аудитивный и акустический анализ.

Второй этап представлял собой аудитивный анализ и заключался в определении аудиторными-фонетистами фонетических характеристик речи: ее принадлежности к норме, темпа, частотности употребления ускорений и замедлений, плотности ударений и степени их выделенности, средств экспрессивности, преобладающих направлений тона, адекватности соотношения лексики и грамматики с просодией.

Третий этап состоял в проведении акустического анализа и статистической обработке данных. Задача акустического анализа заключалась в исследовании просодических параметров речи на акустическом уровне. Анализ акустических характеристик проводился в основном по следующим частотным, динамическим и темпоральным признакам.

Аудитивный анализ. Информанты признали принадлежность речи диктора к норме. По аудиторским оценкам темп речи диктора быстрый, с частыми замедлениями и ускорениями (100 %). Аудиторы оценили плотность ударений как среднюю (100 %). Преобладающим направлением ядерного тона был назван восходящий (100 %). Информанты отметили высокую степень экспрессивности текста, реализованную посредством тона, а также неадекватное соотношение грамматики и лексики с просодией.

Акустический анализ. Для речевых образцов диктора характерны короткие синтагмы: лексическое наполнение синтагм составляет два-три слова. Синтагматическое членение речевого потока реализуется посредством изменения тона, в то время как межсинтагменные, внутрисинтагменные и паузы колебаний отсутствуют как средство сегментации.

Будь они прокляты / эти вахабиты // уничтожить надо / до единого

Высокая степень интенсивности является просодическим параметром характерным для чрезвычайно эмоциональной речи. В речи диктора проявляется сочетание данного признака с высоким уровнем ч.о.т., а также узким диапазоном как интенсивности, так и ч.о.т. Все перечисленные признаки эксплицируют сильную степень возбуждения.

Как особенностью анализируемых образцов можно рассматривать отсутствие высокого предударного начала. Контур ч.о.т. имеет незначительные изменения уровня. Ее конфигурация имеет только две разновидности: ровную (50 %) либо плавно нисходящую (50 %), однако повышающуюся на последнем ядерном слоге и заядерных.

Конфигурация ч.о.т. определила и дистрибуцию максимальных значений ч.о.т.: вершина локализуется в подавляющем большинстве в финальной позиции на заядерных слогах (80 %). В случаях инициальной позиции (20 %) пика ч.о.т. интервал первого ударного и ядерного слогов является крайне незначительным.

При исследовании ядерной выделенности выявлена ее слабая контрастность по сравнению с околядерными по уровню тона и динамике. Основным компонентом акцентуации ядерного слога является длительность: выделенность ядерного слога реализуется посредством значительной продолжительности его произнесения. Долгота ядерного слога превышает длительность предъядерного и заядерного слогов приблизительно в два раза (отношение длительностей ядерного к предъядерному слогу составляет 2,20, ядерного к заядерному – 1,93).

Ряд интонационных групп демонстрируют особенности реализации последнего неударного слога: в исследуемых образцах не наблюдается типичного для утвердительных высказываний просодического явления – падения показателей тона, интенсивности и длительности на заядерных слогах. Напротив, финальный неударный слог синтагмы характеризуется подъемом уровня тона. Интервал ч.о.т. внутри последнего неударного слога достигает значительной величины. Наряду с увеличением уровня тона имеет место повышение уровня интенсивности (на последнем неударном слоге интервал интенсивности увеличивается на 0,5 дБ). Поэтому вершины тона и интенсивности локализованы на последнем неударном слоге синтагмы */Будь они прокляты/*. В этих группах на последнем неударном слоге синтагмы происходит «растяжка» посредством увеличением длительности этого слога. Длительность последнего неударного слога синтагмы также больше, чем длительность ядерного слога в два раза.

Темп речи средний (среднеслоговая длительность равна 197), его замедления наблюдаются при реализации финальных лексических единиц синтагм, как уже указывалось, в результате увеличения длительности ядерных и последних неударных слогов.

Отношение длительности ударных к неударным слогам составляет 0,34, это отношение носит достаточно стабильный характер. Этот показатель при высокой акцентуированности образцов, объясняется это тем, что неударные слоги в финальной позиции фразы получают значительную длительность, превышающую аналогичный параметр ядерного слога.

Исследование акцентной структуры показало, что в анализируемых образцах плотность ударений высокая, так как односложные и двусложные составляют в сумме 50 % всех типов ритмогрупп, что выражается в слабой семантической расчлененности фразы. Акцентная структура представлена односложными ритмогруппами в 12 % случаев,

двусложными соответственно в 38 %, а трехсложными в 13 %, четырехсложными в 25 %, пятисложными 12 %.

Итак, наличие посттравматического синдрома у диктора эксплицируется посредством просодических характеристик. Речевой образец свидетельствует о ситуационно психопатизированном состоянии личности, неустойчивости, тревожности.

Полное отсутствие синтагматических пауз в речи, высокий регистр с незначительными изменениями уровня ч.о.т., однообразный репертуар употребляемых тонов, а также значительный уровень интенсивности делают речь эмоционально насыщенной. Наблюдается высокая степень плотности ударений, причем выделенными являются все лексические единицы независимо от семантики, как значимые, так и служебные.

Ядерная контрастность «смазана» в результате, значительной выделенности последних неударных слогов синтагмы. Эта выделенность достигается посредством растяжки последних неударных слогов, повышения уровня ч.о.т. и увеличения интенсивности на них. Они же преимущественно являются и местом локализации максимальных значений ч.о.т. и интенсивности. Увеличение значений тона и интенсивности сочетается с удлинением слогов в финальной позиции синтагм.

Представленная просодическая специфика речи в психопатизированном состоянии является следствием психических процессов, определяющих организацию речи говорящего. Следующими в исследовании являлись речевые образцы, принадлежащие испытуемым, находящимся в депрессивном состоянии. Примером депрессивной речи служит описание просодии речевых образцов девушки, родители которой погибли во время взрыва дома во время теракта.

Аудитивный анализ. Информанты идентифицировали речь диктора как находящуюся в пределах нормы.

Аудиторы проанализировали просодические параметры речи диктора: темп речи медленный стабильный, малая плотность ударений, преобладание ровного тона, неадекватность соотношения лексики и грамматики с просодией, неэкспрессивность речи (100 %). Информанты идентифицировали речь диктора как находящуюся в пределах нормы.

Акустический анализ. В данном речевом образце отмечается нечеткая сегментация речи, несогласованность грамматических структур, однообразная лексика. Синтагмы состоят из одного (33 %) либо двух (67 %) слов, их выделение затруднено неадекватностью реализации пауз и тонов.

Дядя ζ Сережа Саша ζ Жанка ζ очень много их ζ фотографий нашли а маму ζ не нашли ζ и маминих фотографий ζ не нашли

Наличие многочисленных пауз, иногда разрывающих синтагму, а также медленный темп речи определили значение отношения времени паузации к времени фонации, которое составляет 1,3.

Анализируемые образцы реализованы в очень узком диапазоне ч.о.т. и интенсивности. Для исследуемых образцов также характерен низкий тональный регистр, и низкий уровень интенсивности. Тон характеризуется ровной конфигурацией, которая детерминируется почти одинаковым уровнем всех структурных компонентов предшкалы, шкалы, а также ядра. Уровень предшкалы несколько ниже уровня шкалы, шкала либо ровная, либо незначительно нисходящая, оба типа шкал сочетаются с последующим ровным или незначительно нисходящим тоном. Поэтому во всех синтагмах значение

ч.о.т. первого ударного слога почти не превышает значения ч.о.т. ядерного тона (интервал первого ударного и ядерного слогов равен лишь 5 гц).

Пики ч.о.т. и интенсивности выделены весьма слабо и не нарушают общего ровного контура, не имеют четко выраженной локализации в синтагме, их дистрибуция носит спорадический характер.

В речи диктора наблюдается также и крайне слабая степень контрастности ядерного слога по сравнению с околядерными. Так как ядерный тон реализуется ровной либо слегка нисходящей конфигурацией, то уровень тона на ядерном слоге по отношению к околядерным изменяется незначительно.

Наряду со слабой выделенностью ядерного слога по параметру ч.о.т., он также мало контрастирует с околядерными слогами по параметрам интенсивности и длительности. Отношение длительности ядерного и предъядерного слогов составляет 0,84, ядерного и заядерного – 1,3. Ядерный слог имеет почти идентичную долготу с околядерными слогами, хотя он несколько короче предъядерного, но длиннее заядерного.

Изучение акцентной структуры выявило факт вариативности отношения длительностей ударных к неударным слогами. Наибольшее значение (3,4) локализуется в инициальной позиции фоноабзаца на лексической единице *дядя*, т.е. долгота ударного слога в 3 раза больше долготы неударных слогов в данной ритмогруппе. Увеличение длительности ударных слогов наблюдается на лексических единицах *Жанка*, *много* (отношение длительностей ударных к неударным слогами составляет 1,32 и 1,98). На всех остальных лексических единицах независимо от позиции в синтагме и их слоговой структуры это отношение колеблется в пределах 0,56-0,82, т.е. здесь длительность неударных слогов превышает длительность ударных в 1,2-1,8 раз. Это соотношение определяет среднюю степень плотности ударений.

Средняя плотность ударений детерминирована также составом представленных в речевых образцах ритмогрупп, из них более половины являются двусложными (60 %); трехсложные и пятисложные ритмогруппы составляют 30 % и 10 % соответственно.

Фонетические средства выделения ударных слогов варьируют, поэтому невозможно назвать основной компонент выделенности. Однако характерной особенностью акцентуации является отсутствие комбинации двух или трех просодических параметров, только один из компонентов является активным и участвует в выделении ударного слога. Поэтому ударение в слове носит либо только динамический, либо только мелодический, либо только темпоральный характер. Выделенность ударного и околоударных слогов различными просодическими компонентами при восприятии лишает перцептивной контрастности ударные слоги.

В связи с этим слабую степень акцентуации можно объяснить не только малыми интервалами с неударными слогами по параметру, реализующим акцентуацию, но и компенсацией посредством выделенности околоударных слогов каким-либо фонетическим параметром, отличным от того, который выделяет ударный слог.

Темп речи диктора воспринимается как замедленный (среднеслоговая длительность равна 195 мс), наряду с замедлениями темпа на финальных лексических единицах синтагм наблюдаются не обусловленные позиционно удлинения некоторых слогов.

Таким образом, депрессивное состояние диктора как проявление посттравматического синдрома обуславливает просодические признаки его речи. Подтверждением этому является реализация речи в очень узком диапазоне тона и интенсивности, отсутствие просодического разнообразия и контрастности в речевых образцах. Монотонность и вялость речи связаны с употреблением ровного движения ч.о.т. (в котором даже вершины тона сглажены, а их присутствие не мотивировано семантически), низким уровнем интенсивности и слабой степенью акцентуации.

Снижение концентрации внимания определяет грамматическую, семантическую и логическую несогласованность синтагм, неадекватность сегментации и паузации. Слабая степень выделенности ядерного слога объясняется семантической «размытостью» фразы, отсутствием четкой локализации семантического центра, как результата резкого спада интеллектуальных и волевых возможностей диктора, которые являются следствием сильного торможения нервных процессов.

Речь диктора реализована в медленном темпе с замедлениями на финальных слогах, узком диапазоне ч.о.т., с преимущественным употреблением ровных тонов, низким уровнем интенсивности, делением на короткие синтагмы, состоящих из преимущественно из двух слов, наличием многочисленных пауз, межсинтагменных и внутрисинтагменных.

Проведенное исследование и статистическая обработка данных позволили прийти к выводам и описать просодические модели, характерные для определенных психических состояний.

Сопоставление просодических признаков двух групп (с психопатической и депрессивной реакцией) показали, что в обоих действуют одно – наравленные просодические тенденции, находящие свое выражение в идентично узком диапазоне ч.о.т., наличии ровных контуров ч.о.т. и ровных ядерных тонов, значительном увеличении длительности последних слогов.

При парном сравнении речевых параметров ситуационно психопатизированных и депрессивных индивидов установлены некоторые различия. Особенности просодических структур этих групп представляется возможным описать в терминах

различительных признаков: высокий/низкий регистр, высокий/низкий уровень интенсивности, быстрый/медленный темп.

Левый член противопоставления в каждой паре относится к ситуационно психопатизированным, а правый – к ситуационно депрессивным состояниям.

Результаты аудитивного и акустического анализа позволяют утверждать, что психическое состояние с выраженным посттравматическим синдромом имеет просодические маркеры в речи. В психических состояниях, так же, как и в других психических явлениях, отражается взаимодействие человека с жизненной средой. Поэтому любые существенные изменения внешней среды, изменения во внутреннем мире личности, в организме вызывают определенный отклик в человеке как целостности, влекут за собой переход в новое психическое состояние, меняют уровень субъекта, характер переживаний и многое другое. Состояния являются важнейшей частью всей психической регуляции, играют существенную роль в любом виде деятельности и поведении, они оказывают значительное влияние на речевую деятельность.

Различные состояния психики, в том числе депрессивное и психопатизированное, как проявление посттравматического синдрома, детерминируют специфические модификации просодических характеристик речи. Однако все они локализованы в пределах нормы психической и речевой, демонстрируя речевую динамику в зависимости от психического состояния индивида.

Тем не менее, необходимо отметить, что в том или ином состоянии выбор языковых средств осуществляется говорящим в системе, в его взаимосвязи с другими элементами и со всей структурой дискурса, в единстве формы и содержания. Просодические средства – это средства, которые наслаиваются на значимые языковые единицы (морфемы, лексемы, предложения), конструируя либо модифицируя их значения. Они образуют самостоятельную зону передачи информации, с одной стороны они способны, наслаиваясь на значимые языковые единицы, конституировать и модифицировать их значение. С другой стороны, просодические средства могут передавать импликации смысла, которые содержательно не закреплены за используемой совокупностью языковых средств и не являются обязательным компонентом их формы, и в первом и втором случае определенные просодические модели содержат информацию о психическом состоянии говорящего.

ЛИТЕРАТУРА

1. Леонтьев А. А. Язык и разум человека. – М.: Полит. издат., 1965.
2. Bucci W. et. Al. The language of depression. — *Menninger Clin.* – 1982. – N4. – P. 334-358.
3. Collins P. F. Comparison of the oral syntactic performance of alcoholic and non-alcoholic adults // *Language and Speech.* – 1980. – N3. – P. 281-288.
4. Gerver D. et. Al. Schizophrenic speech: a factor analytic approach // *Lang. And Speech.* – 1976. – N1. – P.46-57.
5. Kremer E. The language of pain // *Pain.* – 1983. – N2. – P. 185-192.
6. Jakobson R. Holderlin. Klee. Brecht (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 162). – Baden-Baden, 1976, – S.27-96.
7. Лурия А. Р. Травматическая афазия. – М.: МГУ, 1964.
8. Винарская Е. Н. Клинические проблемы афазии. – М., 1979.
9. Визель Т. Г. Особенности языковой личности больного с афазией и проблема межполушарной асимметрии мозга // *Язык и личность.* – М., 1989. – С.144-152.
10. Спивак Д. Л. Язык при измененных состояниях сознания. – Ленинград: Наука, 1989. – 87 с.
11. Будза В. Г. Особенности речевой продукции при сенильной деменции // *Журн. невропатол. и психиатрии.* – 1982. – N12. – С.73-77.
12. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М., 1934.
13. Хомский Н. Язык и мышление. – М.: МГУ, 1972.
14. Болинджер Д. Интонация как универсалия // *Принципы типологического анализа языков различного строя.* – М., 1972. – С.214-230.

КОМПЛІМЕНТ, ПОХВАЛА, СХВАЛЕННЯ В МАНІПУЛЯТИВНІЙ
СТРАТЕГІЇ ПОЗИТИВУ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

В статті аналізується состояние исследования комплиментарных высказываний в отечественном и зарубежном языкознании, обосновывается целесообразность рассмотрения комплиментов, похвал и одобрений сквозь призму манипулятивной стратегии позитива, намечаются основные направления такого лингвистического исследования. Комплиментарные высказывания с манипулятивным потенциалом противопоставляются этикетным и респонсивным.

Ключевые слова: речевое влияние, манипулятивная стратегия позитива, комплимент, похвала, одобрение, комплиментарное высказывание, этикетное /инструментальное высказывание, инициативное/респонсивное высказывание.

In the article research on complimentary utterances in native and foreign linguistics analyses, purposefulness of investigation on compliments, praise and approvals in manipulation strategy of positive is motivated. Major ways of such linguistic research are indicated. Complimentary utterances with manipulation potential oppose etique'te and responsive ones.

Keywords: speech influence, manipulation strategy of positive, compliment, praise, approval, complimentary utterance, etique'te/instrumentive utterance, initiative/responsive utterance.

Предметом сучасних лінгвістичних студій усе частіше стають формально-семантичні та прагматичні аспекти функціонування різних мовленнєвих жанрів. Сказане стосується й компліментарних висловлювань – висловлювань, що містять у собі позитивну оцінку адресата з боку мовця: компліментів, похвал і схвалень.

Метою статті є здійснення аналізу стану дослідження компліментарних висловлювань у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, обґрунтування доцільності їх розгляду крізь призму маніпулятивної стратегії позитиву, окреслення основних напрямів дослідження реалізації маніпулятивного потенціалу в структурі компліментів, похвал і схвалень, розмежування етикетних й інструментальних, ініціативних та респонсивних компліментарних висловлювань.

Важливим аспектом лінгвістичних досліджень є вивчення питання мовленнєвого впливу та його механізмів. Мовлення постає не тільки засобом передачі інформації в просторі та часі, але й слугує впливу, адже кінцева мета спілкування – управління діяльністю співрозмовника. Відтак мовлення не можна розглядати самоцінним, оскільки воно передбачає досягнення немовленнєвих цілей, тому в широкому розмінні являє собою «регуляцію поведінки іншої людини» [1: 3]. Мовленнєвий вплив є людським спілкуванням, узятим у певному аспекті, і водночас галуззю дослідження процесів впливу людей один на одного в процесі спілкування [2: 5].

© Шкіцька І. Ю., 2009

Сьогодні перед мовознавцями ставить не стільки завдання опису того чи іншого мовного явища, скільки з'ясування причин вибору мовцем певних мовленнєвих засобів у конкретній ситуації. Тому описовий лінгвістичний підхід до вивчення мовних явищ поєднується з прагматичним, психологічним та соціальним. Так, актуальності в лінгвістиці набув комунікативний підхід, який базується на положеннях прагмалінгвістики, теорії мовленнєвих актів, когнітивної лінгвістики, психолінгвістичної теорії мовленнєвої діяльності. За цього підходу текст розглядається як мовленнєве висловлювання, що передбачає наявність у мовця наміру вплинути на слухача за допомогою мовленнєвих засобів. Лінгвісти вдаються до студій, у яких об'єктом постає не сам по собі текст, а текст як результат діяльності, заради якої він був створений. Завданнями таких досліджень є не тільки опис засобів мовленнєвого впливу і пояснення його механізму, а й установлення співвідношення між мовними категоріями та їх передбачуваною потенційною дією на адресата.

Мовленнєвому впливу і засобам його реалізації присвячені роботи Є. Ф. Тарасова, Л. С. Школьніка, М. В. Глаголева, А. Н. Баранова, О. С. Іссерса, Л. А. Федорової, О. І. Голубничої, М. Ю. Федосюк, Г. А. Копніної та ін.

Багато праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців стосуються різних аспектів мовного впливу. За часів Радянського Союзу була написана низка робіт, у яких мова розглядалася як засіб ідеологічного впливу, наприклад праці І.К Білодіда, О.Ф. Пінчука. Серед останніх досліджень мовного впливу відомими є дисертація І. Мохамادا про семантико-прагматичні аспекти засобів і методів мовного впливу [3], колективна монографія українських авторів – В. В. Різуна, Н. Ф. Непійводи, В. М. Корнєєва – «Лінгвістика впливу» [4], у якій викладено теоретичні засади й технології мовного впливу, подано загальні закономірності оптимального використання мови в комунікації (на рівні тексту), монографія О. Ф. Пінчука «Нариси з етно- та соціолінгвістики» [5] тощо.

Мовленнєвий вплив поділяють на відкритий і прихований. Різновидом прихованого мовленнєвого впливу є маніпулятивний вплив. Його особливостями є завуальованість намірів суб'єкта впливу (маніпулятора) щодо адресата, відношення маніпулятора до адресата як до засобу досягнення власних цілей, прагнення маніпулятора отримати односторонню вигоду за рахунок іншого, використання гри на слабкостях.

Провідне місце серед досліджень маніпулятивного впливу належить психології. Цій темі присвячена низка робіт, у тому числі й науково-популярного характеру, зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема «Психологія впливу» О. В. Морозова, практичний посібник В. М. Панкратова «Манипуляції в общении и их нейтрализация», «Практикум манипулятора» В. Сергєєвої, монографії Ю. Асєєва, Г. Грачева та І. Мельник, Е. Аронсона й Е. Р. Пратканіса і т.д.

Психологічний аспект маніпуляції досліджували Є. Л. Доценко, Ю. О. Єрмаков, Т. С. Кабаченко, С. Г. Кара-Мурза та ін. Психологічні проблеми мовленнєвого і маніпулятивного впливу були предметом статей Є. Ф. Тарасова, О. І. Донцова, Е. В. Сидоренко. Слід віддати належне у висвітленні питання маніпулятивного впливу авторам колективної монографії «Лингвистические аспекты психического воздействия и приемов манипуляции» С. А. Мегентесову та І. Мохамаді [6]. У згаданих роботах маніпулятивний вплив розглядається передусім на міжособистісному рівні, тут також висвітлюються техніки

маніпулятивного впливу та шляхи його нейтралізації, дається характеристика поведінки й особистісних рис маніпулятора і мішеней впливу.

Аналізуючи останні мовознавчі студії, присвячені мовному і мовленнєвому впливу, можна дійти висновку, що й у лінгвістиці особливої актуальності сьогодні набули дослідження різних аспектів маніпулятивного впливу, маніпулятивно маркованих ресурсів мови. Статті з даної проблематики писали І. М. Жилін, М. В. Іванчук, С. А. Сухих, О. С. Ужакіна, Н. А. Остроушко, П. Б. Паршин, К. Ф. Седов та ін. Комунікативно-прагматичному аспекту маніпулятивного мовленнєвого впливу присвячено дисертаційне дослідження О. В. Денисюк [7].

На матеріалі романських мов відомими є такі дисертаційні дослідження мовленнєвого впливу: Л. А. Нефедової – про лексичні особливості засобів маніпулятивного впливу в повсякденному спілкуванні [8], Є. М. Мажар – про афективно-маніпулятивний компонент ораторського мовлення [9], Н. О. Ємельянової – присвячене реалізації впливу в риторично організованому дискурсі [10].

Більшість робіт лінгвістів, темою яких є стратегії, тактики й прийоми маніпулятивного впливу, стосуються рекламного та політичного дискурсу.

Так, у зарубіжному мовознавстві дослідженням мовленнєво-впливового, у тому числі маніпулятивного, потенціалу політичного дискурсу займалися В. Т. Банков, Т. В. Анісімова, Н. М. Панченко, М. Ю. Кочкін, Н. А. Купіна, Б. Н. Бессонов, С. Московічі, В. Мягих, К. Кнуру, О. Л. Михайлова. Мовленнєвий вплив у ЗМІ аналізувався О. М. Биковою, А. В. Оляничем, О. О. Котовим, О. В. Дмитрук.

Реалізацію маніпулятивного впливу в рекламному дискурсі досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Л. В. Балахонська, К. В. Кіуру, Ю. К. Пирогова, О. С. Попова, М. А. Ластовецька, В. В. Зірка.

Аналізу мовних засобів вираження міжособистісних маніпуляцій присвячена дисертаційна робота Л. Ю. Веретенкіної «Языковое выражение межличностных манипуляций в драматургии А. Н. Островского» [11].

У більшості мовознавчих і психологічних студій, присвячених маніпулятивному впливу, серед його прийомів побіжно згадуються повідомлення інформації, приємної для адресата, компліменти та похвали. Однак предметом окремого дослідження у світлі маніпулятивного впливу компліменти, похвали й схвалення не були ані в зарубіжному, ані у вітчизняному мовознавстві.

Водночас неправомірним є твердження про відсутність мовознавчих досліджень, присвячених компліментарним висловленням узагалі. Так, І. Г. Дьячковою проаналізовано висловлювання-похвали і висловлювання-засудження в російській мові [12]. А. В. Колгаєва дослідила специфіку інтерактивної єдності «комплімент – реакція» (на матеріалі англійської мови) [13].

Чимало робіт українських мовознавців присвячено різним аспектам етикетних одиниць, мовленнєвому етикету, категорії ввічливості, у яких поверхнево розглядаються або згадуються мовленнєві жанри «комплімент» та «похвала» (наприклад, О. М. Мельничук, Л. Гнатюк тощо).

Низка вітчизняних праць, що стосуються категорії ввічливості та компліментарних висловлювань, здійснена на матеріалі англійської мови. Зокрема, це дисертації Є. С. Петеліної «Средства выражения и контексты функционирования высказывания похвалы и

лести в англійському мові» [14], О. С. Скалянчук «Засоби реалізації ввічливості в сучасній англійській мові» [15], Л. О. Кокойло «Компліментарні висловлювання в сучасній англійській мові (структура, семантика, вживання)» [17], В. Я. Міщенко «Комплімент в мовленнєвій поведінці представників англословних (британської та американської) культур» [18], Л. І. Ключко «Висказування похвали в комунікативно-діяльній парадигмі об'єкції (на матеріалі англійського мові)» [19], М. О. Столярової «Етикет у віртуальній англословній комунікації (на матеріалі чатлайнових сесій)» [20] тощо.

Таким чином, підходи до вивчення компліментів, похвал і схвалення характеризуються односторонністю: їх розглядали переважно в межах досліджень з етикету, крізь призму стратегії ввічливості – стратегії уникнення конфліктів і стратегії згоди, що служить меті солідаризації та етикетизації спілкування.

Але крім функції передачі прагнення мовця зробити приємність адресату, вираження позитивного ставлення до нього, компліменти, похвали і схвалення можуть уживатися з метою здійснення впливу, у тому числі й маніпулятивного. Описуючи семантику та форму аналізованих мовленнєвих жанрів, лінгвісти подекуди не враховували зумовленість їх особливостей метою висловлювання. І хоча деякі дослідники вдавалися до опису прагматичних аспектів компліментів, похвал та схвалення, як, наприклад, В. Міщенко, що розглядає компліментарні висловлювання крізь призму категорій «ціль-засіб», однак у світлі маніпулятивного впливу вони не аналізувалися. Це пояснюється тим, що основною функцією компліментів, похвал і схвалення є встановлення й підтримування солідаризації між комунікантами.

Тому актуальним є усебічне вивчення компліментів, похвал, схвалення у межах маніпулятивної стратегії позитиву, яка являє собою мовну реалізацію суб'єктом впливу мети, спрямованої на одержання вигоди чи бажаного результату шляхом повідомлення адресату приємної для нього інформації, зокрема у вигляді компліментів, похвал і схвалення.

Компліменти, похвали і схвалення як іллокутивні акти належать до класу експресивів (за Дж. Р. Серлем), зокрема емоційно-експресивних. Крім указаних комунікативних одиниць, до цього класу належать також захоплення. Однак вони не розглядатимуться як маніпулятивні засоби, оскільки в більшості випадків є виявом щирості мовця і для вживання з маніпулятивною метою потребують від суб'єкта впливу неабияких акторських здібностей, тому й приклади використання захоплення у маніпулятивній стратегії позитиву характеризуються низькою частотністю.

Для похвали та схвалення, на відміну від компліменту, характерна відсутність компонента «безпосередній зв'язок об'єкта позитивної оцінки з адресатом», який указує на те, що можна хвалити кого-небудь/що-небудь, схвалювати що-небудь, захоплюватися ким-небудь/чим-небудь, що немає ніякого відношення до адресата, а сказати комплімент неприсутній при розмові людині неможливо [18]. У маніпулятивній стратегії позитиву ж ця відмінність нейтралізується: як комплімент, так і похвала та схвалення тут потребують присутності адресата. Проте в цій стратегії будуть представлені не тільки компліментарні висловлювання з прямим адресатом – комунікантом, якому безпосередньо адресується висловлювання, а й мовленнєві одиниці, сказані третій особі про присутнього – опосередкованого адресата, у впливі на якого відпочатку зацікавлений мовець.

Є. С. Петеліна у своїй дисертаційній роботі розглядає похвалу як широке поняття, що включає і самопохвалу, й похвалу об'єкта, що не є адресатом висловлювання [14]. У маніпулятивній стратегії позитиву, звичайно, згадані різновиди похвали не розглядатимуться, оскільки не набуватимуть маніпулятивного потенціалу.

Компліменти, похвали і схвалення, ужиті з метою здійснення маніпулятивного впливу, не є самоцінними: вони слугують зміні поведінки адресата на користь суб'єкта впливу, тому є інструментальними. Їм протиставляються етикетні компліментарні висловлювання – мовленнєві одиниці, вжиті з метою підтримання «неантагоністичних відносин між комунікантами, найважливішою умовою чого є дотримання правил поведінки, приписуваних етикетом» [18: 10-11]. Етикетні компліментарні висловлювання є чітко закріплені за певними видами стандартних ситуацій. Основною їх відмінністю від інструментальних є обов'язковість уживання за правилами етикету. Так, етикетними поставатимуть ситуативно зумовлені компліменти, похвали і схвалення, що вживаються мовцем, котрий знає про їх бажаність для співрозмовника, невиконання очікувань якого може спричинити негативні для подальших відносин наслідки. Якщо ж компліментарне висловлювання здійснюється з ініціативи мовця з метою зміни поведінки співрозмовника і не є обов'язковим за правилами етикету, – воно не етикетне, а інструментальне.

Комплімент, на думку Є. С. Петеліної, є актом вираження лестощів, засобом завоювання довіри об'єкта з метою особистої вигоди [14]. Із авторською позицією не можна повністю погодитись, оскільки комплімент не завжди передбачає одержання особистої вигоди. Так, Л. О. Кокойло справедливо зазначає, що компліментарні висловлювання можуть передавати не тільки псевдопозитивну оцінку, а й завищену позитивну оцінку адресата. Такі нещирі висловлювання є етикетними і мають назву «ввічливих лестощів» [17: 141]. І, відповідно, в маніпулятивній стратегії позитиву вони не розглядатимуться.

Компліменти, похвали та схвалення, ужиті з маніпулятивною метою, не можна однозначно трактувати як нещирі, оскільки серед них є висловлювання, які містять заслужену позитивну оцінку. Основний критерій для їх розгляду крізь призму стратегії позитиву – спрямованість на одержання користі, причому не завжди вираженої матеріально.

Таким чином, перспективним є дослідження місця етикетних й етикетно-інструментальних компліментарних висловлювань у маніпулятивній стратегії позитиву та визначення ознак, за якими комплімент, похвалу і схвалення можна розглядати як ужиті з метою маніпуляції, а мовленнєві засоби, що обираються мовцем при реалізації стратегії позитиву, – як маніпулятивні.

За ініціативою комуніканта компліментарні висловлювання поділяють на ініціативні та респонсивні. Ініціативними називають ті висловлювання, які мовець виголошує з власної ініціативи. Респонсивні становлять реакцію на запит адресата чи його поведінку. Якщо висловлювання першого типу є неочікуваними для адресата, то висловлювання другого типу є прогнозованими і навіть бажаними для нього.

Більшість компліментарних висловлювань у маніпулятивній стратегії позитиву є ініціативними й непрогнозованими для адресата, що пояснюється їх метою, адже маніпулятивний вплив є різновидом прихованого впливу. Однак у певних випадках компліментарні реакції на самопохвалу адресата можуть бути і маніпулятивними, адже стратегія позитиву передбачає демонстрацію згоди й підтакування, відтак теж діє, певною мірою, в

межах солідаризації та етикетизації спілкування. Такі компліментарні висловлювання слід віднести скоріше до етикетних, ніж до інструментальних. Прямо спонукати мовця до похвали на свою адресу може або комунікант більш високого соціального статусу, або той, що знаходиться з ним у близьких відносинах, найчастіше особа жіночої статі [17: 138], і не відповідати на очікування адресата в такій ситуації означає передусім порушити правила етикету, бути неввічливим.

Комплімент, похвала, схвалення в маніпулятивній стратегії позитиву слугують маскуванню істинних намірів мовця. Важливим у її реалізації є питання місцерозташування компліментарного висловлення в маніпулятивному дискурсі. Компліменту й похвалі притаманна, скоріше за все, препозитивна позиція щодо іншої інформації, переданої мовцем слухачу. Ті випадки, коли мовець робить комплімент співрозмовнику чи хвалить його за щось після власне прохання або іншої, нейтральної, інформації, радше свідчать про відсутність маніпулятивного впливу та щирість добрих намірів мовця. Етикетно-інструментальні компліменти, вочевидь, будуть серед тих мовних засобів, що відкривають мовленнєвий контакт, а схвалення – серед тих, що підтримують. Відтак постає завдання – з'ясувати роль позиції компліменту, похвали, схвалення щодо іншої інформації, переданої мовцем із метою здійснення маніпулятивного впливу.

Компліментарні висловлювання можуть супроводжуватися тактиками «применшення себе» і «ставлення себе у «слабку позицію»». Ці тактики передбачають використання аргументів для попередження можливого викриття намірів мовця, пом'якшення ситуації в разі комунікативної невдачі й підкреслення широти мовця. Застрахуватися від можливої комунікативної невдачі мовець може за допомогою демонстрації своєї обізнаності про межі застосування тактик стратегії позитиву та виправдань, наприклад: Може, це нескромно з мого боку, але я насмілюсь сказати вам про те, що ви виглядаєте сьогодні просто неперевершено! (з усного мовлення).

Маніпулятивного потенціалу компліменти, похвали і схвалення набувають не лише завдяки наявності в їх структурі аргументів та виправдань, а й звертань, займенникових форми ТИ-ВИ-МИ, що потребує ґрунтовної лінгвістичної розвідки.

Тривалий час у лінгвістиці побутувала думка про те, що впливовість тексту залежить від його ясності та логічності. Не заперечуючи цього, можна з впевненістю сказати про більшу залежність впливовості тексту від інших факторів, серед яких конфігурація статусів комунікантів, їх вік, стать, ступінь знайомства, цілі комунікативного акту. Останні можна умовно поділити на довгострокові (наприклад, установа дружних довірливих взаємин із перспективою використання слухача у своїх цілях) та короткострокові – чітко визначені й швидко реалізовані (наприклад, виконання конкретної дії, прохання). Від характеру цілей залежатиме вибір тих чи інших мовних форм у компліментах, похвалях і схваленнях, ужитих із маніпулятивною метою. Тому актуальним є також виявлення зв'язку між формально-семантичними особливостями, вживанням компліментарних висловлювань та такими екстралінгвальними факторами, як соціальний статус і соціальні ролі комунікантів, їх стать, вік тощо.

Отже, комплімент, похвала, схвалення є такими мовленнєвими жанрами, що мають здатність набувати маніпулятивного потенціалу та слугувати здійсненню мовленнєвого впливу в межах маніпулятивної стратегії позитиву. Дослідження їх формальних,

семантичних і прагматичних особливостей становить перспективу для подальших лінгвістичних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тарасов Е. Ф. Речевое воздействие: достижения и перспективы исследования // Язык как средство идеологического воздействия. – М.: ИНИОН, 1983. – С. 76-95.
2. Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука, 1990. – 240 с.
3. Мохамад И. Семантико-прагматические аспекты средств и методов языкового воздействия: Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Краснодар, 1997.
4. Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнеев В. М. Лінгвістика впливу: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 148 с.
5. Пінчук О. Ф. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О. Ф. Пінчук, П. І. Червяк. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2005. – 152 с.
6. Мегентесов С. А., Мохамад И. Лингвистические аспекты психического воздействия и приемов манипуляции. – Краснодар: Изд-во Кубан. университета, 1997. – 111 с.
7. Денисюк Е. В. Манипулятивное речевое воздействие: коммуникативно-прагматический аспект: Дис. ...канд филол. наук: 10.02.01. – Екатеринбург, 2003. – 200 с.
8. Нефедова Л. А. Лексические средства манипулятивного воздействия в повседневном общении (на материале современного немецкого языка): Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1997. – 17 с.
9. Мажар Е. Н. Аффективно-манипулятивный компонент ораторской речи: (на матер. англ. яз.): Дис. канд. филол. наук. 10.02.04. – Москва, 2005. – 177 с.
10. Емельянова Н. А. Лингвистическое выражение функции воздействия в риторически организованном дискурсе: На материале английского языка: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. – Москва, 2006. – 153 с.
11. Веретенкина Л. Ю. Языковое выражение межличностных манипуляций в драматургии А. Н. Островского: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01. – Пенза, 2004. – 216 с.
12. Дьячкова И. Г. Высказывания-похвалы и высказывания-порицания как речевые жанры в современном русском языке: Дисс. ... канд. филол. наук. – Омск, 2000. – 139 с.
13. Колегаева А. В. Специфика интерактивного единства «комплимент – реакция» в английском языке: На материале худож. произведений и кинофильмов: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Иркутск, 2004. – 16 с.
14. Петелина Е. С. Средства выражения и контексты функционирования высказывания похвалы и лести в английском языке: Дис. ...канд. филол. наук. – Пятигорск, 1988. – 197 с.
15. Скалянчук С. С. Средства реализации вежливости в современном английском языке: Дис...канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1995. – 162 с.
16. Кокыйло Л. А. Комплиментарные высказывания в современной английском языке: (структура, семантика, употребление): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевский гос. лингвистический ун-т. – К., 1995. – 207 с.

17. Мищенко В. Я. Комплимент в речевом поведении представителей англоязычных (британской и американской) культур: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Харьковский национальный ун-т им. В. Н. Каразина. – Х., 1999. – 201 с.

18. Ключко Л. И. Высказывания похвалы в коммуникативно-деятельностной парадигме общения (на материале английского языка): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Сумский гос. педагогический ун-т им. А. С. Макаренко. – Сумы, 2003. – 193 с.

19. Столярова М. О. Етикет у віртуальній англomовній комунікації (на матеріалі чат-лайнових сесій): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 209 с.

УДК 81'373.7.161.2'374.7

*Шарманова Н. М.
(Кривий Ріг, Україна)*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті подається лінгвокультурологічна інтерпретація соціокультурних стереотипів у фразеосистемі сучасної української мови.

Ключові слова: *фразеологічна картина світу, стереотип, соціокультурний стереотип, національний стереотип.*

В статье рассматривается лингвокультурологическая интерпретация социокультурных стереотипов во фразеосистеме современного украинского языка.

Ключевые слова: *фразеологическая картина мира, стереотип, социокультурный стереотип, национальный стереотип.*

The article is devoted to the etno-linguistic and linguo-cultural study of the socio-cultural stereotypes verbalized in the phraseological culture of world of the modern Ukrainian language.

Key words: *phraseological culture of world, stereotype, socio-cultural stereotype, national stereotype.*

У світлі сучасних наукових парадигм лінгвокультурологічні й етнолінгвістичні студії посідають особливе місце, оскільки відбивають безпосередній зв'язок між інтралінгвальними й позамовними складовими. Етнічна специфіка виявляється на різних рівнях структурування мовної картини світу. Дослідження питань етнокультурної ідентифікації й соціалізації, різних аспектів національного світосприйняття представлено у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних мовознавців – І. О. Голубовської, В. В. Красних, В. М. Манакіна, О. О. Селіванової, В. М. Телія та ін. [1; 2; 3; 4; 5]. Особливим науковим зацікавленням позначені проблеми стереотипізації культурно-історичного досвіду певного народу та міжкультурної комунікації. Відтак, культурно-специфічний смисл є тією одиницею нового лінгвістичного напрямку, що “віддзеркалює динамічну міжособистісну природу інтеракції носіїв різних культур” [6: 8].

© Шарманова Н. М., 2009

Етнічна своєрідність культури найвизрашніше виступає саме у стереотипізованій поведінці. Набір стереотипних форм людської діяльності, притаманний даному етносу, не обмежується лише сферою обрядів і звичаїв. Стандарти поведінки властиві спілкуванню, соціалізації, що найвизрашніше відображається у фразеологічній системі мови як репрезентанта глибинних смислів. Вторинна (глибинна) фразеологічна семантика розкриває інформацію, яка співвідноситься з поняттями “національне бачення”, “дух народу” (В. Гумбольдт), та формує національно-мовні стереотипи, які “можна позначити формулою: “*єдність відмінностей*” [3: 75].

Мета нашої статті полягає в дослідженні механізмів вербалізації соціокультурних стереотипів як репрезентантів національного менталітету та їх реалізацію у фразеологічній системі української мови. Мета передбачає розв’язання таких завдань: 1) з’ясувати сутність соціокультурних стереотипів; 2) визначити когнітивні механізми національної стереотипізації буття; 3) розкрити кодування лінгвокультурологом в українській фразеосистемі.

Кожний народ світу має свою психологію, ментальність, що виявляється в етнічній картині світу, соціокультурних стереотипах і установках як результатах матеріальної й духовної діяльності народу. Наведені фактори детермінують національні коди будь-якої культури, що є прецедентом, притаманним кожній нації, оскільки виступають еталонами її розвитку. Лише еталонне, стереотипне у досвіді народу, пов’язане з культурними традиціями та загальнозрозуміле для усіх носіїв мови, лежить в основі мовного знака.

Стереотип за своїми функціями наближується до культурних установок, ідеологем. **Стереотипом** позначають “стандартну думку, що вимірює діяльність тієї або іншої соціальної групи чи індивіда” [7: 20]. Стереотипи є своєрідними орієнтирами людини в житті, що створюють певну опозицію “*свій – чужий*”, систематизуючи знання про навколишній світ. Під **соціокультурними стереотипами** М. Ф. Алефіренко розуміє “спрощені уявлення (про людей, їх поведінку, риси характеру, зовнішність; події, факти та відношення між ними). Соціокультурні стереотипи, що виражаються мовними знаками, служать когнітивними зразками для категоризації світу й орієнтирами соціалізації мовної особистості” [8: 3].

У сучасній теорії й практиці культурної та міжкультурної комунікації наявне розмежування стереотипів на етнічний (автостереотип, гетеростереотип) та національно-культурний. **Етнічними стереотипами** номінують відносно стійкі, схематизовані уявлення, судження, емоційно забарвлені оцінки моральних, розумових, фізичних тощо якостей, характерних для представників різних етнічних спільнот [6: 165]. Унаслідок вербалізації культурно-когнітивних категорій постають цілісні, стандартні етнічні портрети слов’ян і неслов’ян, зокрема: *білоруси* лагідні, *росіяни* відкриті, *українці* працьовиті й хазяйновиті; *євреї* хитрі й ледачі; *китайці* трудолюбиві; *німці* пунктуальні, дисципліновані; *цигани* – волоцюги та крадії тощо [7: 20; 9: 133].

Презентабельною в соціокультурному плані виступає вітчизняна фразеологія і пареміологія, що розкривають специфіку української ментальності: “*багатий*” – нечесний, а “*бідний*” – щирий. Крім того, ці концепти можуть містити емоційно-оцінне значення або мати соціальну, психологічну конотацію, а саме: *багата /повна/ хата* – велика кількість, дуже багато кого-, чого-небудь (10: 921); *багатіми думкою* – потішати себе намірами, задумами, уявленнями і т.ін. (10: 16); *бідна голівонька /голова/* [зі словами *моя*,

наша] – уживається для вираження відчаю, розпачу (10: 29, 181); *бідна /порожня, пуста/ кишеня (калутка) – 1) мало, нема грошей; 2) хто-небудь бідний, не має грошей (10: 29, 374); бідний (небагатий) на розум – розумово обмежений, нетямущий (10: 29).*

Національно-культурні стереотипи – це схематизовані і певною мірою однобічні образи явища, людини, речі тощо, які ґрунтуються на одній (чи кількох) приписуваних останнім рисі аксіологічного характеру, що вважається типовою для всього класу денотатів; суб'єктивні поняття мислення й мовлення, яке є невід'ємною складовою мовної картини світу певного етносу та засвоєння в процесі соціалізації особистості, оволодіння нею національною мовою і культурою [6: 166].

Національні стереотипи являють собою актуалізацію однієї з вірогідних сем у значенні слова, як стверджує В. П. Мусієнко, “образно кажучи, “флюс” у семантиці” [9: 133]. Цікавим видається відстежити це на матеріалі із зооморфічним компонентом. Так, у слов'янських культурах образ віслюка асоціюється з когніціями “*тупий*” (“*упертий*”). По-іншому сприймають його американці: осел у них – це уособлення чиновника, урядовця. Проте, на Сході й у Середній Азії цей концепт має майже протилежне маркування – *символ трударя*, – визначається як унікалія, що пояснюється багатьма антропо-, етно-, історико-, соціо- та іншими чинниками.

В українському семіозисі своєрідною конотацією наділений образ вола. Пригадаємо тут символічність назви твору Панаса Мирного “*Хіба ревуть воли, як ясла повні*” та фіксацію у фразеосистемі значної кількості мовних одиниць, ключовим словом яких є лексема *віл*, наприклад: *Як (чорний /той/) віл* [зі словами *робити, працювати*] – дуже важко, надмірно (10: 129); *Як віл* [зі словом *здоровий*] – уживається для підсилення ознаки (10: 129). Зі сміховою культурою українців співвідноситься фразема *Чорний віл на ногу наштує* – хто-небудь одружився і зазнав усіх неприємностей, пов'язаних з подружнім життям (10: 129). Зневажливу семантику подає ряд ФО на кшталт *Як віл до браги* [зі словами *допастися, добратися*] – без почуття міри, жадібно (10: 129); *Як віл на розатину* [зі словами *лізти, йти*] – настирливо, вперто, нехтуючи безпекою (10: 129); *Як віл обуха /перед обухом/* [з дієсловами] – використовується з фатальною невірою в можливість відвернення якоїсь загрози, небезпеки; покірно, приречено, безнадійно (10: 129).

Як засвідчують наведені факти, за різними розуміннями одного і того ж образу стоять найскладніші механізми тривалої стереотипізації когнітивної діяльності людської свідомості. Відповідно, це не лише відтворює національний стиль комунікації, а й може спричинювати певні міжкультурні бар'єри при спілкуванні, зокрема, лінгвокультурні “пастки”, унаслідок чого ускладнюється міжкультурний діалог і виникають комунікативні девіації.

Фразеологічна картина світу створюється за допомогою виразно маркованих, етно-мовних образів, наприклад: *Видно пана по халяві; Сіра свита – /зневаж./ бідний селянин у дореволюційній Росії* (10: 781) тощо. Вербалізація етноконцепта “*свитина*” здійснюється у чотири етапи: по-перше, відбувається співвіднесеність концепта з етимомом відповідного слова; по-друге, формується внутрішня форма – смисловий центр концепту-образу; по-третє, проводиться символізація значення; нарешті, проходить міфологізація концепту як дія символу в парадигмі культури (М.Ф.Алефіренко). Порівняємо з афористичною вербалізацією концепту “*свитина*” у мові сучасної української поезії: *Для ближніх знято тисячі свитин* (Л. В. Костенко).

Соціокультурні стереотипи пов'язані також з мотивуванням значення фраземи та її внутрішньою формою. У процесі комунікації внутрішня форма піддається зміні й поступово модифікується за умови втрати когнітивних складових концепту, що відбувається у нових реаліях та їх динамічному мовному відображенні. Нова ситуація в суспільстві сприяє появі неофразем, які активно функціонують в політичному, мас-медійному, рекламному дискурсах. Так, до узуальних фразем на зразок *Хата скраю* (10: 921), народних порівнянь *В хаті, як у дзеркалі /загаті, люстрі, загаті, пуделечку, раю, пеклі, хаті/* (11: 17); *Хата, мов двір /заїзд/; Хата, як писанка /квітка, лялечка, перстін/; Чужа хата, як свекруха; Хата чужая, як свекруха лихая* (11: 18) додалися інші, що відтворюють сучасну, змінювану картину світу: *Маленька хатинка; Українська хатинка /хата/; Картопляна хата* тощо. У ситуації нової інтерпретації світу такі неофраземи постають одним із засобів ментального освоєння дійсності.

Отже, українська фраземіка як сукупність національно-культурних (когнітивних) моделей світобудови утворює концептосферу мови, що утримує етнічні уподобання й еталони поведінки. Соціокультурні стереотипи визначають характер конотації мовних значень, створюють своєрідну семантичну ауру мовного знака. Вони зумовлюють розширення неологічного простору сучасної української літературної мови в обновлюваній картині світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов)// Мовознавство. – 2004. – №2-3. – С. 66-74.
2. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро́логия: Курс лекцій. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с.
3. Манакин В. Н. Фразеология и когнитивные стереотипы // Фразеология и когнитивистика: Материалы 1-й Междунар. научной конфер.: В 2-х т. / Отв. ред. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород: Изд-во Белгородского гос. ун-та, 2008. – Т. 1. Идиоматика и познание. – С. 73-76.
4. Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах // Українське мовознавство. – 1975. – Вип 3. – С. 55 – 58.
5. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13-24.
6. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
7. Токарев Г. В. Семиотика: Учеб. пособие. – Тула: Изд-во Тульского гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2007. – 147 с.
8. Алефиренко Н. Ф. Когнитивно-семиологическая лінгвокультуро́логия: Истоки и методологические основы // Знание. Язык. Культура: Материалы Междунар. научной конфер. – Тула: “Петровская Гора”, 2007. – С. 3-8.
9. Мусієнко В. П. Українська етнографічна лексика: ідентифікація та типологія // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 130-137.

10. Фразеологічний словник української мови / За ред. В. М. Білоноженко: У 2-х т. – К.: Наук. думка, 1993. – 984с.

11. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упор. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 2001. – 392 с.

УДК 159.953.33

Черноусова А. С.
(Пермь Россия)

ПРОЦЕСС ЗАПОМИНАНИЯ В СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ЭКСПЕРИМЕНТЕ

Статья посвящена изучению процесса запоминания в социолингвистической интерпретации. Предпринимается попытка рассмотреть проблему памяти, в частности процесс запоминания, с лингвистической точки зрения и выявить, как данный процесс протекает у людей, различных по возрастному критерию. Для решения исследовательских задач в работе используется метод эксперимента.

Ключевые слова: процесс запоминания, лексическая единица, социолингвистический эксперимент.

Статья посвящена вивченню процесу запам'ятовування в соціолінгвістичній інтерпретації. Робиться спроба розглянути проблему пам'яті, зокрема процес запам'ятовування, з лінгвістичної точки зору і виявити, як даний процес протікає у людей, різних по віковому критерію. Для вирішення дослідницьких завдань в роботі використовується метод експерименту.

Ключові слова: процес запам'ятовування, лексична одиниця, соціолінгвістичний експеримент.

The article is devoted to the study of process of memorizing in sociolinguistic interpretation. An attempt to consider the problem of memory, in particular, process of memorizing is understood, from the linguistic point of view and observe, as this process flows for people of different ages. For the successful research the method of experiment is used.

Keywords: process of memorizing, lexical unit, sociolinguistic experiment.

Проблема памяти, и в частности проблема запоминания, давно является объектом пристального и всестороннего изучения психологической науки, а в последнее время и ряда других наук. Так, для исследователей-лингвистов интересен будет вопрос о взаимодействии мыслительного и языкового процессов, т.к. запоминание как мыслительная операция осуществляется посредством языковой деятельности. Поэтому лингвисты обратятся к проблеме взаимовлияния мыслительной и языковой деятельности, реализации их друг в друге и попытаются проследить, какое влияние на запоминание окажет само слово. Ученые-социолингвисты, заинтересовавшиеся данной проблемой, будут выяснять, как процесс запоминания протекает у людей, различных по своим социальным, биологическим характеристикам. Для решения практических задач разные науки используют в качестве метода исследования *эксперимент*.

© Черноусова А. С., 2009

Эксперимент (от лат. *experimentum* – проба, опыт) – чувственно-предметная деятельность в науке; в более узком смысле – опыт, проверка гипотез. В социолингвистике и психолингвистике экспериментальные методы занимают доминирующее место.

Методы, специфические для социолингвистики как языковедческой дисциплины, можно разделить на методы сбора материала, методы его обработки и методы оценки достоверности полученных данных и их содержательной интерпретации. В первой группе преобладают методы, заимствованные из социологии, социальной психологии и отчасти из диалектологии, во второй и третьей значительное место занимают методы математической статистики. Есть своя специфика и в представлении социолингвистических материалов: полученный, обработанный и оцененный с помощью статистических критериев материал нуждается в социолингвистической интерпретации, которая позволяет выявить закономерные связи между языковым материалом и определенными социальными характеристиками его носителей.

Теоретики социолингвистики достаточно рано осознали необходимость подкреплять общие положения о зависимости языка от социальных факторов массовым эмпирическим материалом (то, что этот материал должен был быть массовым, вполне естественно, поскольку требуется доказать социальные, групповые, а не индивидуальные связи носителей языка с характером использования ими языковых средств).

Процесс эксперимента таков: ставится общая задача, выдвигается рабочая гипотеза, делаются формальные выводы, вносятся изменения, формулируются новые гипотезы. Цель эксперимента – проверка гипотез; при этом испытуемые не должны знать целевую установку экспериментатора. Эксперименты бывают различных типов: имитационные (лабораторные, имитация усеченной действительности), натурные (включают условия, позволяющие демонстрировать поведение, максимально похожее на реакцию в аналогичной естественной ситуации). В социолингвистике чаще используются моделирующие эксперименты, при которых выдвигается ряд гипотез, отбираются социальные параметры, которые варьируются. Эксперименты могут быть индивидуальными, групповыми, многоуровневыми.

Планируя экспериментальное исследование, экспериментатор ставит перед собой задачу получить достаточно представительные и по возможности объективные данные о речевом поведении людей, и эти данные должны характеризовать разные социальные группы. Членов определенного социума, который предстоит исследовать, социолингвисты вслед за социологами называют генеральной совокупностью. Как отмечают В. И. Беликов и Л. П. Крысин, «генеральная совокупность (применительно к задачам социолингвистики) – это множество всех индивидов, чьи языковые особенности являются объектом конкретного социолингвистического анализа. В зависимости от поставленной задачи размеры этой совокупности могут сильно различаться» [1: 268].

Перед нашим экспериментальным исследованием стоят следующие задачи: 1) проследить процесс запоминания ряда лексических единиц, состоящего из 20 единиц; 2) дать социолингвистическую интерпретацию процессу запоминания, изучив этот процесс у двух совокупностей информантов (до 35 лет и после 35 лет).

Для решения поставленных задач нами был проведен эксперимент, в котором участвовало 80 человек – 40 человек до 35 лет и 40 человек после 35 лет. Им было предложено прослушать ряд слов и по окончании чтения записать те, которые им запомнились. Время на воспроизведение не ограничивалось.

В качестве материала исследования использовались 20 слов, различных по следующим критериям: 1) абстрактность/конкретность семантики слова (10 и 10 соответственно) и 2) типичность/нетипичность для русского языка (10 и 10 соответственно). Под нетипичностью для русского языка мы подразумеваем необычную фонетическую оформленность слова, приметы заимствованных слов (наличие начальных букв «а» и «э»), наличие в слове буквы «ф», наличие сочетаний двух и более гласных в корнях слов, наличие двойных согласных в корнях слов; среди морфологических примет - несклоняемость слов, отсутствие флексий). Представим список слов для запоминания в таблице 1.

Таблица 1

Список слов для запоминания

Семантика		Конкретная	Абстрактная
слова	типичные	- друг - покупка - помада - аптека - учебник	- любовь - душа - торжество - карьера - судьба
	нетипичные	- кафе - бигуди - компьютер - ралли - лекция	- фиаско - табу - эгоизм - дисгармония - идеал

Для обработки результатов эксперимента мы использовали следующий метод нахождения процента запоминаемости: если число информантов принять за 100%, то, подсчитав количество воспроизведений каждого конкретного слова, мы вычислим процент его запоминания.

Представим результаты, полученные от 80 информантов, анкеты которых были распределены на две группы – 40 анкет испытуемых до 35 лет и 40 анкет испытуемых после 35. Всего анализировалось 675 словоответа (377 от испытуемых до 35 лет и 298 после 35). Полученные данные представим в двух таблицах: в таблице 2 в порядке предъявления слов, в таблице 3 в порядке убывания показателей запоминания.

Таблица 2

**Результаты запоминания лексических единиц
в порядке их предъявления**

1 № п.п.	2 Слово	3 4	
		Возраст/ показатели запоминания, %	
		до 35 лет	после 35 лет
	друг	95	82,5
	табу	52,5	55
	торжество	45	30
	ралли	47,5	20
	аптека	45	37,5
	компьютер	57,5	30
	фиаско	40	22,5

	душа	22,5	12,5
	помада	45	57,5
	кафе	40	25
	дисгармония	27,5	15
	покупка	22,5	30
	лекция	30	35
	карьера	25	30
	бигуди	35	27,5
	любовь	67,5	45
	учебник	45	15
	эгоизм	42,5	37,5
	судьба	70	62,5
	идеал	87,5	75

Таблица 3

**Распределение лексических единиц
в зависимости от показателей их запоминания**

1	2	3	4
Зоны запоминания	Показатели запоминания слов в порядке убывания, %	С л о в о	
		информанты до 35 лет	информанты после 35 лет
100- 70%	100		
	97,5		
	95	друг*	
	92,5		
	90		
	87,5	идеал	
	85		
	82,5		друг
	80		
	77,5		
	75		идеал
65-35%	72,5		
	70	судьба	
	67,5	любовь	
	65		
	62,5		судьба
	60		
	57,5	компьютер	помада
	55		табу
	52,5	табу	
	50		
	47,5	ралли	
	45	торжество, аптека, помада, учебник	любовь
	42,5	эгоизм	
40	фиаско, кафе		
37,5		аптека, эгоизм	
35	бигуди	лекция	

30-0%	32,5		
	30	лекция	торжество, компьютер, покупка, карьера
	27,5	дисгармония	бигуди
	25	карьера	кафе
	22,5	душа, покупка	фиаско
	20		ралли
	17,5		
	15		дисгармония, учебник
	12,5		душа
10			

* выделены слова, находящиеся в одной зоне запоминания в обоих экспериментах
Для сравнения полученные результаты представим графически.

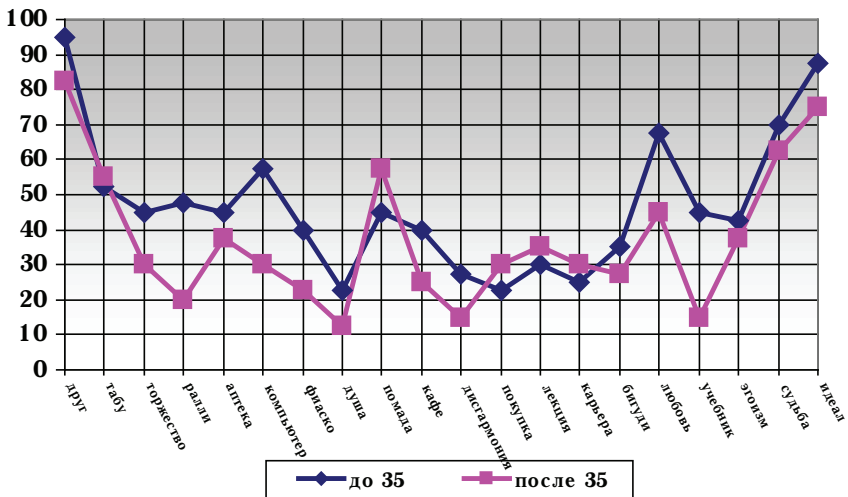

Рис. 1. Сравнительный анализ запоминания ряда лексических единиц испытуемыми до 35 лет и после 35

Как видно из рисунка, зону с высокими показателями запоминания составили 3 слова (*друг, судьба, идеал*) информантов до 35 лет и два информантов после 35 лет (*друг, идеал*). Лексема *друг* является первой в ряду, *судьба* и *идеал* 19-ой и 20-й соответственно. Среднюю зону составили 12 слов информантов до 35 (*любовь, компьютер, табу, ралли, торжество, аптека, помада, учебник, эгоизм, фиаско, кафе, бигуди*) и 7 слов после 35 лет (*судьба, помада, табу, любовь, аптека, эгоизм, лекция*). Одинаковыми в этой зоне оказались слова *любовь помада, табу, аптека, эгоизм*. Зона с низкими показателями состоит из 5 слов информантов 1 группы (*лекция дисгармония карьера душа, покупка*) и 11 слов информантов 2 группы (*торжество, компьютер, покупка, карьера,*

бигуди, кафе, фиаско, ралли, дисгармония, учебник, душа). Лексемы *покупка, карьера душа, дисгармония* оказались в одной зоне и у информантов до 35 лет, и у информантов после 35 лет.

Разницу в запоминании более 20% имеют слова *ралли* (47,5% и 20%), *компьютер* (57,5% и 30%), *любовь* (67,5% и 45%), *учебник* (45% и 15%). Причем указанные слова входят в разные группы выборки: *ралли, компьютер* – конкретная семантика, нетипичная форма, *любовь* – абстрактная семантика, типичная для русского языка форма, *учебник* – конкретная семантика, типичная форма. Как нам кажется, на различное запоминание указанных слов повлиял только прагматический фактор: *ралли* и *компьютер* – обозначают реалии современной жизни, отражают интересы испытуемых до 35 лет в большей степени, нежели интересы информантов после 35 лет; словоформа *любовь*, несмотря на довольно высокий показатель запоминания в группе после 35 лет, актуальней для испытуемых до 35 лет, а лексема *учебник* связана с непосредственной деятельностью испытуемых (в большинстве своем – это студенты высших учебных заведений).

Для наглядности полученные результаты представим графически. На рис.2 представлен график испытуемых до 35 лет, на рис. 3 – после 35 лет.

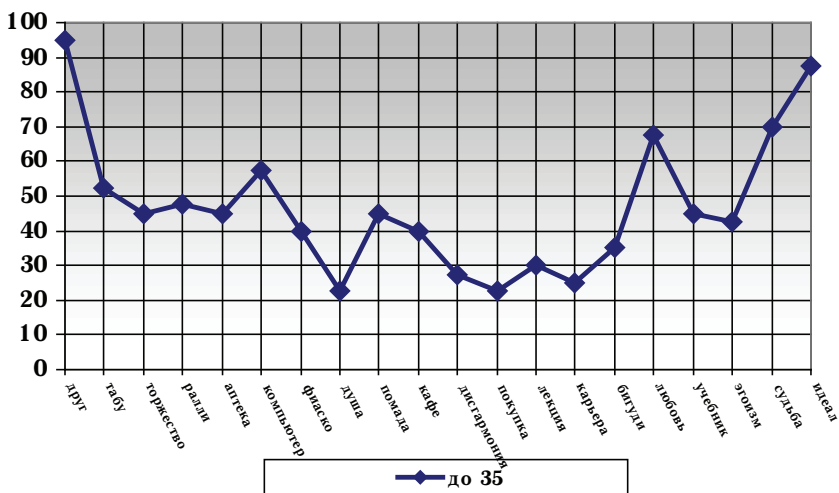

Рис.2. Показатели запоминания ряда лексических единиц испытуемых до 35 лет

Соединяя сплаженной кривой крайние точки показателей испытуемых до 35 лет, мы можем наблюдать довольно заметные отклонения в запоминании слов *компьютер, помада и любовь* (рис.2).

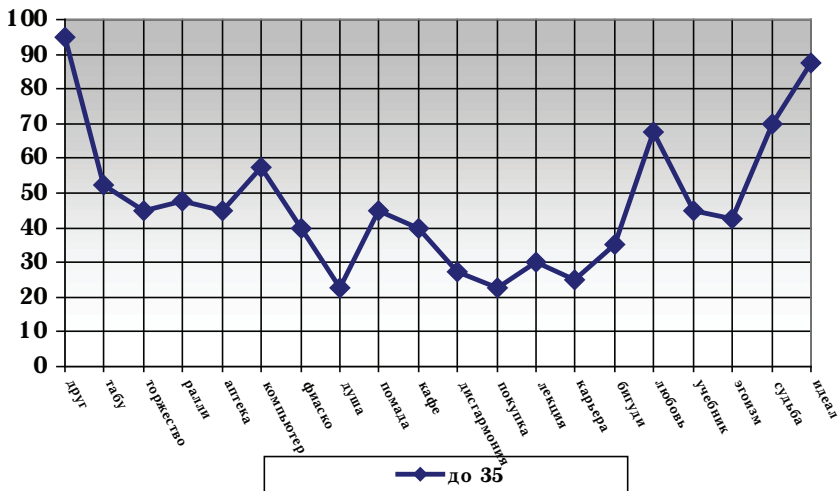

Рис. 3. Показатели запоминания ряда лексических единиц испытуемых после 35 лет

Проделав то же самое с результатами информантов после 35 лет, мы увидим, что значительные отклонения от кривой имеют слова **аптека, помада, любовь** (рис.2).

Подводя итог сказанному, отметим следующее:

1. Интересен тот факт, что информанты обеих групп ярко выделяют по три слова. Два слова совпадают (**помада и любовь**). Однако третье слово у испытуемых до 35 лет – **компьютер**, у испытуемых после 35 – **аптека**. Действительно, испытуемые до 35 лет больше времени проводят за ПК, нежели испытуемые после 35 лет, которые, видимо, чаще, чем 35-летние посещают аптечные пункты.

2. Общее количество воспроизведений слов у испытуемых до 35 лет и после 35 лет различно: 377 и 298. Эти данные согласуются с результатами психологических исследований, в которых указывается на снижение с возрастом кратковременной памяти, связанной с ухудшением обработки информации.

3. На процесс запоминания, рассматриваемый в зависимости от возраста испытуемых, в большей степени влияет прагматический фактор: информанты запоминают слова, обозначающие реалии, близкие, значимые для их возраста. Как мы предполагали, эти возрастные группы отличаются друг от друга жизненными установками, опытом и психологическими особенностями, что и привело к запоминанию разновозрастными информантами различных слов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беликов В. И. Социоллингвистика: учебник для вузов / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. — М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. — 439 с.

ЛІНГВОКОГНИТИВНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

У статті досліджується художній текст з позицій когнітивної лінгвістики. З погляду когнітивної лінгвістики, саме ментальна суть зумовлює специфіку авторського стилю. Тому в центрі уваги дослідника знаходяться основні категорії когнітивної лінгвістики – концепт, концептуальні ознаки, концептуальне поле, концептуальна і мовна картина світу. Концепт розглядається як базова одиниця індивідуальної концептосфери, концептуальні ознаки і концептуальне поле – як комплексні когнітивні структури авторської свідомості. Теоретичні положення статті ілюструються прикладом когнітивного аналізу концепту «Spießbürger» у романі Гюнтера Грасса «Aus dem Tagebuch einer Schnecke».

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, концептуальне поле, концептуальні ознаки, концептуальний аналіз, концептуальна картина світу, мовна картина світу, мовна особистість

In the article the artistic text from positions of cognitive linguistics is examined. According to cognitive linguistics namely mental substances determine the peculiarities of the author's style. That's why the attention of the researcher is being focused on the main categories of cognitive linguistics such as concept, conceptual sign, conceptual field. Concept is being considered as the basic unit of the ideosphere as soon as conceptual sign and field are being considered as complex cognitive structures of the author's conscience. The theoretical issues are being illustrated by the example of the cognitive analysis of the concept „Spießbürger“ in G. Grass' novel „Aus dem Tagebuch einer Schnecke“.

Key words: cognitive linguistics, concept, conceptual field, conceptual sign, conceptual analysis, conceptual and language world-descriptions, linguistic personality

Современное направление лингвистических исследований рассматривает языковую деятельность как один из модусов когниции, составляющий вершину айсберга, в основании которого лежат когнитивные способности, не являющиеся чисто языковыми [1: 306].

В когнитивистике главное внимание уделяется человеческой когниции, исследуются не просто наблюдаемые действия, а их ментальные репрезентации (внутренние представления, модели) стратегии человека, которые и порождают действия на основе знаний. Язык же является основным средством фиксации, хранения, переработки и передачи знания [2: 8].

Когнитивный аспект анализа художественного текста предполагает выявление понятий, идей, концептов, из которых складывается картина мира, отражающая специфическое видение конкретного писателя.

В большинстве работ, затрагивающих когнитивный аспект интерпретации художественного текста (Гришаева Л. И., 1994; Беспалова О. Е., 2002; Маслова В. А., 2004; Пашина А. В., 2006 и др.), центральной категорией исследования является индивидуально-авторский концепт. Вот почему актуальной предстает задача создания типологии концептов авторского сознания, выявления форм их ментального представления, рассмотрения их соотношения с типами ментальных репрезентаций.

Предметом данного исследования является роман выдающегося немецкого писателя лауреата нобелевской премии Гюнтера Грасса «Из дневника улитки» с позиций когнитивной лингвистики. *Объектом* исследования является концепт «**Spießbürger**» в концептуальной и языковой картине мира Г. Грасса. *Цель* данной работы заключается в попытке структурировать художественный концепт «**Spießbürger**», а также определить способы его вербальной репрезентации в исследуемом художественном тексте.

Актуальность исследования определяется общей направленностью современной лингвистики на комплексное изучение художественного текста в русле когнитивной науки.

В связи с внедрением в гуманитарные науки антропоцентрической парадигмы, языковые явления рассматриваются в тесной взаимосвязи с человеком, его сознанием и миропониманием.

По справедливому замечанию Ю. Н. Караулова, «за каждым текстом стоит языковая личность, владеющая системой языка» [3:27]. Анализ языковой личности осуществляется путем сопоставления различных языковых приемов в рамках следующих критериев: 1) лексического (выбор автором тех или иных групп лексики), 2) синтаксического (использование определенных синтаксических единиц и конструкций), 3) стилистического (предпочтение выразительных и образных средств, владение различными складывающимися стилями, выработка индивидуального стиля) [3: 224].

Выполненное нами моделирование концепта «бюргерство» проводилось по методу концептуального анализа. Под концептуальным анализом, вслед за Е. С. Кубряковой, мы понимаем «исследование выраженного в словах мыслительного (когнитивного) содержания, ценностных (модальных) коннотаций и мотивационно-прагматических установок. Концептуальный анализ предполагает поиск общих концептов (т.е. фрагментов знания о мире), подведенных под один знак» [4: 85], а также описание обозначаемого ими концептуального пространства.

Система концептов образует картину мира (мировидение, мировосприятие), в ней отражается понимание человеком реальности, её особый концептуальный «рисунок», на основании которого человек мыслит мир [2: 41].

Языковая картина мира в самом общем понимании - это вся совокупность представлений и знаний человека об окружающем мире, запечатленных в его сознании и языке. В сознании носителя языка складывается образ окружающего мира, при этом язык является способом отражения концептуализации мира национальной языковой личностью. Картина мира формируется системой ключевых концептов и связывающих их

инвариантных ключевых идей, повторяющихся в значении многих слов и выражений. Как известно, *концептуальная картина мира* разнообразнее языковой, так как не все воспринятое и познанное человеком имеет вербальную форму и отражается с помощью языка. Однако определенная часть сформировавшихся в сознании человека концептов и понятий имеет свое языковое воплощение. Реализация же в языке писателя (и, соответственно, в текстах его художественных произведений) значимых для личности, ключевых концептов позволяет исследователю «посредством тщательного анализа самой словесной ткани литературного произведения» [5: 90] воссоздать и описать фрагменты концептуальной картины мира автора.

Концепт понимается как идеальная сущность, которая формируется в сознании человека как глобальная мыслительная единица, представляющая квант структурированного знания [6: 4].

По мнению Ю. С. Степанова, концепт имеет ярусное строение [7: 8]. На «нижних этажах» располагается то содержание концепта, которое «читается словами» (т.е. обозначено языковыми средствами; концепт, «схваченный знаком»), на «верхних» — то, что нельзя прочитать словами, что имеет отношение к ментальным пространствам.

В диссертационной работе О. Е. Беспаловой «Концептосфера поэзии Н. С. Гумилёва», под концептом предлагается понимать «единицу сознания писателя, которая получает свою репрезентацию в художественном произведении или совокупности произведений и выражает *индивидуально-авторское* осмысление сущности предметов или явлений» [8: 6].

Концепт, подменяя собой значение слова, расширяя его, оставляя возможности для сотворчества, находится в рамках ограничений, определяемых текстом. Художественные концепты тяготеют к потенциальным образам – именно за счет того, что они могут выполнять заместительную функцию, становясь результатом столкновения словарного значения с его личным, индивидуально-авторским наполнением.

По мнению И. А. Стернина, механизм мышления и механизм вербализации осуществляются на разных нейролингвистических основах. Об этом свидетельствует и тот факт, что никакие языковые средства не могут полностью передать содержания того или иного концепта.

В основу нашего исследования положена гипотеза о том, что многие концепты не имеют системных средств выражения, так как обслуживают сферу индивидуального мышления. Языковые средства, по всей видимости, передают лишь часть концепта, что подтверждается существованием многочисленных синонимов, различных дефиниций и описаний одного и того же концепта. Значение слова — “это попытка дать общее представление о содержании выражаемого концепта, очертить известные его границы, представить его отдельные характеристики данным словом” [9: 26-27].

Вслед за Стерниным, мы считаем, что в отличие от значения, концепт не имеет строгой структуры. И. А. Стернин выделяет в нем базовый слой и интерпретационное поле [10:58-62]. Он считает, что базовый слой концепта представляет собой определенный чувственный образ, который присутствует в сознании каждой личности. Интерпретационную часть, по его мнению, составляет совокупность слабо структурированных предикаций, отражающих интерпретацию отдельных концептуальных признаков и их

сочетаний в виде утверждений, установок сознания, вытекающих в данной культуре из содержания концепта. Базовый слой и интерпретационное поле, составляя структуру концепта, могут быть выявлены прежде всего экспериментальными психолингвистическими методами. Одним из таких методов, по нашему мнению, является ассоциативный эксперимент.

Индивидуальное авторское мировидение выражается в языке художественного текста через особенности языковых средств. Одним из таких средств, при помощи которого языковая картина мира, представленная в художественном тексте, соотносится с индивидуально-авторской картиной мира, является ассоциативная связь слов, которая организует текстовые и межтекстовые *ассоциативно-смысловые поля* (АСП) и позволяет определить содержание того или иного концепта. Под *ассоциативно-смысловыми полями*, вслед за Н. С. Болотновой, мы понимаем «концептуально объединенные лексические элементы на основе системных текстовых качеств слов» [11: 40]. Соответственно, под АСП концептов понимается вся совокупность вербальных репрезентантов, связанных в тексте парадигматически и синтагматически, и система порожденных этими репрезентантами в сознании читателя ассоциаций. Как всякое поле, АСП концепта имеет ядро и периферию, т.е. наиболее частотные, типовые реакции и индивидуальные, единичные. Сопоставление узусных ассоциативных связей слов с текстовыми позволяет говорить о некоторых особенностях индивидуально-авторского ассоциирования, в частности о свойственных автору типовых способах и характере формирования семантики художественного слова и образа, создаваемого на его основе. Таким образом, концепты, содержание которых выражается языковыми средствами в текстовых и межтекстовых АСП, являются не только элементами концептуальной картины мира, но и единицей анализа индивидуально-авторской когнитивной картины мира.

Комплексная методика исследования художественного концепта позволяет установить ассоциативные связи слов в исследуемом художественном тексте, а также структурировать ассоциативно-смысловое пространство художественного концепта по принципу полевой методики, выделив в нем ядро, приядерную зону и периферию (ассоциативные признаки концепта).

Базовый концепт (ядро концепта или имя концепта) - “**Spießbürger**”. Инвариантный компонент (приядерная зона): “Spießer”, “Krämerseele”, „Philister“, „Kleingeist“, „Kleinbürger“, „Pedant“ [12:343].

Понятийное ядро концепта «**Spießbürger**» - *разг.* «Spießer» представляют следующие смыслы:

1. *Вооружённый горожанин, рядовой городской дружины.*
2. *Обыватель, мещанин, филистёр* [13: 370].

Поскольку концепт, по мнению Ю. С. Степанова, имеет слоистое строение, и разные его слои являются результатом культурной жизни разных эпох, целесообразно обратиться к словарным статьям в поисках дополнительных значений исследуемого концепта. Так, в толковом словаре русского языка находим следующее:

Мещанин – 1. (*устар.*) человек, принадлежащий к городскому ремесленно-торговому слою населения. 2. *перен.* Человек с мелкими ограниченными собственническими интересами и узким идейным и общественным кругозором. «Театр, обнажая перед зрителем

гнуснейшую сущность мещанина, должен возбуждать презрение и отвращение к нему». М. Горький [14: 208]

Чрезвычайно важно для концепта ассоциативное поле, с которым он связан, поэтому выявление ассоциативных комплексов является основной задачей описания концепта.

Ассоциативный ряд составляют единицы, номинирующие признаки рассматриваемого концепта:

1. «Engherziger Bürger mit kleinem geistigen Blickfeld» [15: 782] – *малодушный гражданин с ограниченным мировоззрением*
2. «kleinlicher engherzig denkender fortschrittsfeindlicher Mensch»[15:782] – *ограниченный, мелочный, сопротивляющийся прогрессу человек*
3. «Junger Mann, der sich keinem Lebensgenuss versagt» [15:783] – *молодой человек, не отказывающий себе в удовольствиях жизни*
4. «engstirniger, kleinlich denkender Mensch » [16:845] - *недалёкий, мелочный человек*

По данным ассоциативного словаря русского языка:

Бюргер - >Германия [17:61]

Мещанин - > горожанин, крестьянин, обыденность, отсталый [17:421]

Мещанский -> нищенский [17:421]

Обыватель -> житель, обитатель, пассивный, пошлый [17:547]

Ассоциативные признаки (периферия концепта), полученные из словарных статей представим следующим образом:

бюргерство <-> консерватизм

бюргерство <-> ограниченность

бюргерство <-> трусость

Далее, уместно, на наш взгляд, обратиться к рассмотрению ассоциативных признаков концепта “**Spießbürger**” в языковой картине мира Г. Грасса.

Вербальная репрезентация концепта “Spießbürger” в романе “Aus dem Tagebuch einer Schnecke”

актуализация концепта «Spießbürger» в романе Г. Грасса “Из дневника улитки”	способ выражения концепта	ассоциативные признаки концепта «Spießbürger»
„Unsere Reformer sprechen, wie sich die Schnecke in unübersichtlichem Glände bewegt: laut Langzeitprogramm mittelfristig. Da sie unterwegs bleiben, hoffen sie, <u>stehendem Geruch entgegen zu können-</u> und schleppen ihn mit“. (262)	пропия/издёвка	консерватизм

<p>1.,„Dann <u>lehrte mich ein sozialdemokratischer Volksschullehrer</u>, der aus den Wäldern heruntergekommen war (und sich in seiner Gegend als fluchwürdigen Einzelfall verstand), <u>wie man Masskrüge hält und zum Schluck ansetzt</u>“. (191)</p> <p>2.,„Was geschrieben steht: wie immer anders die Schwarzen hießen. Wie sie dranblieben und wiederkamen. Wie ihr Beharrungsvermögen verdoppelt wurde. <u>Wie sie den Nazis ihren Biedersinn liehen. Wie sie für kleinen Vorteil das große Verbrechen geschehen ließen</u>“. (110)</p>	<p>смещение стилей</p> <p>комическое сравнение</p>	<p>ограниченность</p>
<p>„...katholisch-heidnische Bilderbuchgegenden, in denen dem Aufbau von Wählerinitiativen- du kennst unseren Plan - <u>Angst um das Ansehen und die Kundschaft, Angst vor dem Pfarrer, dem Schulrat, den Nachbarn, biedere Angst in ihrer Trachtenjacke entgegensteht.</u>“ (38)</p>	<p>сарказм</p>	<p>трусость</p>
<p>„Unser Hochmut war reich an zynischen Nebengeräuschen. Verzweifelte Langstreckenläufer; <u>die sich um Witzlänge zu überholen bemühen.</u>“ (35)</p>	<p>парадокс как приём остроумия</p>	<p>спесь</p>
<p>«Da stehen sie <u>deutsch und gesendet</u>: wollen dem Meer bis zum Horizont den dialektischen Materialismus einpauken; es möge sich dem System fügen...“ (185)</p>	<p>ирония</p>	<p>мессиянство</p>
<p>1. «Wenn ich <u>den deutschen Idealismus</u>, der dem Spitzwegerich gleicht, <u>missmutig jäte</u>; doch unentwegt wächst er nach». (38)</p> <p>2. «...an sich verbitterte Pädagogen, denen ein Schuss <u>Marxismus das idealistische Süppchen verlängern muss...</u>». (49)</p>	<p>комическое сравнение</p> <p>сарказм</p>	<p>идеализм</p>
<p>„<u>Wie harmlos oder beänstigend sind die wechselnden Sprecher nahe am Mikrofon</u>, wenn sie das Kleingeschriebene des Würgeengels hart total ganz rein scharf aufzählen und <u>sich zu dem bekennen, was ohne auskommt: zur bedingungslos unversöhnlichen, ausnahmelos unbeirrten, zur unaufhaltsamen Verbesserung der Welt ohne Gnade?</u> Ich höre jetzt täglich davon (manchmal betroffen“ (20)</p>	<p>оксюморон</p> <p>парадокс как приём остроумия</p>	<p>ханжество</p>

<p>1. <i>Oder die Gläubigen unter den Käseglocken, wie sie sich frisch halten». (38)</i></p>	<p>комическое сравнение</p>	<p>набожность</p>
<p>2. <i>„Ihr werdet verstehen, Kinder: das Wort Paradies ängstigt meine Schnecke. Sie fürchtet sich geradezu vor den Wegbereitern paradiesischer Zustände und macht sich klein bis zur Schrumpfgroße. Denn allzu genau erinnert sie die strengen Einreisebestimmungen und die erkenntnisfeindliche Hausordnung. Sie weiß, wie total nach unparadiesischem Verhalten die Austreibung ist“. (168)</i></p>	<p>ирония</p>	
<p>3. <i>„Was geschrieben steht: wie immer anders die Schwarzen heißen. ... Wie sie sich Christen nennen und Pharisäer sind. Wie sie die Kirche zum Zweigwerk der Industrie machten. (110)</i></p>	<p>комическое сровнение</p>	
<p>4. <i>«Überall wollen sie vor dem eigenen anderer Leute Bewusstsein verändern: zugutbehauste Söhne, die vom Proletariat wie von einer Marienerscheinung schwärmen; neuerdings berufsmäßige Gottesstreiter, die Christi Blut in hegelförmigen Flaschen abfüllen.» (49)</i></p>	<p>сарказм/издѣвка</p>	

С помощью данной таблицы нами была продемонстрирована вербальная репрезентация, а также определён способ вербальной репрезентации концепта «**Spießbürger**» в романе «Aus dem Tagebuch einer Schnecke». Специфику авторского видения в значительной мере отражают такие релевантные ассоциативные признаки как:

бюргерство <-> консерватизм

бюргерство <-> ограниченность «*общепринятые*»

бюргерство <-> трусость

ассоциативные

бюргерство <-> набожность

признаки

бюргерство <-> ханжество

в картине мира

бюргерство <-> идеализм «*индивидуально-авторские*»

Г. Грасса

бюргерство <-> спесь

бюргерство -> мессиянство

Вышеприведённая схема наглядно демонстрирует, что художественный концепт «**Spießbürger**» в картине мира Г. Грасса обладает большим количеством признаков по сравнению с данными, полученными из словарных статей.

Интерпретационный анализ концепта «**Spießbürger**» обнаруживает некую закономерность способа его вербальной репрезентации автором. Из вышеперечисленного

анализа словарных статей следует, что рассматриваемый нами концепт «**Spießbürger**», употребляется, прежде всего, в отрицательном значении. В концептуальной и языковой картине мира Г. Грасса отрицательная коннотация данного концепта лишь усиливается и достигается это посредством использования разных оттенков иронии.

Ирония сама отклоняется от того, что считает нормальным, представляет недействительное, разлагает любую точку зрения, обнаруживая её противоречия, соединяет логические парадоксы [18: 41].

Ирония у Грасса становится не просто художественным приёмом и основополагающим принципом организации всех его художественных текстов, но и является способом, возможностью преодолеть и осознать историю человечества, историю культуры, возможностью «снять шелуху» мнений и установок, возможностью заглянуть в себя и творить историю внутри себя.

В результате проведенного анализа концепта «**Spießbürger**» целесообразно сделать следующие выводы:

1. Исследуемый концепт состоит из базового концепта (имя концепта), инвариантного компонента (понятийное ядро концепта), набора постоянных ассоциативных признаков и ряда дополнительных ассоциативных признаков (периферия концепта), свойственных индивидуальному мировосприятию Г. Грасса.

2. Концепт «**Spießbürger**», изначально обладающий абстрактной отрицательной коннотацией, в картине мира Грасса находит своё воплощение в конкретных пейоративных признаках: *мессианство, спесь, идеализм, ханжество, набожность*.

3. Актуализация исследуемого концепта в романе «Aus dem Tagebuch einer Schnecke» осуществляется посредством таких стилистических приёмов, как ирония, сарказм/издёвка, комическое сравнение, оксюморон, парадокс как приём остроумия, что позволяет нам сделать дополнительный вывод о том, что ирония автора направлена на осмеяние социальных пороков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века // Язык и наука конца XX века. — М.: Институт языкознания РАН, 1995. — С. 239-320.
2. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие/В. А. Маслова. — М.: Флинта: Наука, 2004. — 296 с.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. — М.: Наука, 1987. — 261 с.
4. Кубрякова Е. С. Обеспечение речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи.— М., 1991. — С. 82 - 140.
5. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. — М.: Гослитиздат, 1959. — 654 с.
6. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. — Воронеж, 1999. — 32 с.
7. Степанов Ю. С. Концепт культуры «в разрезе» // Когнитивная семантика: Материалы Второй международ. школы-семинара по когнитив. лингвистике (11 - 14 сент. 2000 г.): в 2-х ч. / Отв. ред. Н. Н. Болдырев; Редкол.: Е. С. Кубрякова и др. Тамбов, 2000. Ч. 1.

8. Беспалова О. Е. Концептосфера поэзии Н. С. Гумилева в ее лексическом представлении: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — СПб., 2002. — 17 с.
9. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: (Курс лекций по английской филологии): Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Зарубежная филология»/ Н. Н. Болдырев; Ин-т языкознания РАН. Тамбовск. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. — Тамбов: Издательство ТГУ им. Г. Р. Державина, 2000. — 123 с.
10. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание. — Воронеж, 2001. — С.58-65.
11. Болотнова Н. С. Лексическая структура художественного текста в ассоциативном аспекте. — Томск: Изд-во Том. гос. пед. ун-та, 1994. — 212 с.
12. Grosses Wörterbuch Synonyme. Buch und Zeit Verlagsgesellschaft mbH. Köln, 2000. — 448 S.
13. Большой немецко-русский словарь: В 2-х т. Сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, Н. И. Филичева, и др.; Под рук. О. И. Москальской. — 2-е изд., стереотип. — М.: Рус.яз., 1980. Т. 2. L-Z. 656 с.
14. Толковый словарь русского языка. Под ред. проф. Д. Н. Ушакова. — Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1938. — Т. II. Л-Ояловеть, 1040 с.
15. F.A. Brockhaus Deutsches Woerterbuch in sechs Bänden. Herausgegeben von Gerhard Wahrig Fünfter Band P-STD, F.A. Brockhaus Wiesbaden Deutsche Verlags-Anstalt Stuttgart, 1983.- 906 S.
16. Pons-Woerterbuch der deutschen Umgangsprache\Heinz Küpper. -1. Aufl.,5 Nachdr. — Stuttgart; Dresden: Klett, Verlag für Wissen und Bildung, 1993. — 959 S.
17. Русский ассоциативный словарь. В 2 т. Т. II. От реакции к стимулу: Более 100 000 реакций/Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — 992 с.
18. Матюшина И. И. Ирония в постмодернистском искусстве. О природе смеха. — Одеса: ООО Студия Негоциант, 2000.— 44 с.

УДК 81'373 (471.1):27-526.62

Винниченко Т. В.
(Архангельск, Россия)

ЛЕКСИКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ШИТЬЯ XVI—XVIII ВВ. В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ¹

Изучение лексики художественного шитья, принадлежащей в равной степени эстетической, ремесленной и отчасти сакральной сферам, представляется актуальным не только в филологическом, но и в культурологическом плане. Анализ памятников деловой письменности XVI – начала XVIII вв. с позиций новой лингвистической парадигмы, решающей проблемы формирования языковой картины мира и реконструкции системы человеческих ценностей, позволяет обратиться к вопросам отражения в языке архаических форм мышления и духовной культуры человека данного исторического периода.

Работа выполнена при финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда, проект № 07-04-00188а «Исследование языковой картины мира северного крестьянина на материале памятников деловой письменности Подвinya XVI-XVII вв.».

© Винниченко Т. В., 2009

Ключевые слова: лингвокультурологический анализ терминосистемы, заимствованная лексика.

Вивчення лексики художнього шитва, що є сферою як естетичною, ремісничою та почасти сакральною уявляється актуальним науковим завданням не тільки для філології, але й для сучасної культурології. Аналіз пам'яток ділової писемності XVI -- початку XVII ст. з позицій нової лінгвістичної парадигми, спрямованої на вирішення проблеми осягнення формування мовної картини світу і реконструкції системи людських цінностей, дозволяє звернутися до питань відображення у мові архаїчних форм мислення і духовної культури людини досліджуваного історичного періоду.

Ключові слова: «лінгвокультурологічний аналіз терміносистеми, запозичена лексика»

The studying of lexicon of the art sewing belonging equally aesthetic, craft and partly sacral spheres is represented actual not only in philological, but also in culturological plan. The analysis of monuments of business writing in XVI - the beginnings of XVIII centuries from positions of the new linguistic paradigm solving problems of formation of a language picture of the world and reconstruction of the system of human values, allows to address to questions of language reflection of archaic forms of thinking and spiritual culture of the person of the given historical period.

Key words: *the linguocultural analysis of the system of terms, the borrowed lexicon.*

«Язык есть средство отражения культуры в процессах номинации, а потому выражения и воспроизведения ее вместе с использованием языка говорящим/слушающим. Это означает, что язык участвует в формировании менталитета этноса, народа, нации» [1: 71-72]. Каждая разновидность русского языка по-своему отражает внелингвистическую реальность. Поэтому изучение лексики художественного шитья, принадлежащей в равной степени эстетической, ремесленной и отчасти сакральной сферам, представляется актуальным не только в филологическом, но и в культурологическом плане. Анализ памятников деловой письменности XVI — начала XVIII вв. с позиций новой лингвистической парадигмы, решающей проблемы формирования языковой картины мира и реконструкции системы человеческих ценностей, позволяет обратиться к вопросам отражения в языке архаических форм мышления и духовной культуры человека данного исторического периода.

Лексика вышивания, отобранная нами из текстов XVI - начала XVIII вв., славянская по своему происхождению, несмотря на то, что само явление драгоценного, золотного шитья, особенно шитья культового, привнесено с христианизацией Руси, как бы заимствовано из культуры Византии. Материалы для вышивания ввозятся из стран Востока и Запада, узоры и приемы шитья копируются с византийских образцов. Тем не менее, лексика свидетельствует о том, что это не слепое подражание, а творческий процесс переработки, осознания образов. Поэтому часто используется такой способ образования термина, как метафорический перенос. Особенно ярко это видно на примере лексико-семантических групп (ЛСГ) «Узоры шитья» (дерева, листья, репей, звездка и др.) и «Способы узорного вышивания» (шить в клѣтки, шить в круги, шить вь черенки).

Максимально содержат лингвокультурную информацию заимствованные в разные периоды развития терминосистемы вышивания слова. Показательно, что немногочисленные

заимствования относятся к ЛСГ «Материалы шитья», то есть к группе наименований, касающихся материальной сферы. Все иноязычные лексемы можно разделить на 2 группы: ориентализмы, как правило, более древние (серебро, аламь, бахрома, поталь, жемчугъ) и европеизмы (картулинъ, канитель, трунцаль, лента, позументъ, галунъ). Рассмотрим данные лексемы.

Лексема серебро имеет значение *нить из серебра или содержащая серебро*: Амфоръ... кресты и источники серебро по черной земле. Оп. патр. ризн. 1631 [2: 32]. В лексикографических источниках приводится первичное значение этого слова *металл*: Вкова въ ню (въ икону) боле тридесять гривень золота и серебра и камня драгаго и женчюга. Лавр. лет., 6663 [3: (3: 335)]. По своему происхождению слово серебро, возможно, древнее заимствование из какого-либо восточного языка [4: (3: 606)]. Праславянская форма *сьегбро*. Сравнивая с ассирийским *sargurum*, П. Я. Черных предполагает заимствование из Малой Азии [5: (2: 156)]. Значение *нить из серебра* развивается путем метонимического переноса названия материала, из которого изготовлено изделие, на само изделие.

Слово аламь (оламь, оломь) в памятниках письменности известно с XIV в. в значении *украшение (металлическая бляха или кусок ткани, шитой жемчугом), пристегиваемое к верхнему платью*: А что есмь нынѣча нарядилъ 2 кожуха съ аламы съ женчугомъ, а то есмь даль меншимъ дѣтемъ своимъ. СГГД, 1, 32. 1328 [6: (1: 27)]. Эта лексема заимствована из тур., кыпч. *alam*, тат. азерб. *alam* — *маленькое знамя, флажок* [4: (1: 68)], в XIV в. и, как предполагают, изначально имело очень широкое значение *знак, значок, знамя, нашивка на платье и вообще всякий признак, составляющий отличие одного предмета от другого* [7: 4].

Лексема бахрома (бахрама, бахтарма) впервые отмечается в документе 1568 г.: Шапка жемчугом сажена... а обвязана бахромою бумажною. Кн. п. Казани [8: 33]. Данное слово арабское по происхождению; первоисточник - араб. *maḡḡama* платок — заимствовано через турецкий, крымско-татарский [9: 321; 5: (1: 79)]. Начальное б развилось еще в тюркских языках, где лексема имела значение *вуаль для женщин* [4: (1: 137)]. Эволюция значения может быть представлена следующим образом: *вуаль для женщин - отделка этой вуали*; значение возникло путем метонимического переноса.

Лексема поталь (потала, поталия, поталь) выступает в значении *листок, тонкая полоска металла (как правило, поддельного золота или серебра) для позолоты при вышивании*: Саадакъ шить... розными шолки, промежь шолковъ поталь. Оп. кн. 1589 г. [7: 109]; опушка у пелены дороги червчатые с поталою. Там. арх. XX1 (Прил.), 12, 1672 [6: (17: 282)]; камкасъи 20 аршинъ рудожолтой, травы бѣлые, с поталиею золотною. ДТТ III, 1703 [6: (17: 282)]; три лѣтника въ сорочкахъ крашенныхъ съ поталою [7: 109].

Слово поталь является заимствованием из ср.-греч. *лист, пластинка* [4: (3: 343)]. По мнению М. Фасмера, фонетический вариант лексемы петаль известен еще в XI веке в значении *украшение из сусального золота*. Изменение значения происходит, вероятно, в силу того, что в XVI-XVIII вв. перестает употребляться сусальное золото (как достаточно дорогой материал), для украшения предметов церковного культа и одежды; его заменяют дешевые поддельные материалы, как правило, медь [7: 109].

В XVI-XVII вв. в художественном шитье широко применялись различные отделочные материалы, обозначаемые в памятниках письменности лексемой тесма: ризы отласъ бѣлой по червчатому бархату опушено тесмою золотною крестъ тоѢ ж тесмы. Оп. кн.

Знам. м. 1689 г. // РГАДА, ф. 1191, оп. 1, д. 564, л. 8. Слово тесма - заимствование из тур., чагат., татр. *tasma* - *лента, тесьма, ремень* [4: (4: 52)]. Специальное значение *узкая узорчато тканная или плетеная полоска, служащая для отделки* слово тесма развивает на основе первичного значения *пояс*: тесма широкая шита золотом. Переп. кн. Яр. м. 1701 г. // РГАДА, ф. 237, оп. 1, д. 13, л. 93; тесма серебрена зелена, д'Блана въ кружки. Оп. платья царей 1611 г. [10: 35].

Лексема шелкъ (шолкъ) обладает рядом значений: 1) *шелковая нить*: пелена... вышить образъ пречистые Богородицы золотомъ и шолки. Оп. Моск. с., н XVII в. [11: (3: 333)]; 2) *шелковица*; 3) *шелковая ткань* [3: (3: 1586)]. Кроме того, И.И. Срезневский выделяет значение *шитье, вышивка шелком*: Паволока, испещрена многими шелки, красно лице являеть. Сл. Дан. Зат., 233 [3: (3: 1586)]. Нам представляется, что в приведенном контексте лексема шелкъ употреблена в первом значении - *шелковая нить*.

Этимология лексемы недостаточно ясна. Предполагают, что это заимствование из герм. языков переоформленного лат. слова *sericus шелковый*. Вместе с тем выдвигается версия о проникновении слова на территорию Руси из стран Азии [5: (2: 409)]. М. Фасмер считает неприемлемой гипотезу о заимствовании древнерусского слова из какого-либо восточного языка ввиду наличия ш- и -л- [4: (4: 423)]. Тем не менее, заимствование достаточно древнее, так как слово развивает переносные значения, служит базой для образования производных слов (шелковый и др.).

С развитием ремесленных навыков швей-вышивальщиц увеличивалось количество способов передачи того или иного светового эффекта (решения) в вышивке. Поэтому в старорусском языке существовал ряд составных наименований (СН), образованных на базе лексемы шелкъ: шелкъ сканный, шелкъ сученый, шелкъ несканный, шелкъ шаманский, шелки разные.

Для обозначения нитей из жемчуга в исследованных памятниках нами отмечена лексема жемчугъ (жемчюгъ, женчюгъ): Въ травахъ... птицы низаны жемчугомъ. Кн. кр. 1648 г. [10: 103]; Платци оксамитны, шиты золотмъ съ женчюгмъ херувим и серафим и индитья золотмъ шита вся. Хлѣбн. л. 1288 г. [3: (3: 1596)].

Значение нить из жемчуга характерно для данного слова еще в древнерусском языке: Себо пришед Ольга дааше ему порты многоценны, червлены, вся жемчюгомъ изсажены (Переясл. лет., X в.); Что баше... портъ золотомъ шитыхъ и женчюгомъ. Лавр. Лет., к. XII в. [3: (1: 855)].

Основное, прямое значение лексемы жемчугъ – жемчуг [6: (5: 86); 3: (1: 855)], то есть вещество, образующееся в раковинах некоторых моллюсков: Украси ю (церковь)... златомъ и каменьемъ драгымъ и жемчюгомъ великимъ безъценнымъ. Ипат. лет. 581 [6: (5: 86)]; жемчугъ в раковинахъ находятъ въ рѣкѣ. ДАИ III, 367. 1652 [6: (5: 86)]. Интересующая нас семантика развивается путем метонимического переноса: жемчуг → нить из жемчуга.

Слово жемчугъ – восточнославянское заимствование из тюркских языков, в которые, в свою очередь оно проникает из китайского, где *чжень-чжу*, *гон-чу* образовано сложением слов, означающих *настоящий* и *жемчуг* [4: 2: 46)].

С разнообразием сортов жемчуга связано большое количество разновидностей жемчужной нити как материала шитья. Поэтому лексема жемчугъ является опорным словом значительного количества СН, образованных по модели сущ. жемчугъ + прилагательное,

конкретизирующий компонент которых определяет величину жемчужин, из которых состоит нить: жемчугъ крупный – пелена... кругом низано жемчугом крупным с плащами серебряными. 1692 г. [12: 277]; жемчугъ большой – Кн. Анастасия приложила к образу чудотворца Сергия пелену отлас червчат, сажена вся жемчугом большим с дробнищами. 1673 г. [12: 26]; жемчугъ средний – нашивка низана, жемчугъ средний... Росп. им. Н.Ром. 3. 1659 [6: (11: 368)]; жемчугъ мЪлкий – пол ожерелья мужсково ж ковтанного сажено жемчугом мЪлким по тафтЪ червчатой. Росп. им. Строг. 1627 [13: 36]; оплечье низано жемчугом крупным да среднимъ и мЪлкимъ по отласу таусинну. Кн. расхода тканей и драг. 1665 г. // РГАДА, ф. 1441, оп. 1, д. 490, л. 1.

Кроме того, в СН включаются прилагательные-конкретизаторы, которые указывают на место добычи жемчуга: жемчугъ кафимский – ассимилированная форма прилагательного кафинский, образованного от названия г.Кафа (Феодосия), *привезенный из Кафы* [4: (2: 212)] – дал вкладу шапку архимандричью... около камня обнизано жемчугом большим кафимским. 1602 г. [12: 29]; жемчугъ гурмыцкий - *привезенный из Ормузда, Гормузда* (город у Персидского залива) [4: (1: 247)] - обнизано жемчужомъ большим Гурмыцкимъ. Вых. ц. Алекс. Мих. 285 [3: (1: 609)].

Европеизмы заимствуются в конце XVI - XVIII вв., так как Россия в этот период расширяет экономические отношения со странами Запада и оттуда ввозятся новые материалы для вышивания.

В документах XVI-XVIII вв. частотна лексема канитель (калитель, канютель, кинитель, конитЪль) - *тонкая винтообразно витая золотая или серебряная проволока* [14: 244]: Передцы сажены жемчугом и деланы канителью по отласу червчету. 1634 г. [12: 187]; набедерникъ отлас зеленой... шить калителью. Оп. кн. Знам. м. 1689 г. // РГАДА, ф. 1191, оп. 1, д. 564, л. 15 об.; вошвы дЪланы канютЪлю. Оп. платья царей 1611 г. [10: 36]; см. также Подр. оп. Сп.-Кам. м. 1670 г. // ГАВО, ф. 883, оп. 1, д. 44, л. 30 об.

В старорусском языке слово канитель известно с XVI века: на вороту девять кляпышковъ сажены жемчугомъ с конителью. Плат. Бор. Фед. Год., 1589 [3: 2: 1190]. Лексема заимствована из французского (*cannetille*) или немецкого языка (*kantille*), где она имела значение *тонкая золотая или серебряная нить* [4: (2: 180); 15: (1: 292)].

Вхождение слова канитель в русский язык сразу из нескольких языков (явление многоконтактности) привело к тому, что в памятниках письменности XVII-XVIII вв. отмечаются его фонетические варианты (см. пример выше). По мнению М.Фасмера, ведущее языковое влияние имел французский язык, так как все варианты слова имеют три слога (канитель, калитель, канютель, конитЪль, кинитЪль) [4: (2: 180)].

Адаптация слова канитель связана с модификацией финали *-tille* в *-тель*. Причины такой модификации мы видим, во-первых, в формальном отношении лексемы к склонению на *i*, причем немаловажно, что некоторые лексемы исследуемой подгруппы относятся к этому типу склонения (даже слово трунцаль имеет довольно частотный вариант трунцаль женского рода); во-вторых, финаль *-ель* присутствует в исконно русских словах (капель, свирель), то есть можно говорить о законе аналогии.

В наших документах частотна лексема трунцаль (трусаль, друнцаль, струнчаль) — *упругая металлическая проволока, свитая на шелковую нить, составляющую с ней единое целое*: вошвы дЪланы кинителью и трунцалью. 1634 г. [12: 187]; вошвы низаны... съ канютелью и съ трунсальомъ. Кн. кр. 1611 // [10: 35]; Учали было дЪлать...и канитель

и друнцаль. СГГД 111, 337 [6: (4: 365)]; Около жемчугу обшивано ... струнчаломь. Оп. кн. Холм. с. 1701 [16: 38].

Этимологические словари данную лексему не фиксируют. Вероятно, слово заимствовано, но сложно определить, из какого языка. В современном немецком языке подобные слова, близкие по звучанию, отсутствуют; в английском имеется лексема trunk — *ствол, стержень* [17: 547].

Лексема галунь (голань, голунь) известна с 1655 г. в значении *тесьма для обшивки одежды, узорчато сотканная*. Впервые встречается в форме голунь: *шесть очелковъ бархатъ травчатой красной по краямъ обшиваны голуномъ золотнымъ*. Оп. им. Н. Ром. 1655 [6: (4: 9)]; *пелѣна... крестъ и середина обведено голаномъ серебрянымъ гладкимъ*. Оп. церк. вещей В-Петр. м. к. XVII в. // РГАДА, ф. 1186, оп. 1, д. 5, л. 4; *...оплечье...по нем галун шелковой зеленой*. Оп. им. Знам. м. 1689 г. // РГАДА, ф. 1191, оп. 1, д. 564, л. 8.

Слово галунь заимствовано из французского языка. Французское galon (с XVI в.), фонетически переоформленное на русской почве, - дериват от глагола galonner украшать голову тесьмой, лентами, который является родственным слову galant [18: (1: 20)]. Фонетические варианты голань и голунь возникли, вероятно, как результат двойного звукового переоформления французского galon в русском языке, носовой гласный о изменяется в у и а. Наличие о в первом слоге в данных вариантах можно объяснить влиянием окружающего произношения.

В начале XVIII в. лексико-семантическая система русского языка пополняется словом пазументъ (пазументъ) *золотая или серебряная тесьма для обшивки краев одежды или иной отделки*. Впервые лексема регистрируется, по имеющимся у нас материалам, в 1704 г.: *полшубокъ красный камчатый, по полямъ пазументъ узенькii золотной*. Сб. а. Холм. м. 1704 [19: 2]; *...покровь отласу желтого на нем крестъ золотной пазументъ*. Оп. им. Сп-Прил. м. 1737 г. // ГАВО, ф. 512, оп. 1, д. 190, л. 32 об.

Слово пазумент заимствовано из французского языка (pasement) через нов.-в.-нем. rosament или ниж.-нем. Pasement [4: 3: (303-304)], где обозначало *всякого рода отделку*.

С конца XVII в. в документах отмечается слово лента (линтъ, линда, лендъ) в значении *узкая тканая полоска, употребляемая для отделки, тесьма*: *ризы... около оплечья в два ряд около подолника в один ряд обложено лентою черною золотною*. Переп. кн. Моск. м. 1701 г. // РГАДА, ф. 237, оп. 1, д. 17, л. 27 об.; *десять штукечъ линтовъ шолковыхъ красныхъ*. Док. моск. театра, 49. 1675 [6: (8: 236)]; *около оплечья линда золотная да пугвица серебряная*. Кн. церк. ризницы 1721 // ГААО, ф. 191, оп. 1, д. 67, л. 5; *ризы киндячные оплечье обложено лендомъ шелковымъ*. Оп. им. Ник. Озер. м. 1701 // ГААО, ф. 1912, оп. 1, д. 10, л. 49 об.

В словарях отмечено время заимствования данной лексемы – XVII в.; язык-источник достоверно не определен, возможно, нов.-верх.-нем., где linte лента [4: (2: 482)] или голл., где lint лента, причем і здесь близкий к е, что дает возможность объяснить варианты, возникшие на русской почве (лента и линт). Форма жен. рода возникла, вероятно, под влиянием слова тесьма [5: (1: 475)]. В лексику художественного шитья слово лента попадает путем развития специального значения узкая тканая полоска, употребляемая для отделки, тесьма в результате сужения общеупотребительного, бытового значения узкая тканая полоска у слова лента.

Значение слова картулинь (коргунь, катулинь) - шнурок или нитка красного цвета: Круживо низано жемчогомъ съ канителью и съ картулиномъ по червчатому отласу. Вых. цар., 24. 1633 [6: (7: 85)]. Предполагаемая словарем первая фиксация может быть уточнена иллюстрацией из памятника письменности 1611 г.: опашень червчатъ, около ево два кружива, оба кружива и петли фрязское д'бло съ картулиномъ. Оп. платья царей [10: 44].

Заемствованные ЛЕ пополняют лексику художественного шитья в разное время. Наиболее древними заимствованиями являются лексемы шелкъ, жемчюгъ и серебро. Лексемы шелкъ, жемчюгъ дополнили древнерусский язык, а слово серебро заимствовано еще в дописьменную эпоху. Данные лексемы заимствованы из языков Востока (китайский, арабский и др.). В XV-XVII вв. продолжается заимствование из языков Востока, так как из этого региона привозятся самые дорогие ткани и материалы. В этот период русский язык пополняется лексемами аламъ, бахрома, мишура, тесма. Также немногочисленные грецизмы – поталь, пелепелы. Кроме того, увеличивается число заимствований из языков европейских стран: картулинь, канитель, трунцаль, лента, позуменьт, галунь, так как в этот период Россия активно развивает связи со странами Запада, что приводит к освоению новых материалов и приемов шитья. Что касается сферы воплощения творческого замысла, то здесь иноязычная лексика отсутствует.

ЛИТЕРАТУРА

1. Телия В. Н. Культурно маркированная коннотация языковых знаков как понятие лингвокультурологии // Семантика языковых единиц: Доклады 4-й международной научной конференции. Ч. 2: Фразеологическая семантика. Словообразовательная семантика. — М., 1994.
2. Викторов А. Е. Обзорение старинных описей патриаршей ризницы. — М., 1875. — 142 с.
3. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка. Т.1-3. — М.: Книга, 1989.
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Под ред. Б. Ларина. — Т. 1-4. — М.: Прогресс, 1986-1987.
5. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. В 2-х тт. — М., 1993.
6. Словарь русского языка XI-XVII вв. — М., 1975-2001.
7. Савваитов П. С. Описание старинных одежд, оружия и конского убора. — СПб., 1896
8. Заимствования русского языка в историко-функциональном аспекте. — Казань, 1991.
9. Виноградов В. В. История слов /РАН, отделение литературы и языка. — М., 1994.
10. Забелин И. Домашний быт русских цариц в XVI и XVII ст.: Материалы. — М., 1869.
11. Русская историческая библиотека. — Т. 3. — СПб., 1876.
12. Вкладная книга Троице-Сергиева монастыря. — М.: Наука, 1987. — 439 с.
13. Введенский А. А. Торговый дом XVI-XVII вв. — Л., 1924. — 182 с.

14. Дьяченко Г., протоиерей. Полный церковно-славянский словарь (репринтное воспроизведение издания 1900 г.). – М., 1993.

15. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. Т.1-2. – М., 1959.

16. Описная книга Холмогорского Преображенского собора 1701 г. // Государственный архив Архангельской области, справочно-информационный фонд

17. Аракин В. Д., Выгодская З. С., Ильина Н. Н. Англо-русский словарь: ок. 36000 слов. – 13-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1990. – 608 с.

18. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1974-2000.

19. Сборник актов Холмогорского Спасопреображенского монастыря 1704 г. // Архангельские губернские ведомости. – 1869. — № 12. — С. 3.

УДК 811.111:821.111'1(6+7/8)

*Воробей Н. В.
(Ялта, Украина)*

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЭКСПЛИКАЦИИ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ СМЫСЛОВ

У статті висвітлено лінгвокогнітивний аспект експлікації лінгвокультурам в текстах афроамериканської поезії шляхом аналізу словесно-поетичних образів на трьох іпостасях: передконцептуальній, концептуальній та вербальній.

Ключові слова: лінгвокультурами, образ, знак, архетип, концепт.

This article highlights the linguistic and cognitive aspects of explicating the linguoculturemes in the texts of Afro-American poetry by means of the analysis of the verbal poetic images on three levels: preconceptual, conceptual and verbal.

Key words: linguoculturemes, image, sign, archetype, concept.

Современный этап в развитии лингвистической науки характеризуется коренным изменением базисной научной парадигмы, а также общей направленностью работ по исследованию языка в неразрывной связи с мышлением, сознанием, познанием, культурой, мировоззрением как отдельного индивидуума, так и языкового коллектива, к которому он принадлежит (Л. И. Белехова, И. А. Голубовская, Ю. С. Степанов и др.).

Актуальность статьи обусловлена общей направленностью исследований по когнитивной поэтике, нацеленных на выявление креативных механизмов формирования поэтических образов, пояснение специфики идиостиля поэта, а также тем особым местом, которая занимает афроамериканская поэзия как часть семиотического пространства в американской культуре. Отсутствие работ по исследованию афроамериканской поэзии в лингвокогнитивном ракурсе также свидетельствует об актуальности выбранной темы.

Поэтический текст как одна из форм овнешнения мышления народа единицами языка содержит не только информационный, но и культурный код имплицитного характера [1: 22]. Культурный код, заключенный в поэтическом тексте, представляет собой систему

© Воробей Н. В., 2009

языковых знаков и правил их соединения [2: 38; 3 : 25]. Знание культурных знаков, составляющих текст, входит в культурную компетенцию народа [: 252].

Единицей культурно-значимой информации, имеющей специфику словесного воплощения культурного кода является лингвокультурема [5: 263]. Лингвокультурема означает совокупность формы языкового знака, его содержания и культурного смысла, сопровождающего этот знак [6: 36-27; 7: 51-52]. Она может быть выражена одним словом или даже целым текстом [6: 44-45]. Лингвокультурема наделена культурной коннотацией, выражена культурными семами, передает культурный фон и актуализирует культурные концепты [8: 303]. Экспонентами культурных знаков (культурем) являются словесно-поэтические образы, которые имплицитно глубина народного духа. Под словесно-поэтическими образами понимается средство особой организации словесной ткани поэтического текста, в котором воплощены разные типы опредмеченных знаний о мире [9: 22-23]. Система же образов, закрепленных в семантике национального языка, является зоной сосредоточения культурной информации в языке.

В контексте нашей работы лингвокультурема, отражающая культурное сознание, рассматривается как лингвокультурологический когнитивный конструкт, реконструкция которого осуществляется путем ряда лингвокогнитивных операций, применяемых в обработке текстов на разных уровнях.

На наш взгляд, лингвокультурема – это ядро стереотипных образов. В ней заключены культурно значимые смыслы. Экспликация этнокультурных смыслов осуществляется лингвокогнитивными механизмами, которые представляют собой лингвокогнитивный аппарат, включающий операцию инференции (операцию выводного знания). Операция инференции – это система разных лингвокогнитивных операций таких, как картирование, онтологическое соответствие, блендинг (концептуальная интеграция), которые ведут к экспликации культурно значимых смыслов. Раскрытие лингвокогнитивных механизмов формирования этнокультурных смыслов является реконструкцией лингвокультурем. Операция инференции реализуется в результате лингвокогнитивного анализа трех уровней словесно-поэтического образа или всего текста: *предконцептуального, концептуального и вербального*.

Предконцептуальная сторона словесно-поэтического образа является смыслом образа, его архетипом, который активируется автоматически бессознательными когнитивными операциями [10: 12]. В контексте нашей работы под когнитивным бессознательным понимается предкатегориальная (предконцептуальная) деятельность, которая является возможной благодаря наличию эмоциональных предзнаний, сформированных эмоциональным опытом человека, который и становится основой коллективного бессознательного. А формой существования коллективного бессознательного является архетип [11: 98], который наполняется содержанием лишь в сознании через мифологические образы, символы, мотивы и сюжеты [1 : 110; 13: 151-152]. Архетип как таковой еще не является образом, это только эмоциональное предзнание, предконцептуальные импликации, вызванные бессознательной реакцией первобытного человека на тайные силы природы, неспособностью человека объяснить причину своего эмоционального состояния, обусловленного влиянием окружающей действительности. Постепенно эмоциональный опыт человека получает свое выражение в виде обрядов и ритуалов, из которых позднее рождаются мифологические сюжеты [14: 34-35, 42]. Актуализация архетипа в сознании

человека связана с первыми актами осмысления своего психического ощущения и познания сути явлений и предметов реальности. Аксиомой современной науки является признание единства и взаимодействия эмоции и когниции. Когниция вызывает эмоции, потому как она эмоциогенна, а эмоции влияют на когницию, так как вторгаются во все уровни когнитивных процессов [15: 180]. Познание сопровождается эмоциями, в свою очередь, эмоции мотивируют познание. Категоризация эмоций, концептуализация эмоционального опыта человека формирует “внутренний эмоциональный лексикон” [16: 131], которая воспринимается как обязательная часть среди сложной структуры знаний, представленных в сознании [17: 191].

Предконцептуализация, рассматриваемая нами как когнитивный процесс, включающий лингвокогнитивные операции с архетипами, предполагает определение и наполнение образ-схем архетипов и базовых концептов.

Так, предконцептуальной основой словесного поэтического образа “*BLACK is an open umbrella*” (“*Kojo*” by Gwendolyn Brooks) [18: 46] – “*ЧЕРНЫЙ – это раскрытый зонт*” являются архетипы ТЕМНОТА и ДЕРЕВО ЖИЗНИ, которые активируются номинативными единицами *black* – *черный*, *open* – *раскрытый* и *umbrella* – *зонт* соответственно. Номинативная единица *black* – *черный*, активирующая архетип ТЕМНОТА, наделена амбивалентным признаком: тьма (смерть) – свет (жизнь). Тьма как неотъемлемая часть Бездны, творческого начала порождает все живое во Вселенной. Жизнь черпает свои силы в смерти и смертью очищается. Значение “темный”, заключенное в номинативной единице *black*, может соотноситься с названиями первоэлементов Вселенной: воды (дождя) и огня (солнца) [19: 330-331], а также имплицитно афроамериканское население, его тяжелый труд на плантациях.

Диада “жизнь – смерть” также заключена в номинативных единицах *an open umbrella* – *раскрытый зонт*. Номинативная единица *umbrella* – *зонт* (от лат. *umbra*, греч. *ómbros* – “тень”) [20: 741] активирует архетип ДЕРЕВО ЖИЗНИ, так как символизирует солнечный диск или колесо: его спицы – это лучи солнца, свод зонта является образом неба и защиты, а ручка – это аналог мировой оси, подобно мировому дереву [21: 68]. Таким образом, зонт как защита от солнца или дождя, соотносимые с огнем (мужское начало) и водой (женское начало) и заключенные в номинативной единице *black*, наделены разрушительной и порождающей силой: уничтожение одного ведет к рождению или перерождению другого (смерть ↔ жизнь). Понятию “зонт” может соотноситься с понятием “жертвенность”, поскольку зонт имеет сходную структуру с деревом, являющегося вместилищем душ (птиц), убежищем от непогоды и у которого в древности совершались ритуалы жертвоприношения. Зонт может быть сломан стихией или прийти в негодность со временем, что свидетельствует о жертвенности этого предмета.

В основе рассматриваемого словесного поэтического образа лежит базовый концепт ПРЕПЯТСТВИЕ, вербально воплощенный в номинативной единице *umbrella*.

Архетип, поскольку он амбивалентен, наделен концептуальными признаками (по Л.И. Белеховой) с положительными и отрицательными коннотациями. Набор признаков выявляется через анализ разнообразных источников (мифологических, толковых словарей и энциклопедий символов), освещающих проблему архетипа. Поэтому образную схему архетипа ДЕРЕВО ЖИЗНИ, как формата представления знаний, можно предста-

вить как набор концептуальных признаков: *защита от неблагоприятных сил, жертвенность, убежище, щит* [21: 68].

Осмысление базовых концептов и архетипов является основанием и источником глубинного смысла. Активирование архетипа ДЕРЕВО ЖИЗНИ ведет за собой последующие когнитивные операции по активизации знаний о нем, то есть выбор тех концептуальных признаков, которые соответствуют номинативным единицам *an open umbrella*, а именно: *жертвенность, защита, избавление от боли, мук, страданий*.

Поскольку в тексте лингвокультурема может быть рассеяна в словесной ткани поэтического текста, тогда ее реконструкция осуществляется через анализ отдельных номинативных единиц, инкорпорирующих культурно-значимые смыслы. Обобщенное содержание лингвокультуремы структурировано концептуальными схемами. Базовой концептуальной схемой приведенного выше словесного поэтического образа является ЖИЗНЬ (СМЕРТЬ) ЕСТЬ ПРЕПЯТСТВИЕ. Эта схема является результатом картирования составляющих концепта ПРЕПЯТСТВИЕ на составляющие концепта ЖИЗНЬ (СМЕРТЬ) в результате соблюдения принципа инвариантности, то есть наличия онтологического соответствия (*ontological correspondence*) в обоих концептах [22: 207]. Лингвокультурема *жертвенность, защита от мук, страданий, боли* заложены в ключевых словах *open, umbrella*.

Воплощение концептуальных схем в словесной ткани осуществляется путем разных лингвокогнитивных операций и процедур. К ним относятся операции картирования и процедур обобщения, трансформации, модификации, конкретизации и другие [17: 38]. Концептуальная схема ЖИЗНЬ (СМЕРТЬ) (*black*) есть ЖЕРТВЕННОСТЬ (*open umbrella*) является результатом лингвокогнитивной операции инференции, предполагающая перенос функции зонта на характерные особенности жизни афроамериканского этноса.

Следует отметить, что в основе концептуальной структуры одного словесно-поэтического образа лежит ряд концептуальных метафор как способов осмысления знаний о каком-либо предмете или явлении [23: 52]. На наш взгляд, приведенный выше словесный поэтический образ выражен поэтической метафорой, в основе которой лежат такие концептуальные метафоры: ЖИЗНЬ ЕСТЬ ЗАЩИТА, СМЕРТЬ ЕСТЬ ИЗБАВЛЕНИЕ ОТ СТРАДАНИЯ, ЖИЗНЬ ЕСТЬ ЖЕРТВЕННОСТЬ.

Таким образом, на основе когнитивного анализа трех ипостасей словесно-поэтического образа проведена реконструкция лингвокультурем *жертвенность, защита от боли и страданий*, которые отражают менталитет афроамериканского этноса. Жертвенность как характерная черта афроамериканского народа может быть подтверждена следующими африканскими поговорками, которые составляют ядро афроамериканской культуры: “*дом людей с непреклонным характером разрушается*”, “*поможешь другим – поможешь себе*” [24: 339, 168].

Реконструкция лингвокультурем с целью экспликации культурно-значимых смыслов осуществляется путем раскрытия лингвокогнитивных механизмов формирования словесно-поэтических образов и операций инференции в обработке текстов афроамериканской поэзии на трех уровнях – предконцептуальном, концептуальном и вербальном.

Перспективой дальнейшего исследования является выявление синергетического потенциала лингвокультурем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики. – М.: АСТ: Астрель: Хранитель, 2007. – 286с.
2. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 384с.
3. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. Вводный курс: Пер. с англ. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 320с.
4. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
5. Гердт Е. В. «Время жизни» как одна из основополагающих категорий, отражающих национальное мировидение (на материале русского и английского языков) // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.) / Под общ. ред. К. Р. Галиуллина. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 263-265.
6. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331с.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716с.
9. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04. – Київ, 2002. – 516 с.
10. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. – N. Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.
11. Юнг К.- Г. Человек и его символы. – СПб.: Б.С.К., 1996. – 646 с.
12. Косарев А. Философия мифа: Мифология и её эвристическая значимость. – СПб: Университетская книга, 2000. – 304 с.
13. Антонян Ю. М. Миф и вечность. – М.: Логос, 2001. – 464 с.
14. Тернер В. Символ и ритуал. – М.: Наука, 1983. – 277 с.
15. Daneš F. Cognition and emotion in discourse interaction: A preliminary survey of the field // Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists / Eds. W.Barner, J.Schmidt, D.Viehweger. – Berlin: Akademie Verlag. – 1987. – P. 168-179.
16. Шаховский В. И. Эмотиология в свете когнитивной парадигмы языкознания // К юбилею ученого: Сб. научных трудов, посвященных юбилею Е. С. Кубряковой. – М.: Моск. гор. пед. ун-т. – 1997. – С. 130 – 135.
17. Белехова Л. І. Глосарій з когнітивної поетики: Науково-методичний посібник. – Херсон: Айлант, 2004. – 124с.
18. Every Shut Eye Ain't Asleep: An Anthology of Poetry by African Americans Since 1945 / Ed. by Michael S. Harper and Anthony Walton. – Boston: Little, Brown and Company. – 1994. – 327p.
19. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.

20. Большой оксфордский толковый словарь английского языка: 45 000 слов и выражений / под ред. А. Делаханты и Ф. Макдональда. – М.: Астрель: АСТ, 2007. – VIII, 807 с.

21. Словарь символов и знаков / Авт.-сост. В. В. Адамчик. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2006. – 240с.

22. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor // Metaphor and Thought / Ed. by A. Ortony. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1993. – P. 202-251.

23. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.

24. Пословицы и поговорки народов мира / Сост. М. П. Филипченко. – М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ; СПб.: Сова, 2008. – 381 с.

УДК 882.07

*Прокофьева Л. П., Определеннова О. В.
(Саратов, Россия)*

СОВЕТСКАЯ ПОЭЗИЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФОНОСЕМАНТИКИ²

Статья представляет собой пилотное исследование фоносемантики детского текста в рамках описания советской словесной культуры как феномена истории русской культуры в досоветском и постсоветском культурно-языковом контексте.

Ключевые слова: *фоносемантика, поэтический текст для детей, советская словесность*

The article represents a pilot research of the children's text phonosemantics from the point of view of the description of the Soviet verbal culture as phenomenon of Russian culture in preSoviet and the postSoviet cultural-language context.

Key words: *phonosemantics, poetic text for children, soviet philology*

Широта и многообразие современных подходов к изучению художественного текста обусловили и безграничный простор для исследователя, и новые сложности при оценке текста как артефакта культуры. Возникает впечатление бесконечной возможности бесконечного истолкования *любого* текста *любыми* методами. При этом и стремление открыть тайные смыслы, и использование текста для иллюстрации какой-то идеи зачастую не связаны с авторской мыслью непосредственно, а являются в равной мере недоказуемым допущением: «...интерпретация не только не способна сделать авторскую мысль более понятной, но и не должна преследовать эту цель, поскольку авторская мысль уже явлена в тексте и только этому тексту может быть аутентична» [1]. И это при том, что художественное произведение репрезентирует один из «возможных миров» автора, его картину мира в звуках, красках, эмоциях, оценках.

С совершенно особым миром сталкивается исследователь, когда приступает к анализу произведений для детей. Это мир, в котором наполняется смыслом не только

² Исследование проводится в русле проекта, поддержанного РФНФ, грант 08-04-00099а

© Прокофьева Л. П., Определеннова О. В., 2009

слово, но и сам звук этого слова; это вселенная, позволяющая вместить все реально существующее и нафантазированное; это пространство, в котором пытаются объединиться «мудрый» автор и читатель, способный уловить фальшь с «полузвук». Все это свидетельствует о том, что художественные тексты для детей существенным образом оказывают воздействие на формирующегося человека, закладывая во многом не осознаваемый, бессознательно-подсознательно формируемый образ «взрослого мира». В. Г. Белинский утверждал, что детские книги пишутся для воспитания, а воспитание — великое дело: им решается участь человека. Именно поэтому во все времена детская литература прямо или косвенно выполняла заказ мира взрослых. Безусловно, это касается и советского периода, когда большинство произведений, особенно созданные в 20—50-е годы, являлись идеологически очень нагруженными, причем обнаруживается это не только на уровне темы или сюжета, где противопоставлялись взгляды советского и несоветского, но даже на уровне восприятия фоносферы текста, выходящей за рамки сознательного восприятия действительности. Эту гипотезу мы попробуем подкрепить данными фоносемантического анализа стихотворений для детей советского периода.

По мнению исследователя детской литературы Д. Мамедовой, разные этапы развития литературы для детей представляют этапы становления советской системы: «книжки раннего периода, которые описывают становление нового мира и этот новый мир... с какого-то момента ... уходят и начинают читаться книжки, представляющие собой текст советского человека, адресованный советскому человеку, где мир, в котором существует ребенок, одинаков для автора и его потенциального читателя» [2]. В это же время происходит становление классической советской детской поэзии, в которой, по словам Ю. Тынянова, «вдруг стали возможны передача и закрепление впервые подмеченных разговорных интонаций, стих стал просторен. <...> Детская поэзия вдруг приняла метры, рифмы, даже язык классической русской поэзии - от народной песни до Некрасова» [3].

Советская детская литература всегда находилась под пристальным вниманием партии власти. Так же, как во «взрослой» литературе, здесь тоже шла сложная борьба представлений о том, какой она должна быть – тому свидетельство и статья Л. Кормчего «Забывтое оружие» (1918 г.), и статьи Л. Троцкого и Н. Крупской, обвиняющие детских писателей в абстрактном гуманизме, в отказе сделать текст агиткой новой жизни; и документы ЦК ВЛКСМ «О пионерских печатных газетах», «О детковском движении» (1925 г.), и полемика М. Горького с Н. К. Крупской на страницах «Правды» (конец 20-х гг.), и Постановление ЦК ВКП(б) от 9 сентября 1933 года о создании специального издательства «Детская литература», в котором за советским государством было закреплено требование 1918 года быть одновременно заказчиком, производителем и цензором литературы для советских детей. В новом обществе для детской литературы дидактические задачи были явлением вполне органичным, поэтому советский писатель, выполняя роль воспитателя, располагал большим набором художественных средств. Одним из таких средств является звуко-символизм, активно использующийся в литературе для детей, особенно воплощенной в стихотворной форме.

Дети не разграничивают звуковую биосферу и семиосферу, они наделяют звучащим человеческим языком любой биологический и семиотический объект (С. С. Шляхова), тем самым, представляя возможность передавать информацию, которую они способны воспринимать. Именно поэтому не вызывает отторжения говорящий самовар или волк,

тогда как невозможно, если бы тот же объект вдруг заговорил языком лозунга или плаката. С. В. Воронин полагал, что для взрослого несущественно, обладает слово образной мотивированностью или нет, но ребенок в слове, в звуке всегда ищет правильное отражение действительности. Так происходит при восприятии с участием сознания, но зачастую за пределами внимания исследователей остается подсознательная и бессознательная составляющая текста, оказывающая важное влияние на формирование ребенка. Нет никакого сомнения, что все популярные детские стихи утверждены и неформально «одобрены» несчетными поколениями детей. По мнению К. И. Чуковского, в памяти маленьких слушателей всегда выживало лишь то, что наиболее соответствовало их детским запросам и вкусам. А все чуждое младенческой психике понемногу забывалось, отмирало. В результате этого многовекового отбора русские дети получили ценнейшее наследие текстов, которые дороги именно тем, что они как бы созданы самими детьми. Эту мысль очень четко выразил К. Чуковский в своей книге «От двух до пяти»: «Недетское погибло на тысячелетней дороге» [4]. Детское сознание воспринимает звуки, обладающие исходной «прото-информацией» на подсознательном уровне. Самые маленькие еще не знают букв и воспринимают только звуки, поэтому с большим вниманием слушают родителей, которые читают им первые тексты. Как нам кажется, выяснение процесса установления смысловых связей на уровне подсознания представляет значительный интерес. Возможно, это поможет приоткрыть тайны детского сознания и становления детской речи.

Достижения фоносемантики последних десятилетий позволяют констатировать, что не только лексический уровень участвует в создании языковой картины мира, но и фонетический (точнее фонографический, шире — фоносемантический, т.е. элементы лингвофоносферы способны актуализировать элементы языковой картины мира. Исследования А. П. Журавлева, В. В. Левицкого, А. В. Михалева, И. Ю. Павловской, С. С. Шляховой, Е. А. Сомовой, Ю. А. Тамбовцева, I. Fónagy, O. Jespersen, L. Marks, J.J. Ohala, M. Magnus, наши размышления по этому поводу убеждают в правомерности такой гипотезы и дают основания для обобщений.

В последние десятилетия активно проводимые исследования звуко-цветовой ассоциативности (ЗЦА) на материале различных языков позволили создать целостное представление о триедином – универсальном, национально мотивированном, индивидуальном — характере данного феномена. Идеи Р. Якобсона, Э. Сепира, развитые К. Леви-Строссом, С. Ульманом, А. П. Журавлевым, С. В. Ворониным, С. Бурого и др., нашли отражение в теории фонетического значения и стали составляющей частью фоносемантики. Универсальная основа способности человека к полимодальному восприятию оставляет широкие возможности для индивидуального проявления феномена, и, одновременно, формирует базу для создания национальной матрицы, обусловленной конкретным языком.

Наши экспериментальные исследования схожими методами ЗЦА в двух неблизкородственных языках позволило составить национальные матрицы для русского и английского языков [5]. Значительные совпадения в оценках одних и тех же графонов, далеко выходящие за пределы случайных, а также устойчивость в сохранении ассоциаций в течение длительного времени свидетельствует об их реальной системности и повторяемости в рамках сообщества, говорящего на одном языке. Любой язык обладает глубинной цветовой матрицей, зафиксированной в национальной протосистеме ЗЦА, причем набор

ведущих цветов не только социально и культурно детерминирован, но и отражает картину мира на уровне фоносемантики. Цвет как одно из важнейших ощущений восприятия, образует своеобразное поле, в которое наряду с визуальными представлениями входят синестетические мотивированные аудиальные. Ядро поля русского языка составляют 25 графонов (А, Б, В, Е, Ё, Ж, З, И, Й, К, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Х, Ц, Ч, Ш, Ы, Ю, Я), периферию – 6 (Г, Д, Л, Ф, Ц, Э). Общая ЗЦА палитра русского языка, зафиксированная на фоносемантическом уровне тяготеет к черно-белой, синей и красной гамме.

Разработанная и уточненная в последние десятилетия методика фоносемантического анализа дает возможность обнаружить особенности поэзии на звуковом (и шире – фоносемантическом) уровне. Здесь исследователь может считать кодировки авторского бессознательного/подсознательного, несущие информацию о тексте, об авторе, о времени. Вербализуется то, что было доступно лишь бессознательному читателю – не осознавалось им, но пробуждало ощущения, не связанные напрямую с фактуальной информацией текста. Однако именно взаимоотношения эксплицитных и имплицитных связей оказываются зачастую значимыми в оценке смысловой насыщенности поэтического текста. Отметим, что часто высказывавшаяся в 70-80 е годы идея полного или частичного соответствия значения, выявленного на лексическом и фонетическом уровне, оказалась не столь продуктивна, как мысль о сложном взаимодействии всех видов значений в поэтическом тексте для создания его уникального единства. Каждый художник слова по-разному использует богатый арсенал фоносемантических приемов в зависимости от конкретной прагматической установки, общекоммуникативной задачи воздействия звуковыми и интонационными средствами, способности уловить тонкие нюансы разных сенсорных систем и мн.др.

Мир наполнен звуками, как слышимыми человеком, так и неслышимыми. Практически все видимое порождает звуки – это стороны одного и того же процесса «чувствования» мира. Метафорически выражаясь, если язык — картина мира, то звуки — это составляющие и наполняющие её детали мозаичной картины, а отдельный звук, обозначенный буквально, обладает идеей мироздания и в подсознании и ведёт себя как понятие (С. Н. Пототов, 2005). Говорение, звучание, звук всегда представлялись творческим началом: «язык действует не только в полном согласии с воображением, продукты которого он выражает, но он творит сам по себе так, что, рядом с мифическими идеями, в которых речь следовала за воображением, есть и такие, в которых речь шла впереди, а воображение следовало по проложенному пути» [6]. Эта мысль известного антрополога приводит к идее о взаимосвязи и взаимозависимости бессознательного и подсознательного, реализуемого языком и в языке.

Многомерность мира и многомерность сознания предполагает значимость всех видов общностей, среди которых звуку соположен цвет. При подобном соотношении выявляется асимметричность сознания и бессознания, т.к цвет и звук являются непосредственным выражением психических переживаний, которые нельзя охватить, определить или выразить при помощи интеллекта. «Чистые абстрактные формы вначале апеллируют к интеллекту, в то время как цвета и звуки апеллируют в первую очередь и прежде всего к ощущению. Интеллект определяет и ограничивает, <...> цвет же дает нам теплоту жизни, ощущения, эмоции и все неопишуемые нюансы опыта (переживания), которые интеллект не способен выразить или определить» [7]. Синтез ощущений в еди-

ную целостную структуру – «гештальт» – осуществляется как внутри каждой отдельной сенсорной модальности, так и на межмодальном уровне. Реальный чувственный образ обладает полимодальной природой: зрительная картина мира согласована с тактильной, кинестетической и звуковой картинами мира: звук, исходящий от предмета, локализован субъективно в том же месте, где и зрительный образ данного. В целом форма единства чувственных переживаний характеризуется сочетанием единства и множественности: это множество отдельных чувственных переживаний данное человеку в единстве. Элементарные ощущения не просто переживаются, но «сопереживаются», то есть, постоянно апеллируют друг к другу, соотносятся друг с другом, даны всегда на фоне каких-то других чувственных переживаний и сами воздействуют на восприятие этого фона.

Бессознательные реакции, вызываемые звуками довольно сложно зафиксировать и еще сложнее систематизировать, но возможно сформулировать общий принцип соотношения разных уровней сознания: на уровень бессознательного выходят физиологические реакции, на уровень подсознания – ассоциативные, фиксирующие древнейшие архетипические значения, на уровень сознания – сложно организованные системы, прошедшие проверку временем и культурой³. Итак, сформулируем гипотезу, согласно которой в стихотворном тексте для детей возможно кодирование советской культурной системы, производимое не только на уровне семантических идиологем, но и на бессознательно-подсознательном уровне, выявляемом посредством фоносемантического анализа. Для проверки гипотезы мы провели автоматизированное исследование нескольких самых известных детских текстов С. Михалкова, С. Маршак и А. Барто с помощью компьютерной программы «Звукоцвет» (автор Л. П. Прокофьева, программист Т. В. Миронова). Выбор авторов обусловлен как безусловной популярностью в течение долгого времени, так и несомненной отраженностью в их текстах идеологических реалий (Таблица 1).

Таблица 1

Сводные данные по ЗЦА в детских текстах

Автор	Название стихотворение	ЗЦА	Прием звуковой выразительности
А.Барто	Бычок	красный, черный, синий	Аллитерации на К, Х, Ч, ассонанс на У
	Наша Таня	красный, синий, зеленый	Ч
	Слон	красный, синий, желтый	К
	Блинчики	красный, синий, желтый	
С.Маршак	Герб	синий, красный, желтый	
	Мистер Твистер	синий, красный, желтый	
С.Михалков	Дядя Степа	синий, красный, черный	
	Дядя Степа милиционер	синий, красный, черный	

³ Например, музыкальные произведения, колокольный звон и под. Безусловно, восприятие сложных систем многослойно, т.е. включает и бессознательные, и подсознательные реакции, но организующая роль все-таки принадлежит сознанию.

Полученные результаты удивили и немного обескуражили: никаких статистически значимых звуко-символических различий между текстами не обнаружено. Это неудивительно – по статистическим законам увеличение объема анализируемого материала «растворяет» звуко-символизм. Но если обратить внимание на относительно самостоятельные мини-части в текстах С. Михалкова и С. Маршак, то и в них наличия существенных отклонений от средней речевой частотности не обнаружено. Отметим, что все стихотворения демонстрируют национально мотивированную картину звуко-цветовой ассоциативности. Исключение составили короткие стихотворения А. Барто для самых маленьких – именно в ее текстах отмечены приемы звуковой изобразительности – аллитерации и ассонансы, позволившие изменить общую цветовую оценку стихотворений. Любимые поколениями советских детей «Бычок», «Наша Таня», «Слон» и мн.др. окрашиваются в разные цвета радуги, связывая звук текста с эмоциями.

Взаимосвязь цвета и эмоций человека известна с давних времен. Механизмами, реализующими соответствие цвета и эмоционального состояния, являются механизмы синестезии (Л. Марк, 1975), посредством которой происходит реконструкция целостного интермодального образа. Известно, что и физическое, и психическое воздействие цвета во многом определяется личностными характеристиками воспринимающего человека. Индивидуальность восприятия цветовых композиций была обоснована в работах швейцарского психолога М. Люшера, который доказал, что состояние (содержание сознания, эмоциональность) реципиента в момент контакта с объектом может влиять на его отношение к одному и тому же цвету [8]. На основании многочисленных экспериментов Люшер сформулировал теорию о четырёх типах поведения личности, которые были названы по названиям основных цветов спектра⁴. Стремления личности определяются тем цветом поведения, которому человек отдаёт предпочтение в данное время, причем эмоциональные характеристики имеют ярко выраженные положительные и отрицательные черты. А. М. Эткинд (1979) продолжил идеи Люшера и провел серию исследований цвето-эмоциональных значений у взрослых, которые смогли уточнить и расширить исходные данные. В результате делается важный вывод о многоуровневом характере взаимосвязи цвета и эмоций:

- цвета (и их сочетания) являются символами эмоций;
- эмоциональные состояния человека влияют на ситуативное отношение к цвету;
- устойчивые эмоциональные особенности субъекта также находят свое отражение в различных вариантах цветовых предпочтений.

Результаты экспериментов с цветами и цветообозначениями, проведенных Е. И. Горшко, подтвердили гипотезу о существовании сильных и достаточных однозначных связей между цветами и эмоциональными состояниями человека, которые, по мнению автора, принадлежат к глубинному, невербальному по своей природе, уровню формирования значений [9]. Систематизированные сведения по эмоциональной содержательности цвета, которые могут быть использованы при анализе звуко-цветовой содержательности текста выводит исследователя на два самостоятельных перспективных направления:

⁴ Красный тип - физически сильный человек, живущий, прежде всего сегодняшним днем. Эти люди весьма возбудимы, энергичны, любвеобильны и предприимчивы. Желтый тип - мечтатели не от мира сего. Они не слишком пытаются согласовать свои действия с будничными реалиями и пытаются преобразить окружающую их убогость в подобие сказки. Зеленый тип - самоуверенные и настоящие люди, направляющие всю свою настойчивость на обеспечение себе безбедной старости. Синий тип - флегматики, стремящиеся к порядку и стабильности.

первичное эмоциональное читательское восприятие (как на основе используемых в тексте эксплицитных и имплицитных цветовых номинаций, так и данных о звуко-цветовой ассоциативности произведения), проективное авторское эмоциональное состояние (авторская психосемантика). Соотнесение первого и второго может дать принципиальную возможность выявления «адекватности» восприятия авторской эмоции читателем, что до сих пор является актуальной проблемой. В соединении данного подхода с теорией «личностных смыслов», предложенной в психологии А. Н. Леонтьевым (1972) и реализованной в психолингвистике применительно к художественному тексту В. А. Пищальной, возможно получение комплексных данных, фиксирующих «эстетизированную эмоцию» на разных уровнях (в том числе фоносемантическом).

Эмоциональное значение стихотворений А. Барто связывается с радостью, удивлением и спокойствием, вполне согласуясь с истинной эмоцией ребенка после прочтения ему этих текстов. Эмоциональные приоритеты проанализированных стихотворений С. Михалкова и С. Маршака – умиротворенность, энергия, сила, что, на наш взгляд, частично вступает в противоречие в содержательной стороне их текстов. Но удивительно другое. Почему короткие детские стихотворения А. Барто продолжают русскую традицию внимания к звуковой стороне текста, а идеологизированные тексты, тем не менее, все так же рассчитанные на чтение ребенку вслух, не содержат аллитераций и ассонансов? Видимо, ответ лежит именно в области идеологии, а не поэзии. Процесс воспитания, начинающийся в младшем детском возрасте, продолжается и тогда, когда ребенок сам начинает осваивать письменный текст, при этом все более значимым становится обращение не столько к эмоциям, как в младенчестве, но к сознанию формирующегося человека. И тогда акценты с музыки стиха переносятся на идею. Видимо поэтому тексты первого типа остаются в активном запасе и современных детей, а второго переходят в пассив, оставаясь лишь в истории. Политический подтекст произведений для детей отпугивает современных педагогов и родителей, отбирая из множества произведений советской эпохи те, где тема вечных человеческих ценностей является стержневой и потому востребованной современными читателями.

Первый опыт исследования фоносемантической составляющей детского текста позволяет сделать предварительный вывод, что словесная культура советского времени находит отражение на всех уровнях текста, в том числе и звуковом. Для подтверждения гипотезы необходим анализ большого корпуса разнообразных произведений для детей, а также сравнительно-сопоставительный анализ результатов аудиторского эксперимента, который может позволить объединение лингвистического, психологического, физиологического, искусствоведческого и др. подходов к анализу текста, что может открыть новые горизонты как в общей теории текста, так и в частных методиках его анализа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Завельский А. А., Завельская Д. А., Платонов С. И. Текст и его интерпретация, 2001 // www.textology.ru
2. Мамедова Д. Наша книга детская, детская, советская. // Неприкосновенный запас. — 2002. — № 1(21).

3. Тынянов Ю. Корней Чуковский //Воспоминания о Корнее Чуковском. — М.: Советский писатель, 1977
4. Чуковский К. И. Сочинения в двух томах. Том I. — М.: Правда, 1990. — С. 275.
5. Прокофьева Л. П. Звуко-цветовая ассоциативность: универсальное, национальное, индивидуальное. — Саратов: Изд-во медицинского ун-та, 2007.
6. Тайлор Э. Б. Первобытная культура. — М.: Политиздат, 1989. — С. 89.
7. Говинда лама Анагарика Основы тибетского мистицизма согласно эзотерическому учению великой мантры Ом Мани Падме Хум. — СПб.: Издательство «Андреев и сыновья», 1993. — С. 137.
8. Фрилинг Г., Ауэр К. Человек — цвет — пространство. — М.: Стройиздат, 1973.
9. Горошко Е. И. Изучение вербальных ассоциаций на цвета // Языковое сознание и образ мира. — М.: Институт языкознания РАН, 2000.— С. 291 - 313.

УДК 811.161.3'373.23

Юдзянкова Г. В.
(Мазыр, Беларусь)

ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ ІМЁНЫ Ў П'ЕСАХ В. ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА

Артыкул прысвечаны даследаванню анамастычнай лексікі ў творах мастацкай літаратуры. На прыкладзе драматычных твораў В. Дуніна-Марцінкевіча ("Апантань", "Пінская шляхта", "Залёты") разгледжаны прэцэдэнтныя імёны (уласныя імёны рэальных гістарычных асоб), выяўлены два аспекты іх функцыянавання ў мастацкім тэксце – дэнаціўны і канатаціўны.

Ключавыя словы: анамастыка, паэтонім, прэцэдэнтнае імя, дэнаціўнае і канатаціўнае ўжыванне.

Статья посвящена исследованию ономастической лексики в произведениях художественной литературы. На примере драматических произведений В. Дунина-Мартинкевича («Одержимый», «Пинская шляхта», «Ухаживания») рассмотрены прецедентные имена (собственные имена реальных исторических лиц), выделены два аспекта их функционирования в художественном тексте – денотативный и коннотативный.

Ключевые слова: ономастика, поэтоним, прецедентное имя, денотативное и коннотативное употребление.

The article is devoted to the research of the onomastical lexics in works of belles-lettres. On the example of the works of V. Dunin-Martinkevich the precedental names (the real names of historical persons) are considered, also two aspects of their functioning at the belles-lettres text are distinguished – they are denotative and connotative.

Key words: onomastic, poetonym, precedental name, denotative and connotative use.

© Юдзянкова Г. В., 2009

У апошні час асабліваю ўвагу даследчыкаў сталі прыцягваць уласныя імёны, выкарыстання ў розных жанрах літаратуры. Гэта звязана з тым, што анамастычныя адзінкі ў мастацкім тэксце маюць сваю спецыфіку ў сувязі з творчым метадам і канкрэтнымі задачамі, якія ставіць аўтар таго ці іншага твора. Літаратурная анамастыка, такім чынам, – гэта “суб’ектыўнае адлюстраванне аб’ектыўнага, “гульнія”, якая ствараецца пісьменнікам агульнамаўленчымі анамастычнымі нормамі” [1: 35]. Экстранавуковай перадумовай узнікнення літаратурнай анамастыкі з’яўляецца дасягненне літаратурай, што ўяўляе сабой матэрыял для даследавання ўласных імёнаў, неабходнага ўзроўню развіцця. Інтэрлінгвістычныя перадумовы станаўлення анамастыкі мастацкага тэксту з’явіліся параўнальна нядаўна, паколькі дадзенае пытанне ўскладнялася самім паняццем “семантыка ўласнага імя”, у якое закладзены сэнс не толькі лексічнага значэння, але і больш вузкі, які патрабуе першапачатковага матываванага значэння ўласнага імя.

Некаторыя анамастычныя адзінкі валодаюць значным культуралагічным патэнцыялам: успрыняцце лінгвістычнага і экстралінгвістычнага зместу ўласнага імя ў мастацкім тэксце нярэдка залежыць ад інтэртэкстуальнай кампэтэнцыі чытача, асабліва калі ў тэксце актуалізаваны імёны рэальных гістарычных асоб. У сучаснай анамастычнай навуцы, у залежнасці ад прыналежнасці даследчыкаў да таго ці іншага навуковага накірунку, існуе некалькі падыходаў да тэрміналагічнага вызначэння такіх адзінак:

- інтэртэкстэма (інтэртэкст, інтэртэкстуальнасць);
- прэцэдэнтны феномен (прэцэдэнтныя імя, выказванне, тэкст);
- гістарычная ці літаратурная метафара;
- тэкставая рэмінісцэнцыя;
- элемент вертыкальнага кантэксту;
- антанамазія і алюзія як віды рытарычных тропаў і фігур;
- апелятывацыя (уласнае імя, якое ўжываецца як агульнае).

Так, А. Фамін імёны, што здольны скіроўваць чытача да падзей і фігур рэальнага свету, а таксама да іншых мастацкіх тэкстаў, ідэнтыфікуе як рэмінісцэнтныя і адзначае, што ўзровень рэмінісцэнтнасці паэтонімаў можа быць розным, паколькі ён залежыць ад ступені вядомасці носьбітаў такіх імёнаў [2]. М. Захарава ўжытыя ў тэксце рэальныя ўласныя імёны разглядае як алюзіі, вызначальнай рысай якіх з’яўляюцца асацыяцыі, заснаваныя на кампаненце гісторыка-культурных ведаў чытача. Утрымліваючы ў сабе агульнавядомую інфармацыю, алюзія актуалізуецца ў мастацкім тэксце дзеля адкрытага пазнання, а інакш яе ўжыванне бессэнсоўна. Новае заключана ў тым, якім чынам дзякуючы веданню алюзіўнага факта рэфэрэнтная сітуацыя трансфарміруецца ў тэксце [3]. В. Шур адзначае, што імёны-алюзіі не заўсёды валодаюць празрыстай унутранай формай і пазбаўлены знешняй задзенасці. Звычайна яны нагадваюць натуральныя для пэўнага соцыуму онімы, аднак у іх, як правіла, угадваецца намёк, разлічаны на дасведчанага чытача [4]. Мы прытрымліваемся пункту гледжання Ю. Караулава [5], А. Чудзінава [6], Д. Гудкова [7], А. Нахімавай [8], А. Баярскіх [9], якія адносяць такія адзінкі да прэцэдэнтных імёнаў, і разумеем іх як шырока вядомыя ўласныя імёны, што выкарыстоўваюцца ў тэксце не столькі для наймення канкрэтнага чалавека, колькі ў якасці так званага культурнага знака, сімвала пэўных якасцей, падзей, лёсаў. Ад алюзіі прэцэдэнтныя імёны адрозніваюцца тым, што не ажыццяўляюць асацыятыўнай скіраванасці да якога-

небудзь вядомага для адрасата факта рэчаіснасці, а апеліруюць да пэўнага ўяўлення, звязанага з носьбітамі дадзеных прэцэдэнтных імёнаў [9: 97]. Прасочым гэта на прыкладзе з твораў В. Дуніна-Марцінкевіча, імя якога цесна звязана з узнікненнем новай беларускай літаратуры.

У прааналізаваных п'есах драматурга (“Апантаны”, “Пінская шляхта”, “Залёты”) намі выяўлена 20 прэцэдэнтных імёнаў, носьбітамі якіх з'яўляюцца: прадстаўнікі кіруючых дынастый (*Анна Иоановна, Бальзак, Генрых VIII, Екатерина Великая, Елисавета Петровна, Пётр Великий, Крэз*) і іх сем'і (*Балена* (Ганна Балейн – Г.Ю.), пісьменнікі і прадстаўнікі культурнай сферы (*Дзюма, Дэатыма* (Ядвіга Лушчэўская – Г.Ю.), *Сцюарт, Сю, Танская, паэт з Чарналясу* (Каханюўскі Ян – Г.Ю.), *Жыгліцкі, Рафаэль*), гетманы (*Хадкевіч, Хмяльніцкі*), прадстаўнікі мясцовай (*Юры Кабылінскі*) і тэрытарыяльнай (*Картуш*) улады.

Аналіз такіх адзінак у п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча дазволіў выявіць дзве найбольш запатрабаваныя сферы прэцэдэнтнасці – літаратура і палітыка (у шырокім значэнні). Гэта сведчыць, з аднаго боку, пра цесную сувязь новай беларускай літаратуры другой паловы XIX стагоддзя з традыцыямі еўрапейскай культуры, а з другога – пра адлюстраванне сацыяльна-палітычнага стану на беларускіх землях, які ўплываў на тагачасны літаратурны працэс.

У адпаведнасці з тэрміналогіяй Д. Гудкова [7], з функцыянальнага пункту гледжання намі вылучана дэнагатыўнае (уласнае імя непасрэдна паказвае на яго носьбіта) і канатацыйнае (метафарычнае) ужыванне прэцэдэнтных імёнаў у п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча. Дэнагатыўнае функцыянаванне такіх адзінак рэпрэзентавана ў разглядаемых тэкстах даволі шырока – 17 пэтонімамі: *Анна Иоановна, Елисавета Петровна, Екатерина Великая, Пётр Великий, Бальзак, Дзюма, Сю, Танская, Каханюўскі Ян, Юры Кабылінскі, Рафаэль, Жыгліцкі, Сцюарт, Хмяльніцкі, Генрых, Балена, Хадкевіч*.

Так, станава прыстаў Кручкоў (“Пінская шляхта”), імкнучыся надаць сваёй мове больш упэўненасці і ўрачыстасці, падчас разбору судовай справы (абсурднай спрэчкі паміж Цюхай-Ліпскім і Пратасавіцкім, якая праецыруецца на рэаліі тагачаснай Беларусі) размаўляе толькі па-руску, ужываючы імёны расійскіх імператрыц. Ведаючы, што мясцовая недасведчаная шляхта не аспрэчыць ніводнага яго слова, Кручкоў насычае мову выдуманымі артыкуламі неіснуючых царскіх указаў, фальшывымі спасылкамі на Літоўскі статут, аднак захоўвае традыцыйную двухкампанентную мадэль (асабовае імя + імя па бацьку) для наймення кіраўнікоў царскай Расіі: *Расследовав таковое дело, временное присутствие, сообразно указу всемилостивейшего государя Петра Велико-го в 1688 г. марта 69-го дня...* [10: 128] (параўн.: *Пётр I Вялікі* – расійскі цар з 1682, кіраваў з 1689 г.); *... по указу всемилостивейшей государыни Елисаветы Петровны 49-го апреля 1893 года и всемилостивейшей Екатерины Великой от 23-го сентября 1903 года, а равномерно в смысле Статута литовского раздела 8-го, параграфа 193-го, коим назначается в пользу суда от тяжущихся гривны* [10: 127] (параўн.: *Лізавета Пятроўна* кіравала з 1741 года, *Кацярына II Вялікая* была імператрыцай з 1762 па 1796 год); *Нопоследок: применяясь к указу ея величества Анны Иоановны 1764 г. октября 45-го числа...* (параўн.: *Ганна Іванаўна* (*Іаанаўна*) (1693-1740) – расійская імператрыца з 1730 г.). У дадзеным выпадку актуалізуецца так званая ілюстрацыйная функцыя прэцэдэнтнага імя. З гэтай жа нагоды просты селянін Пятрук (“Залёты”), спасылаецца на гетмана Украіны

Багдана Хмяльніцага, каб выглядаць больш адукаваным у вачах каханай Марысі і тым самым выклікаць яе давер: *Бывала, што пры Хмяльніцкім атамане стоўніца пад ясным украінскім небам сіла казацкая, – палкі Чарнаморскі, Палтаўскі... [10: 141].* Яшчэ больш значным аўтарызэтам надзяляецца прэцэдэнтнае імя сакратара Мінскай шляхецкай зборні *Юры Кабылінскага* (“Пінская шляхта”). Дастанкова толькі назваць гэтае імя сярод шляхты, і ўжо не ўнікае ніякіх сумненняў наконт сапраўднасці шляхецкага стану: *Ён смеў назваць мяне мужыком?! Мне сам Юры Кабылінскі падпісаў грамату... [10: 133].*

Прэцэдэнтныя імёны ў гэксце мастацкага твора могуць ствараць пэўныя арыенціры сацыяльных паводзін. Так, з дапамогай метаніміі, канцэнтруючы прозвішчы французскіх пісьменнікаў, В. Дунін-Марцінкевіч вуснамі Карла (“Апантаны”) выказвае надзённую для XIX стагоддзя праблему ўсеагульнай франкаманіі, якая захліснула ў вышэйшых колах грамадства ўсё народнае: *Павер мне, дружа, што жанчыны ў нашы часы... / Чакаюць аднаго: каб імі захапляцца, / Бо Сю, Бальзака і Дзюма пералісталі / І думкамі за мантэхрыстамі ляталі [10: 127].* І як кантраст актуалізуецца прозвішча польскай пісьменніцы *Клементыны Танскай (Гофман)*, творы якой з’яўляюцца найбольш мэтазгоднымі для выхавання дзяўчат: *А дзе ж ваш ідэал, імкненні мэты, / Што ў Танскай вы чыталі, о кабеты? [10: 112].*

Вербальная апеляцыя да літаратурнай сферы можа быць рэпрэзентавана прозвішчам аўтара і цытатай. Так, у якасці каментару да сваіх разважанняў аб нявернасці сучасных жанчын Эдмунд (“Апантаны”) прыводзіць словы польскага педагога і тэолага *Арульфа Жыгліцкага*: *Не лаў Жыгліці, кажучы: / “У сяле ці ў месце, / Ніколі, брат, не давярай нявесце” [10: 105].* У працяг гэтай тэмы ім жа актуалізуецца трансфармаванае прэцэдэнтнае імя *Балена* (“Апантаны”) (параўн.: *Ганна Балейн* – другая жонка англійскага караля *Генрыха VIII*, якая беспадстаўна абвінавачаная мужам у шлюбнай нявернасці была прыгаворана англійскім судом да смяротнай кары), яшчэ раз пацвярджаючы, што ўсе няшчасці мужчын (пачынаючы ад Адама і Евы) ад моцнага ўзаемнага ці непадзельнага кахання да жанчыны: *І Генрых, як Балену пакахаў сардэчна, / Пакінуў веру і забойцам стаў навечна [10: 105].*

Падчас ужывання некаторых антрапонімаў дыферэнцыйнай прыметай з’яўляюцца пэўныя факты з біяграфіі рэальных гістарычных асоб: *І мудра, растаропна / Расказваць будзе весела наміж смяхотаў / Гісторыю пра зугенотаў, / Падпіша для Сцюарт дэкрэт аб смерці, / Пакажа люд ці чалавека разарваць на чвэрці* (“Апантаны”) [10: 112] (параўн.: *Сцюарт Марыя* – шатландская каралева; па абвінавачванні ў змове супраць англійскай каралевы Лізаветы Тудор была прыгаворана да смяротнай кары). Генетычна ўзыходзіць да факта з біяграфіі і імя *Хадкевіча*, якое ўжываецца як онім-кампанент вядомага фразеалагізма як *Хадкевіч пад Кіргольмам* (параўн.: *Ян Кароль Хадкевіч* – гетман вялікі літоўскі; у час польска-шведскай вайны 1600–1611 гг. у бітве пад Кіргольмам разбіў шведскую армію Карла Судэрманскага): *Татарын ты нехрышчоны! Вот збіў мяне, як шведаў Хадкевіч пад Кіргольмам [10: 120].*

Даволі распаўсюджанай формай дэнацыйнага ўжывання прэцэдэнтных імёнаў з’яўляецца выкарыстанне такіх адзінак у складзе антрапанімічнай перыфразы. Менавіта такім чынам В. Дунін-Марцінкевіч уводзіць у кантэкст разважанняў Карла (“Апантаны”) імя вядомага польскага паэта эпохі Адраджэння *Яна Каханюўскага*: *Калі магутнага паэта з Чарналясу / Грымела лютня, дык не толькі што шляхцянка, / А нават дочка гет-*

мана ці кашталянка / Не пагарджала роднай мовай [10: 81]. У актуалізаванай перыфразе словам-ідэнтыфікатарам з'яўляецца тапонім *Чарналяс* – спадчыны маэнтак *Яна Каханюскага*. Дэкадзіраванне гэтага прэцэдэнтнага імя спрашчаецца, калі рэцыпіент ведае, што ў *Чарналясе* паэт стварыў свае лепшыя лірычныя вершы, у якіх апаэтызаваў сялянскае паўсядзённае жыццё мясцовых жыхароў.

Некаторыя паэтонімы амаль заўсёды ўжываюцца з пэўнымі атрыбутамі – своеасаблівымі элементамі, цесна звязанымі з азначаным прэцэдэнтным імем (параўн.: кепка *Леніна*, бакенбарды *Пушкіна*, маленькі рост *Напалеона*) [9: 91]. Неад’емным атрыбутам сусветна вядомага мастака і архітэктара *Рафаэля*, безумоўна, з’яўляецца пэндзаль. Аднак, на думку закаханага рамантыка Эдмунда (“Апантаны”), прыгажосць Аліны Паэтніцкай непадуладна перадаць нават такому высокаму майстру: *Красы ей пазайздросціць могуць і анёлы / І пэндзаль Рафаэля мо замала кволы, / Каб апісаць красу і постаць незямлянай!* [10: 103].

Шырокую прэцэдэнтнасць у тэкстах мастацкай літаратуры набылі імёны *Картуша* (важака шайкі парыжскіх злодзеяў) і *Крэза* (апошняга цара Лідзіі, уладальніка вялікіх багаццяў), якія ўжываюцца канатацыйна, ідэнтыфікуючы багатых людзей ці тых, хто любымі шляхамі прагне дасягнуць багацця. У п’есах В. Дуніна-Марцінкевіча гэтымі антрапонімамі рэпрэзентаваны Антон Сабковіч (“Залёты”) – нечакана хутка разбагацелы арандатар. Так, Даміцэля [сястра Сабковіча – Г.Ю.] не падзяляе думку брата пра тое, што за грошы можна набыць нават каханне: *Каб меў нават багацце Крэза, і тады б яе* [Адзілі – Г.Ю.] *да сябе не прынадзіў; яна шукае чагосьці інішага, большага за золата* [10: 166]. Прэцэдэнтнае імя *Картуш* выконвае ў тэксце твора характарыстычную функцыю і ўжываецца Адольфакам як мянушка Сабковіча: *Бацька з Картушом вяртаюцца, ужо на ганку* [10: 164]; *Ага, Картуш, папаўся ў мышалоўку! Пачакай, памучу я цябе добра тутака* [10: 168].

Сродкам характарызацыі Аліны Паэтніцкай (“Апантаны”) з’яўляецца крыптонім *Дзэтыма* (псеўданім польскай пісьменніцы Ядвігі Лушчэўскай), які Эдмунд метафарычна ўжывае для намінацыі маладога творцы, перадаючы такім чынам сваё ўяўнае захапленне новым вершам Паэтніцкай: *Калі ж у крытыкі мяне ты прызываеш... / Прысуд завышаным не стане, / Бо ічыра я прызнацца мушу, / Што роўнае табе ў пісанні / Няма, не меў я прад вачыма. / Спявай, літоўская ты наша Дзэтыма!* [10: 99].

Такім чынам, прэцэдэнтныя феномены актыўна выкарыстоўваюцца ў мове мастацкіх твораў і актывізуюць у тэксце шматлікія культурна-гістарычныя і сацыяльныя сувязі. У прааналізаваных п’есах В. Дуніна-Марцінкевіча прэцэдэнтныя імёны здольны выконваць ілюстрацыйную (падчас дэнатацыйнага ўжывання) (*Анна Иоановна, Елісавета Петровна, Екатерина Великая, Пётр Великий, Бальзак, Дзюма, Сю, Танская, Каханюскі Ян, Юры Кабылінскі, Рафаэль, Жыгліцкі, Сцюарт, Хмяльніцкі, Генрых, Балена, Хадкевіч*) і характарыстычную (пры канатацыйнай актуалізацыі) (*Дзэтыма, Картуш, Крэз*) функцыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. – М.: МГУ. – 1986. – № 4. – С. 34–40.

2. Фомин А. А. Имя как приём: реминисцентный оним в художественном тексте // Известия Уральского государственного университета. – 2003. – № 28. – С. 167–181.

3. Захарова М. А. Семантика и функционирование аллюзивных имён собственных (на материале англоязычных художественных и публицистических текстов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук – Самара: ЧГПУ, 2004. – 19 с.
4. Шур В. В. Онiмы-алюзiі ў творах Якуба Коласа // Надзённыя пытаннi лiнгвiстыкi (да 70-годдзя прафесара П. У. Сцяцкp): матэрыялы мiжнар. навук. канф. 11 сакавіка 2005 г. – Гродна: ГрДУ, 2005. – С. 156–162.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
6. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000): Монография. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2001. – 238 с.
7. Гудков Д. Б. Прецедентные феномены в текстах политического дискурса // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: Учебное пособие. – М.: МГУ, 2003. – С. 141–161.
8. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации: Монография. – Екатеринбург: ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2007. – 207 с.
9. Боярских О. С. Прецедентные феномены со сферой-источником «Литература» в дискурсе российских печатных СМИ (2004–2007 гг.): Дис. ... канд. филол. наук. – Нижний Тагил: ГОУ ВПО «Нижнетагил. гос. соц.-пед. Академия», 2008. – 231 с.
10. Дунiн-Марцiнкевiч В. Творы. – Мiнск: Маст. лiт., 1984. – 527 с.

УДК 484.0 (021)

*Казанцева Е. А.
(Минск, Беларусь)*

ОПИСАТЕЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ КАК ВИД ЭНИГМАТИЧЕСКОГО КОДИРОВАНИЯ

В статье рассматривается один из наиболее частотных видов кодирования, используемых народной загадкой – описательные конструкции. Определяется роль данного типа кодирования в энигматическом корпусе, его место наряду с иными (метафора, окказионализм) субститутами. Особое внимание уделяется структурной и контекстуальной обусловленности описаний. Наряду с полярными типами описаний – метафорическим и неметафорическим – выделяются промежуточные типы: выделение денотата из парадигмы, функциональная антитеза.

Ключевые слова: *паремиология, загадка, денотат, субститут, кодирование, описание, метафора.*

The article discusses one of the most frequent types of encoding used in the folk riddle – descriptive constructions. The role of this type of encoding in the riddle corpus as well as its place along with other substitutes (metaphor and nonce words) are defined. The object of special attention is the structural and contextual stipulation of descriptions. Along with the polar types of descriptions (metaphorical and non-metaphorical), intermediary types are distinguished, including exclusion of the denotation from the paradigm and functional antithesis.

© Казанцева Е. А., 2009

Key words: *paroemiology, riddle, denotation, substitute, encoding, description, metaphor.*

1. Энигматический текст как объект исследования

Традиционным в современной паремиологии подходом к изучению загадки является взгляд на нее как на автономную, самодостаточную, независимую единицу, представляющую собой самостоятельный текст. Предполагается, что в ситуации, когда отгадчик имеет дело не с целым корпусом и не с рядом текстов, позволяющих объединить разносторонние сведения о денотате, а с единственной загадкой, должны существовать независимые от макротекстовых и интертекстуальных связей внутренние принципы ее построения, позволяющие произвести декодирование. При таком подходе загадка рассматривается как двукомпонентная вопросно-ответная структура, а основным объектом исследования становятся отношения между ее образной и конкретной частями, между денотатом – предметом загадывания – и его субститутом (от греческого *substitutio* – ‘подстановка, замещение одного другим’) – лексемой или синтаксемой, замещающей в вопросной части скрытый денотат. Выяснение природы этих взаимоотношений является опорным пунктом для изучения формальной структуры загадки, т.е. различных способов энигматического (от греческого *ánigma* – ‘загадка’) кодирования.

По словам В. В. Митрофановой, загадка, «чтобы не перестать быть загадкой... должна... так построить образ, чтобы не назвать прямо предмет, о котором идет речь» [1: 103]. Энигматический образ скрытого денотата создается посредством трех основных (выделяемых большинством исследователей) видов кодирования: метафоры, описания и окказионализма. Однако указанные виды субституции нельзя назвать взаимоисключающими: на способ выражения значения (прямое – переносное) накладывается способ вербализации субститута (лексическая номинация – синтагма – парадигма).

За отправную точку данного исследования взяты загадки, не содержащие в вопросной и ответной части номинативной пары коррелятов субститут – денотат, соотносимых по ряду общих признаков, т.е. тексты, вопросная часть которых содержит описание конституирующих или коннотативных, атрибутивных или предикативных признаков скрытого денотата, не используя единой номинации для непосредственного указания на денотат.

2. Виды описательных субститутов в загадке

Загадки-описания составляют вторую по численности группу среди энигматических текстов. По определению Я. М. Касьяна, это тексты, в вопросной части которых «предмет-заместитель, конкретный, реально существующий и названный, не выступает» [2: 9]. Однако описательное кодирование в загадках неоднородно. Описание может быть метафорическим или прямым, содержать однотипные (например, качественные, релятивные, предикативные) или разнородные признаки, быть однонаправленным (т.е. соотносимым только с объектом загадывания) или сравнительным.

3. Метафорическое описание

К субститутам, трактуемым как метафорическое описание, могут быть отнесены: а) синтагмы, не содержащие номинативного коррелята для скрытого денотата: *967. Siwe, nieżuwe, popod ziemią łazi (Lemiesz u pługa); 4531. Кланяется, кланяется, придет домой – растянется* (тут и далее перед текстом загадки указывается номер, под которым

данный текст приводится в сборнике); б) синтагмы, содержащие лексическую номинацию скрытого денотата, если лексема, называющая денотат в вопросной части, имеет максимально обобщенную семантику и выполняет роль заместителя функциональной позиции, т.е. указывает лишь на место реального денотата в предикативной структуре, но не содержит указания на какой бы то ни было признак скрытого денотата: 490р. *Chodzi pani po mieście, na niej sukien sto, dwieście (Kura)*; 2155. *Штучка одноручка, носик стальной, хвостик деревянный (Koca)*.

При этом под метафорическим описанием понимается такой случай метасемантемы, когда возможность метафорического переноса обусловлена не общим компонентом в значении двух лексем, а дополнительными характеристиками (атрибутивными, квантитативными, предикативными и т.д.) субститута, эксплицированными в тексте и создающими предпосылки для возникновения ассоциации между предметным денотатом и его развернутым описанием, выступающим в качестве единицы кодирования. Номинативная метафора при этом может являться одним из элементов описания, называя локус, характеристику или часть скрытого денотата: 508. *Siedzi panna w pokoju, rozpuściła włosy po polu (Marchew)*; 293. *Leży pod schodami z tysiącem głowami (Łańcuch)*; 471. *Зимой скрываюсь, весной появляюсь, летом веселюсь, осенью спать ложусь (Pecka)*; 1515. *Сто мільёнаў грабароў зрабляць хату без вуглоў (Мурашкі)*; 795. *Крыльця орловы, хобота слоновы, грудзі коніныя, ногі лвыніныя, голас медны, носы жалезны, мы іх б'іць, а яны нашу кроў л'іць (Комары)*. Таким образом, кроме метафорической номинации в загадках может выступать также метафорическая предикация и метафорическая атрибуция (подробнее об этом явлении: [3: 47 – 48, 51 – 54]).

4. Прямое неметафорическое описание

Самым простым из всех способов энigmatического кодирования является прямое неметафорическое описание. Загадки, использующие прямое неметафорическое описание, являются в энigmatическом макротексте самыми прозрачными и легкими для декодирования структурами сравнительно позднего происхождения. Они представляют собой перечисление признаков и характеристик, реализующих наивное представление о денотате. Чаще всего в набор признаков входит описание внешнего вида, стандартного поведения, привычного локуса денотата. Абсолютное большинство загадок с прямым неметафорическим кодированием составляют загадки о животных, птицах, насекомых. 1123. *Калматы, вусаты, есці пачынае, песенькі спявае (Ком)*, 1114. *З людзьмі сябруе, хату вартуе, жыве над ганкам, хвост абаранкам (Сабака)*; 224. *Stoji przē drodze na jednij nodze, piéknie wēzérō, żabē w krąg zbéirō (Bocōn)*; 1193. *W zemi żęje, pęskem ręje, szpérē jak łopatē, cało walcowatē. Dodōm jesz, że zwierz, ponerwē je tēż (Kret)*; 840. *Осенью в целъ заберетса, а зимой проснетса (Муха)*; 1036. *Черный, проворный, кричит крак, червякам враг (Грач)*.

Обособенностью загадок данной группы зачастую становится слабо выраженная детерминированность описаний: характерные признаки денотата, взятые из «стандартного набора», являются весьма обобщенными, и поэтому могут быть характерны не для одного, а для нескольких денотатов. Так, в белорусских и русских загадках, где для описания денотата при указании на его свойства может выступать либо стертая метафора, либо прямо названная характеристика, идентичным образом могут кодироваться кошка и мышь, если в качестве «опознавательного» признака для них указывается наличие

хвоста, ср.: 1206. *Под полом, полом ходит барыня с колом, ищет барыню с хвостом (Кошка и мышь)*; 1215. *Под полом, полом ходит барыня с колом (Мышь)*.

На пограничье метафорического и прямого описания находятся тексты, где в качестве одного из признаков выступает не реальная характеристика денотата, а его эмоциональная оценка субъектом высказывания. Так, в белорусской загадке 5. *Круленька, бяленька ўсяму свету міленька (Сонца)* одна из характеристик скрытого денотата – *міленька* – является коннотативной, приписываемой объекту загадывания, а не реальной. В польской загадке о солнце, подобной рассмотренному примеру, выступает лишь один реальный признак денотата – *okragłuskie*, в то время как два других являются эмоционально-оценочными: 911. *Malušie, okragłuskie, calemu światu mile*. Еще ярче относительность эмоционально-оценочной характеристики денотата представляет польская загадка-парадокс: 979. *Co jest dobre, a przecie zle? (Pies na łańcuchu)*. К загадкам данного типа примыкают и оценочные вопросы, декодирование которых практически невозможно, т.к. текст не содержит никаких указаний на реальные свойства денотата, а лишь эксплицирует эмоциональное восприятие его субъектом высказывания: 1598. *Milee miłego, słacze sładkiego (Сон)*; 1442. *Что острее меча? (Взор человека)*.

Загадки, классифицируемые в сборниках как «шуточные вопросы», несомненно, следует отнести к более поздним по времени появления текстам, т.к. они изначально ориентированы на развлечение и лишены аксиологического компонента, являющегося сущностной характеристикой наиболее древних загадок, принадлежащих к ядру энигматического корпуса.

Несмотря на видимую простоту описательных конструкций, нельзя говорить об абсолютной прозрачности подобных структур и об отсутствии кодирования в загадках такого типа. Элементом, создающим здесь энигматический образ, можно назвать фигуру умолчания: описание скрытого денотата не просто не бывает исчерпывающим, но и, как правило, бывает недостаточным. «При том, что название каждого отдельно взятого признака является точным словом, правильно называющим характеристики загаданного денотата, совокупность признаков в пределах одной загадки составляет неполное описание загаданного денотата. Называемые признаки необходимы, но недостаточны для опознания загаданного денотата, они могут вызвать лишь ассоциации с областью объектов, которым свойственны данные признаки, но при этом всегда остается неопределенность, недосказанность, неоднозначность» [4: 84].

5. Выделение денотата из парадигмы (сравнительные конструкции в загадке)

Примером того, что эксплицируемые в загадке признаки скрытого денотата не являются достаточными для его идентификации, могут служить энигматические тексты с отрицательной сравнительной структурой. Речь идет о текстах, в которых прямое указание на реальный признак денотата выступает в сочетании с исключением возможных вариантов ответов, удовлетворяющих данному признаку, но не являющихся объектом загадывания. «В тех загадках, где используется прием сравнения, в большинстве случаев отсутствует кодовое слово: вместо него выступает название предмета сравнения, которое изофункционально кодовому слову, но в отличие от него, всегда выступает в собственном денотативном значении. Выбор предмета сравнения всегда обусловлен наличием общих признаков со сравниваемым загаданным денотатом» [4: 86]. Таким образом, в подобных структурах скрытый денотат помещается в один ряд с другими объектами, обладающими тем же признаком.

Загадки с отрицательным сравнением частотны в энigmatическом корпусе текстов и могут появляться в различных тематических группах. 801. *Круглы, ды не гарбуз, з хвастом, ды не мыш (Яблык); 971. Zielone to – nie trawa, ogon to ma – nie krowa to, biale to – nie dzień to, czarne to – nie noc to (Sroka); 969. Zielone jak łąka, a nie łąka; biale jak mała, a nie mała; czerwone jak lis, a nie lis; ma ogonek jak mysz, a nie mysz (Wiśnia); 819. Вороно – не конь, черно – не медведь, крылато – не птица, шесть ног без копыт (Таракан).*

Более сложными для декодирования являются асимметричные примеры, в которых распространенной является отрицательная парадигма, а описательная часть свернута: *Не араты, не каваль, не плотник, а першы работник (Конь)*. Такие загадки указывают, как правило, на наиболее общий признак, свойственный множеству различных денотатов, поэтому даже наличие отрицательного сравнения не является серьезной подсказкой: кроме эксплицированных, существует еще множество вариантов ответов, удовлетворяющих указанному признаку, но не являющихся искомым денотатом загадки.

Среди загадок с отрицательным сравнением очень распространены загадки-шутки, комизм которых состоит в противоречии между привычным способом декодирования подобных структур и денотатом загадки. Если для большинства отрицательных парадигм реальный денотат загадки принадлежит к другому классу объектов (лексемы со значением предметности противопоставлены лексемам со значением одушевленности, выступают корреляции человек – животное и т.п.), то в загадках-шутках денотат и объект сравнения не просто принадлежат к одному классу, но и имеют минимальные семантические различия: это противопоставление по половому признаку или оппозиция взрослая особь – детеныш. 1180. *Сидит на окошке кошка: и хвост, как у кошки, и нос, как у кошки, и уши, как у кошки, а не кошка (Ком); 1268. Szczeka jak pies, ma uszy jak pies, i ogon jak pies – a nie pies (Suka)*. Характерной особенностью таких загадок-шуток является то, что, в отличие от традиционных для этого способа кодирования структур, в них наблюдается асимметрия другого рода: множественность различных признаков, приписываемых искомому денотату, соотносится с единственным объектом-негатором.

Загадки, содержащие отрицательное сравнение, интересны тем, что, появившись альтернативный, эксплицированный в вопросной части текста денотат в качестве субститута, можно было бы говорить о классическом, основанном на реальном подобии, случае метафорического переноса. Следовательно, несмотря на видимую разность данных способов кодирования, они являются типологически схожими. На эту особенность указывает и Я. М. Касьян: «Различия между основными группами загадок не столь существенны, чтобы они могли угрожать единству жанра... И описательные, и метафорические загадки – это поэтические метаморфозы. Можно говорить лишь о различном характере перемен, происходящих в рамках каждой из этих групп» [3: 20]. Так, в энigmatическом корпусе можно встретить и переходные варианты, совмещающие в себе метафору и отрицательное сравнение. 1048. *Idzie droga, a nie droga, rusza noga, a nie noga (Ryba)*.

Еще одним фактором, позволяющим говорить о типологической близости и контаминации способов кодирования, являются загадки с отрицательной парадигмой, в которых характерные качества денотата называются не прямо, а метафорически: 758. *Хвост, як у мышы, ды не мыш; салодкая, як мед, ды не мед; галава пляшывая, як у ксяндза, ды не ксьэндз; барада, як у папа, ды не поп (Рэна)*.

6. Функциональная антитеза в загадке

Еще одной группой загадок, не содержащих номинативного субститута, являются тексты с функциональной антитезой. Это загадки-парадоксы двух видов. Первая группа

описывает типичные функции, присущие денотату, но при этом постулирует отсутствие у денотата необходимого характерного признака, чаще всего неотделимой принадлежности, части тела, выступающей в инструментальном значении, либо инструмента. 41. *Bez агню гарыць, без ног ідзе, а без крылаў ляціць (Сонца, дождж, туча); 239. Без рук (пілы), без сякеры, а масты будзе (Мароз); 1221. Rośnie bez korzeni, pali bez płomieni, a huczy bez wichru (Kamień, słońce i woda); 312. Bez nóg, bez rąk, a ugryzie jak bąk (Pokrzywa); 211. Без рук, без ног, а ворота отворяет (Ветер).*

Загадки второй группы, наоборот, утверждают, что, несмотря на то, что у денотата есть необходимая часть тела или инструмент, являющийся условием выполнения той или иной функции, эту функцию денотат не выполняет. 308. *Ma trzy nogi, a nie może chodzić, ma dwa uszy, a nie może słyszeć, ma jedną głowę, a nie może gadać (Żelazny garnek kuchenny); 1616. Ног шмат, а на спіне дамоў їдзе (Барана); 4107. Зубов много, а ничего не ест (Гребень).*

Такие тексты, как правило, строятся на полисемии: загадки первой группы – на глагольной полисемии, а загадки второй группы – на именной полисемии существительных. Несмотря на то, что в системе языка за указанными лексемами закреплено несколько значений, эффект загадки строится на первичности антропоморфных ассоциаций (или уж во всяком случае ассоциаций с живыми существами): предикаты *идти, бежать, говорить* и проч. приписываются ассоциативным сознанием в первую очередь человеку или животному, а не предмету или явлению, так же, как и наличие *рук, ног, ушей, зубов* ассоциируется с живым субъектом-посессором.

Значительно реже в загадках встречается такой вид функциональной антитезы, когда постулируется выполнение какого-либо действия денотатом, но при этом отрицается факт появления сопутствующих этому действию эффектов: 1026. *Zawdy chodzi, cały las obeńdzie, ani listkiem, ani niczym nie ruszy (Słońce); 314. Па саломе їдзе – не трашчыць, па вадзе їдзе – не тоне (Цень).* Как правило, речь в таких загадках идет не о денотате с субъектным или предметным (в узком понимании термина) значении, а о природном явлении; лексема, называющая денотат, имеет не вещественную семантику.

Наряду с действиями, выполняемыми непосредственно самим денотатом (денотат – субъект действия), загадки этого типа могут указывать на действие, которое возможно или невозможно выполнить над денотатом как объектом действия: 325. *Жыве без цела, гаворыць без языка, ніхто не бачыць, а ўсякі чуе (Рэха); 423. Видеть глазами, да не взять руками (Тень).*

Разновидностью функционального парадокса является предикативная антитеза в загадке. Это такой вид кодирования, при котором отрицается один или несколько предикативных признаков денотата, а утверждается другой (другие). Причем признаки эти не произвольны, а парадигматически связаны: они принадлежат одному лексико-семантическому полю, а в сознании носителей языка ассоциируются как взаимообусловленные, часто осознаются как причина и следствие. 1163. *Nie warczy, nie szczeka, do domu nie wpuszcza człowieka (Kłódka); 1584. Увесь свет корміць, а сам не есць (Плуг); 1102. Не прадзе, не тчэ, а людзей апранае (Авечка); 4077. Весь свет обишла, сама нагая ходила (Ігла).*

7. Выводы

Резюмируя выше изложенное, подведем итог: среди различных видов описания следует отметить метафорическое описание, прямое описание, сравнительные конструкции и функциональную антитезу. Прямое неметафорическое описание указывает на реальные характеристики скрытого денотата, не искажая их; энигматический образ при этом создается за счет фигуры умолчания, недостаточности эксплицируемых признаков для идентификации искомого объекта. Метафорическое описание представляет собой синтагму, в которой искомым денотат никак не называется или для указания на него используется семантически опустошенная лексема, а свойства денотата описываются не прямо, а метафорически. При сравнении в одной парадигме с искомым денотатом выступают варианты, удовлетворяющие характеристикам описания; загадка исключает их из возможной сферы поиска денотата. Функциональная антитеза реализует две возможные модели: загадка может постулировать, что денотат выполняет какую-либо функцию без наличия необходимого для этого инструмента, либо в тексте представляется, что, несмотря на наличие инструмента, денотат не выполняет соответствующей функции.

Опыт исследования показывает, что при и субституции в загадке чаще всего используется не один, а несколько видов кодирования в сочетании. И описание, и метафора в загадке носят прежде всего характер поэтической парафразы, они имеют общую природу, и их четкое разделение не всегда возможно. При всем многообразии автономных текстов энигматического корпуса, все они строятся по одним законам и принципам; повторяемость приемов кодирования позволяет вычленить типичные структурно-грамматические модели, для которых применимы единые принципы декодирования, что позволяет «научиться» «языку загадок».

ЛИТЕРАТУРА

1. Митрофанова В.В. Русские народные загадки. – Л.: Наука, 1978. – 180 с.
2. Kasjan J. M. Polska zagadka ludowa. / Zeszyt pod redakcją Lucylii Pszczółowskiej. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983. – 145 s.
3. Казанцева Е. А. Семантические механизмы создания метафорического кодирования в загадке // *Prace filologiczne*, t. L. – Warszawa, 2005. – S. 43 – 58.
4. Волоцкая З. М. Некоторые замечания о структуре славянских загадок (на материале болгарских и польских загадок) // *Сов. славяноведение*. М.: Наука, 1982. – № 1. – С. 80 – 89.

ИСТОЧНИКИ

1. Загадки. Беларуская народная творчасць / Складальнікі М. Я. Грынбалт, А. І. Гурскі. – Мн.: Навука і тэхніка, 1972. – 448 с.
2. Загадки / Изд. подг. В. В. Митрофанова Л.: Наука, 1968. – 255 с.
3. *Polskie zagadki ludowe / Wybrał i opracował S. Folfasiński.* – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1975 – 453 s.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ГРАММАТИЧЕСКОГО СУБЪЕКТА КАК ОДИН ИЗ СПОСОБОВ КОМПРЕССИИ ИНФОРМАЦИИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ НАУЧНОМ ТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Статтю присвячено дослідженню особливостей вербалізації граматичного суб'єкта в англомовному науковому тексті економічного профілю в плані інформаційної компресії, що є чинником підвищення загального інформаційного потенціалу тексту. Виявлено інформаційно значущі варіанти реалізації суб'єкта, які є, з одного боку, результатом «розгортання» інформації у межах речення-висловлювання, а з іншого боку – результатом «стиснення» інформації у межах цілого тексту.

Ключові слова: суб'єкт, інформація, дескрипція, цитатія.

The article focuses on examining the peculiarities of the grammatical subject verbalization in the English economics text in the perspective of compression of information which is a factor stimulating the enhancement of the text's information potential. Information-intensive variants of verbalizing the subject are identified. They are, on the one hand, the result of expansion of information within a sentence-utterance and, on the other hand, the result of compression of information within a whole text.

Key words: subject, information, description, quotation.

Проблема грамматического субъекта относится к разряду классических тем, возникновению которых способствовали общие установки антропоцентризма и текстоцентризма, определяющие направленность современных лингвистических исследований. Будучи рассмотренной в плане новых научных парадигм, проблема субъекта становится особенно актуальной.

В предыдущих работах нами были представлены результаты исследования грамматического субъекта на материале поэтического текста, а также освещены некоторые вопросы, касающиеся реализации субъекта в англоязычном научном тексте экономического профиля. В задачи предлагаемой статьи входит рассмотрение особенностей вербаллизации грамматического субъекта в экономическом тексте в плане информационной компрессии, являющейся фактором повышения информационного потенциала текста (термин «информационный потенциал» употребляется в качестве синонима термина «информационная насыщенность» со значением общего объема информации, содержащейся в тексте [см. 1: 231]).

Исследование реализации грамматического субъекта в тексте экономического профиля в контексте информационной компрессии предполагает рассмотрение особенностей реализации субъекта в плане *означающего*. Сама возможность компрессии информации является следствием асимметрии языкового знака, что проявляется в несоответствии плана содержания и плана выражения. Явление «сжатия» информации, позволяющее передать максимальный объем содержания посредством минимального объема языковых средств,

© Николенко А. П., 2009

имеет место в том случае, когда оказывается созвучным общей установке автора. Последняя же предопределяется, прежде всего, типом текста.

При реализации грамматического субъекта в конкретном тексте фундаментальная общеязыковая специфика субъекта находит специфическое преломление, что обусловлено функционально-стилевыми и жанровыми особенностями текста, а также фактором индивидуального стиля автора. Цель автора экономического текста – донести до читателя профессионально ориентированную информацию экономического содержания. И соответственно, тексты данного типа рассчитаны на конкретный круг читателей – носителей определенного фонда знаний, необходимых для адекватного восприятия текстовой информации. Как правило, это учебные тексты, содержание которых требует точности интерпретации, не допуская альтернативных вариантов.

Будучи ориентированным на использование научного стиля, экономический текст представляет образование стандартного типа, устанавливающее жесткие правила стандартизации по всем ракурсам организации текстовой ткани, и прежде всего – в выборе лексики, типов грамматических конструкций, в форме изложения материала.

Особенности текста как коммуникативного образования, основанного на использовании языка, определяют главные ракурсы изучения вербальной репрезентации субъекта, а именно: в плане языка и в плане коммуникации. Как грамматическая категория фундаментального типа субъект требует рассмотрения прежде всего в аспекте его языковой специфики, что предусматривает вскрытие связей и отношений, обуславливающих особенности вербализации.

Детальное изучение вопросов, связанных с вербальной реализацией субъекта предложения, предполагает обращение к основополагающей теме – о распределении функций между компонентами предикативной структуры [2: 378; 3; 4: 119, 123, 124]. Субъект называет носителя предикативного признака, предикат же определяет сам предизируемый признак. Главная функция субъекта заключается в идентификации предмета суждения, главная функция предиката – в характеристизации сущности, идентифицируемой субъектом. Функциональная специфика компонентов предикативной структуры предопределяет особенности их вербализации. Субъект чаще всего реализуется одним словом, представляющим номинацию идентифицируемой сущности. Предикат нередко включает большее число компонентов [4: 119]: все характеризующие, а также эмотивно-оценочные элементы смысла связаны с предикатом [3: 244].

Субъектную позицию чаще всего занимает имя существительное или местоимение, грань между которыми определяется, главным образом, различием в предназначении. Если имя предназначено для номинирования, то предназначенность местоимения ограничивается лишь указанием на предмет или объект, названный ранее или находящийся в поле зрения говорящего. В тексте местоимение употребляется, главным образом, в качестве синонима-заместителя.

В субъектной позиции может оказаться не только единичное слово, но и описательное выражение. Особенность описательных выражений в позиции субъекта заключается в их функциональном дуализме: предназначенности не только для называния предмета или объекта, но и для сообщения о нем некоторой информации [5: 332]. Иными словами собственно субъектная функция совмещается с функцией предиката. Степень же

«освоения» субъектом предикатной функции может быть различной (в зависимости от характера вводимой информации), что и обуславливает неоднородность описательных выражений. В соответствии с задачами предлагаемого исследования мы посчитали целесообразным вслед за А. Вежбицкой [3] и Н. Д. Арутюновой [5; 6] поделить все разнообразие описательных выражений на две группы: «дескрипция» и «цитация» (термины А. Вежбицкой [3]).

Объективная информация, содержащаяся в дескрипции, приводится с целью конкретизации – указания на отдельные признаки или отношения, на основании которых осуществляется выделение предмета или объекта из класса. Полагаем, что в случае с экономическим текстом к группе дескрипций целесообразно отнести и выражения, получившие терминологическое осмысление, поскольку целью употребления выражений-терминов является конкретизация:

If ***your nominal income*** increases faster than the price level, ***your real income*** will rise. If ***the price level*** increases faster than your nominal income, ***your real income*** will decline. [7: 158]

«Цитация» охватывает характеристику более широкого плана, включая эмоционально-оценочный элемент смысла. Выражения оценочного типа менее пригодны для идентификации, поскольку значительная часть их содержания нацелена на передачу отношения говорящего к предмету суждения [6: 22; 3: 244]:

Huge corporations often have the power to raise prices, to change consumer tastes (through advertising), or even to prevent competitors from taking a slice of the profit pie. ***Such powerful firms*** can protect and perpetuate their profits [8: 87].

Соответственно, предложение с оценочным обобщением (цитацией) в позиции грамматического субъекта может быть рассмотрено как конъюнкция двух предложений [3: 257]. Предложение же с дескрипцией в позиции грамматического субъекта может быть рассмотрено как совмещение двух предложений только в том случае, если дескрипция представляет терминологическое единство (или включает термин), поскольку термин как краткое и четкое определение соответствующих связей, явлений и понятий, представляет один из существенных способов компрессии, дающих максимальное свертывание информации [1: 242]. Использование термина в субъектной позиции дает возможность кратко и лаконично, без развертывания дополнительных конструкций, передать научное содержание. Иными словами, подобное конструирование предложения позволяет передать максимальный объем информации при минимальном количестве используемых языковых средств, что вполне соответствует научному стилю. Так, в приведенном выше фрагменте с дескрипциями каждый из терминов ***money income*** (денежный доход), ***nominal income*** (номинальный доход) и ***real income*** (реальный доход) [9: 342], содержит информацию, равную по объему предложению:

Money income or ***nominal income*** is the number of dollars received as wages, rent, interest, or profits. ***Real income*** measures the amount of goods and services nominal income can buy. [7: 158]

Дескриптивные выражения в позиции грамматического субъекта в научном тексте экономической направленности – явление далеко нередкое. При этом дескрипция, содержащая в большинстве случаев терминологически спаянное сочетание слов, как правило,

включается в развернутую грамматическую схему. Предложение с подобной схемой в позиции грамматического субъекта, вмещающей по возможности максимальный объем информации, несомненно, представляет результат информационной компрессии:

A combined target market approach may help achieve some economies of scale [10 : 20].

Our marketing strategy framework helps in analyzing current marketing resources [10 : 123].

Особый интерес в плане компрессии информации представляет грамматический субъект, реализованный выражением цитатного типа. Логично было бы предположить, что цитация, включающая элементы оценочной семантики как показатель личностного восприятия ситуации, окажется неприемлемой в научном тексте, все аспекты организации которого подчинены жестким требованиям стандарта. Однако результаты работы с научным текстом экономического профиля свидетельствуют о том, что суровые каноны научного стиля оставляют место для авторской индивидуальности, являющейся проявлением авторского «Я»:

The more controversial rational expectations theory stresses that macroeconomic policy is completely ineffective because it is anticipated by workers [7: 347].

Научная цитация в позиции грамматического субъекта в экономическом тексте имеет четко выраженную специфику: индивидуально организованное семантическое наполнение реализуется в пределах индивидуально организованных грамматических схем, что, однако, никак не препятствует адекватности восприятия содержательной информации. Причина, по нашему мнению, заключается в следующем. Употребление выражений с оценочной семантикой сопряжено с повышением не столько экспрессивного, сколько содержательного потенциала высказывания, поскольку в основе – не эмоции, а стремление автора с максимальной точностью донести до читателя максимальный объем научной информации. Соответственно, «внедрение» научных цитаций в позицию грамматического субъекта способствует усилению передаваемого содержания, лаконичности изложения и точности восприятия:

The increasing popularity of barter has partly resulted from the development of “exchange companies” which coordinate barter transactions [7: 67].

Зачастую авторская оценка сопряжена с указанием на степень качества (или свойства):

The most direct method of measuring risk involves the characteristics of a probability distribution of outcomes associated with a particular decision [11: 173].

Полагаем, что к разряду субъектных цитаций могут быть отнесены выражения метафорического типа. Иностранность метафорического выражения в субъектной позиции объясняется тем, что для идентифицирующей функции, выполняемой субъектом, метафора слишком произвольна: она не может с полной определенностью указывать на предмет речи [12: 9]. Истоки метафоры – в скрытом сравнении, сопряженном, как правило, с элементом оценочной семантики:

The red ink that has flowed from the federal budget has raised a chorus of protests [8: 265].

Использование метафоры, по нашему мнению, определяется особенностями индивидуального стиля. Это очевидно, поскольку в научных текстах метафоре, как правило, предпочитают синонимические слова или выражения, являющиеся ее нейтральным

субститутом. И тем не менее, в определенных случаях автор отдает предпочтение метафоре, которая оказывается более созвучной авторским интенциям. Так, в приведенном выше примере вместо метафорического выражения *the red ink* мог быть употреблен нейтральный синоним *deficit* [см. 13: 598].

При реализации грамматического субъекта посредством описательного выражения (описания и цитации) наблюдается двунаправленный процесс: в рамках предложения-высказывания – развертывание структуры субъекта с результирующим избытком информации, в рамках текста – сокращение текстового пространства за счет конъюнкции предложений с результирующим «сжатием» информации.

Своеобразным статусом в плане компрессии информации обложено имя собственное. В тексте экономического профиля некоторые собственные имена, состоящие из одного и более слов, (названия компаний, фирм, торговых марок и т.д.) имеют специфику, проявляющуюся как способность вместить в себя дополнительную информацию характеризующего и даже (в некоторых случаях) оценочного типа. Так, в приведенном ниже фрагменте название каждой из компаний вмещает информацию характеризующего типа, которая дает конкретизацию, а именно: компания, специализирующаяся на выпуске продукции определенного вида; и информацию оценочного типа, связанную с авторитетом компании на мировом рынке. При этом, «сжатие» информации происходит в рамках одного слова:

Apple took the segment that wanted an easy-to-use computer. Toshiba took travelers who wanted laptop convenience. Compaq got those who wanted the fastest machines. Dell attracted customers who wanted reliability at a low price. [10: 96]

Размещение характеризующего и оценочного элементов смысла в языковых единицах, используемых для реализации грамматического субъекта, не является единственно возможным способом передачи максимального объема информации с помощью минимального объема языковых единиц в масштабах текста. Этой же цели служит употребление в позиции грамматического субъекта имен, представляющих номинацию разных референтов, что является результатом дублирования субъектной функции. На уровне поверхностной структуры предложения это чаще всего реализуется посредством однородных членов:

Paint, drug, food and beverage, and textile industries develop in this stage [10: 19].

A new-product development department or team (committee) from different departments may help ensure that new ideas are carefully evaluated – and profitable ones quickly brought to market [10: 328].

Дублирование субъектной функции может быть осложнено приращением функций предиката. Так, номинация разных референтов может быть совмещена с оценкой последних:

Powerful economic, technological, industrial, political, and demographic forces are converging to build the foundation of a new global economic order... [14: 3].

Таким образом, реализация грамматического субъекта в англоязычном научном тексте экономического профиля представляет один из способов информационной компрессии. Компрессия информации становится возможной в результате «освоения» субъектом предикатных функций, что предполагает размещение части характеризующего и оценочного элемента смысла в позиции грамматического субъекта, а также в результате

«дублирования» субъектной функции с номинированием разных референтов. При этом развертывание вербальной структуры и соответственно – информационная избыточность в рамках предложения сопровождается «сжатием» вербального пространства и компрессией информации в масштабах целого текста. Передача максимального объема собственно научной информации на ограниченном текстовом пространстве, отвечающее требованиям лаконичности, вполне «созвучно» функциональным и жанровым установкам научного текста. Особенности же конструирования развернутых структур, используемых при реализации грамматического субъекта, в значительной степени определяются фактором индивидуального стиля автора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валгина Н. С. Теория текста. – М.: Логос, 2004. – 280с.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы референции. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
3. Вежбицка А. Дескрипция или цитация // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1982. – Вып. XIII: Логика и лингвистика. – С. 237– 262.
4. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
5. Арутюнова Н. Д. Семантическая структура и функции субъекта // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1979. – Т. 38. – № 4. – С. 323– 334.
6. Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1982. – Вып. XIII: Логика и лингвистика. – С. 5– 40.
7. McConnel C.R., Brue S.L. Economics – Principles, Problems, and Policies. – Thirteenth Edition. – New York: McGraw-Hill, Inc., 1996. – 825 p.
8. Schiller B. R. Essentials of Economics. – Second Edition. – Boston: McGraw-Hill, 1996. – 386 p.
9. Жданова И. Ф., Вартумян Э. Л. Англо-русский экономический словарь. – 3-е изд. – М.: Рус. яз., 2000. – 880 с.
10. Perreault W. D., McCarthy E. J. Basic Marketing: A Global-Managerial Approach. – Twelfth Edition. – Chicago: IRWIN, 1996. – 833 p.
11. Maurice S. Ch., Thomas Ch.R. Managerial Economics. – Fifth Edition. – Boston: Irwin / McGraw-Hill, 1995. – 726p.
12. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 3 – 26.
13. Жданова И. Ф., Вартумян Э. Л. Англо-русский экономический словарь. – 3-е изд. – М.: Рус. яз., 2000. – 880 с.
14. Cateora P. A. International Marketing. – Ninth Edition. – Boston: Irwin / McGraw-Hill, 1996. – 772 p.

**ГЕРМЕНЕВТИКА ПЕРЕКЛАДНОГО ЛИЦАРСЬКОГО РОМАНУ
БІЛОРУСІ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ
(на матеріалі “Романа про Трищана й Іжоту”)**

У даній статті мова йде про деякі аспекти герменевтичної інтерпретації білоруського перекладного роману епохи Відродження, проілюстрованої на матеріалі «Романа про Трищана й Іжоту». Цей твір відрізняється глибоким філософським осмисленням дійсності, що розкривається за допомогою афоризмів. У доповіді робиться спроба розшифрувати основну ідею роману про любов та ненависть.

Ключові слова: герменевтична інтерпретація, афоризм, лицарський роман.

В данній статтє отражаются некоторые аспекты герменевтической интерпретации белорусского переводного романа эпохи Возрождения, проиллюстрированные на материале «Романа о Трищане и Ижоте». Это произведение отличается глубоким философским осмыслением действительности, что раскрывается при помощи афоризмов. В докладе предпринимается попытка расшифровать основную идею романа о любви и ненависти.

Ключевые слова: герменевтическая интерпретация, афоризм, рыцарский роман.

The article deals with some aspects of hermeneutical interpretation of the Belarussian Renaissance translation novel illustrated by “The Romance of Tryshchan and Izhota”. This novel is noted for the deep philosophy that is revealed by the aphorism. There is made an attempt to decode the main idea of love and hatred in this novel.

Key words: hermeneutical interpretation, aphorism, romance.

Під час класифікації й інтерпретації древніх рукописів у сучасних умовах саме по собі виникає питання глибокого розуміння процесу письма. У цьому сенсі текстологія як наука про рукопис одночасно є і наукою, і герменевтикою – мистецтвом сакрального розуміння текстів, а в епоху Відродження – ще й мистецтвом перекладу [1: 13]. За Ф. Шлеєрмахером, засновником філологічної герменевтики, потрібно прагнути бути безпосереднім читачем, щоб розуміти натяжки, почувати атмосферу й особливий простір порівнянь, оскільки в процесах співпереживання розкривається діалог цивілізацій, розкривається сутність життя, духовний зв'язок між людьми, незбагненна основа світу. Ми не будемо заходити далеко у філософські рефлексії й зосередимося лише на одному з принципів інтерпретаційного розуміння – залежності розуміння від контексту. У цьому плані нас зацікавило пояснення афоризмів “Романа про Трищана й Іжоту” (далі – “Трищан”) – перекладний лицарський роман Білорусі епохи Відродження (1580-я рр.) – з погляду герменевтики. Метод евристичної інтуїції в науковому пошуку дозволить зробити їхнє дешифрування, адекватне пояснення.

Якщо дотримувати когнітивної інтерпретації, то зовні “Трищан” здається досить традиційним твором, але загадка майже містичної привабливості й разом з тим

раритетності цього роману захована в підтексті. Білоруську адаптацію виділяє високий рівень художності. Наприклад, лексико-фразеологічний і синтаксичний рівні: у тексті важко визначається дійсне значення деяких лексем, хоча багатство лексики і послідовність її розміщення очевидна. За кожним словом вимальовується подія, сюжет роману, епохи, усього життя (*паляванне, зрада, забойства, імша, цнота, пільнасць, гвалт, помста, вар'яцтва, сум та крыж*). Мотив рослинності, що додає велику поетичність більшості європейських версій і на перший погляд відсутній у білоруському романі, також зашифрований у підтексті: *и такъ вросла ихъ милость*. Психологічні нагайки в тексті дуже органічні, оскільки логічно пояснюють поведження героїв: алегоричний сон короля Марка, замок злого закону, горотанський танок, хрестоносець-зрадник. Деяким з цих мотивів немає аналогів у європейських версіях. **Афоризми** “Трищана” (здебільшого це сентенції) розсіпані по тексту, заховані серед нейтральних епізодів. Вони непомітні, але в них відображено певний філософський зміст, саме він є філософською квінтесенцією усього твору. Герменевтично інтерпретуючи дані афоризми, ми переконуємося в тім, що “Трищан” – не просто опис ряду лицарських турнірів, як вважалось дотепер, а досить глибокий твір.

Відповідно до нормативної інтерпретації в герменевтиці, сентенції аналізуються в контексті, з урахуванням послідовності їхньої появи в романі. У першій частині роману (а є припущення, що перша і друга частини були написані різними авторами) більш послідовно розкриваються такі філософські категорії як **ненависть і любов**. Перша із сентенцій – *чоловек не ведаеть, што ся ему где прыгодит* – повторюється в тексті кілька разів. Спочатку Трищан вимовляє її [2: 27], коли погоджується супроводжувати короля Арляндеї (Ірландії) Ляввіза на турнір: у футурологічному характері сентенції розкривається таємничість людської долі. Потім Трищан знову повторює цю сентенцію [2: 47], коли має намір наздогнати дівчину, що осоромила його перед усім двором. Про всякий випадок він бере із собою зброю, і йому дійсно випадає вступити в битву за двоюрідного брата Аудрета. Необхідно відзначити, що саме за шляхетність Трищана його й ненавиділи дядько й брат. От і серйозна філософська дилема: ненависть рідних та співчуття чужих людей. Що таке ненависть і любов?

Далі головний герой знову зустрічається з людською нетерпимістю, а наше питання отримує нове пояснення. Трищан з Іжотою потрапляють на острів злого закону, де лицар поставлений перед дуже складним вибором: або назавжди залишитися в полоні, або убити в двобої хазяїна острова, а також його дружину, якщо та виявиться менш вродливою, ніж Іжота. Такий жорстокий закон цього острова. Він умовляє хазяїна Брунора розійтися полюбовно, говорячи: *где есть ненавист, там милости нетъ* [2: 74]. Ненависть руйнує всі позитивні людські прагнення, вона роз'їдає душу, як іржа. Але Брунор непохитний у своєму дотриманні «традиції» і йде до кінця, тим більше, що цього вимагає й народ. Трищан змушений стати убивцею не тільки хазяїна, але і його ні в чому не винної дружини, що є неприємним йому як лицарю й просто шляхетній людині. Перш, ніж відітнути королеві голову, він обурливо говорить: *“Як я маю вбити жону?”*. Отут цікаво було б відзначити те, що в західноєвропейських версіях роману головний герой убиває нещасливу жінку без усяких сумнівів: *dura lex, sed lex* – закон суворий, але він закон – і в розумінні тодішнього європейця він був вище особистісних почуттів. У

західноєвропейському суспільстві більший подив викликало би непідкорення законів, нехай навіть дурному й жорстокому. Отут ми маємо справу з одним із найкращих прикладів відображення перекладачем у тексті тодішньої білоруської аксіології: читач Великого князівства Литовського просто не зрозумів би подібного звичаю.

Міркування про деструктивність ненависті отримують продовження в епізоді з Галіотом, сином убитих хазяїв острову, що жадає помсти, по суті, чудово розуміючи, що Трищан ні в чому не винний. Король Ста Лицарів, у якого Галіот просить допомоги, намагається навести на розум королевича, висловлюючи наступний афоризм-максиму: *дал ти ест Богъ панство и такую моць, што ся не годит тебе мстити* [2: 77]. Однак битви не уникають. Іжота й слуга Гаварнар дуже хвилюються за Трищана, застерігають його, але безстрашний лицар не боїться загибелі: *для смерти не треба ся бояти... ижъ мы завжды на том* [2: 79].

Філолофсько-етична категорія **обману** як породження ненависті більш ґрунтовно розкривається в другій частині роману, що починається з викрадення Іжоти Паламідажом (хоча й у першій частині також було достатньо симуляцій). Епізод з Чорним островом просто насичений афоризмами. Уже сам по собі сюжет містить симуляцію-обман: Трищан припливає на острів як купець, щоб звільнити з полону короля Артююша (Артура), а Іжоту та Жанібру (Гвеніверу, дружину Артура) він видає за своїх сестер. Коли Трищана впізнає один з місцевих жителів, природно, лицар змушений заперечувати те, що він – це не він: *ни што такъ не омыляеть, якъ парсуна чоловіческа* [2: 108]. Далі ми бачимо обман з боку хазяїна острова, короля Самсіжа: той обіцяє не заподіювати ніякого зла торговцям, але обіцянки своєї не виконує. Так, Самсіж хоче за будь-яку ціну придбати купецьких сестер-красунь, умовляє Трищана зіграти з ним у шахи чи змагатися в двобой (при цьому на кін ставить усе своє королівство), але, отримуючи відмову Трищана (який у свою чергу також лукавить, говорячи, що купець не вміє битися, і по-мудрому волає до розуму: *што ся не продает, того не можеш купити* [2: 109]), король говорить: “... *я и даром озму*”. Бачачи таке безчестя з боку хазяїна, Трищан відповідає: *коли нет у первои речи, не може быти и у последнеи* [2: 109]. Ця сентенція полісемантична, а багатозначність, як відомо, породжує сумнів, роздум та філософію. Остаточо Трищан переконується в силі любові і справедливості в одному з заключних епізодів твору: *где сила, тутъ и памет* [2: 123] – говорить йому дівчина, позбавлена королівства, за повернення якого він змушений буде битися на турнірі. Отут лексема *памет* виступає в значенні “розум, свідомість” (порівн.: *аж и памети отбыл*). Схоже, що це один з найнезрозуміліших у всьому романі афоризм-парадокс: його можна розуміти як у буквальному значенні (“де сила, там і справедливість”), так і переносному (“не силою, а розумом”). Показово, що на місці білоруської лексеми “памет” в італійському прототексті вживається саме таке слово “guistizia” – “справедливість”, але перекладач не використовує його і знову адаптує афоризм до білоруської дійсності. Як видно, саме для автора було неприпустиме завоювання справедливості за допомогою сили. Афоризм можна інтерпретувати як завгодно, але все одно в ньому буде вловлюватися визначений сенс. Узагалі, по кожній із приведених вище сентенцій можна писати окремі філософські трактати.

Таким чином, очевидно, наскільки послідовно й логічно вплетені у контекст твору дані сентенції, основний сенс яких – розкриття сутності таких магістральних понять у

житті кожної людини як любов і ненависть. Крім того, що вони безпосередньо визначають так званий лицарський кодекс честі, вони також характеризують і моральний кодекс екзистенції, людського існування. У цьому зв'язку згадаємо про послідовність розподіл лексики в романі: *зрада* і *цнота* – це, по суті, ті ж обман і шляхетність, *ненависть* і *любов*. Так, любов і ненависть – от дві основні сутності, два основних прагнення, що правлять світом, і вони системно й послідовно відбиті у «Трищані» як на рівні лексики, так і на рівні стилістики.

Гадаємо, що роман можна було б назвати навіть ребусом, у якому зашифрований великий духовний скарб білоруського народу. Адже не даремно ж цей твір «не пішов» далі білоруських земель, хоча розміщений в тім же рукопису «Роман про королевича Бава» був найпопулярнішим сюжетом українського та російського фольклору (лубочна література) протягом декількох сторіч. Незважаючи на те, що «Трищан» – це перекладний твір, а головний герой аж ніяк не є білорусом, деякі психологічні характеристики Трищана збігаються з визначеними рисами білоруського менталітету. У моральному вигляді головного героя розкривається і моральний вигляд усього білоруського народу. У цьому зв'язку виникає питання: хіба можна вважати цей літературний твір, що розкриває і пояснює основу буття, непоетичним та нефілософським, а всього лише посереднім твором «ряду лицарських подвигів» (Л. Тимошкова, А. Михайлов, Э. Сгамбаці й інші)? Адже такого філософського осмислення дійсності, як у «Трищані», ми не знайдемо більш не тільки в будь-якому іншому білоруському перекладному романі (хіба що в «Олександрії»), але і в жодній із західноєвропейських версій цієї найвідомішої кельтської легенди. На білоруському ґрунті даний лицарський роман набув якісно нового звучання: він пронизаний *нафосом свободи й творчості* (до речі, навіть найпростіший аналіз лексики вказує на такі ключові слова, як свобода та воля). Автор свідомо орієнтує переклад на високе звучання сентенції, це його стильовий камертон. Саме конвергенція художніх прийомів, наявність афоризмів є в «Трищані» тим стильовим показником, що забезпечує збереження цілісної філософської системи [3: 90]. І основна задача інтерпретатора-герменевта, згідно з Г. Гадамером, полягає в тім, щоб побачити або відчути всілякі лакуни і наповнити їх визначенням, може бути, навіть новим сенсом, що дає літературознавцю унікальну можливість по-новому подивитися на давно, але не досить глибоко відомий текст, зрозуміти філософську сутність твору, заради чого врешті-решт і працює кожен автор.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генетическая критика во Франции. Антология. – М.: ОГИ, 1999. – 288 с.
2. Веселовский А. Н. Из истории романа и повести. Сборник ОРЯС императорской АН. – Т. 44. – № 3. – СПб.: Тип. Имп. АН. – 1888. – 361 с.
3. Риффатер М. Критерии стилистического анализа // Новое в зарубежной лингвистике: Сборник, пер. / Сост. и вступ. ст. Р. Гальперина. – М.: Прогресс, 1979. – Вып. 9: Лингвостилистика. – 431 с.

**ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ОЦЕНКА “ИДЕАЛЬНОЙ ДЕВУШКИ”
В ТВОРЧЕСТВЕ И. С. ТУРГЕНЕВА
(на материале романов «Дворянское гнездо», «Рудин», «Накануне»)**

В статье рассматривается понятие “оценка” в лингвистике и анализируется эмоциональная оценка автором и персонажами “идеальной девушки” в творчестве И. С. Тургенева на материале романов «Дворянское гнездо», «Рудин», «Накануне».

Ключевые слова: оценка, эмоциональная оценка, внутренний мир героини.

В статті розглядається поняття “оцінка” в лінгвістиці та та аналізується емоційна оцінка автором та персонажами «ідеальної дівчини» в творчості І. С. Тургенева на матеріалі романів «Дворянське гніздо», «Рудин» та «Накануні».

Ключові слова: оцінка, емоційна оцінка, внутрішній світ героїні.

The term “appraisal” is observed in the present article, and the emotional author’s and other heroes’ appraisal of “the ideal gir”l is analysed in the works by I. S. Turgenev “Nobility’s Nest”, “Rudin”, “On the Eve”.

Key words: appraisal, emotional appraisal, the heroine’s inner world.

Проблема явления оценки издавна привлекала внимание исследователей во многих областях человеческого общения.

После выделения, в начале XX века, аксиологии (учения о ценности) в самостоятельную область исследований в философском знании появилось несколько различных подходов и направлений в изучении оценки.

Оценка – это сложное и многоаспектное явление. Это одна из главных категорий аксиологической прагмалингвистики, нового направления языкознания конца XX века. “Категория оценки – одна из главных семантических, когнитивных, логических категорий” [1: 8].

В русском языкознании большой вклад в изучение лингвистической категории оценки внесли Н. Д. Арутюнова и Е. М. Вольф. Оценка определяется в лингвистических работах как “социально устоявшееся и закрепленное в семантике языковых единиц положительное или отрицательное, эксплицитное или имплицитное отношение субъекта (лица, лиц, коллектива) к объектам действительности, как компонент, который можно выделить в сложном взаимодействии субъекта оценки и ее объекта” [2: 18].

Оценка может даваться по самым разным признакам: “истинность/ неистинность”, “важность/ неважность” и т.д., однако основная сфера значений, как полагает Е. М. Вольф, связана с признаком “хорошо/ плохо”. Н. Д. Арутюнова в своих исследованиях понятия оценки приводит классификацию оценок финского логика фон-Фригта, которая “выполнена в русле концептуального анализа и основывается на употреблении английского прилагательного “good” и его антонимов” [3: 65].

© Чекун Р. А., 2009

Рассматривая оценку с точки зрения ее мотивации, Н. Д. Арутюнова предлагает классификацию, в которой значения оценок делятся на два типа: частнооценочные и общеоценочные. Общая оценка реализуется в формате значений “хорошо/ плохо”. Выделены следующие частнооценочные значения: 1) сенсорно-вкусовые (гедонистические); 2) психологические: а) интеллектуальные, б) эмоциональные; 3) эстетические; 4) этические; 5) утилитарные; 6) нормативные; 7) телеологические оценки [3: 75].

Значительная часть исследования оценки посвящена структуре оценочных построений (Е. М. Вольф, А. А. Ивин и др.). Оценочное построение распадается на три основных элемента – субъект оценки, основание и объект оценки. Установление или выражение определенного отношения между субъектом и объектом оценки составляет содержание или характер оценки [2: 97]. А. А. Ивин выделяет четыре компонента в структуре оценки: субъект, предмет, характер и основание [4: 28].

В украинском языкознании оценка как категория прошла определенный путь становления, которое продолжается и сейчас. Теория оценки в украинском языкознании разрабатывалась в отношении слова (И. Велигородский, А. Бурячок, А. Лагутина и др.) [5: 8].

Украинский исследователь Т. А. Космеда полагает, что языковая картина мира воспринимается сквозь призму категории оценки, многоаспектной категории, которая в языке является “результатом грамматикализации мыслительной философской категории”. Формы указанной категории представляют собой логическую цепочку, что можно представить схематически:

а) логический аспект: понятие → сложное понятие → суждение → сложное суждение, т.е. умозаключение;

б) лексико-грамматический аспект: слово → словосочетание → предложение → сложное предложение [1: 93].

С точки зрения логики понятия бывают двух типов: 1) понятия, основанные на мышлении и 2) понятия, основанные на чувственности.

Мышление дает реалии объективного мира (*земля, человек, дом*). В таких реалиях можно говорить о концепте, который помогает актуализировать ту или иную сему категории оценки. При этом выделяется: 1) антропоцентрическая оценка (*поле, обрыв*); 2) христианско-религиозная оценка (*Пасха, церковь*); 3) культурно-эстетическая оценка (*шедевр, Кобзарь*); 4) национально-этнографическая оценка (*гопак, сивуха*); 5) социальная оценка (*безработица, хинни*).

Абстрактные понятия не имеют соотносительных реалий объективного мира, а лишь называют реакцию человека на мир, поступки, действия. В таких понятиях также можно говорить о концепте, который помогает актуализировать ту или иную сему категории оценки: 1) рациональная оценка (связана с восприятием разумом окружающего мира – *фермерство*); 2) морально-нравственная оценка (отражает морально-нравственную платформу человека, общества – *достойный, щедрый*); 3) эмоционально-чувственная оценка (отражает душевное и духовное состояние человека, нации – *отзывчивый, тактичный*); 4) прагматическая оценка (позволяет разделить реалии объективного мира по степени их полезности и нужности для человека и общества – *прогрессивный, разработка*); 5) философская оценка (отражает философскую платформу человека, общества – *идеал, грешный*); 6) психологическая оценка (особенное личностное восприятие мира, общества – *доброжелательный, активный*); 7) физиологическая оценка (оценка состояния

здоровья, конституции тела человека и т.п. – *здоровый, стройный*); 8) сексуальная оценка (оценка интимных отношений человека – *семьянин, любовник*); 9) идеологическая оценка (оценка государственной политики, политического строя и т.п. – *независимость, национализм*) [1: 98-100].

Целью данной статьи является описание эмоциональной оценки идеальной девушки в творчестве И. С. Тургенева на материале романов «Дворянское гнездо», «Рудин», «Накануне».

Актуальность темы настоящей работы имеет следующие основания.

Во-первых, в современном языкознании обострился интерес к категории оценки, в частности, к проблемам ее речевой реализации.

Во-вторых, концепт женщины в языковой картине мира, в основном, изучался в гендерном, а не в морально-этическом аспекте. Образ женщины детально рассматривался под разными углами зрения (М. А. Алексеенко, Г. Вальтер, А. В. Кирилина, И. И. Ковалик, О. В. Рябов, В. М. Телия и др.). «Большинство исследований женского образа в языке осуществляется в пределах гендерной лингвистики под знаком феминистической идеологии, которая получила название феминистской лингвистики» [6: 3].

Изучение оценки тесно связано со свойством человека осуществлять рациональную (интеллектуальную) и эмоциональную деятельность. Дискуссия о первичности или вторичности эмоциональной или рациональной стороны оценки привела к преодолению противоречий и к плодотворному пониманию оценки как объединения субъективных и объективных смыслов. В эмоциональной оценке содержится доля интеллектуальной так же, как в интеллектуальной есть доля эмоциональной, так как «в языке нет двух строго отграниченных друг от друга систем: системы логических и системы аффективных значений. Их разделение – это всего лишь необходимая абстракция... Она не более искусственна, чем разделение между рассудочными и эмоциональными актами мысли, которые в действительности отдельно не существуют» [7: 23].

Оценке подлежит все, что доступно человеку. Гораздо чаще, однако, оценочное отношение проявляется к человеку, к его физическим и психическим качествам.

Есть в речи, в представлениях людей понятия, закрепившиеся в языке благодаря литературе. Среди них «тургеневская девушка». Это образ «идеальной девушки», наиболее ярко изображенный писателем в его романах «Дворянское гнездо», «Рудин» и «Накануне». Главных героинь данных произведений делает особенными их богатый внутренний мир, который и оценивается автором и персонажами этих романов.

Внутреннее богатство «идеальной девушки» репрезентируется через:

1) оценку автором и персонажами ее

а) духовного состояния (веры в Бога):

«*Это все в Божией власти*», — промолвила она. («Дворянское гнездо», с. 205, в дальнейшем данный роман обозначается «ДГ» с указанием страниц)

« – *А разве вы ходите к обедне?*

Лиза молча с изумлением посмотрела на него.» («ДГ», с.183)

«*Духовная кантата... посвящена девице Елизавете Калининой, моей любимой ученице*». («ДГ», с. 155, Лемм)

б) душевных качеств:

“Мать ее считала добронравной и благонравной девушкой, называла ее в шутку: *mon honnête homme de fille* [Моя дочь честный малый]...” («Рудин», с. 50)

“...я... пришел к заключению, что вы чрезвычайно добры.” («ДГ», с. 194, Лаврецкий)

“...в течение этих двух недель я узнал, что значит чистая женская душа...” («ДГ», с.232, Лаврецкий)

“...я для нее слишком легкомысленный молодой человек, а ты существо серьезное, ты нравственно и физически опрятная личность...” («Накануне», с.42, Шубин)

в) чувств и эмоций:

“Она чувствовала глубоко и сильно...” («Рудин», с. 112)

“Стыдно, и горько, и больно было ей...” («ДГ», с.273)

“И надобно же, чтобы эдакая честная, страстная и горячая натура наткнулась на такого актера...” («Рудин», с.64)

“Внезапный перелом ее судьбы потряс ее до основания.” («ДГ», с.281)

“Вот он какой”, - подумала она, ласково глядя на него.” («ДГ», с.165)

2) описание автором ее

а) мимики, жестов, поз, движений:

“Наталья опустила глаза.” («Рудин», с.61)

“Она хотела подняться, не могла и закрыла лицо руками.” («ДГ», с.263)

“...спросила Елена, подпершись локтем и глядя ему прямо в лицо.” («Накануне», с.47)

б) психофизиологических реакций:

“...у Натальи лицо покрылось алой краской, и взор ее... и потемнел и заблестал...” («Рудин», с.35)

“Лиза побледнела. Все тело ее затрепетало.” («ДГ», с.197)

“...щеки ее пылали.” («ДГ», с.173)

“Она сама не знала, отчего у ней так внезапно полились слезы.” («Рудин», с.68)

“Щеки у Натальи слегка зарумянились, и глаза ее заблестели.” («Рудин», с.75)

в) воздействие на эмоциональное состояние других:

“Лиза, лучшая ученица умела его расшевелить.” («ДГ», с.152)

“Сердце у Лаврецкого дрогнуло от жалости и любви.” («ДГ», с.284)

“Волынцев чувствовал, что Наталья от него удалялась, а вместе с ней, казалось, и земля бежала у него из-под ног.” («Рудин», с.62)

“Мы о Лизе недавно имели вести, - промолвил молодой Калинин, - и опять кругом все притихли. Сделалось внезапно глубокое молчание; вот “тихий ангел пролетел”, - подумали все.” («ДГ», с.304)

3) форму обращения к “девушке”:

“Эх, душа моя...”, “Лизочка”, “...голубушка ты моя”, “Ведь тебя, мою родную”, “батюшка ты мой”, “матушка ты моя” («ДГ», с. 291, тетушка)

“ - Я и Лизавету Михайловну видел.

- Зови ее Лизой, отец мой, что за Михайловна она тебе?” («ДГ», с.189)

“ Елена Николаевна” («Накануне», отец, Шубин и др.)

“ Наталья Алексеевна” («Рудин»)

Наиболее часто используемые в тексте оценочные слова и выражения:

добра, чистая, честная, справедливая, серьезная (душевные качества); *стыдно, горько, больно, глубоко, сильно, волнение, страдать* (чувства и эмоции); *вспыхнула, побледнела, покраснела, заплакала, слезы заблестали/ полились, бледный (лицо, губы)* (психофизиологические реакции); *(медленно) взглянула (украдкой), внимательно посмотрела, глядя ему прямо в лицо, опустила глаза, погасший взор, протянула руку, закрыла лицо руками* (жесты, мимика, движения); *Лизавета Михайловна, Наталья Алексеевна, Елена Николаевна* (обращение).

ЛИТЕРАТУРА

1. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. — [Львів]: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2000. — 349с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. — М.: Наука, 1985. — 228с.
3. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. — М.: Наука, 1988. — 338с.
4. Ивин А. А. Основания логики оценок. — М.: Изд-во МГУ, 1970. — 229с.
5. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. — Х.: Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2001. — 32с.
6. Архангельская А. М. “Чоловік” у слов’янських мовах: Монографія. — Рівне, РІС КСУ, 2007. — 448с.
7. Балли Ш. Французская стилистика. — М.: Изд-во иностр. л-ры, 1961. — 394с.
8. Тургенев И. С. Дворянское гнездо. // Собрание сочинений в 12-ти, т.2. — М.: Гос. изд-во худож. л-ры, 1954. — С.141 — 307.
9. Тургенев И. С. Рудин. // Собрание сочинений в 12-ти, т.2. — М.: Гос. изд-во худож. л-ры, 1954. — С.7 — 138.
10. Тургенев И. С. Накануне. // Накануне. Отцы и дети. Степной король Лир. — Л.: Изд-во худож. л-ры, 1985. — С. 3 — 132.

УДК 821.111'145

Скрипник Т. М.
(Київ, Україна)

ОБРАЗ АВТОРА У ЧАСО-ПРОСТОРОВІЙ СТРУКТУРІ ПОЕМИ “ПІСНЯ ПРО СЕБЕ” В. ВІТМЕНА

Одним із найскладніших творів американської літератури ХІХ ст. є поема “Листя трави” В. Вітмена. В “Пісні про себе”, у 20 і 21 фрагментах, автор змальовує себе як частку молодого демократичного суспільства, розкриває власні філософські уявлення про безсмертя субстанції душі поета і поезії у всесвіті, гармонійне єднання людини і природи. У статті проаналізовано особливості розташування В. Вітменом поетичних образів у часо-просторовій структурі всесвіту, їх фіксацію у графіці твору.

© Скрипник Т. М., 2009

Одним из сложнейших произведений американской литературы XIX ст. является поэма “Листья травы” Уолта Уитмена. В “Песне о себе”, в 20 и 21 фрагментах, автор создает свой образ как части молодого демократического общества Америки, раскрывает собственные философские умозаключения о бессмертии субстанции души поэта и поэзии во вселенной, о гармоническом единении человека с природой. В статье проанализировано особенности пространственно-временного расположения У. Уитменом образов поэмы во вселенной, их фиксацию в графике фрагментов.

The anthology “Leaves of Grass” by W. Whitman is one of the most difficult American poems of the XIXth century. W. Whitman creates his image as a part of a young democratic society, in the 20th and 21st fragments of the poem “Song of Myself”, and demonstrates his own philosophical ideas about immortality of substance of the poet’s and poetry’s soul in the Universe, reveals harmony unity of a human being and the nature. Spatio-temporal correlations of poetical images in the Universe, in Whitman’s view, and their fixation in the scheme of text’s organisation have also been analysed in this article.

Уявлення про художній твір як про структуру виникло ще в дохристиянські часи: піфагорійці вважали, що успіх будь-якого твору “залежить від багатьох числових відносин, причому кожна дрібниця має значення”. Філософи, насамперед Гегель, виділяли у структурі літературного твору чотири рівні (смісл, зміст, внутрішню і зовнішню форму), літературознавці чітко розмежують у структурі твору текст і підтекст. Структура художнього твору досліджувалася представниками московсько-тартуської школи Ю. Лотманом, Б. Успенським, сучасними літературознавцями В. Халізовим, А. Ткаченко, Н. Костенко та ін. Філософські розробки Є. Волкова “Простір символу та символ простору в працях Ю. Лотмана” та О. Леути “Лотман про три функції тексту” розкрили глибину суджень Ю. Лотмана. Дослідження структури літературного твору допомагає встановити зв’язок між складовими частинами, компонентами твору. Структура містить у собі цілий ряд значень, які перебувають у відносинах ототожнення і протиставлення. Метою нашого дослідження є часо-просторова структура 20 і 21 фрагментів, в якій розташовано хронотоп образу автора в іпостасях людини і поета. Створюючи художній твір, автор, відповідно до свого світосприйняття, інтерпретує часо-просторову реальність об’єктивного світу. Він відбирає, художньо відтворює матеріал дійсності і презентує його читачеві через призму суб’єктивного бачення світу. На поетично відтворені хронотопи Часу і Простору накладається відбиток особливостей психології автора: його біографія, історія створення поеми, його особисті уподобання, рівень життя і прагнень тощо. Зазначені вектори характеристики автора-творця, вміщеного у соціокультурний континуум Америки другої половини XIX століття, важливі в тій мірі, в якій вони впливають на художній світ твору, на його образну систему.

Образ автора, 20 фрагмент:

“Хто там іде? жадібний, простий, загадковий, оголений;

Яка сила приходить до мене з м’яса, що я споживаю?

Що ж таке людина? хто такий я? хто такі ви?”

“А я завжди і всюду роблю, як хочу”.

“Я знаю, що я налитий здоров’ям”. (тут і далі перекл. Л. Герасимчука)

Другий аспект створення образу пов'язаний зі створенням у фрагменті хронотопу образу автора. Його локалізація у Просторі й Часі спрямовує увагу читача на розкриття особливостей філософських уявлень В.Вітмена про духовне безсмертя людини.

“До мене постійно плинуть поєднані предмети всесвіту,

Це послання до мене - я мушу їх прочитати.

Я знаю, що я безсмертний,

Що орбіту мою не замкне і не зміряє циркулем тесля...”

“Я не вмиру, як зникає вогненний зигзаг, який діти надвечір малюють у повітрі палаючим прутом.”

“Я знаю, що я величний...”

“Я такий, який є – цього досить...”

“І якщо я одержу належне сьогодні, за десять тисяч, чи за десять мільйонів років, Я однаково радо прийму це сьогодні і чекатиму однаково радо...”

“І я знаю розмах час” .

Площина Простору окреслена земними (“вогненний зигзаг”, “не зміряє циркулем тесля”) і космічними реаліями (“поєднані предмети всесвіту”, “орбіту мою не замкне”). Площина Часу розташована у Теперішньому (“іде, приходить, вважаю, рюмси не розпускаю, роблю як хочу, я знаю, я мушу”) і у Майбутньому (“чи за десять тисяч, чи за десять мільйонів років...”) – саме це обумовлює поступ автора від земного життя з його деякою брутальністю (“кращого м'яса немає, ніж на моїх кістках”) до безсмертя за високе призначення (“постійно плинуть поєднані предмети всесвіту, це послання до мене – я мушу їх прочитати”). Високе призначення автора як поета, у всій складності цього образу, розкривається у 21 фрагменті. Логічний зв'язок фрагментів відбувається завдяки смисловим центрам: “Хто такий я?”, “до мене плинуть поєднані речі всесвіту... я мушу їх прочитати” (20 фр.) та “Я поет Тіла і я поет Душі...” (21 фр.). Розташування елементів літературно – художнього світу завжди підпорядковане авторському задуму художньої картини твору. Важливою особливістю є розташування елементів у Просторі й Часі, які також є зафіксованими у тексті образами. Якщо герої, предмети і дії можуть розташовуватися, волею автора, у Просторі й Часі, то й знакова система відтворення цих образів, тобто розташування слів, роздільних знаків, графіка твору, також має певний порядок, обумовлений авторським задумом. Дослідження структури художнього твору, взаємозв'язку елементів у тексті відкривають ще одну грань пізнання його смислової та літературно – художньої естетики.

Образ поета, 21 фрагмент:

“ Я поет Тіла і я поет Душі,

Зі мною всі насолоди райські , та всі болі пекельні зі мною,

Перше я прививаю і плекаю в собі, друге – на мову нову тлумачу.

Я поет жінки так само, як і чоловіка..”

“Я пісню співаю розпросторення або гордості...”

“ Я той, хто блукає...”

Я звертаюсь до землі і моря...”

У 21 фрагменті образ поета в його іпостасях Тіла й Душі знаходиться у просторі, що графічно визначається горизонтальними та вертикальними вісями розташування

елементів структури. Просторовий вимір зазначений як “пісня розпросторення”(21 фр.) і ”орбіту мою... не зміряє циркулем тесля” (20 фр.) У Просторі знаходиться і Душа поета, і її невід’ємна складова – поезія. Виміри Простору й Часу не відокремлюються у свідомості автора, тому вони струнко розташовуються у системі елементів структури двох фрагментів. Отже, докладно розглядаючи Просторовий вимір у 21 фрагменті, потрібно визначити й Часовий вимір, в якому розкриває грані образів Тіла й Душі. Незнищенність субстанції Душі поета і поезії висловлена у рядках: “ Я знаю, що я безсмертний...”, “ Я знаю, що я величний...” Усвідомлення величі поезії поет бачить у Часі, в якому знаходиться його Душа (але не Тіло): “ Якщо я одержу належне сьогодні, чи за десять тисяч, чи за десять мільонів років /Я однаково радо прийму це сьогодні і чекати-му однаково радо” Складність поетичної структури залежить від складності інформації, що передається читачеві. Мова поетичного твору виступає як система, що містить таємницю, яку потрібно розгадати, тобто розкрити значення кожного елемента структури. Також треба врахувати лексичне значення окремого елемента як одиниці апелювальної лексики та його набутої семантики у структурі тексту.

Образ авторського “ Я – поета” розкривається у двох іпостасях: ”Тіло” і “Душа”. Ця структура тексту складається з двох рівноправних словесних частин, розташованих на горизонтальній вісі. Кожна з них є монопредикатом, що має синтаксичну завершеність, але не має смислової завершеності тобто є синсемантичним реченням. Смилова завершеність є у поліпредикаті, розташованому на горизонтальній вісі. Вертикальна ж вісь слугує для розкриття заявлених граней образу «Я - поета». Тобто, смислове значення цих образів має не тільки горизонтальну, але й вертикальну структуру в графіці твору.

У 21 фрагменті перша теза сполучається з другою в тому, що образ Тіла сприймається поетом, як “всі насолоди раю”, і також сприймається через образ жінки. Відкривається нова смислова грань апелювальної, відбувається його онімізація, що посилює чуттєво-образне сприйняття елемента. Вони знаходяться на вертикальній вісі зіставлення, на якій образ Тіла розкривається через нові грані його сприйняття як “насолоди раю” та “поет жінки” Смилова єдність цих образів відтворюється у тексті через розташування їх на першому місці в кожному рядку. Образ Душі сприймається поетом, як “всі болі пекла” і трансформується в образ чоловіка на паралельно розташованій вертикальній вісі.

Обидві структури об’єднує міфологічний образ “Матір людей”. В багатьох культурах давнини присутні міфи про Прапредка людства в образі жіночого ества. Наприклад, образ Матері-риби у народів Крайньої Півночі, Матері-землі в грецькій міфології, Геї, яка народила старше покоління богів. Земля уявлялася центром Всесвіту, який уособлювало Прадерево світу, зафіксоване в міфах багатьох народів.

У третій строфі двадцять першого фрагменту є рядок:

“Я пісню співаю розпросторення або гордості”.

На перший погляд він здається незрозумілим і несумісним за значенням до попередніх. Насправді ж підґрунтям цього рядку є теза з 20 фрагменту, яку він пояснює і розкриває у 21:

*“До мене постійно плинуть поєднані речі всесвіту,-
Це послання до мене – я мушу їх прочитати”.*

Звідки виникло поняття “розпросторення”? У структурі твору бачимо великий простір, в якому знаходиться душа поета. Це царина ночі, царина землі, царина моря, що мають також вертикальне та горизонтальне розташування у структурі. Іпостасі образів ночі, землі й моря знаходяться у суворо визначеному порядку: земля і море “напівзанурені в ніч”. Отже, спочатку образ ночі, потім землі й моря. Кожен із зазначених образів має струнку уніфіковану будову: спочатку йде заклик до дії, потім у звертанні розкриваються грані образу.

Образ ночі.

Заклик до дії: “ прилинь”.

Звертання: “ гологруда ноче”. Всього 6 різноманітних звертань до ночі.

Образ землі .

Заклик до дії: “усміхнися” – повторюється двічі.

Звертання: “млосна, із диханням свіжим, земле”. Всього 9 різноманітних звертань.

Горизонтальна структура образу: “земле склистих потоків ...”. Вертикальна структура: “земле перлистих хмар”, “земле ... місяця вповні”. Крім того, присутній образ “землі світла і тіні”. Це приклад антитетичних характеристик, зображення єдності протилежних граней одного образу.

І так само, як образи тіла і душі, насолод і болю, жінки й чоловіка об’єднав образ “матері людей”, так і образи ночі, землі, моря об’єднав образ “розпросторення.” У двадцять першому фрагменті поет пише про розпросторення власної Душі, а через образ Душі і про розпросторення поезії у всесвіті.

Роздивляючись поему “Пісня про себе” з точки зору її структури, не важко помітити, що є образи, які не тільки повторюються, як, наприклад, образ землі, але й слугують для об’єднання різних фрагментів в одну цілісну структуру. Наприклад, образ моря з’єднує двадцять перший та двадцять другий фрагменти, він є ланкою зв’язку.

На наш погляд, образна система твору відображає не тільки пошуки Вітмена як поета, але й його людські захоплення, уподобання, його життєві цінності, які представлені у двадцять першому фрагменті як образи ночі, землі, моря. Замість образу моря, що є ланкою зв’язку фрагментів, з’являється образ любові, що відіграє важливу роль у побудові тексту. Образ любові об’єднує вертикальні структури: структури Тіла й Душі, структури Простору (“розпросторення”), який він “на мову нову тлумачу” і де ширяє Душа поета. Він каже:

“ Я той, хто блукає , коли набуває сили лагідна ніч”

Образ любові також має кілька граней у сприйнятті поета. По–перше, вона об’єднує образ землі й образ поета:

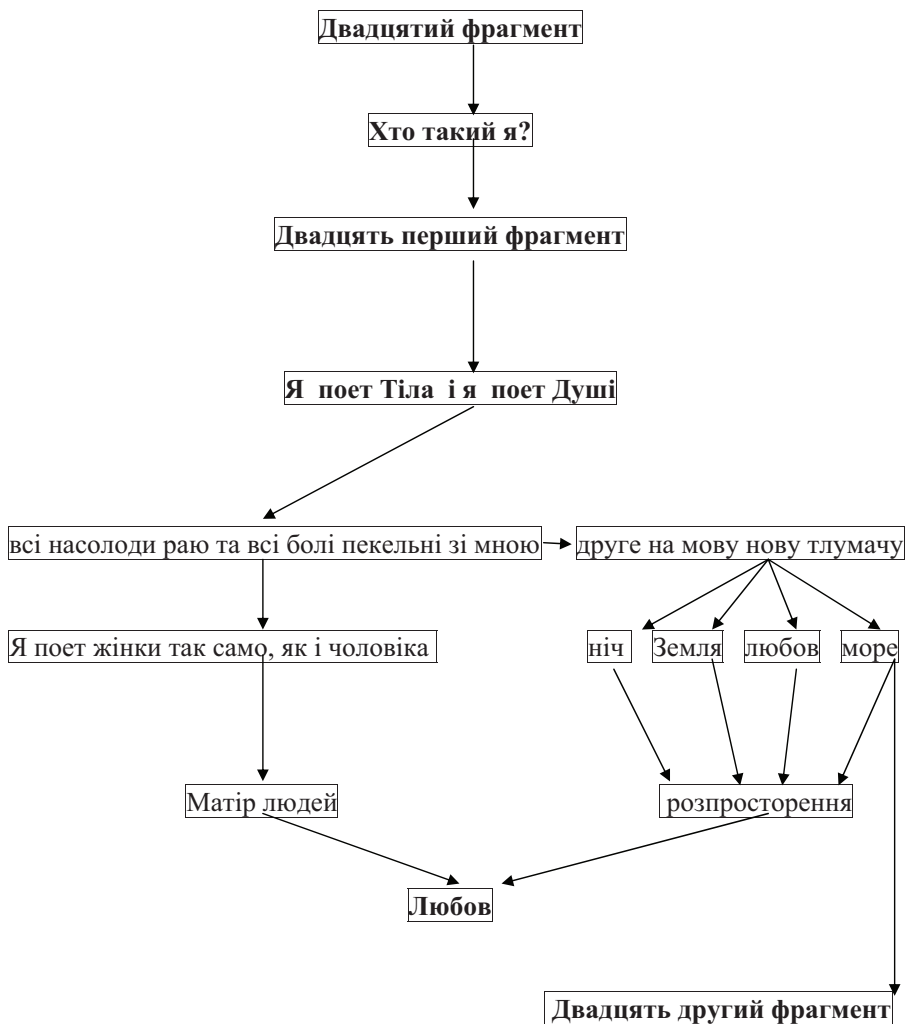
“ Земле ...

Усміхнися, бо йде твій коханець!

Щедротна, ти мені любов віддала – і тобі відповім я любов’ю!”

По–друге, вона об’єднує весь 21 фрагмент. Вертикальна вісь “О невимовна, пристрасна любов!” є підсумком рефлексій “Я - поета”. Розкол свідомості “Я – поета” на Тіло й Душу закінчується гармонійним, об’єднуючим образом любові.

Схема структури двадцять першого фрагменту та його зв'язку з іншими фрагментами.

**ІГРОВА ФУНКЦІЯ: СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ
У ПРЕСІ І БЕЛЕТРИСТИЦІ
(на матеріалі німецькомовних текстів)**

У статті розглянуто дискусійні питання, пов'язані із визначенням статусу гри слів; на окремих прикладах проведено співставлення функціональної специфіки гри слів на публіцистичному і белетристичному функціонально-стилістичних рівнях.

В статье рассмотрены дискуссионные вопросы, связанные с определением статуса игры слов; на отдельных примерах произведено сопоставление функциональной специфики игры слов на публицистическом и беллетристическом функционально-стилистических уровнях.

The article covers some theoretical issues, constituting the discussion about the status of the wordplay; a comparison of the functional specifics of puns on newspaper and belles-letters functional-stylistic levels is carried out; the comparison is confirmed by separate examples.

Заголовок статті унаочнює очевидну підміну понять: «ігрова функція» заміщає у цій формулі «гру слів» (або ж «каламбур») — термін, який, на думку автора, не надто точно відбиває обсяг поняття [1]. Втім, ця підміна не з серії словесних шахрайств. Більше того, саме у ній і кориниться перша з проблем даної розвідки. Гра слів як «каламбур» стає предметом опису (дуже рідко дослідження) і відтак входить на сторінки робіт Цицерона, Квинтиліана, «Риторики Гереннія», Б. Грасіана [2], З. Фрейда [3: 19-26]; радянські стилістів – М. П. Брандес [4], І. Р. Гальперіна [5], А. Н. Гвоздьова [6]; мовознавців і перекладознавців – Р. А. Будагова [7], В. С. Виноградова [8], А. В. Федорова [9], В. Н. Комісарова [10], А. А. Реформатського [11] та ін. З іншого боку, дане лінгвістичне явище значно меншою мірою припадає до смаку сучасних науковців (Ф. Гайберт [3], М. Ароноф [12], К. Бальдінгер [13], Дж. Брандрет [14], Дж. Калер [15], Д. Хіаро [16] та ін.)

Уважно продивившись наведений вище перелік імен, неважко дійти висновку, що словесна гра міцно закріпилась у риторичних (а згодом і стилістичних) реєстрах засобів.

Звідси й узагальнення, яке ставить проблему саме по собі: гра слів розглядається як лінгвістичне явище з конкретними межами (спектром видів, а не проявів), з однією функцією «створення комічного» (яку начебто слід вважати єдиною можливою функціональною реалізацією, якої прагне «стиліст», шаблонно чи оригінально проектуючи «каламбур»), яке являє собою потужний риторичний (за деякими визначеннями – стилістичний) засіб (а за іншими дефініціями – прийом). Характерно, що різні лінгвістичні дисципліни у тих своїх аспектах, в яких вони вивчають гру слів, не бачать у ній жодної хоч би найдрібнішої проблемки, а проблематики і поготів. Гра слів у стилістиці визначається як засіб (прийом), функціональний і структурний діапазон якого обмежується чітким

визначенням і типологією (так, з окремими «різночитаннями» виокремлюють гру слів, побудовану на омонімії, полісемії, паронімії, словесних перестановках у межах стійких зворотів різного ступеню зв'язаності, морфологічних перестановках у межах одного чи кількох слів). Слід бути свідомим того, що подібні окаменілі конструкти завше є плодами некритичного опису, підпорядкованості практичним потребам без належного теоретичного осягнення. Вони (конструкти) не терплять жодних втручань і доповнень, але поряд із тим є відомим чином вразливими, позаяк виявляють повну профнепридатність у тих випадках, коли виникають явища, так би мовити, пограничні, такі, що лише відчуються як гра слів, але ніяк не вміщуються у наявну дефініцію. Вплив риторики тут важко не помітити. Остання, через власну специфіку, змушена витворювати чітко регламентовані каталоги засобів на потребу окремих суспільних практик (юридичної, політичної, журналістської тощо). Неадекватність, а надто і штучність, удаваність надійності риторичних (чи то пак стилістичних) класифікацій засвідчується уже на рівні диференціації вельми традиційних і не надто складних випадків, з точки зору щонайменш розрізнення унормованих і позасистемних форм, таких як, скажімо, гра слів («каламбур») і зевгма. Так, «традиційні» праці, а особливо ж радянські, таке розрізнення проводять, вважаючи словесну гру і зевгму різними стилістичними засобами, при чому аргументація тут непристойно натягнута і плутана [4; 5]. Фактично, ідеться про те, що друга (зевгма) становить гру на рівні синтаксичному, тобто не буквально (а отже й не тільки) «гру слів», а ще і «гру синтаксичних функцій». Водночас, згідно з тими ж підходами, каламбурність актуалізується на *різних* мовних рівнях, і, серед іншого, — на синтаксичному. Одночасно, зевгма локалізується в системі підвидів синтаксичної гри слів наприклад у типологіях Ф. Гайберга [3: 70] та Гіро [17: 29].

А тепер, до більш складних прикладів. За відсутності конкретних спроб можна припустити, наприклад, повну непридатність структурно-типологічного опису до оцінки зразків ігрової етимології з філософських творів М.Гайдеггера. Тому, щодо них зустрічаємо лише дуже загальні коментарі, які жодним чином не відповідають ґрунтовно на питання про функції гри слів у гайдеггерівських текстах (чи то пак її – гри слів – призначення): «Однак, такі випадкові слововживання відчуються як найбільш значимі, переконливі і влучні, і навіть не стільки відчуються, скільки стверджуються як сліди мовно-історичного розвитку поняття і слова [3: 134].» І ще одна цитата у продовження тієї ж думки: «Мартін Гайдеггер підняв свої етимологічні словороздуми до рівня евристичного принципу, за рахунок того, що знайдене в етимологічних словниках він, як сам зізнається, зшиває зі своїми власними етимологічними фантазіями, і таким чином трактує – свідомо-несвідомо – «без-заступність» як «відкритість», а «від-даль» як «близькість». У такий спосіб він хотів потрапити в архаїчне «дитинство мислення» [18].» Не будучи безпосередньо пов'язаними з предметом статті, дані твердження все ж містять для нього (предмету) деякі симптоматичні моменти, які неможна проігнорувати. Так, в очі впадає, передовсім, масштаб того контексту (не безпосереднього двох монографій про гру слів і її різновиди, а, якщо хочете, вертикального контексту), в якому тут стоїть гра слів. Вона визначається то як «евристичний», а то і як мовноконструюючий принцип. Для самого ж М. Гадеггера і більше – як пошук джерел справжньої, але забутої мови, як «істинний дім буття» (засадничий постулат гадеггерівського екзистенціалізму тут екстрапольовано на власне ту мову, якою цей постулат актуалізується). Отже, втративши свої

риторично-стилістичні шати, гра слів поволі переходить у чисто ефемерний стан – голої абстракції (як і будь-яке поняття, що складає мовну систему).

Принагідно вкажемо і на найбільш відчайдушні спроби проникнення у сутність того явища, яке стоїть у центрі нашої уваги. Так, Ф. І. Ернандес, а слідом за ним й Е. Гутьєрес, вивчаючи специфіку поетичних текстів, вступають у заочну дискусію з автором здалося б непорушного переліку функцій мови Р. Якобсоном. Скажімо, Е. Гутьєрес пише наступне: «лудична функція, так само як і поетична, є незалежною функцією мови і тим поповнює перелік Р. Якобсона [19]». Отже, фактично стверджується недостатність виокремлення поетичної функції мови (у контексті того дослідження, що його проводить іспанський лінгвіст) і обстоюється незалежність функції лудичної, тобто ігрової. На разі не варто наводити детальну аргументацію, якою послуговується дана розвідка задля підтвердження висунутої тези. Достатньо лише зазначити, що даний погляд є таким самим контраверсійним, як і «функції Р.Якобсона». От хоча б як характеризує поетичне, а відтак непрямо і поетичну функцію Дж. Гейзинга: «З усіх речей ніщо не стоїть так близько до поняття чистої гри, як та первинна сутність поезії. Поезіє – то і є ігрова функція [20]». Тут проводиться лінія синкретичності поетичного та ігрового, що якраз промовисто свідчить про надмірну провокативність включення лудичної функції до переліку основних функцій мови. Подальший аналіз функціональної специфіки ігрових фактів це неодмінно продемонструє (адже ігрова функція корелює і з іншими функціональними проявами мови). Одночасно, неважко помітити той радикальний зсув аналітичного фокусу, що відбувся із долученням наведених думок. Тепер недостатньо регламентувати гру слів як прийом, натомість варто акцентувати гру як функцію, яка може породжувати прийом (проте й не виключає інших виявів).

Ми ж пропонуємо наступну концепцію (яку за браком місця викладемо лише поверхово): гра слів, хоча і виявляє на різних функціонально-стилістичних рівнях низку специфічних функцій, окрім універсальних, проте усі ці функціональні вияви наче підсумовуються у тому, що доцільно було б називати суто грою. Отже, гри в усіх індивідуальних випадках властива, так би мовити, внутрішня самототожність. Інакше це можна продемонструвати через наступний алгоритм: низка лінгвістичних явищ реалізує в мовленні лудичну (ігрову) функцію, якій відповідають як спільні (функція створення комічного), так і специфічні для окремих стилів мовлення функції. Для белетристичного стилю такими будуть: структуротвірна (тематична), характеристики або автохарактеристики персонажа, маркування прихованої авторської присутності або прихованої присутності персонажа, інтенсифікації сприйняття (алюзивна, інтелектуальної гри, асоціативна підфункції), орнаментальна, функція показу психоемоційного стану персонажа, функція генерування атмосфери абсурду тощо [1].

Публіцистичний же функціонально-стилістичний рівень у міру своєї специфіки уможливує такі «модифікації» лудичної функції як функція економії засобів вираження, функція інтенсифікації сприйняття, ідентифікаційна функція, функція підвищення експресивності тощо.

Природно, що наведені вище переліки специфічних для двох стилістичних рівнів функціональних виявів гри слів не є вичерпними. На те вказує хоч би їх, так би мовити, сутнісна різнохарактерність. Так, скажімо, очевидно, що функція генерування атмосфери абсурду буде характерною для одних жанрових форм художньої літератури, у той

час як для інших – невластивою. Водночас, не менш очевидним видається і той факт, що функції-каталізatori на кожному з функціонально-стилістичних рівнів є справді специфічними, тобто такими, що корелюють із неодмінними властивостями текстів цього стилю. Властиво, відтак і те, що гра слів часто свідомо використовується авторами публіцистичних текстів як прийом, за своїм призначенням відмінний від художнього (і навіпаки). Розкрито саме таких сутнісних відмінностей буде присвячено решту статті.

Відома функціональна незв'язаність, розкутість белетристики делегує грі майже необмежені можливості на рівні окремого тексту. Тут ігрова функція здатна не просто маркувати, уаочнювати певний позатекстовий об'єкт чи формувати той чи інший мотив, а своєрідним чином конструювати текстову структуру, формуючи мотивний склад художнього тексту. Зрозуміло, що подібні потенції словесної гри тим більше вірогідні на рівні коротких формах (ліричних, епічних або драматичних).

Продемонструємо сказане на наступному прикладі. У своїй структуротвірній функції-каталізatori ігрова функція реалізується у вірші сучасного німецького слем-поета Алекса Дреппеца «Zöcken» [21]. Гра починається, а водночас і довершується, вже у самій назві. Остання являє собою ігровий оказіоналізм, який за типом являє собою контамінацією морфологічних частин низки ключових для віршу слів («*Zeckenzicken*», «*Zeckenbock*», «*Zockerzeckenzicken*» тощо). При цьому, запрограмована автором невпевненість читача у джерелах даного симбіозу, вочевидь, виражає своєрідний художній принцип, чи то пак ідею – необмеженої варіативності поетичного дискурсу. У подальшому ж текст пеструє рядом ігрових фактів, які утворюють єдину структуру, позаяк формують кілька провідних мотивів твору, синкретизованих в єдине нероздільне мотивне плетиво. Так, ще один авторський оказіоналізм «*Zeckenzicken*» в ігровій формі «перетравлює» такі слова: «*die Zecke*» («кліщ») «*zecken*» («грати у квача», «дражнити», «передражнювати» тощо), «*die Zicke*» («десятка» у картах), «*die Zicken*» (у множині – «витівки», «примхи» тощо). Наступне оказіональне утворення є фактично ускладненням попередньої лексеми за рахунок морфологічного компонента «*Zocker*» («*der Zocker*» - «азартний гравець»), який семантично корелює із лексемою «*die Zicke*» (див. вище) – «*Zockerzeckenzicken*». Отже, ряд оказіональних лексем тут майже не піддається інтерпретації (вже не кажучи про переклад), позаяк синтезує у своєму складі лише тільки потенції як слів, так і лексичних значень. Водночас, усі сконструйовані Дреппецом ігрові факти у своїй сукупності формують мотиви твору, а точніше «сплав» цих мотивів. Ідеться, зокрема про такі: 1) мотив комах – «*die Zecke*», «*der Zeckenbock*» тощо; 2) мотив дитячої гри, дитячої гри – «*zecken*», «*die Zicken*» тощо; 3) мотив азартної гри – «*der Zocker*», «*die Zicke*».

Отже, ігрова функція у поетичному тексті А. Дреппеца «Zöcken» модифікується у структуротвірну функцію, тобто словесна гра у даному творі є магістральним засобом формування його мотивного складу. Однак, цілком зрозуміло, що утворення структури є далеко не єдиною реалізацією ігрової функції у «Zöcken». Не можна, зокрема, проігнорувати орнаментальність словесної гри (орнаментальна функція), яка тут проявляється у мереживі алітераційних та асонансних зв'язків, і, поза всяким сумнівом, додає твору поетичного звучання. Наприклад: «*Doch wird es die Böcke nicht etwas bedrücken, / dass beim Zocken Zeckenzicken Zacken zücken?*» (алітерація)»

Втім, саме здатність словесної гри творити текстуальні блоки, а часто й слугувати фундаментом для цілого художнього твору, становить абсолютно безеквівалентне ядро

функціональної специфіки гри слів на рівні белетристичного стилю. Публіцистичний же стиль виявляє відому ігрову обмеженість, зредукованість словесно-ігрових потенцій. Факти мовлення, що є джерелом лудичної функції, у журнальній чи газетній статті частіше слугують ситуативним знаряддям, оптимально налаштованим на розв'язання локальних проблем. Обмеженість й інструментальність публіцистичної гри знаходить своє підтвердження у наступному. Вона (гра слів у публіцистиці) у переважній більшості випадків вмонтовується публіцистом у заголовок газетного матеріалу.

Наприклад, журналіст видання «Тагесшпігель» в одній з публікацій у такий спосіб привертає увагу до вельми буденної інформації рекламного характеру. Стаття вдягається автором у гетевські шати, удостоюючись назви „Westöstlicher Diwan“ [22], і тим натякає на власний предмет (ідеться про меблі, надто ж про дивани виробництва берлінської меблевої фірми), але передусім концентрує увагу читача на самому матеріалі через обігравання назви відомого на весь світ ліричного циклу Гете «Західно-східний Диван». Властиво, що таке спрощення є характерним публіцистичним прийомом, або навіть і більше – характерною для публіцистичних текстів (та і для функціонування гри у таких текстах) ознакою. Сигналізуючи не стільки про зміст статті (адже той залишається незмінно сухим, інформативним і, найголовніше, жодним чином не пов'язаним з наведеним вище ігровим фактом), скільки про сам матеріал, який заінтригованому читачеві кортить прочитати, гра слів фактично виступає у ролі своєрідної самореклами. При тому, у вище означеному відношенні варто вбачати функціональну тотожність гри слів у рекламі та ігрових фактів у публіцистиці. Адже у текстах цих двох типів, на відміну від белетристичних, ігрова функція безсумнівно «працює» на таку функціональну установку: апелювання до реципієнта, його переконання. За влучним визначенням Ф. Гайберта, гра слів як у газетному, так і в рекламному тексті діє за наступним принципом: «риторичне оформлення підкріплює інформаційний потенціал тематичної аргументації чи навіть заміщає його [3: 126].»

Риторичне оформлення, риторичне лаштування публіцистичної статті, якщо хочете, втім жодним чином не виражається у надмірі виражальних засобів. Іншими словами, реалізація ігрової функції у публіцистиці найчастіше не є результатом пустого самозамилування. Натомість, гра слів стає доречною з реальних технічних міркувань, її включення у риторичний малюнок обумовлюються конкретними чинниками виробничого характеру. Саме тому однією із найбільш характерних функцій гри слів на рівні публіцистичного стилю слід вважати функцію економії засобів вираження. Остання виступає у формі своєрідної компресії того чи іншого потенційно розгорнутого фрагменту тексту, який відтворює певну реалію суспільного життя.

Переважна більшість публіцистичних матеріалів є текстами відносно невеликого формату (зокрема у порівнянні з белетристикою). Відтак, текстова специфіка газетної або журнальної статті змушує її автора обмежувати обсяг аргументації, який стосується однієї з обраних проблем. Таким чином, доцільно вести мову про принаймні часткову латентність газетного повідомлення, яка, у свою чергу, цілком природно вимагає відповідної економії виражальних засобів.

Так, наприклад, берлінська газета «Тагесшпігель» містить статтю під назвою «Spiele der Menschlichkeit» [23]. Видозмінений стійкий вираз («Spiele der Menschheit» - «Spiele der Menschlichkeit») реалізує ігрову функцію, яка, серед іншого, каталізується у функції

економії засобів вираження. Цілком очевидно, що автор статті апелює у такий спосіб до фонових знань читача, тобто актуалізує у читачькому сприйнятті цілий блок інформаційних і аналітичних повідомлень у телевізійних новинах, телепередачах і пресі, присвячених порушенню прав людини у КНР. Водночас, витрачаючи мінімум виражальних засобів, а саме здійснюючи невеличку, проте значну маніпуляцію у межах стійкого виразу, який використовується на позначення Олімпійських ігор («Ігри людства» - «Ігри людності»), публіцист уникає розлогих екскурсів у історію Олімпійського руху і міркувань на тему цінностей, які лежать в основі останнього. Тим самим гра слів у заголовку статті уможлиблює суттєве скорочення формату статті і перетворення її на просте повідомлення про суспільні протести проти проведення Олімпійських ігор у Пекіні.

Все ж, не можна ігнорувати і той очевидний факт, що ігрова функція в даному факті мовлення не тільки спресовує сам матеріал, дозволяючи авторові вмістити його на газетній шпальті, розставивши усі необхідні акценти, а й робить ці акценти більш промовистими (функція-каталізатор підвищення експресії). До того ж, успішність реалізації двох попередніх функцій публіцистичної гри слів напружає залежить від третьої – ідентифікаційної: публіцист, створюючи ефект контрасту (тобто «інкрустуючи» у стійкий зворот іншорідний компонент), ідентифікує як предмет, про який ітиметься у статті, так і певний фрагмент інформаційного потоку (який із часом ризикує перетворитись на стереотип). Отже, слід констатувати, що чи не стрижневою функціональною характеристикою гри слів на публіцистичному функціонально-стилістичному рівні є її (гри слів) поліфункціональність. Тим не менш, наступний приклад продемонструє, що словесна гра у художній літературі також реалізує кілька функцій одночасно.

Вірш Пауля Целана «Huhediblu» містить такі яскраві рядки: «*An- und Bei- und Afterschrift, unterm Datum des Nimmermenschtags im September* [24: 156]». Виділений жирним шрифтом фрагмент – це інтерлінгвальна словесна гра, на мовному рівні реалізована у формі контамінації двох слів і кількох морфологічних частин, а саме префіксів «an» та «bei». У той час як слова «Anschrift» та «Beischrift» це словникові лексеми, які в жодному разі не є неоднозначними семантично, слово «Afterschrift» являє собою з одного боку okazionalizm, утворений в інтерлінгвальний спосіб (англійський прислівник «after-» у функції префікса + німецька коренева морфема «- schrift»), а з іншого боку, виступає у ще одному okazionalnomu значенні – «Afterschrift» від німецької лексеми «After» (анат. «задній прохід», вульг. «зад» тощо). Призначення даного надміру експресивного ігрового факту у цій целанівській поезії є, на перший погляд, не надто зрозумілим, оскільки він (ігровий факт) очевидно контрастує із темою твору (Голокост, неонацистський сплеск у сучасній авторові Німеччині). Ясність у цю проблему вносить погляд на інтерпретацію слова в іншому ракурсі. Так, ігрова функція тут реалізується у функції-каталізаторі маркування прихованої авторської присутності, яка у даному випадку невіддільна від алюзивної підфункції. Автор раптово акцентує увагу на собі (точніше на «собі біографічному»), апелюючи до відомої вже на той час у суспільстві «афери Клер Голь», наклепницької кампанії спрямованої на дискредитацію Целана. Через це логічно буде інтерпретувати прийом як алюзію на певну відому суспільну подію. Третьою функцією, яку реалізує гра в контексті поетичного твору, є, поза всяким сумнівом, підвищення експресії, що проявляється у зіткненні в одному слові двох стилістично по-різному маркованих частин (вульгаризм «After» та немаркована лексема «Schrift»).

Викладені міркування, а також їх практична закріплення у коротких аналітичних екскурсах дозволяють зробити наступні узагальнення. Гра слів не є чітко регламентованим, ані структурно, ані функціонально, стилістичним прийомом. Натомість, словесна гра виступає у текстах різних стилістичних рівнів (зокрема белетристичного і публіцистичного) як ігрова функція низки лінгвістичних явищ. Під останніми слід розуміти дуже широкий реєстр, який, зокрема, включає омонімію, паронімію, контамінацію морфологічних частин або окремих слів (які в синтезі набувають відомої двозначності), модифікації стійких зворотів тощо. При цьому, кардинальна ігрова функція реалізується у текстах різних стилів у функціях-каталізаторах, які найчастіше виступають у комплексі (що доводить попередній аналіз). Поліфункціональність гри слів становить спільну для двох функціонально-стилістичних рівнів ознаку. До того ж, доцільно вести мову і про специфічні для різних стилів функціональні вияви гри слів. Якщо функціональна варіативність, незв'язаність белетристичного стилю делегує ігровій функції майже необмежені потенції, найбільш повним втіленням яких є структуротвірна функція-каталізатор гри слів, то публіцистична гра найчастіше являє собою обмежений технічними (часто виробничими) чинниками інструмент риторичного оформлення статті. Ефектність останнього становить запоруку успішності виконання головної мети будь-якого публіцистичного тексту: переконування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лоленко О. О. Функціональні особливості гри слів // Наукові праці: науково-методичний журнал. Т.70. Вип. 57. Філологія. – Миколаїв: видавництво МДГУ. – 2007. – С. 91 – 97.
2. Рахимкулова Г. Ф. Языковая игра в прозе Владимира Набокова (к проблеме игрового стиля): Автореферат диссертации на соискание степени д-ра филол. наук: 16.09.04 / Ростовский гос. ун. – Ростов-на-Дону, 2004. – С.23.
3. Heibert, Frank. Das Wortspiel als Stilmittel und seine Übersetzung am Beispiel von sieben Übersetzungen des „Ulysses“ von James Joyce. – Tübingen: Gunter Narr Verlag Tübingen. – 1993. – 310 S.
4. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1990. – С.294 – 298.
5. Гальперин И. Р. Стилистика. – М.: Высшая школа, 1977. – С.150 – 152.
6. Гвоздѣв А. Н. Очерки по стилистике русского языка. – М.: Просвещение, 1965. – С. 57 – 58.
7. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. – М.: Просвещение, 1965. – С.56.
8. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические вопросы. – М.: КДУ, 2004.
9. Фѣдоров А. В. Основы общей теории перевода. – СПб. – С. 323 – 326.
10. Комиссаров В. Н. и др. Пособие по переводу с английского языка на русский. – М.: Высшая школа, 1965. – С. 161 – 167.
11. Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 536 с.
12. Aronoff Mark. Potential Words, Actual Words, Productivity and Frequency.// Preprints of the Plenary Session Papers. The XIIIth International Congress of Linguists. – Tokyo. – 1982. – Pp. 141 – 148.

13. Baldinger Kurt. Wortspiel und Stilfigur.// Logos Semantics. Festschrift Coseriu. Bd. III: Semantics. – Berlin / Madrid. – 1981.
14. Brandreth Gyles. Wordplay. – London, 1982.
15. Culler Jonathan. On Puns. The Foundation of Letters. – Oxford, New York, 1988.
16. Chiaro Delia. The Language of Jokes. – London, 1992.
17. Guiraud, Pierre. Les jeux de mots. – Paris. – 1976. – 231 p.
18. Wandruszka, Mario. Die Mehrsprachigkeit des Menschen. – München. – 1979. – S. 214.
19. Gutiérrez Eguren, Javier Luis. Aspectos lúdicos del lenguaje. La jitanjáfora, problema lingüístico. – Valladolid. – 1987. – P. 19.
20. Huizinga Johan. Homo ludens. Neudr. Hamburg. – 1961. – S. 133.
21. Dreppec Alex. Zöcken.// www.dreppec.de
22. Brockschmidt, Rolf. Westöstlicher Diwan // Der Tagesspiegel. – № 19590. – 29. Juni 2007. – S. 19.
23. Teuffel; Friedgard. Spiele der Menschlichkeit // Der Tagesspiegel. - № 19585. 24. Juni 2007. – S. 19.
24. Celan Paul. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Bend. Hg. u. kommentiert von Barbara Wiedemann. – Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2003. – 1000 S.

УДК 338.242-05:339.9.012:316.723

Zholobova T. D.
(Khmelnysky, Ukraine)

CULTURAL DIFFERENCES IN UNIVERSAL THEORY OF MANAGEMENT IN THE PERIOD OF GLOBALIZATION

International management is concerned with the assessment of the multinational environment, determining the future opportunities and the ability to foresee the strategy of corporation. Well-designed managerial strategy for entry into foreign market may bring success even to local production facility. Analysis of international country's and local environment forecasts a more detailed study of each step in international corporation strategy in the period of globalization.

Key words: *management education, decision-making, multinational operations, definitions of culture, globalization, communication thought, language problem.*

The world is increasingly becoming global, which means one big market, one big interdependent system with “soft” boundaries in which people, products, technologies and ideas migrate. In the case of management education, Western theories and practices of management are spreading around the world. Western business schools teach American management theories and practices as well as the functional disciplines of marketing, finance, supply chain management. It is a surprise that the word “management” has no translation in any other language. Everyone is using the English word. Even the French, who have made an ideology of

© Zholobova T. D., 2009

using only French words, use the English word. In Slavic languages, we have *upravljanje* and *rukovodenje* which means directing. In Spanish, they have *administracion* and *direccion*, but, again, no word for “management”.

In many dictionaries the synonyms for the word “to manage” are the following: to govern, to control, to handle, to manipulate, to plan for, to dominate, to decide for. In common sense management is a process of a one-way flow of energy. To manage well means that a person, the manager, the executive, the leader have the tools to decide what the organization should do, and also have the tools to make the organization execute those wishes. This individual, who used to be called the administrator can be called the executive, manager, or leader, is the personification of the whole managerial process, which is how micro economic theory is presented. The micro economic theory treats decision-making as a singular activity: “the firm” will do this or that, depending on what is happening in the market. The same thing has happened with management theory. The whole process and dynamics of decision-making became personalized in “the manager” or “the top executive” or “management” – and “management” is treated as a single entity, even though it is composed of many people.

Fathers of management theory derived their insights about the process of management from experiences they had with hierarchically structured, non-democratically managed organizations: Fayol, one of the first fathers of management theory, was a mining engineer; Urwick, who articulated the staff-line relationships, was a British intelligence officer; Frederic Taylor, another father of management theory, was an industrial engineer trying to increase the efficiency of production; Koontz derived his experience from the airline industry; Bill Newman was a management consultant to the industry before he became a professor; Peter Drucker derived his experience from the automobile industry. Their theories are different, but what they developed and articulated did not look odd, and was accepted because this is how the traditional family is structured: the father, head of the family, decides, and the wife and children should comply. But now we are all looking for a new management theory to reflect the new reality: the rapid advances in technology and its critical importance for the success of a firm.

A person’s behaviour is based on a commonly shared cultural system of values, beliefs, and attitudes of the society. When the international manager fully comprehends of his own culture, as well as that of the country into which the business plans to *expand*, the manager can be certain of not unconsciously expecting the foreign nationals to behave like the “normal” people of their own culture. The manager must recognize the cultural imperatives abroad, making appropriate changes in the interpersonal behaviour and managerial practices. The multinational operations of companies have brought executives in face-to-face contact with the cultures of different nations and regions, many of which seem very strange. The importance of understanding the cultures of countries in which a company operates-as well as the similarities and differences between those cultures-becomes clear when one looks at the multitude of blunders international executives have made because of insensitivity to cultural differences. Investigators who have studied the performance and problems of corporations and individuals abroad have concluded that it is usually the human problems associated with working in a different culture that are likely to be critical in the success or failure of their endeavors. Analyses of problems and failures abroad have shown that the techniques, practices, and methods that have proved effective in one country may not work as well in other countries; one dominant interfering factor is culture.

A manager living abroad needs a framework in which to analyze and understand the differences between culture and that of the society. There are as many definitions of culture as there are books of anthropology. Culture is the way of life of a group of people. It is the complex which includes knowledge, belief, art, morals, customs, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society. In other words, it is the distinctive way of life of a group of people, their complete design for living. A person is not born with a given culture; rather he acquires it through the socialization process that begins at birth: an American is not born with a liking for hot dogs, or a German with a natural preference for beer; these behavioural attributes are culturally transmitted.

Some characteristics of culture are quoted below:

1. Culture exists in the minds of individual human beings who have learned it in their past associations with other human beings and who use it to guide their own continuing interaction with others.

2. Human cultures vary considerably, one from another.

3. But although different in some respects, cultures resemble one another to a considerable extent

4. Once a culture has been learned and accepted, it tends to persist.

5. All cultures are gradually and continuously being changed, even though human beings tend to resist these

6. Different individuals of the same society may behave differently in response to a given situation, even though all have internalized certain elements of the same culture.

7. No person can escape entirely from his culture.

Alongside the following functions of culture can be defined:

1. Culture enables us to communicate with others through a language that we have learned and that we share in common.

2. Culture makes it possible to anticipate how others in our society are likely to respond to our actions.

3. Culture gives us standards for distinguishing between what is considered right or wrong, beautiful and ugly, reasonable and unreasonable, tragic and humorous, safe and dangerous.

4. Culture provides the knowledge and skill necessary for meeting sustenance needs.

5. Culture enables us to identify with—that is, include ourselves in the same category with—other people of similar background.

The nature of all the problems encountered by international managers abroad may be perceived as this – a conflict between the basic values held by two or more groups of people. The problems and misunderstandings occur because of the ethnocentric attitudes of members of each group, who take for granted that their values, especially those that tend to be acted on unconsciously, are correct and indeed the best. An international manager needs a conceptual scheme to analyze cultural differences between his native culture and the foreign culture. An approach that may be useful to identify the various dimensions of culture could be measured.

The theory of Participative management was developed in the United States. But participative management is not an American innovation. It came in 1970s from cross-fertilization caused by globalization. When the Japanese surpassed the United States with their superior productivity, American management theoreticians went to Japan to see how they did it, and discovered participative management. American culture promotes individualism.

Americans are competitive and comparatively to other cultures are not comfortable with participative management. Management theory and practice, especially in the United States, is based on the competitive markets theory. Competition in a free market eventually yields the right allocation of resources. The assumption here is that *adversarial* relations naturally produce the optimal allocation of resources. Human feelings do not show on the profit and loss statement. There is no attention to the cost of human emotions. Here is a new point: different cultures decide differently, and the American custom does not fit all cultures.

Due to globalization, managers and executives from many cultures, who have different upbringing and experiences, must work together nevertheless. Many multinational clients are struggling to develop a new, global managerial culture that executives from many different countries can feel part of. As multinational corporations evolve, they have more and more difficulty integrating the different cultures and managerial practices they encounter.

Western managerial theory and practice is not universal. It does not fit all cultures. Here is one well-known examples. The Japanese word “*hi*” is translated literally as “yes” – but it does not mean “yes” the way we interpret it in the West, as a simple affirmative statement. The Japanese are always careful not to offend by disagreeing or through confrontation. So they say “*hi*,” and what it really means is “I did not say no”; in other words, it means “maybe” although it says “yes”. There is no way of measuring how often Western executives, in negotiations with their Japanese counterparts, and used to “black and white” communication thought they had a deal when in reality there was no deal.

In Israel or Greece or even Italy, it is very rare that the executive group will come to agreement easily. Whenever they would finally agree, you may ask at top volume: “Agree?” and they would have to shout in unison, “Agree!!!” and applaud. This was to encourage and reward agreement. But this doesn’t work well in Japan, to be more precise, it works *too* well in Japan, they *always* agreed. They don’t make decisions like the Mediterranean culture or the Israelis or the Greeks or the Italians, in which challenging and disagreeing is interesting for its own sake, for the aesthetic satisfaction and the excitement of defeating someone in an argument. The Japanese watch each other and listen carefully. When they realize that a direction is emerging that they can all agree on and they get a consensus in no time. But of course that means that dissension is rare.

In the United States a decision-making concept or a strategy to top executives must be simple. It has to be crystal clear and short. It has to be only as detailed as is necessary to be useful – and no more. In Germany, however, the same presentation backfires. “It is too simple,” they complain. For German executives, a concept must be complicated to be believable. If it is complicated and somewhat difficult to understand, then it must be good and serious, otherwise, forget it. In the United States, it is possible in most cases to discuss problems openly. With the Chinese, the same discussion would be perceived as criticism and even public humiliation of top management. Thus, encouraging open discussion of problems can have disastrous repercussions.

In the Mediterranean cultures, if the group is quiet during a discussion, it means there is agreement. In Germany, if the group is silent, it means there is violent disagreement. In Italy or Greece, you don’t have to ask whether the group is in agreement. If they disagree, you will find that out right away. But in Germany, you’d better ask them if they agree, because their

silence does not mean agreement at all. Just the opposite. It means disagreement that they are not expressing.

In the East, trust is everything. In the West, trust is another nice concept to talk about. Instead of trust, Western organizations rely on lawyers and contracts and the court system to guarantee that they get what was agreed upon. In countries where information is scarce and the court system is ineffective or corrupt, people will not do business with you till they trust you, or until someone they trust vouches for you.

Time can be considered a communication system, just as words or languages are. Like different spoken languages, the languages of time are also different, these so-called unspoken languages. Western cultures, and particularly the American, perceive time as a resource and an extremely scarce one that is continuously depleting. Americans, therefore, emphasize the efficient use of time. Terms such as “time is money”, “time never comes back”, and “time is the enemy”, are often used to promote the effective use of time. This orientation is due to the Western belief that there is a limited amount of total time available to a person – that which he has from birth to death and therefore one should make the most of it. This perception of time has made Americans conscious of the need for establishing deadlines for work to be done and to stick to them. It also accounts for Americans being very fastidious about making and keeping appointments.

In contrast Eastern cultures view time as an unlimited and unending resource. For a Hindu time does not begin at birth or end at death. Belief in reincarnation gives life a non temporal dimension and hence time is perceived to be an inexhaustible resource. This attitude towards time makes people in Eastern cultures quite casual about keeping appointments and deadlines, an indifference which makes Americans dealing with them very anxious and frustrated.

We can add one more category-religion. Religion can reasonably be considered a part of the Man and the Universe dimension; but it could well be a dimension by itself, especially in cultures in which religion is a central, organizational feature. Religion in such societies has a profound effect on how business is conducted. For example, consumption of pork is forbidden by Islam and Judaism, In Christian societies Sunday is the day of rest, whereas in Islamic countries it is Friday, and in Israel it is Saturday. The aesthetics of a particular culture can be important in the interpretation of symbolic meanings of various artistic expressions. Failure to correctly interpret symbolic values can be problematic for multinational companies. For instance, in India, folklore has established the owl as a symbol of bad luck, so clearly the owl should not be used in advertising.

And the problem with language is not just with having to learn a new vocabulary. Many international managers have learnt from experience that one word or idiom may have a different meaning and implication in another culture that uses the same language. In England the word “homely” means friendly, warm, and comfortable; in the United States it means plain, or even ugly. In the Western culture it is generally expected that when a manager asks the subordinate if a task could be completed by a certain date, the latter would say yes or no and give the reasons why if the answer is no. However, in Japan or India a person is likely to make a promise to do something while knowing quite well that it cannot be kept. It is impossible to displease someone with a negative answer, or to say that one is incapable of doing what he has been asked to do. Of all the cultural elements that an international manager must study,

language is probably the most difficult. One needs more than the ability to speak a language, one also needs the competency to recognize idiomatic interpretations, which are quite different from those found in the dictionary. Thus different cultures decide differently and have different expectations about how decisions should be made and implemented. The Western management process does not fit well for all cultures worldwide.

Universal education is still a dream. Managing in that environment requires ingenuity, intelligence, creativity, team work. It requires more original thinking and less copying. Let us drop this inferiority complex and this worshiping of American management practices and theories and start developing our own, to fit our own culture and specific needs.

It necessary to create a universal theory of management that is culture-free and industry-neutral. Let us start with a definition of “management” and let us be sure it is value-free as well as free of political dogmas and limited by specific industrial experience. And it is free of culture and size and even of goals, because it works for both for-profit and not-for-profit organizations and is also non-specific to any particular industry. All organizations, anywhere in the world, of any size, with any goals, need to be effective and efficient now and in the future.

There are some roles of management that, if performed well, will make the organization effective and efficient now and in the future. These roles are: for producing the results for which the organization exists, which by definition means that the organization is effective in the short run. To be efficient in the short run, however, the organization must be organized, systematized, and programmed, so that no energy is wasted reinventing the wheel.

The role of administration is to be effective in the long run. That means it must be able to predict the future needs of its present and its future clients, and then take action in the present to prepare for that uncertain future so as to be ready to serve those needs. That entails risk-taking, because no one knows for sure what the future holds. Finally, to be efficient the organization should not rely on any single individual for its survival. It should be integrated, much attention is paid to the human element: how people work together and why. The managerial process and its requirements are far too complicated for any single individual to perform. The country should stop training individuals in a vacuum and start training them as members of a complementary team. Different styles are needed for working together. The person who excels in the entrepreneurial role is a risk-taker. He moves fast and thinks in generalities. This role is necessary for keeping the organization innovative and flexible. So, what an entrepreneur needs is a cool-headed partner, a complementary co-leader who is risk-averse. Together they will make a much better decision than either of them alone would make. And they might even need a third person who is action-oriented, who wants to see results, movement – not just analyses of risks or the excitement of creating something new, which the first two are prone to do. This producer will insist on moving the organization into action even though it may not be 100 percent ready, because he would rather be approximately right than precisely wrong.

Globalization enables building complementary teams. Different cultures typically have strengths and weaknesses at different roles. The Chinese generally focus on short-term results. They want action and they want it now. The Greeks, Jews, and Armenians, by contrast, like to elaborate and discuss and, in the process, create. They are strong on entrepreneurship; they can turn a small idea into a big idea. But these cultures are not strong in administration. They pay little attention to systems, order, and discipline. The German culture, on the other hand,

excels at administration, as do the Swedes and the Swiss. The French managerial culture is particularly interesting, they do not agree with anything. They want to change, but then they realize that change is very difficult to control, so they do very little; then they get upset because they did not do enough. The word “entrepreneur”, which originally was a French word, is now used in French only to describe real estate developers. The term has lost the universal meaning it has in English.

In Israel they teach more administration: systems, order procedures, rules, discipline – all skills that entrepreneurs are weak at. To teach entrepreneurship in Israel, or how to start a business, is easy. It fits the culture and is in demand, but that is not what Israelis need. The Japanese, on the other hand, need to learn entrepreneurship. They need to revamp their whole educational system, which is based on learning to know, rather than knowing how to learn. They need to develop individual creativity and learn to tolerate dissension. If the Japanese cannot learn to think entrepreneurially, they will end up having to import their top management from abroad. (Both Nissan and Sony already do this). A complementary team, by definition, means there will be conflict, because each person’s style is different. We need to teach leaders of organizations how to compose complementary teams and how to convert the conflict that will naturally emerge and could be destructive into something constructive.

Thus management education should not be copied from a culture that does not resemble one’s own. It has to fit the needs of the country in which we operate. If it is a multinational company, we have to learn a universal theory of management – how to work in multi-cultural teams, not *in spite* of being different, but *because* we are different. Differences enrich us with knowledge we do not have; moreover, they improve our judgment, since deciding alone is naturally biased. Each culture provides certain managerial benefits. A multi-cultural managerial team, which globalization is moving us closer to all the time, can be a boon if handled correctly. By handling correctly, by building complementary teams that work with mutual trust and respect, and we enrich each other with our differences.

LITERATURE

1. Ackoff Russel A. A Concept of Corporate Planning New York Wiley Interscience, 1970.
2. F. John Reh. Your Guide to Management. Institute of Electrical and Electronics Engineers (USA), 2006.
3. Gerard M Blair. Starting to Manage: the essential skills. Chartwell-Bratt (UK), 2006.
4. Kao John J. Managing Creativity. Harvard Business School, 1991.
5. Phatak Arvmd V Managing Multinational Corporations New York Praeger Publishers 1974
6. Phatak Arvmd V. International Dimensions of Management. Kent Publishing Company, Boston, Massachusetts, 1993.
7. Schwendiman, John S. Strategic and Long-Range Planning for the Multinational Corporation. New York: Praeger Publishers, 1973.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАЗАХСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ В ПОЛИЭТНИЧЕСКОМ КАЗАХСТАНЕ

Если обратиться к истории казахского народа, то началом взаимоотношений казахского и русского народов можно считать 1729-1731 гг, когда казахский хан Абулхаир начал переговоры с царским правительством о присоединении земель казахского народа к России.

В XIX веке известный казахский поэт, философ Абай говорил о необходимости изучения русской культуры и русского языка, посредством которых можно познать и мировую культуру. Сам он, степняк, потомок кочевников, самостоятельно изучив русский язык, перевел на казахский некоторые стихи А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, а также стихотворение Гете (через перевод М. Лермонтова «Горные вершины»), которое переложил на музыку и которая стала почти народной песней.

В XX веке взаимодействие и взаимовлияние двух культур и двух языков усилилось. В результате длительного (почти семидесятилетнего) сосуществования на территории Казахстана двух языков и двух культур – казахской и русской – выросло особое, уникальное поколение билингвов, среди которых немало прекрасных билингвальных творческих личностей, которые создавали образы своих соотечественников, национальные образы на втором, приобретенном (в данном случае русском) языке. Это особый труд, особое состояние и особый талант билингва, потому что он вырос в условиях двух культур, он приобрел способность по-особому видеть и интерпретировать окружающий мир.

Особый талант билингва заключается в том, что только билингв при выражении одной и той же мысли средствами первичной и вторичной культур различает систему значений в данных языковых культурах, поэтому, по мнению Г. П. Мельникова, а за ним и У. М. Бахтикиреевой, каждый язык может выразить значение другого языка, только в одном языке это можно выразить через номинацию – через одно слово, в другом языке это выражается через когноминацию, т.е. понадобится уже несколько слов [1: 21].

Билингвальные авторы (в Казахстане это казахи О. Сулейменов, С. Санбаев, А. Ковдар, Б. Канапьянов и др.) являются как бы связующим звеном между двумя языками и двумя культурами. Их произведения, представляя национальные образы на приобретенном языке, позволяют достигать две цели: индивидам русской нации адекватно воспринимать образы другого народа, другой культуры, изначально описанные на их родном языке, а представителям коренного населения – по-новому воспринять описанный его соотечественником на другом (чужом) языке с детства известный им национальный образ, по-новому взглянуть на свою культуру, на свой народ и совсем по-другому осознать самого себя, свое восприятие мира.

Необходимо отметить, что в Казахстане билингвами являются не только представители коренного населения, владеющие русским языком и творящие на нем, но и представители других этносов, освоивших, помимо русского, еще и казахский язык, знание которого позволило им глубже осознать культуру и быт казахского народа, и даже

© Амалбекова М. Б., 2009

больше – творить на казахском языке, создавая образы одной приобретенной (казахской) культуры языковыми средствами этой же (казахской) культуры или же второй приобретенной (русской) культуры.

Такой яркой полилингвальной личностью, творящей на двух приобретенных (казахском и русском) и родном (немецком) языках является известный казахстанский писатель, переводчик, публицист, российский немец по происхождению Герольд Карлович Бельгер.

Если говорить о способах репрезентации национальных казахских образов средствами русского языка билингвами, то интересно рассмотреть представление одного и того же образа билингвом-казахом и билингвом-неказахом. Сравним, например, описание казахской степи – образа, являющегося неотъемлемой частью казахского этноса, казахской ментальности, символизирующего казаха-кочевника, казахом О.Сулейменовым и немцем Г. Бельгером.

А. Жуминова, исследовавшая творчество билингвального поэта О.Сулейменова, приходит к выводу, что степь Сулейменова осмыслиется как отечество, любимый край, который включает в себя ландшафты горных цепей и водных источников: *«Верни меня в родные степи, хочу туда, где солью Балхаи умывал, где плыл Карата!»*. Степь становится не просто олицетворением родного дома кочевников: *«Я сижу в эпицентре великой Голодной степи»*, голодная степь – буквальный перевод названия пустыни «Бетпак-Дала» — является не только собирательным обозначением ее жителей: *«Степь гуляла в победе, забыв обо мне»*, но приобретает материнское начало: *«матерью – степь мы называем»*. У О. Сулейменова по эпической национальной традиции особое отношение к степи: в ней *«захоронена радость»*, она *«тянет к себе, так что ноги под тяжестью гнутся»*, на ней *«бездонны озера»*, лежащая *«огромным аэродромом»*, которая «может плуто ту перехватить, расплавить в себе, остановить», ее *«не забудешь»*, и кто к ней не вернулся, тот *«жизнь утратил»*. Степь для поэта – это история его земли и народа (3).

Г. Бельгер, увидевший впервые казахскую степь в образе небольшого казахского аула в далеком 41-ом году в семилетнем возрасте, через всю свою жизнь и творчество пронес синкретичный образ «степь –аул» и потому степь описывает через образ аула

По страницам эссе Г. Бельгера, в целом казахские аулы – это *тихие, девственные аулы; это вольготный жайлау, где дует ровный, вольный, неутомимый степной ветерок, настоянный на разнотравье, несущий пьянящий запах степных трав; это бескрайняя степь; это стада, отары, жайлау, байга, кокпар, барханы, реки.*

Родной же аул на берегу Есиля представляется как *крохотный скромный, уютный, тихий, зеленый аул, окруженный березовыми перелесками, озерами-старичами, непахаными ковыльными степями.* Здесь кругом *простор, в вышине парят вольные ястребки, в синеве самозабвенно заливается жаворонок, в пучках серебристого ковыля сигают беззаботные зеленые кузнечики, сладкий земляничный дух дурманит голову.* Здесь *все радует душу: и необъятный простор, и летние ливни с неистовыми грозами, и свирепые зимние бураны, и жуткие морозы, и дурманящий запах свежескошенного сена, и зыбкий слоистый туман, и невесомая дымка над Ишимом в предрасветный час, и буйство льдин в половодье, и кизячный дымок, и все жители аула* [2: 228-229].

При чтении только что приведенного описания родного аула сразу вспоминается самое первое восприятие автором казахского аула, о котором ничего не знали семилетний

мальчик и его родители, прибывшие в Казахстан с берегов Волги (с него начинается эссе «Аул»). Ср. в первый раз аул описывается при помощи эпитетов с негативной оценкой: *невзрачное казахское селение с убогими плоскочрышими домишками, чахлыми ивовыми пристройками, тощие малорослые коровы, пастушонок в немыслимых отрешьях* [2: 218]. Подобная оценка была естественной в тот момент, потому что мальчик с рождения жил совсем в других социальных, климатических, этнических условиях, а здесь все новое было неизвестным, чуждым. Ср. *все было неизвестное, все было внове. Все другое. И обличье людей. И дома. И быт. И запахи. И язык* [2: 102], а свое, родное, осталось где-то там, на берегу Волги.

Впоследствии образ аула, в котором Г. Бельгер стал «своим» и теперь во всех его произведениях по отношению к аулу используется притяжательное местоимение «мой», раскрывается именно через противопоставление «свой» - «чужой». Особенно это противопоставление наиболее выпукло представлено при описании времени поднятия целины, когда из всех союзных республик прибыли в тихие, девственные казахские аулы *великовозрастные оболтусы, совершено дикое, неуправляемое подобие людей неведомого племени, толпы неведомых башибузуков, словно несметные мамаевы полчища, как горный мутный селевой поток, точно всепоглощающий вихрь*. Действия вновь прибывших первоцелинников представлены только глаголами с негативной оценкой: *все искорежено, истоптано, опоганено*. Их действия не соответствовали веками складывавшимся этическим принципам казахского аула: выражаются нецензурно (*оглушили отборными матюками*), пьют водку, глушат рыбу динамитом, стреляют домашних гусей, комбайны и тракторы используют не по назначению (ездят в соседние аулы за водкой, устраивают гонки), люди боятся из-за них выходить на улицу, почтенных аксакалов называют только кривоногими бабаями. Все это происходило потому, что все для них здесь было *чуждо: земля, местные жители*.

Из приведенных текстов обоих авторов видно, что для обоих степь, казахская земля является родной, без нее нет жизни, она стала мерилем всего.

В произведениях Г. Бельгера интересны описания казахского речестроя, казахских обычаев, особенностей быта, всего того, что не видит сам казах, потому что для казаха это привычно, само собой разумеющееся, а Герольд Карлович является как бы наблюдателем со стороны. Об этом он пишет: «...а со стороны, говорят, все виднее, человек со стороны, иного рода-племени, подмечает то, что не всегда видит тот, кто повседневно варится в своем национальном казане» [2: 136].

Первые открытия в казахском языке и быте казахов: из коровьего молока готовят «агарган» — «белую пищу» — кефир, творог и др. — около 20 наименований! Ни в русском, ни в немецком не подберешь для всех этих названий адекватата. Кроме того, казахи — большие мастера по определению, характеристике местности, поэтому они называют населенные пункты метко, поэтично, точно и картинно: «Каратал» — черная ива, «Коктерек» — зеленый тополь, «Орнек» — узоры, «Алка агаш» — лес-ожерелье, «Кыз кашкан» — девушка сбежала, «Кыз куган» — за девушкой погнались, «Кокшетау» — голубые горы.

Выше мы отмечали, что к понятиям одного языка не всегда можно подобрать соответствующий адекват в другом языке, поэтому при объяснении приходится использовать когноминацию, которую можно продемонстрировать на примере объяснения

лексемы *ерулик*, обозначающей ситуацию, не имеющуюся в картине мира русского народа и свойственную только казахской культуре. Ерулик – это приглашение в гости только что переехавшего соседа (своеобразное новоселье) теми, кто приехал в данное место раньше или живет издавна (в отличие от культуры русских, когда на новоселье приглашает тот, кто сам только что приехал). Казахи, приглашая на ерулик, как бы вводят нового человека в свой круг, знакомятся с ним. На ерулик приглашают и давнего знакомого, если он прибыл на это место позже.

В тексте эссе (в беседе с памятником известному казахскому поэту Жамбылу) данная лексема употреблена в следующем контексте: *Я, знаете, хотел вас по доброму казахскому обычаю на ерулик пригласить. Вы же моим соседом стали, как бы к моему жайляу прикочевали.* Из этого предложения становится ясным, что жайляу автора расположился здесь раньше, поэтому он должен приглашать вновь прибывшего. Далее по контексту идет диалог, из которого становится ясно, что приглашающий хочет угостить гостя *казы, карта, куйрык-бауыр, жал-жая, шубатом, сорпой*, нарезать годовалого барашка. Здесь интересно и важно употребление всех перечисленных названий национальных деликатесов, упоминание о которых свидетельствует об уважительном отношении говорящего к собеседнику, так как именно эти части конской туши подают гостям. И хотя Г.Бельгер в тексте эссе не объясняет значения всех перечисленных казахизмов, но то, что это гастрономические названия, понятно, потому что они были использованы в качестве ответа на вопрос Жамбыла: «А чем бы угостил? Я ведь капусту-мапусту, салат-малат, тем более свинину не жалую...». Использованием всех этих лексем в целом объясняется значение слова «ерулик».

В эссе «Исполны духа: Гете – Пушкин – Абай», рассуждая о генах, заложенных в этих трех гениев их предками, Г.Бельгер представляет лексему «тек» и дает ему следующее объяснение: *«Казахское слово «тек» - из ряда высоких понятий. Означает оно «происхождение», «родовитость», «родовые корни», «нравственные истоки», «благородство». «Тексіз Адам» - «человек без тека», «без достойных корней» имеет в казахском языке презрительный, уничижительный оттенок – все равно, что «Иван, не помнящий родства» (Бельгер 2001б, с. 141).* И далее на двух страницах идет «презентация» слова «тек», подчеркивается важность данного понятия для каждого человека на примере предков трех поэтов-гениев. Для описания данного понятия автор использует следующие выражения: *Не желал быть безродным; Свои корни; Гордился происхождением; Гени на бесплодном такыре не рождаются; Предком в десятом колене; А в каком-то колене...; Вот на каких генах взращен Гете!; О происхождении знал; сын абиссинского князя; Потомок предводителей народа, батыров и влиятельных биев; Древние русские корни; Прадед по матери; Сын князя; Причудливое сплетение генов; Взрыв родовой или многогородовой энергии.* Были использованы лексемы Сын (4 раза); Дочь (1 раз); Внук (2 раза); Правнук (1 раз); Прабабушка (2 раза); Прадед (1 раз); Предок (2 раза). Сама лексема «тек» употреблена в следующих формах (*тек* – 2 раза; *без тека*; *тексиз*). При последнем, аккордном употреблении автор применяет дополнительно графическое (шрифтовое – «ТЕК») - написание прописными буквами) выделение лексемы, таким образом еще больше подчеркивая значимость данного понятия для казахов и любого уважающего себя человека!

Часто в текстах эссе Г.Бельгера казахские слова, обороты, пословицы используются с одновременным переводом на русский язык, а также часто встречается параллельное употребление русского и казахского слова, обозначающих в принципе одну и ту же реалию: *мешках-корджунах; уста-кузнец; тетки-апашки; шаруа-колхозники; верблюдица; ловкачей-пысыкаев; бедолагах-бишарах; маубасы-остолопы; шешен-златоуст; шешен-оратор.*

Все приведенные выше примеры являются ярким свидетельством эффективной межкультурной коммуникации в казахстанском полиэтническом и полилингвальном обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтикиреева У. М. Творческая билингвальная личность: национальный русскоязычный писатель и особенности его русского художественного текста. – М., 2004. — 192 с.
2. Бельгер Г. К. Гармония духа. – М.: «Русская книга», 2003. — 278 с.
3. Жуминова А. Тезаурус языковой личности поэта О. Сулейменова: Автореф. дис...канд. филол.наук. — Алматы, 2004. — 25 с.

УДК [81:168.522]:001.5

Плотницкая С. В., Еременок О. И.
(Одесса, Украина)

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ СТУДЕНТА И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

Статтю присвячено проблемі теорії міжкультурної комунікації з когнітивної точки зору; додається аналіз формування мовної особистості студента.

The article deals with the problem of intercultural communication from the cognitive point of view. The analysis of the language personality forming of the student is given here.

Современное социально-экономическое положение в Украине предъявляет высокие требования к качеству знаний специалистов всех отраслей хозяйства и уровню их профессиональной компетенции, поэтому профессионально-ориентированное обучение иностранным языкам имеет столь важное значение для организаторов учебного процесса в нашей стране и за рубежом. Предмет «Иностранный язык» занимает особое место в развитии, воспитании и образовании гармонически развитой личности, какой должны стать все выпускники университетов. В процессе обучения у студентов формируется профессиональная компетенция, кроме этого они приобщаются к общечеловеческим ценностям и культуре. В Одесском национальном университете, одном из ведущих академических учебных заведений Европы, подписавших Болонскую хартию, существует несколько базовых направлений работы со студентами всех факультетов и специальностей. Основной вид работы – аудиторная. Именно во время аудиторной

© Плотницкая С. В., Еременок О. И., 2009

работы преподаватель развивает аспектные (фонетические, лексические, грамматические) и коммуникативные навыки студентов, формирует культуру иноязычного общения, иными словами, формирует языковую личность студента.

Языковая личность — это обобщенный образ носителя культурно – языковых и коммуникативно – деятельностных ценностей, знаний, концептов, установок и поведенческих реакций. Задача формирования полноценной языковой личности должна стать объектом внимания всех гуманитарных дисциплин. При изучении иностранного языка происходит постижение национальной картины мира, особенностей ментально - лингвального комплекса представителей иного культурного сообщества. Студент, как языковая личность, приобщается к определенной национальной культуре через усвоение основных национально - детерминированных культурных концептов и символов иной культуры.

В современные программы иностранных языков и русского языка как иностранного, органично вводится компонент, направленный на формирование у студентов умений не только текстовосприятия, но и текстообразования. Поскольку основной единицей общения является текст, то именно текст выступает в качестве высшей единицы обучения. Текстцентрический подход неразрывно связан с коммуникативно - деятельностным подходом в обучении языку.

При обучении иностранному языку основными объектами когнитивного мышления языковой личности являются репрезентации, имеющие в языковом коллективе статус национально – культурного эталона. Общение оказывается возможным только при наличии в сознании каждого говорящего фреймов, сценариев и моделей ситуаций, т. е. когнитивных структур культуры страны изучаемого языка. Кодовые системы культуры отличаются друг от друга. В связи с этим в процессе коммуникации важное значение приобретает проблема кодирования и декодирования информации. Говорящий (трансмиссор – реципиент) рассматриваются как система переработки информации, состоящей из конечного числа самостоятельных модулей и соотносящая языковую информацию на разных уровнях. Декодируемая информация оказывает влияние на кодируемую. Значение определяется не только сообщением, но и индивидуальным способом его восприятия. Конечным результатом любого общения будет разница между значениями, которых придерживаются коммуниканты. ***Необходимо, чтобы сообщение было информативным и укладывалось в составленный заранее код, а концепт, проходя входной фильтр, становился ментальной репрезентацией и попал в хранилище информации реципиента.***

У каждой культуры своя логика, свое представление о мире. То, что значимо в одной культуре, может быть несущественным в другой. Поэтому важно всегда с уважением смотреть на партнера с иной культурой. Вопрос не только в несовпадении кодов. Перед нами - несовпадение «национальных картин мира», что позволяет говорить о «национальных логиках». В свое время Юрий Лотман отмечал, что даже стандартный процесс коммуникации проходит в ситуации частичного несовпадения кодов, именно в этом он видел творческий характер общения, возможность возникновения новой информации.

Каждый язык по-своему членит мир, т.е. имеет свой способ его концептуализации; каждый язык имеет особую картину мира, и языковая личность обязана организовать

содержание высказывания в соответствии с этой картиной. В этом проявляется специфически человеческое восприятие мира, зафиксированное в языке.

В качестве детерминанты акта коммуникации выступает потребностью – информационный подход. Обладание информацией позволяет переключаться с одной дискурсивной системы на другую. Субъект оперирует с помощью механизма двойного кодирования информации как знаками языка, так и концептами. В то же время он обладает способностью в любой момент остановить образный поток сознания и вербализовать во внешней речи субъективные образы и представления. При формировании языковой личности студента средствами иностранного языка и культуры сферы языкового и когнитивного видов сознания обучаемого обогащаются и удваиваются за счет приобщения к иноязычным (вторым) языковой и концептуальной картинам мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Семантические примитивы. — М.: Радуга, 1983.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. — М.: Русские словари, 1997.
3. Гуревич А. Философия культуры. — М.: Знание, 1994.
4. Жинкин Н. Четыре коммуникативные системы и четыре языка. — М.: Лабиринт, 1998.
5. Караулов Ю. 1987, Русский язык и языковая личность. — М.: Наука, 1987.
6. Карасик В. И. Язык социального статуса. — М.: Ин-т языкознания РАН, 1992.
7. Кубрякова Е., Демьянков В., Панкрац Ю., Лузина Л. Краткий словарь когнитивных терминов. — М.: Изд-во МГУ, 1996.
8. Хроленко А. Основы лингвокультурологии. — М.: Наука, 2005.

УДК 802.0 - 085

Yarkova E. M.
(Минск, Беларусь)

COMPREHENSION ERRORS AS A REFERENCE POINT FOR A MODEL OF A FOREIGN TEXT COMPREHENSION (analyses of Russian-English comprehension of English oral texts)

В статье анализируются примеры не вполне адекватного восприятия фрагментов устной английской речи студентами языкового вуза, носителями русского языка, при прослушивании текстов художественной прозы (сказок, фильмов) с целью определить минимальный сегмент, необходимый для устранения погрешности восприятия в каждом конкретном случае. Этот сегмент может быть использован в качестве референта для построения модели восприятия устного иноязычного текста. Систематизация и классификация подобных трудностей играет существенную роль в предупреждении интерферентного воздействия родного языка на изучаемый иностранный в условиях субординативного двуязычия.

Ключевые слова: родной язык, иностранный язык, модель восприятия, носители языка, интерференция, субординативное двуязычие, референт.

© Yarkova E. M., 2009

The article deals with the typical examples of non-native listeners' miscomprehension of English oral speech. The systematization and classification of such difficulties may contribute to the determination of the minimal speech segment to be presented to non-native listeners in order to provide their adequate comprehension of the fragment being audited. The segment can be viewed as a reference point for construing a model of a foreign text comprehension. Moreover, a thorough analysis of comprehension errors will add to prevent the interference of the native language in conditions of subordinative bilingualism, i.e. will facilitate the process of L2 learning.

Key words: *non-native listeners, miscomprehension, English oral speech, interference, the native language, subordinative bilingualism, a reference point, a model of a foreign text comprehension.*

One of the topical issues in the study of a foreign text comprehension is the construing of a system of correspondence between the signified and signifying of the languages in contact, which describes the way a bilingual individual uses the native and foreign languages.

It is generally accepted that the process of comprehension should begin with the search for the general idea that makes the content of an utterance. After that a transfer to the lexical and phonemic level (i.e. defining the meaning of separate words) and the syntactical level (i.e. defining the meaning of separate phrases) occurs. However, on addressing the problem of a foreign text segmentation by the listener the following questions still remain not clear enough: at which stage of auditing comprehension errors arise, what factors they depend upon, and how they are influenced by the length of a phrase fragment (segment) being audited.

There is an opinion that the process of communication, i.e. the transfer and comprehension of the sense of an utterance, is carried out through the listener's dividing the speech continuum into meaningful units – syntagms¹. Each of the segmented units can be viewed as entity in terms of meaning, phonemic and intonation constituents. Thus, the listener's activities become meaning oriented, and the act of comprehension occurs via syntagms. Meanwhile, in reality human speech is a continuum of acoustically heterogeneous sounds, which are not perceived separately, independently one from another, but converge into more complicated units, characterized by a certain degree of discretion [1;2;3;4;5].

As far as any utterance consists of various speech units, some linguists presumed that its segmentation should occur on all these levels through various means. It caused controversy about how segmentation on each level of linguistic analysis is carried out, and whether segmentation on one level should correspond to the segmentation on another, if there is such correspondence [1;6].

Our research is aimed at the definition of speech segments to be presented to listeners of different levels of the English language command to provide their adequate comprehension of a given oral text. In every case of miscomprehension the non-native listeners use syntagmatical (lexical, morphological, syntactical and phonetic) analyses of English oral texts, produced by native speakers, to eliminate the error. In many cases, they apply the grammar of immediate constituents to construe a miscomprehended utterance by separate elements, which is evidence of the integrity of speech perception and speech production. The method based on a complex psycho-linguistic approach with some elements of cognitive analysis, is devised to facilitate

non-speakers in construing phrases that should be equivalent to the original ones, which verifies the data obtained by analysis (decoding) through synthesis (speech production).

For example, when 3-rd year students at the Faculty of Intercultural Communications were asked to reproduce the following speech fragment from the movie "Pay It Forward" with Kevin Spacey (Mr. Simonet) and Helen Hunt (Mrs. McKinney), they miscomprehended the words and word combinations loudmouthed 'крикливые', loud 'громкие', little in their amount 'незначительные по количеству', little paramount 'маленькие, но значительные':

--Hey, this is my kid. You don't know him. If you tell they can do something, he's gonna believe you. And if he can't, it's gonna wipe him out. You think you can do whatever you want just because your face is messed up.

--Mrs. McKinney, || 'why don't you 'put down in , writing † your 'little and "loudmouthed , complaints † and I'll make sure they'll be put in a suggestion box.

The miscomprehension of loud and loudmouthed do not prevent the listeners from catching the right idea of the utterance, thus the errors can be classified as communicatively irrelevant. However, the wrong perception of loudmouthed and little paramount, as well as loudmouthed and little in amount, influences the meaning, so this type of comprehension errors is communicatively relevant. From a phonetic perspective the students didn't perceive the sonorant [m] in the adjective loudmouthed and replaced it by the voiced plosive [p] in paramount. The interference of Russian, their native language, prevented them from distributing the syllables within proper time intervals. To remove the errors the listeners resorted to a second listening of the wrongly perceived fragment and analyzed it from a semantic perspective.

On watching another fragment from the movie "Ten Week's Notice" the 3-d year students miscomprehended the utterance I "haven't been 'given a ,degree † in `yenta. || 'I'm , here † 'not to 'find a , wife † or 'pick out `clothes for, you. || However, the phonetic constituents of the unfamiliar word yenta were perceived properly. To remove the error the students resorted to a second listening of the miscomprehended fragment and analyzed from a semantic perspective the subsequent utterance I'm here not to find a wife, in which they found the key word combination to find a wife 'найти жену'. As a result the Russian equivalent of the noun yenta 'сводничество' was found.

Another comprehension error was registered while the students were watching a fragment from the movie "What Women Want" with Mel Gibson (Nick Marshal) and Helen Hunt (Darcy McGuire). The director of the advertising agency Nick works for says about their business:

-- The 80's were our glory days. They were all about alcohol, tobacco and cars. I felt like I was on top of my game. And then in the 90's men stopped dominating how dollars were spent † and we 'lost our `compass. || Women between 16 and 24 are the fastest growing consumer group.

Instead of the word compass 'орIENTATION' some students perceived contacts 'контакты'. From a phonetic perspective we observe errors in the perception of the voiceless plosives [p] and [t], as well as in the perception of sonorants [m] and [n] (compass and contacts). Since the error doesn't influence the meaning greatly, it can be classified as communicatively irrelevant. It is easily removed when the listeners analyze the meaning of the previous utterance They were all about alcohol, tobacco and cars, from which they realize that the advertising company previously targeted at men, but not contacted them.

Further on we determine speech segments chosen by non-native listeners to remove the committed errors in each case of miscomprehension (tab.1).

Table 1

The typical comprehension errors committed by non-native listeners

Error of comprehension	Ways to remove the error	Choice of a segment to remove the error
The wrong identification of a junction	-- a second slower auditing of the syntagm -- analysis by immediate constituents (IC) -- grammatical (morphological) analysis of the utterance -- semantic analysis -- lexical analysis -- meaning of the text	-- phonetic word -- syntagm -- phrase
The wrong identification of a preposition	-- second slower auditing of the syntagm -- second auditing of the precedent or next paragraph -- second slower auditing of the phrase -- semantic analysis of the phrase -- lexical analysis -- analysis by IC	-- syntagm -- phrase -- superphrasal unity (SU) -- text
Difficulties in the identification of a lexical unit (a word)	-- semantic analysis -- grammatical (morphological analysis) -- lexical analysis	-- syntagm -- SU -- part of a phrase that consists of several syntagms -- the key word which can be found in the next syntagm, phrase, etc.
Difficulty in the identification of a syntagm	-- slower auditing of the same syntagm -- grammatical (morphological) analysis of the phrase -- a second auditing of the SU -- meaning of the text	-- syntagm -- phrase -- SU -- text
Comprehension errors on the grammatical level	-- analysis by IC -- grammatical (morphological) analysis	-- syntagm
Comprehension errors on the syntactical level	-- a second auditing of the syntagm -- analysis by IC -- grammatical (morphological) analysis	-- syntagm

The research shows that the process of bilingual comprehension of a foreign text can be viewed as a system. Since perception is actualized via various speech units, the system should be based on the minimal segment the listener resorts to in order to remove an error in each case of inadequate comprehension. The data obtained from the research reveal that the segment a

bilingual listener resorts to in order to comprehend the misinterpreted text information is a syntagm.

To give the correct description of any system it is required that a constant, i.e. a reference point, should be chosen. We presume that this function can be performed by a syntagm. Furthermore, the functioning of a syntagm in the speech continuum not only contributes to the integration of its constituents into a coherent semantic structure, but also allows to view this segment as a constituent element of such hierarchical units as a phrase, superphrasal unity and a text. Thus, the principle of interdependence of various speech units and their feedback relations make the very fact of the actualization, perception and comprehension of an utterance come true.

The choice of a text fragment to be produced to listeners for adequate and accurate comprehension depends on the listeners' command of a foreign language, the teacher's ability to envisage possible comprehension errors, and is determined by objective and subjective factors due to the absence of a single perception unit. As there is no single strategy for a foreign text comprehension, a complex psycholinguistic and cognitive approach should be applied to the comprehension of a foreign text, as it involves all the levels of a given language system. We hope that our research facilitates a foreign language teaching, and the data obtained will contribute to the methods of correction and prevention of comprehension errors.

ЛИТЕРАТУРА

1. Касевич В. Б. Элементы общей лингвистики. – М., 1977. – С. 18 – 25, 33 – 35, 96 – 102, 165 – 170.
2. Леонтьев А. А. Современная психолингвистика за рубежом // Психолингвистика за рубежом. – М., 1972. – С. 3 – 20.
3. Леонтьев А. А. Речевая деятельность // Основы теории речевой деятельности / Отв. ред. А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1974. – С. 171 – 187.
4. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики (извлечения). Психологическая модель порождения речи Ч. Осгуда. Трансформационный метод исследования языковых структур по Н. Хомскому // Психолингвистика в очерках и извлечениях: Хрестоматия. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Авт.- сост. В. К. Радзиховская, А. П. Кирьянов и др. Под общ. ред. В. К. Радзиховской. – М.: Изд. центр «Академия», 2003. – С. 447 – 452.
5. Лурия А. Р. Язык и сознание / Под ред. Е. Д. Хомской. – Ростов н / Д.: Феникс, 1998. – 414 с.
6. Реформатский А. А. Фонологические этюды. – М., 1975. – С. 59, 62, 72.

¹ According to L.V.Shcherba the syntagm is defined as “the phonetic entity, which expresses a semantic entity in the process of speaking (and thinking) and which may consist either of one rhythmic group or of a number of such groups” (Щерба Л.В. Фонетика французского языка. – М., 1963. – С. 44)

**УНІКАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ
ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА
ТИПОЛОГІЯ**

У статті мова йде про унікальний компонент у складі фразеологічних одиниць. Унікальний компонент у різних кількостях та з різними особливостями може входити до складу фразеологічних одиниць, сполучень та виразів. Стаття пропонує кількісний та якісний аналіз архісемантизованих фразеологічних одиниць.

Ключові слова: унікальний компонент, фразеологічні одиниці, фразеологічні сполучення, фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, архаїзм, історизм, запозичення, ономастичні одиниці, евфемізм, лексема-реалія, okazіonalіzm.

The article deals with the specificity of the phraseology units with a unique component. Unique component in different amounts and with different peculiarities can be a part of phraseological unities, compounds and phrases. The article analyses it in terms of quantity and quality.

Key words: unique component, phraseology units, phraseological units, compounds and phrases, archaism, historicism, loan word, onomastic units, euphemism, realia lexeme, occasionalism.

Проаналізувавши значну кількість фразеологізмів (800 одиниць), які містять у своєму складі унікальний компонент, виражений різними його класами (архаїзмами, історизмами, запозиченнями, ономастичними одиницями, евфемізмами, лексемами-реаліями, okazіonalіzmaми тощо), можна зробити висновок, що ці фразеологічні одиниці можуть бути різноманітні за структурою і унікальний компонент може зустрічатися у структурі фразеологічних єдностей, сполучень та виразів. Поняття унікального компоненту тлумачиться нами на основі праць В. Фляйшера та Д. Добровольського [1; 2; 3], його класи виокремлюються також у цих авторів [1; 2; 3] та по-новому тлумачаться в наших попередніх дослідженнях [4]. У наших дослідженнях ми користуємося структурно-семантичною класифікацією фразеологічних одиниць І. І. Чернишової [5; 6; 7], проте у дещо іншій інтерпретації. Ми відносимо фразеологічні порівняння до класу фразеологічних сполучень на основі критерію семантичної окремішності компонентів фразеологічної одиниці та переосмислення одиничного компоненту фразеологізму. Тому ми розглядаємо такі класи фразеологічних одиниць: фразеологічні єдності, сполучення та вирази.

Велика кількість фразеологічних єдностей (33% усіх проаналізованих архісемантизованих фразеологічних одиниць) містить у своїй структурі унікальний компонент: er hat *Alraun* gegessen – він дуже сумний та понурий, мабуть, закохався; das *Hasenpanier* ergreifen – накивати п'ятами; etw. auf dem *Kerbholz* haben – мати рильце в пушку; sich

batzig machen – задаватися, кирпу гнути; *nicht alle auf dem Christbaum haben* – бути несповна розуму; *jmd hat Diebsdaumen in der Tasche* – кому-небудь щастить; *jmdm die Eselbrücke bauen* – підказувати кому-небудь; *die Eselbrücke treten* – долати свою необізнаність; *jmdm eine Extrawurst braten* – потурати кому-небудь, ставити кого-небудь в привілейоване становище тощо [8; 9; 10].

Унікальний компонент зустрічається також у структурі парних форм: *mit Kind und Kegel* – з усією сім'єю, з чадами і домочадцями; *frank und frei* – відверто, прямо, без натяків; *gang und gäbe sein* – бути загальноприйнятим, узвичаєним; *erstunken und erlogen* – зухвала брехня, вигадка, байка [8; 9; 10].

Серед групи фразеологічних сполучень виділяються власне фразеологічні сполучення та фразеологічні порівняння / компаративні фразеологізми, віднесені нами саме до фразеологічних сполучень на основі критерію переосмислення одиничного компонента фразеологічної одиниці. Тому ця група є досить чисельною. Так, зустрічаємо чимало фразеологічних сполучень, що містять у своїй структурі унікальний компонент (51,8% аналізованих одиниць): *den Drehwurm bekommen / haben* – 1) бути божевільним; 2) кого-небудь нудить; 3) у кого-небудь паморочиться голова; *in der Schwebel sein* – бути невіршеним, висіти в повітрі; *hellauf lachen* – дзвінко розсміятись; *außer acht bleiben* – залишитися поза увагою; *es wird jmdm ganz blümerant* – кому-небудь стає не по собі; *bona fide handeln* – діяти добросовісно; *jmdn en canaille beschimpfen* – брутально вилаяти кого-небудь; *etw. dient zum Deckmantel* – що-небудь є лише приводом, що-небудь є лише ширмою; *ein Donnerstagskind sein* – бути щасливчиком; *mit Engelzungen reden* – говорити солодкомовно; *Fraktur reden* – говорити відверто, щиро; *Gänsewein (Hühnerwein, Taubenwein) trinken* – пити воду [8; 9; 10].

Чимало фразеологічних порівнянь теж містять у своїй структурі унікальний компонент: *wie auf dem Präsentierteller sitzen* – бути у всіх на виду; *aufpassen wie ein Schießhund* – бути насторожі; *frech wie Oskar* – нахаба з нахаб; *falsch wie Galgenholz* – наскрізь фальшивий; *wie ein Fürst leben* – жити по-царському; *fluchen wie ein Dragoner* – лягтися як гусар; *das geht wie's Brezelbacken* – справа йде, як по маслу; *drauflosstürzen wie die Sau auf den Äppelkrotze* – пристрасно чого-небудь хотіти [8; 9; 10].

Архісемантикон зустрічається також у структурі різних підтипів фразеологічних виразів (всього вони становлять 15,2% фразеологічних одиниць з архісемантиконом, які були проаналізовані). Наприклад, в прислів'ях та приказках: *Alter ist ein schweres Malter*. – Старість – важка ноша. *Ein reines Gewissen ist ein gutes Ruhekissen*. – Спокійно спить той, в кого чисте сумління. *Jedes Tierchen hat sein Pläsierchen*. = *Jedem Tierchen sein Pläsierchen*. – Усяк по-своєму казиться. *Wer ein Geheimnis weiß, der gebe es nicht preis*. – Хто знає таємницю, нехай її не розкриває. Прислів'я та приказки, до складу яких входить архісемантикон, становлять лише 6,6% фразеологічних виразів. Унікальний компонент в їх структурі створює передусім ефект архаїчності та образності. Важливим є також фоно-стилістичний ефект асонансу та рими. Частіше зустрічається унікальний у складі вигуківих та модальних виразів (31,9% фразеологічних виразів): *O du lieber Augustin!* – Ой лишенько! (вигук при важкій матеріальній втраті, яка була неочікуваною; цей вираз має також філософський підтекст: навіщо ламати голову над тим, що завтра мине); *Das ist zum Baumöl schwitzen!* – хоч вовком вий! здуріти можна! *Mein Gott, Frau Beckmann!* – О Господи! (вираз подиву); *Er ist zum Beine-Ausreißen!* – Це неподобство!

Це чорт-зна-що! (O du) heiliger *Bimbam!* – матінко моя! ой, леле! Er ist zum *Davonlaufen!* – Хоч тікай! Це нестерпно! Heiliger *Florian!* – О Боже! Jo woll, *Flötekies!* – а дзуськи! (груба відповідь); *Das ist futsch!* – Пиши пропало! Унікальний компонент, наявний у модальному або вигуковому виразі та представлений оказанальним утворенням (часто з дитячої мови) або онімочу чи евфемізмом, надає даним експресивним фразеологічним одиницям особливого стилістичного забарвлення. Зустрічаємо також приклади наявності унікального компонента в стійких висловах з античної літератури, міфології та історії, Біблії, літератури, публіцистики: *Drachenzähne säen* – сіяти смуту, розбрат; *das Faß der Danaiden füllen wollen* – лити воду в бездонну бочку (бочку Данаїд) (виконувати марну роботу); *Was es auch sei, ich fürchte die Danaer, selbst wenn sie Geschenke bringen.* ≈ Бійтесь данайців, які приносять дари; *ein Damoklesschwert hängt (schwebt)* – над ким-небудь, чим-небудь висить дамоклів меч, хто-небудь, що-небудь відчуває постійну загрозу; *zwischen Szylla und Charybdis* – між Сциллою і Харибдою; *den Augiasstall reinigen* (ausräumen, ausfegen, ausmisten) – вичистити авгієві стайні (навести лад у занедбаних справах); *von aristophanischer Laune* – в аристофанівському стилі, саркастичний; *Argusaugen haben* – мати очі Аргуса, мати всевидючі очі; *den Ariadnefaden finden* – знайти нитку Аріадни, знайти вихід з скрутного становища; *Amors Pfeil* – стріла Амура, стріла кохання; *das ist seine Achillesferse* – це його ахілесова п'ята (це його слабке місце); *Tantalusqualen austehen* (erdulden, (er)leiden) – зазнати танталових (дуже сильних) мук; *den gordischen Knoten durchhauen* (lösen, zerhauen) – розрубати гордіїв вузол (швидко і легко вирішити складну справу). Унікальний компонент входить також до складу виразів біблійного походження: *das Kainsmal* (das *Kainszeichen*) haben (tragen) – носити на собі каїнову печать (тавро прокляття); *etw. (sich) für ein Linsengericht verkaufen* (hergeben) – продати щонебудь (або себе) за сочевичну юшку, за дрібницю; *so sicher wie im Abrahams Schoß sein* – почувати себе в цілковитій безпеці; *die Arche Noah(s)* – Ноїв ковчег; *der bethlehemitische Kindermord* – винищення немовлят; *seinen Tag von Damaskus erleben* – переродитись, стати іншою людиною; *die Fleischtöpfe des Ägyptens* – казани з м'ясом у землі єгипетській (біблійний символ ситого життя у рабстві). Цитати та заголовки, вирази, що походять з художньої літератури та публіцистики також містять у своєму складі унікальний компонент: *Anton, steck den Degen ein!* – Антоне, заховай шаблю! (назва фарсу Каліша, який був поставлений в Берліні на Свято дурнів і був натяком на войовничі настрої Наполеона III; жвивається як жартівливий натяк на завойовницькі настрої); *Die schönen in Aranjuez sind nun zu Ende.* – Золоті дні в Аранжуєці минули(про колишню благополуччя) (цитата з «Дон Карлос» Ф. Шіллера); *Auch ich war in Arkadien gebogen.* – І я на світ в Аркадії з'явився (тобто, і я колись був щасливий) (Ф. Шіллер «Зречення»); *etw. ist faul im Staate Dänemark.* – Не все гаразд у датському королівстві. (Щось тут негаразд.) (В. Шекспір «Гамлет»). Унікальним компонентам, які входять до складу стійких висловів з античної літератури, історії та міфології, Біблії, художньої літератури та публіцистики притаманне особливе значення. Вони надають виразам особливої символічності, історичної достовірності і подекуди експресивності, натякають на певні культурні ремінісценції тощо. Часто вони використовуються в публіцистиці з метою досягнення особливо влучної образності. Вони становлять 61,5% фразеологічних виразів з унікальним компонентом.

Таким чином, проаналізувавши різні групи фразеологічних одиниць, що містять у своїй структурі унікальний компонент, можна зробити такі висновки:

1. До складу фразеологічних єдностей унікальний компонент входить досить часто, але рідше, ніж до фразеологічних сполучень. Так фразеологічні єдності з архісемантиконом у своїй структурі становлять 33% від загальної кількості фразеологізмів, що містять у своїй структурі унікальний компонент. Як правило, до складу фразеологічних єдностей входить архісемантикон, представлений архаїзованими лексемами-реаліями або етимологічно-оказіональними утвореннями, які знаходять смислове вираження через семантичну трансформацію усіх компонентів ідіому.

2. За умови зарахування фразеологічних порівнянь до групи фразеологічних сполучень, дана група є найбільш чисельною (фразеологічні сполучення становлять 51,8% від фразеологічних одиниць, які містять унікальний компонент у своїй структурі). Унікальний компонент може бути представлений архаїзмом або історизмом, професіоналізмом, запозиченим словом, онімом, етимологічним okazіоналізмом, лексемою-реалією тощо. Через переосмислення даної архісемантичної одиниці фразеологічне сполучення отримує своє ідіоматичне значення.

3. Фразеологічні вирази у порівнянні з фразеологічними єдностями або фразеологічними сполученнями, які містять у своїй структурі унікальний компонент, становлять найменш чисельну групу (15,2%). Але для різних підвидів характерними є певні відмінності:

— в структурі прислів'їв та приказок унікальний компонент зустрічається дуже рідко: вони становлять лише 6,6% від фразеологічних виразів з архісемантиконом та рідко фіксуються в лексикографічних джерелах; унікальний компонент представлений архаїзмом або етимологічним okazіоналізмом і спричинює ефект образності та фоно-стилістичний ефект асонансу і рими;

— у складі вигуківих та модальних виразів унікальний компонент зустрічається досить часто (31,9%) і представлений, в основному, евфемізмами або етимологічними okazіоналізмами (дуже часто з дитячої мови) та антропонімами (як правило, імена святих) або теонімами, що зумовлює особливе стилістичне забарвлення та експресивність даних виразів;

— досить великою групою фразеологічних виразів є стійкі вирази з мови античної літератури, міфології, Біблії, художньої літератури та публіцистики (61,5%), в яких унікальний компонент, в основному, представлений різними видами онімів (антропонімами, теонімами, топонімами та етніонімами) та додає цим фразеологічним одиницям особливого звучання, символічності та образності.

Таким чином, унікальний компонент зустрічається в структурі фразеологічних єдностей, сполучень та виразів, щоправда, в нерівних кількостях та з певними особливостями, і виконує кумулятивну, референтну та експресивну функцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dobrovolskij D., Piirainen E. Phraseologisch gebundene Formative: auf dem Präsentierteller oder auf dem Abstellgleis? // Zeitschrift für Germanistik. Neue Folge., 1-94., 1994. – S. 65ff.

2. Dobrovolskij D. Zum Problem der phraseologisch gebundenen Bedeutung. – In: Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache. – 2/1982. – S. 52-67.

3. Fleischer W. Deutsche Phraseologismen mit unikaler Komponente. Struktur und Funktion. // Europhras 88 hrsg von G.Greciano, 1989. – S. 117ff.
4. Остапович О.Я., Павлишинець О.О. Архісемантикон у структурі фразеологічних одиниць з погляду когнітивної лінгвістики (в друці).
5. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. (Фразеология как система и ее связь с системой лексики.) // Автореф. дис. – М., 1964. – 27 с.
6. Černysewa, I. Feste Wortkomplexe des Deutschen in Sprache und Rede. – М.: Высш. школа, 1980. – 144 с.
7. Stepanowa M., Černysewa I. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – М., 1986. Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. – М., 1975.
8. Німецько-український фразеологічний словник. / Укл. В.І. Гаврись, О.Т. Пророченко. – К.: Рад. школа, 1981. – Т.1 – 416 с., Т.2 – 382 с.
9. Duden Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Idiomaticsches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Mannheim [u.a.]: Duden Verl., 1992. – 815 S. (Duden Band 11).
10. Röhrich L. Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – Mannheim – Wien – Zürich – New York, 1990. – 5 Bde., - 1910S.

УДК 81'443.2.25

Терещенко Т. М.
(Київ, Україна)

КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТУРЕЦЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ

Головним завданням даної статті є уточнення поняття розмовна мова, визначення основних критеріїв стильової диференціації синтаксичних структур, виділення та аналіз деяких комунікативних і стилістичних особливостей турецького розмовного мовлення.

Мова, як відомо, є поліфункціональною. Серед великої кількості її функцій особливе місце займає функція спілкування, яка певною мірою відрізняється від функції передачі і отримання інформації. Синтаксис і стилістика в їх співвідношенні і взаємозв'язку забезпечують мовну діяльність людини у всіх її функціонально-комунікативних проявах. Надзвичайно актуальним залишається завдання виділення та аналізу синтаксичних ресурсів розмовної мови. Ця актуальність обумовлена низкою причин. Розмовний синтаксис — основа розмовної мови, а сам розмовний синтаксис вивчений ще недостатньо і останнім часом перебуває під пильною увагою багатьох лінгвістів. Адже та теоретична концепція розмовної мови та її синтаксичного аспекту, яка переважає у нас сьогодні, не дає повної відповіді на нагальні питання, що постали в сучасній лінгвістиці.

У лінгвістиці останніх десятиліть дослідники при стильовій диференціації синтаксичних структур і, отже, при виділенні синтаксичних рис у розмовній мові виходять із загальноприйнятого зіставлення книжкових стилів та розмовної мови, яке проводиться

© Терещенко Т. М., 2009

за ознакою письмова \ розмовна форма реалізації мови. Окрім цього, дані функціональні стилі розрізняються за такими ознаками, як сфера спілкування і тематика мови, підготовленість / не підготовленість мови, характер відносин між комунікантами тощо.

Почнемо з поняття розмовної мови, адже, як відомо, за нею в свідомості дослідників досить міцно закріпилося уявлення, що це — усна, а, отже, не підготовлена, безпосередньо мова людей, що знаходяться в неофіційних відносинах, яка реалізовується у ході розмови на теми суспільно-побутового характеру.

Усне мовлення — найважливіша форма існування мови як засобу комунікації; воно має багатогранну структурну і комунікативну специфіку, свої особливості порівняно з писемним мовленням, функціонує в багатьох різновидах у всіх сферах нашого життя.

Усне мовлення з'являється перед нами як звучний різновид мовного матеріалу, що виникає в ході функціонування механізму мови, ця мова сприймається відразу, безпосередньо органами слуху, вона існує як «говоріння» із властивою їй мелодикою, ритмікою, інтонацією. Саме такому виду реалізації мови притаманна експресивність, що є породженням тих ситуативних моментів, які відіграють важливу роль при передачі інформативної змістовності та емоційно-оцінної значимості у відтворенні представлення, властивого предмету мовної діяльності. Наприклад:

Kaptan: *-Tövbe... tövbe...Sizin gibi efendilere... Ne mutlu bana, ne mutlu, ama...*

Doktor: *-Ne var?*

Kaptan: *-Bilmem ki? Bana hiç dokunmasanız.*

Doktor: *- Hayır, yanlış fikirlere kapılmışsın. Seni rahatsız etmek aklımızdan bile geçmez.*

Kaptan: *- Sakın hastaneye falan...*

Doktor: *- Yok canım, yok... Sen hasta falan değilsin ki!*

Kaptan: *- Yok. Hani, sözün gelişi...*

Усне мовлення — основний функціональний різновид кодифікованої літературної мови. У ній проявляється неофіційне життя людей, усі нюанси людської поведінки, відносини з іншими людьми, переживання та настрої. Миттєвий характер почуття — мови — думки ховає складність процесу мовного спілкування, його залежність від багатьох факторів: психофізіологічних, вікових, соціальних, культурних, інтелектуальних, ситуативних.

Формування цільової настанови мовця починається з загальних процесів орієнтування і закінчується виразним передбаченням того, що повідомляється (комунікативною інтенцією). У мові особа, що говорить, завжди заявляє про себе як про особистість із властивими їй індивідуальними особливостями світосприйняття мовної компетенції. Необхідною умовою мовного спілкування є комунікативна зацікавленість адресанта й адресата (адресатів), що обумовлює головний принцип спілкування — паритетність його учасників, поза залежністю від соціо - культурних характеристик і психологічних ролей.

Уміння слухача проникнути в комунікативний задум особи, що говорить (мовця), — основна умова успішного мовного спілкування. Слухач проробляє величезну роботу з інтерпретації мовного потоку, по переосмисленню раніше сказаного, по співвіднесенню своєї «моделі» зрозумілої інформації з реальними фактами та поведінкою співрозмовника. Саме в цьому різновиді літературної мови має місце найскладніша взаємодія між тим, хто говорить і тим, хто слухає, жорстка вимога обміну ситуативними репліками, найбільш активний характер інтерпретації і процесів переосмислення змісту. Наприклад:

- 1) - *Adın nedir senin, oğlum?*
- *Hasan.*
- *Hasan, dinle.*
- 2) - *Nasıl büyüttü? Bu gün, sen de kendi kardeşini, yetim bırakmayarak besleyip büyüttümelisin.*
- *Küfyle öyle mi?*
- *Hayhay! Neden bu söz lakin?...*

У розмовній мові виявляються загальні та індивідуальні особливості внутрішньої мови особи, що говорить: його пошуки потрібної синтаксичної конструкції, відповідність слова визначеній синтаксичній позиції, повтори, вибір засобів підтримки діалогу, паузи, обмірковування і т.п. Саме в невідготовленій, живій мові знаходять своє підтвердження положення теорії мовної діяльності: логічні структури і мовні конструкції не повністю співвідносні, тобто рівні одна одній; існують закони невираження структур думки; існують явні та приховані способи вираження змісту, вибіркоче відображення «положення справ» чи «картини світу».

Усне мовлення показує свідомий характер формування лінійної організації мови того, хто говорить (мовця), його орієнтацію на світ слухача, прогноз його комунікативних очікувань та реакцій.

Різноманіття форм людського життя породжує вибір тем мовного спілкування, стратегій мовної поведінки, жанру спілкування та прийомів втілення почуттів – мови — думки. В усному мовленні існують свої специфічні засоби залучення уваги співрозмовника: прийоми експресивності, переконання й особлива, у залежності від жанру мови, естетика.

Дослідження особливостей розмовної мови є перспективним напрямом у сучасній лінгвістиці. За останні три десятиліття лінгвістика «помітно розширила коло своїх досліджень, включивши до них усі аспекти мовної діяльності та мовної взаємодії. Зацікавлення мінімальними лінгвістичними одиницями змінилося увагою до «максимуму» — тексту (дискурсу), що розглядається в його взаємодії з прагматичними факторами» (Арутюнова, 1989: 3). У літературі другої половини ХХ і початку ХХІ століття існує велика кількість робіт, в яких досліджуються граматичні особливості розмовної мови. Автори вивчають різні явища на матеріалі як усної розмовної мови (в основному німецькі лінгвісти), так і художніх творів — проза, драматургія (С. С. Беркнер, И. Н. Кудрявцева, Г. А. Форманюк, Р. Р. Чайковский). Складний характер такого структурно - семантичного та комунікативного утворення, яким є діалог, акцентував увагу лінгвістів та зумовив появу значної кількості робіт у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці. Проблемам вивчення діалогу присвятили свої наукові дослідження М. М. Бахтін (Бахтин, 1996), В. Н. Волошинов (Волошинов, 1931), В. В. Виноградов (Виноградов, 1975), Г. О. Винокур (Винокур, 1983), Е. Д. Поливанов (Поливанов, 1968), В. В. Щерба (Щерба, 1957), Л. П. Якубинский (Якубинский, 1986) та ін.

Зіставлення діалогу з монологом виявило особливості діалогічного тексту, дозволило отримати його дефініцію. Діалог (від грецького «dialogos» — бесіда) — форма мови, при якій відбувається безпосередній обмін репліками між двома або декількома особами. До характерних особливостей діалогу відносять стислість вислову, широке використання немовних засобів, більш ширша, ніж в монолозі, роль інтонації, різноманітність особливих речень неповного складу, вільне від суворих норм книжкової мови

синтаксичне оформлення вислову, заздалегідь не підготовленого, перевага простих речень, які є характерними саме для розмовної мови.

Діалогічна мова характеризується певними комунікативними, психологічними і лінгвістичними особливостями. Діалогічна мова – це об'єднане ситуативно – тематичною спільністю та комунікативними мотивами поєднання усних висловів послідовно породжених двома і більше співрозмовниками у безпосередньому акті спілкування.

На зміст і характер діалогічного спілкування впливають наступні психологічні аспекти:

- 1) процеси сприйняття мови співрозмовника і орієнтування в ситуації;
- 2) процеси формування змістовної сторони вислову;
- 3) процеси мовного оформлення думки та сприйняття (+ декодування) реплік партнера по спілкуванню.

Починаючи діалог, перший його учасник (П1) оцінює комунікативні здібності партнера, орієнтується в ситуації і на цій основі складає свою комунікативну програму, аналізує свої наміри щодо тематики спілкування. Другий співрозмовник (П2), почувши сказане на свою адресу, аналізує його зміст і вимовляє у відповідь репліку, враховуючи при цьому особу (П1) та обставини, власні наміри і мотиви. Представимо це на схемі (див. схема 1). Таким чином, в діалогічній зв'язці П1 –П2 психологічна основа походження висловів у обох співрозмовників не однакова. Змістова частина вислову в діалогічному спілкуванні формується на основі життєвого досвіду як самих співрозмовників, так і цілої низки стимулів. Співрозмовник може випробовувати потребу або необхідність:

- 1) повідомити щось партнерові по спілкуванню;
- 2) запитати у партнера потрібну інформацію;
- 3) привернути увагу партнера до будь - якого об'єкту чи події;
- 4) повідомити про свої спостереження, враження, висновки;
- 5) констатувати який-небудь факт, що стосується одного із співрозмовників, їх обох або ж третіх осіб;
- 6) висловити свої + (-) емоції.

Слід зазначити, що компоненти ситуації, в рамках якої відбувається діалог, знаходяться у постійному русі, що вабить за собою зміну стимулів в процесі 1-го акту діалогічного спілкування.

Схема 1.

Оцінка особи співрозмовника			
			Сприйняття вислову
Орієнтування в ситуації	Вислів П1	П1	
Актуалізація досвіду, мовного наміру, теми	Вислів П2		Оцінка діяльності особи, що розпочинає діалог
			Оцінка ситуації
			Аналіз вислову П1

				в межах ситуації	
				Актуалізація досвіду,	
				наміру,	
				вибір варіанту реакцій	

М. Халлідей визначає діалог на рівні соціального контексту як процес обміну з двома змінними величинами: 1) природа обмінюваних благ і 2) ролі змінних сторін. До перших він відносить матеріальні блага та інформацію, до інших – те, що дає і просить (Halliday, 1984).

Й. Швіталла відзначає чотири основні умови існування діалогу: 1) як мінімум дві особи беруть участь у комунікативному спілкуванні, 2) ці особи перебувають в «центрованої взаємодії», тобто, зосереджені один на одному, 3) посередником в обміні виступає система символів, 4) ролі того, хто говорить і слухає, повинні хоча б раз перейти від одного учасника до іншого (Schwitalla, 1979).

На думку Л. В. Щерби, діалог «...складається із взаємних реакцій двох індивідів, що спілкуються між собою, реакцій, що визначаються ситуацією або висловами співрозмовників» (Щерба, 1957:115).

При всій різноманітності дефініцій діалогу головним у ньому залишається те, що діалог — це, по суті, «низка реплік» (Щерба, 1957: 115), такий спосіб мовного спілкування людей, при якому обов'язковою ознакою є зміна комунікативних ролей, тобто чергування мінімум двох мовних ходів. Відведення домінуючої ролі міні висловам комунікантів дозволяє вважати діалогом будь-який почерговий вислів із тих, що говорять. Так, Б. Ю. Городецький наводить приклад людино - машинного діалогу, у якому з огляду на його композиційно-структурні особливості жодним чином не простежуються кардинально відмінні від вищезитованих визначення діалогу. У сучасній лінгвістиці існує велика кількість робіт, що досліджують рівні, структури діалогу. (Аксенова, Жалагіна, 1991; Балаян, 1971; Баранов, Крейдлин, 1992; Бырдина, 1992; Гак, 1970; Николаев, 1987; Усачева, 1986; Чахоян, 1979; Шведова, 1958). У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці свого часу фахівцями були ретельно проаналізовані та описані композиційно-структурні особливості діалогу, виявлена формально- структурна одиниця аналізу та будови діалогічного тексту — репліка як «основна структурна одиниця діалогу» (Шведова, 1958, Чахоян, 1979), зібрана величезна кількість робіт, присвячених дослідженням властивостей реплік, описаних на матеріалі різних мов (Бобирева, 1996; Девкін, 1981; Коміна, 1984; Максимова, 2000; Миших, 1982; Миколаїв, 1987; Путрова, 1981; Усачев, 1986; Ийм, 1983).

У сучасному турецькому мовознавстві проблемі усного мовлення теж приділяється багато уваги. Як відомо, усна форма мови, обумовлена безпосередністю спілкування, і є єдиною формою існування розмовної мови. Загалом існують 2 принципово різні можливості визначення поняття розмовної мови: 1) дати визначення, орієнтоване на лінгвістичні характеристики розмовної мови; 2) дати визначення, орієнтоване на екстралінгвістичні характеристики розмовної мови. Проблемам вивчення розмовної мови та аналізу її комунікативних, синтаксичних та морфологічних особливостей присвятили свої наукові дослідження Іджляль Ергенч (İclal Ergenç), Мустафа Сариджа (Mustafa Sarıca), Бедрі Са-

риджа (Bedri Sarıca), Зейнеп Коркмаз (Zeynep Korkmaz), А.Джафероглу (A.Caferoğlu), Д.Аксан (D. Aksan), Лейла Карахан (Leyla Karahan), Т. Бангуоглу (T. Banguoğlu), М. Ергін (M.Ergin), Бюлент Дж. Танританир (Bülent C.Tanrıtanır) та ін. Дослідники турецького усного мовлення, у зв'язку з традицією вивчати розмовну мову шляхом аналізу письмових текстів, виділяють синтаксичні побудови, при цьому провівши недостатньо чітку, на нашу думку, диференціацію самих джерел з погляду того, який функціональний різновид мови ці тексти відображають. В результаті такого підходу в існуючих граматиках турецької мови представлений єдиний масив синтаксичних структур поза їх стилістичною кваліфікацією. Більш вагомим для нас є інше, а саме — ширше розуміння розмовної та усної мови, яке змінює концепцію розмовного синтаксису. Всупереч уявленню, що склалося, усна мова існує у всіх сферах спілкування. Вона може використовуватися не тільки у побутовій, але і в соціально-культурній, професійній, суспільній сферах, а, отже, в принципі не має обмежень у своїй тематиці.

Усна мова — це спілкування людей, що знаходяться не обов'язково в неофіційних, дружніх відносинах. Це може бути розмова між людьми незнайомими, такими, що недавно познайомилися, ділова розмова між колегами, між лікарем та пацієнтом і т.п.

Наведемо приклади таких взаємовідносин:

1) Savcı: - *Kurtaralım, doktorcuğum. Kurtaralım, ama nasıl? Çaresi ne bunun?*

Doktor: - *Çaresi? Onu yeniden denize çıkarmak. Onu bir gemi sahibi etmek!*

Savcı: - *Bu, güç bir iş!*

Doktor: -*Evet, oldukça! Ama olabilir! Çalışacağız... Yapacağız, öyle ummuyorum.*

Savcı: - *Yaşa, doktor! Gerçek bir insansın sen! Benden de ne istersen, ne dilersen hazırım! Şimdiden bir maaşımı bu işe kayarım.*

Doktor: - *Ben de...*

2) Seyircilerin arasında bulunan bir doktor sirk sahibine: *'Tam otuz gündür ağzına bir şey koymadığı doğru mu?'* diye sordu.

Seyirci: - *Gayet tabii.*

3) İşsiz güçsüz iki arkadaşı, bir kahvede oturmuş konuşuyorlardı.

Biri: - *Yeni bir buluşum var, dedi. Bundan sonra hiç tembel insan kalmayacak.*

Öbürü: - *Nasıl?*

Biri: - *Herkes çalışacak. Tembel bir tek kişi bile kalmayacak.*

Öbürü: - *Fakat.*

Biri: -*Fakatı filan yok.*

Öbürü: - *Peki nasıl?...*

4) Müsik öğretmeni öğrencisine:

Müsik öğretmeni: - *Olmuyor, olmuyor. Maalesef sesiniz çok kötü.*

Öğrenci: - *Üzgünüm hocam. Ama çok çaba gösterdim ben. Çok çalıştım...*

Müsik öğretmeni: - *Tekrar edin lütfen. Tekrar edin. Bakan şans işte...*

Проаналізувавши вищенаведені приклади, приходимо до висновку, що характерною ознакою турецького діалогічного мовлення є "непідготовленість, безпосередність мови", адже вона значною мірою впливає на характер синтаксичних побудов, які використовує мовець. Результатом дії цієї ознаки є існування в розмовній мові не тільки синтаксичних структур некодифікованої мови, але й інших синтаксичних особливостей,

які також обумовлені тим, що той, хто говорить, знаходиться в абсолютно інших умовах у порівнянні з тим, хто пише. Особа, що пише, будує свою мову, особливо не піклуючись про запам'ятовування початку вислову та попередніх речень. Вона завжди зможе повернутися до написаного, щось змінити, відредагувати вже складений текст, а та особа, що говорить, обдумує зміст виступу, будує його та вимовляє одночасно. Окрім цього, короткочасність пам'яті, як правило, не дозволяє будувати довгі та складні вислови, саме тому особа, що говорить, використовує інші конструкції, але теж стали, вироблені мовою для усного спілкування і закріплені в ній. Таким чином, турецьке усне мовлення – форма прояву мови як засобу спілкування, утілення комунікативної діяльності його системи в різні види мовної матерії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аксёнова И. Н., Желагина Т. А. Диалог: основные свойства и критерии членения. — Тверь, 1991.
2. Баринова И. А. Особенности цельности и связности при построении текстов в разговорной речи: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Баринова И. А.; Лен. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1988. – 15 с.
3. Борисова И. Н. Русский разговорный диалог: структура и динамика / И. Н. Борисова. — М.: URSS: КомКнига, 2005. – 318 с. – Библиогр.: с. 247-276.
4. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик. — М., 1999.
5. Голян Е. Г. Разговорный дискурс // Функционирование языковых единиц в разных формах речи: сб. науч. тр. – Саратов, 1995. – С. 78-81.
6. Демьянков В. З. Конвенции, правила и стратегии общения // Известия АН СССР. Сер. лит. и языка, т. 40. № 4. 1981.
7. Девкин В. Д. Диалог. Немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской. — М., 1981.
8. Земская Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. — М., 1979.
9. Кормилицына М. А. Еще раз о структуре разговорного текста / М. А. Кормилицына, О. Б. Сиротинина // Традиционное и новое в русской грамматике: сб. ст. памяти В. А. Белашапковой. – М., 2001. – С. 312-321.
10. Кучер А. В. О структуре диалогической речи // Вопросы романо-германского и общего языкознания. — Минск, 1973.
11. Кормилицына М. А. О структуре разговорного текста / М. А. Кормилицына, О. Б. Сиротинина // Вопр. стилистики. – Саратов, 1999. – Вып. 28. – С. 92-203. – Библиогр.: с. 102-103.
12. Клюев Е. В. Речевая коммуникация. — М.: ПРИОР, 1998.
13. Сиротинина О. Б. Тексты, текстостиды, дискурсы в зоне разговорной речи // Человек – текст – культура. – Екатеринбург, 1994. – С.105-124.
14. Скребнев Ю. М. Общелингвистические проблемы описания синтаксиса разговорной речи: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1971.

15. Хитина М. В. Особенности сегментации специфического устно-речевого дискурса // *Язык и речь: проблемы и решения: сб. науч. тр. к юбилею проф. Л. В. Златоустовой / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова.* – М., 2004. – С. 270-285. – Библиогр.: С. 284-285.
16. Чахоян Л. П. Синтаксис диалогической речи современного английского языка. — М., 1979.
17. Шведова Н. Ю. К изучению русской диалогической речи. Реплики-повторы // *ВЯ.* — 1956.—№2.
18. Щерба Л. В. Фонетика французского языка.— М., 1953.
19. Якубинский Л. П. О диалогической речи // *Русская речь.* —1923.— Вып.1.
1. Arsu-Koç, A., The Acquisition of aspect and Modality, (The case of past reference in Turkish). Cambridge University Pres, s.45-61.
2. Bally C. *Linguistique Generale et Linguistique Francaise.* Edition Francke Bern, 1965. – s. 18- 34.
3. Gökmen S. ‘Görünüş Kuramı Çerçevesinde Zaman Belirteci-Hal Türü Etkileşimi’, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları, Multilingual, İstanbul, 2003.* – s. 4-39.
4. Dilçin Cem, *Türkiye Türkçesi’nin Sözcükçülüğü ve Tarihsel Sözcükçülüğü, TDAY-Belleten 1980-81,* s. 26-27.
5. İnan Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler,* s. 347., s. 335-340.
6. Ergin Muharrem, *Türk Dilbilgisi,* s. 52, 53.
7. Ergenç İclal, *Konuşma dili ve Türkçe’nin söyleyiş Sözcükçülüğü.* –Multilingual Yayınları, Birinci Basım; Ankara, 1995. – s. 16- 32.
8. Korkmaz Zeynep, *Gramer Terimleri Sözcükçülüğü,*s. 103, 172.
9. Sarıca Bedri, ‘Olga-Bolga Sorunu ve Yeni Bir Kitap-ı Güzide Nüshası Üzerine’, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1,* - s. 131 –147.

УДК 811.161.2’38

*Тихоненко О. В.
(Харків, Україна)*

ДИАХРОННИЙ АСПЕКТ У ДОСЛІДЖЕННІ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ

Подчеркивается важность диахронического аспекта в изучении динамики языковых норм функционального стиля. Анализируются существующие периодизации, на которых можно основываться при изучении стиля речи. Представлена периодизация нормообразовательных процессов исследуемого официально-делового стиля 20-30-х гг. XX в.

Ключевые слова: *историческая стилистика, официально-деловой стиль, периодизация стиля.*

© Тихоненко О. В., 2009

The importance of studying of the historical aspect of the linguistic norms of the functional style is underlined. Currently existent divisions into the periods, which are the base of the language styles study are analyzed. A periodical division of the processes of the norms formation of the official business style in the 20th -30th years of the 20th century is established.

Key words: *historical stylistics, official business style, divisions into the periods of the style.*

На початку XXI ст. офіційно-діловий стиль перебуває в центрі уваги сучасної української лінгвістичної науки, про що свідчить ряд опублікованих наукових праць, які мають насамперед теоретичну значущість (Л. Масенко, І. Фаріон, Н. Дзюбишина-Мельник, О. Сушко, Л. Тименко та ін.). Тож огляд стану вивчення питання становлення офіційно-ділового стилю української мови є безсумнівно актуальним.

Потрачтування важливості діахронного аспекту для досконалого вивчення динаміки мовних норм функціонального стилю є метою нашого дослідження. Тому на основі вже існуючих періодизацій, а саме: періодизації розвитку нової української мови (прийнятої Інститутом мовознавства АН України), періодизації розвитку „української мови під советами” (за І. Огієнком), періодизації історії української мови визвольних змагань (за Ю. Шевельовим), періодизації розвитку нової української літературної мови на базі південно-східних діалектів (за П. П. Плющем), науковців часопису „Мова і час”, періодизації молодого науковця О. Сушко подамо власну періодизацію досліджуваного нами періоду 20-30-х рр. XX ст. У зв’язку з цим завдання нашого дослідження полягає у встановленні хронологічних меж й відповідно періодизації саме нормотворчих, кодифікаційних процесів офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови, вбачаючи в цьому цілісну мовну картину світу на основі аналізу значного фактичного матеріалу.

Зазначимо, що предметом вивчення історичної стилістики є “змінюваність стилів як суспільно усвідомлених типів мовного спілкування, динаміка емоційно-експресивного змісту виразових засобів мови” [6: 262]. Іншими словами, історична стилістика займається дослідженням стилістичної системи в діахронному аспекті, тобто в її історичному розвитку. Як обґрунтовує С. Я. Єрмоленко, історична стилістика “вивчає формування і розвиток стилів упродовж усіх етапів розвитку національної мови, динаміку розвитку виражальних одиниць, часову і якісну зміну конотації, хронологічно марковані стилістичні засоби. Історична стилістика досліджує як історію сучасних стилістичних засобів національної мови, причини їх появи, основні етапи розвитку, так і стилістичні засоби минулих епох у розвитку конкретної мови або споріднених мов” [6: 262]. Також наголошується на зв’язку стилістичних засобів, вживаних у різні епохи, із загальними процесами у літературній і народній мові: “Стилістичні засоби в певні історичні періоди її (мови) розвитку мали свої норми вживання, основою яких були норми літературної і загальнонародної мови того періоду” [8: 27]. Про подальшу долю специфічних стилістичних засобів певної епохи сказано так: “Частина стилістичних елементів залишається стилістично виразною тільки у своїй епосі. Інша частина стилістичних засобів переходить у пасивний запас мови і лише принагідно використовується із певною стилістичною настановою. Проте й ці стилістичні засоби переходять у наступну епоху розвитку мови та можуть успішно в ній виконувати свої стилістичні функції. В. В. Виноградов справедливо зазначав, що “історизм

– основа правильного розуміння явищ” [5: 5]. А. Ф. Марахова підкреслює, що історичний підхід до вивчення мовних явищ характеризує всю історію вітчизняного мовознавства. Тому досконале вивчення ділового стилю, як і будь-якого іншого функціонального стилю мови, вимагає історичного підходу. Власне з історичної стилістики української мови як частини загальної, або теоретичної стилістики, ґрунтовних праць зовсім небагато. Серед таких слід, наприклад, відзначити часопис “Мова і час”. Неможливо розглядати розвиток офіційно-ділового стилю у 20-30-ті рр. ХХ ст. виокремлено, не згадавши попередніх етапів в історії його розвитку. Адже “в кожному історичному добу мовні норми становлять складну систему, в якій поєднуються нове й старе, те, що народжується, і те, що зникає” [9: 3]. Загальновідомо, що офіційно-діловий стиль української мови є одним із найдавніших стилів. Так і має бути, оскільки “державна влада і літературна мова за нормального перебігу історії постають одночасно. І перша “заявка” літературної мови – це насамперед поява її офіційно-ділового стилю, щоправда, не в тому відшліфовано-документальному вигляді, який маємо нині” [8: 242]. Відзначимо, що йдеться не про офіційно-діловий стиль у сучасному розумінні, а скоріше про офіційно-діловий прастиль, паростки офіційно-ділового мовлення, що закладалися в той далекий період життя літературної мови, за часів написання „Повісті минулих літ”, „Руської правди”. Уже “в донациональний період укладалися ті мовні кліше, синтаксичні структури, а також специфічна термінологія, які дійшли до нас і які успадкувала сучасна українська офіційно-ділова мова, – здобутки давньої української мови не були повністю втрачені” [3: 26].

Чимало монографій в українському мовознавстві присвячено вивченню давньої української мови, мови грамот, де закладалися паростки офіційно-ділового мовлення. Адже “такі документи в Україні відомі з часів формування державності (Київської Русі). Вони є у нас у вигляді різноманітних літописів, актових книг, які свідчать, що українська ділова мова активно розвивалася у XIV — XVI століттях” [3: 14]. Серед таких праць, що підтверджують народну основу тогочасного ділового мовлення – “Исследование языка южнорусских грамот XIV и первой половины XV века” (К., 1913), В. Розова “Українські грамоти XIV і першої половини XV ст.” (К., 1918), В. Дем’янчука “Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV ст.” (К., 1928), Л. Л. Гуменецької “Нариси словотвірної системи української актової мови XIV-XV ст.” (К., 1958), М. М. Пешака “Стиль ділових документів XIV ст.” (К., 1979) тощо. Сильний вплив розмовної мови був помітний вже на початковому етапі формування ділового стилю, оскільки влада прагнула донести свої розпорядження до багатьох верств населення й широко використовувала елементи живого мовлення, чого не спостерігалося у конфесійному стилі [8: 260]. Помічено, що хоч офіційно-діловий прастиль у донациональний період характеризувався певною мовною однорідністю, “грамоти про купівлю–продаж мали відмінності в лексиці й мовних кліше від заповітів, а останні, звичайно, різнилися мовою від прохань на ім’я високих осіб і від гетьманських універсалів” [13: 168]. Це спостереження є надзвичайно цінним для розуміння подальшого жанрового розшарування офіційно-ділового стилю, яке відбувалося через століття. Наступним добре вивченим періодом щодо формування офіційно-ділового стилю стала доба Богдана Хмельницького. А. Ф. Марахова стверджує, що обстеження ділової мови і зокрема канцелярії Богдана Хмельницького, свідчить про вироблення певних графаретів-зачинів і завершень, а також про комбінацію готових формул у викладі [7]. На жаль, невдовзі після приєднання України до Росії в

1654 р. розвиток діловодства українською мовою дещо гальмується, а пізніше, у зв'язку із забороною української мови царським урядом, і зовсім припиняється [16: 24]. “Недопущення української мови до судів та адміністративних установ не потребувало окремої згадки, бо так було заведено ще з кінця XVIII ст.” [17: 57]. Ще один період у формуванні ділового українського мовлення, якому приділили увагу науковці і який є найбільш наближеним до досліджуваного відрізка часу – XIX—поч. XX ст. Вивченню цього періоду у формуванні культури ділового мовлення присвячено наукову статтю Н. Бабич “Культура ділового мовлення початку XX ст.:(за “Підручником у справах шкільних “ Івана Герасимовича”[2].

Ділова мова, що сформувалася у 20-30-ті роки XX ст., орієнтувалася, крім іншого, і на кращі зразки художньої літератури, яка виробляла свої норми й стилістичні різновиди. Так, у листах, близьких за змістом до ділового листування, український письменник М. М. Коцюбинський досягає вершин мовної стилізації, що відповідає певною мірою й сучасності. “В надрах інших стилів і жанрових різновидів тодішньої української літературної мови були досягнуті певні успіхи в галузі вироблення норм і цього функціонального стилю”, – зазначає видатний науковець М. М. Пилинський [11: 196]. Такої думки дотримуються й інші сучасні мовознавці Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко і О. М. Мацько, що зробили значний внесок у теорію і практику стилістики “...ділове письменство... продовжувало виробляти свої засоби в надрах інших стилів, зокрема в художньому стилі, публіцистиці, епістоляріях української еліти” [8: 260]; “Інтенсивний розвиток художнього стилю, кодифікація норм літературної мови заклали добре підґрунтя для розвитку офіційно-ділового стилю, як тільки з'явилися для цього належні умови – утворення Української Народної Республіки (1918-1920)” [8: 257]. Зокрема, відзначається, що статус української мови після революції 1917-1921 рр. змінився разуче, а багато в чому й вирішально, порівняно з попередніми десятиріччями. Після формування українського уряду, активізації національного політичного життя, “дуже швидко українська мова шириться на такі ділянки життя, які досі були більше чи менше, а не раз і цілковито поза її засягом: військо, фінанси, судівництво, освіта, наука” [17: 57]. “Ті ж моделі документів, що є сьогодні, почали з'являтися століття тому, а з 20-х років XX століття стали невід'ємним атрибутом державного життя” [4: 14].

Особливе місце в розвитку українського офіційно-ділового стилю займають 20-30-ті рр. XX ст. У цей період офіційно-діловий стиль мав реальні можливості для повноцінного функціонування і розвитку, які базувалися на державно-правовій основі, були тісно пов'язані з національно-патріотичним піднесенням народу, намаганням розвинути автентичну термінологію.

Значний розділ опису становлення і стабілізації офіційно-ділового стилю української мови у 20-30-ті рр. XX ст. присвячено в згадуваній праці Марахової, де помічено “прагнення творити “свою”, українізовану термінологію у 20-ті роки XX ст.”; “Чинилися перешкоди проникненню в українську термінологію російської лексики, уже узвичаєної в практиці українського мовлення”; “Застарілі, вузькодialeктні слова, західноєвропейська термінологія та ін. – такі різні одиниці термінологічної лексики ділової (та й наукової) мови 20–початку 30-х років відтворювали складну ідейно-теоретичну боротьбу навколо мовних проблем у галузі лексики і запозичень” [7: 73-74]. Також автор помічає, що “для кінця 30-х років характерне закріплення суворо регламентованих мовних

стандартів українського офіційно-ділового стилю” [7: 75]. Наприкінці 30-х років було усунуто розмовну лексику “навіть з “низової”, канцелярської документації” [7: 78].

Нині помітно посилення пильної уваги мовознавців та літературознавців до періоду 20-30-х років ХХ ст. як окремого періоду в історії української культури взагалі. Існує чимало ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню художнього, наукового, публіцистичного стилів цього періоду. Серед них – праці Л. О. Ставицької “Естетика слова у художній літературі 20-30 років ХХ ст.: Системно-функціональний аспект” (К., 1996), І. В. Гавриш “Розвиток українського наукового стилю 20-30 років ХХ ст. (на матеріалі науково-технічних текстів)” (Х., 2000); Р. В. Бродської „Становлення публіцистичного стилю української мови на Буковині в кінці ХІХ-на початку ХХ століття” (Івано-Франківськ, 2002); О. І. Денки “Українська еміграційна преса у Франції 20-30-х рр. ХХ ст.: становлення, розвиток, проблематика” (Л., 2006) тощо.

А саме актуальність вивчення офіційно-ділового стилю є невичерпною, оскільки донині студіюються розвідки з питань розвитку окремих аспектів цього стилю. Дисертаційна робота Л. О. Тименко „Розвиток лексики офіційно-ділового стилю української мови на початку ХХ ст. (1917-1933 рр.)” (К., 2007) є на сьогодні цілісним дослідженням розвитку лексики офіційно-ділового стилю української мови означеного періоду. Дисертаційна робота О. І. Сушко „Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів першої половини ХХ століття)” (К., 2007) становить комплексне дослідження щодо функціонування фразеологічних одиниць у текстах документів 1900-1945 рр.

Досліджуваний нами період розвитку офіційно-ділового мовлення – 20-30-ті роки ХХ ст., який історики називають міжвоєнною добою [14]– виокремлений досить умовно, хоча більшість мовознавців схильна виділяти його серед інших саме у таких хронологічних межах. Так, періодизація, прийнята Інститутом мовознавства АН України, окреслює такі хронологічні межі етапів розвитку нової української літературної мови: формування нової української літературної мови – початковий період її розвитку (кін. ХVІІ-40-і рр. ХІХ ст.); розвиток української літературної мови від 40-х рр. ХІХ до початку ХХ ст.; розвиток української літературної мови у 20-30-ті рр. ХХ ст. (довоєнний період); літературна мова 40-50-х рр.; нові тенденції розвитку сучасної української літературної мови (60-90-ті рр.) [1: 8]. І. Огієнко аналізує цей період з погляду на „правдивий стан української культури й мови під советами”, у свою чергу поділяючи його на три, а саме: добу русифікації (1917-1923 рр.); добу українізації (1923-1933 рр.) й добу комунікації, яка починається 1933 р. до років життя автора [10]. Періодизація розвитку нової української літературної мови на базі південно-східних діалектів (за П. П. Плющом) виглядає дещо по-іншому – разом із періодом 20-30 рр. ХХ ст. розглядається й унікальний, окремий, на наш погляд, період 1917-1919 рр.: 1) кінець ХVІІІ ст.-1840 р.; 2) 1840-1917 рр.; 3) 1917-1930 рр.; 4) 1939 – до сьогодні [12: 31]. Ю. Шевельов пропонує більш детальну періодизацію історії української мови досліджуваного нами періоду: Радянська Україна до українізації (1918-1924); доба українізації; між роками 1933 і 1941: Україна за Постишева і Хрущова. Але, за Ю. Шевельовим, можемо вважати також, що доба українізації розпочалася вже 1920 р., тому обрану нами періодизацію (20-30 рр. ХХ ст.) можемо вважати науково й історично обґрунтованою: “Якщо брати за основу офіційні документи, декрети й резолюції, то зародки українізації можна простежити від 1923 р., як дехто й робить, чи навіть від 1920” [17: 89]. О. І. Сушко, досліджуючи функціонування фразеології

офіційно-ділового стилю першої пол. XX ст., подає детальнішу періодизацію, при цьому диференціюючи її за хронологією й регіональним поширенням: у період визвольних змагань 1917-1920 рр. – три етапи (часи Центральної Ради, Гетьманату, Директорії); період українізації 1920-1932 рр.; період 1933-1941 рр., відокремлюючи в останньому період голодомору 1932-1933 рр.; період перебування Західної України у складі інших держав (1918-1945 рр.) [15]. Існує й інший – історично більш обґрунтований поділ міжвоєнної доби на три синхронні зрізи: 20-ті роки; перша половина 30-х; друга половина 30-х [9: 209]. Така внутрішня періодизація в межах періоду 20-30-х рр. XX ст. цілком відповідає е розвиткові офіційно-ділового стилю в ці роки.

Відповідно, можна самостійно виділити три періоди розвитку досліджуваного стилю у 20-30 рр. XX ст.: 20-ті рр. XX ст. – достабілізаційний період у нормотворенні офіційно-ділового стилю; перша половина 30-х років – початок стабілізації у нормотворенні офіційно-ділового стилю; друга половина 30-х – період стабілізації в нормотворенні офіційно-ділового стилю.

Таким чином, надалі таку періодизацію можна використати з метою більш точного вивчення кодифікації правописних норм, лексико-фразеологічного складу офіційно-ділового стилю 20-30-х рр. XX ст. Оскільки сталість згаданих норм у певні періоди розвитку мови – то найважливіший критерій унормування літературної мови на сучасному етапі та її ідентичності у сфері ділових стосунків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Історія української літературної мови. – Л.: Світ, 1993. – С. 8.
2. Бабич Н. Д. Культура ділового мовлення початку XX ст.: (за “Підручником у справах шкільних “Івана Герасимовича”//Наук. вісник Чернів. ун-ту.– Чернівці, 2000. – Вип. 93. – С.163–171.
3. Білодід І. К. Києво-Могилянська академія у мовній ситуації на Україні XVI-XVII ст.// Мовознавство. – 1969.– № 6.– С.26.
4. Ботвина Н. В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови.– К.: АртЕк, 1999. – 264 с.
5. Виноградов В. В. Язык художественного произведения//Вопр.языкознания. –1954. – №5.–С.5.
6. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови).– К.: Довіра, 1999. – С.262.
7. Марахова А.Ф. Мова сучасних ділових документів.– К.: Наук. думка, 1981. – С.73-78.
8. Мацько Л. І., Сидоренко О. М. Мацько О. М. Стилістика української мови. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
9. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 209.
10. Огієнко І. Історія української літературної мови: Українська літературна мова під советами. – Ел. ресурс: <<http://litopys.narod.ru/ohukr/ohu18.htm>>.
11. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. думка, 1976. – С.196.

12. Плющ П. П. Історія української літературної мови. – К.: Вища шк., 1971. – С.31.
13. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики/АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні.– К.: Наук.думка, 1988. – С.168.
14. Семененко В. І., Радченко Л. О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення.– Х.: Торсінг, 2000. – 496 с.
15. Сушко О.І. Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів першої половини ХХ століття): Автореф. дис... канд. філол. наук (10.02.01)/ КНУ ім. Т. Шевченка.– К., 2007. – 19 с.
16. Тименко Л. Умови розвитку офіційно-ділового стилю української мови у 20-х роках ХХ століття// Слово. Стыль. Норма: Зб. наук. пр. – К., 2002. – С. 24-29.
17. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус.– Чернівці: Рута, 1998.– 295 с.

УДК 81:367.7

Петрова Л. Г.
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕКОЗНАВЧОЇ НАУКИ

Важливим чинником створення концептуальних передумов для дослідження бібліотеки в сучасних умовах є забезпечення категорійно-понятійного апарату, який набуває особливого значення як інструмент пізнання та виступає в якості прикладної логіки. Термінологічний апарат дає змогу сприймати, аналізувати та оцінювати явище, що вивчається, забезпечує єдність розуміння термінів, які використовуються в бібліотечно-наукових дослідженнях і в практиці бібліотек. На основі інтерпретації понять підтримується науковий рівень дослідження, забезпечується єдність смислового змісту, його елементів і процедур, досягається більш повне інструментальне використання понять як теоретичних норм для аналізу досліджуваних процесів та явищ.

Відомо, що термінологія – категорія змінна, генетично залежна від відповідної науки та її розвитку. Тому вона має постійно переглядатися для того, щоб термін найточніше передавав суть понять, його місце в певній термінологічній системі, а новостворені чи запозичені терміни - органічно пов'язувалися з уже існуючими, не порушуючи оригінальності та структурності конкретної термінології.

Аналіз процесу формування бібліотечної термінології свідчить, що її витoki пов'язані з діяльністю Наукового товариства імені Шевченка і Київської «Просвіти» (1906-1910) та заснованого в березні 1911 року Одеського бібліографічного товариства [1]. Протягом 20-30 років ХХ ст. розвитку бібліотечної лексики і термінології приділяли увагу такі відомі бібліотекознавці і бібліографи як Х. Алчевська, Д. Балака, К. Рубинський, С. Сірополко, Н. Фрідьева, Л. Хавкіна та ін. Проте, підхід до бібліотечнознавства

© Петрова Л. Г., 2009

як до педагогічної науки, обумовив основні напрями термінологічних досліджень та обґрунтування термінів, пов'язаних із соціально-педагогічною роботою бібліотеки [2].

Підсумком значної роботи з формування бібліотечної термінології як мови бібліотекознавства стали окремі довідкові видання, в першу чергу, російськомовні словники з книгознавства, архівознавства, інформатики, в яких були вміщені також і бібліотечні терміни. У 1969 році був виданий перший в Україні професійний термінологічний «Довідник з бібліотекознавства і бібліографії».

Становлення суверенітету української держави зумовило нагальну потребу формування національної термінології, що значно активізувало діяльність з відновлення національної ідентичності на всіх мовних рівнях: лексичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному. Почався процес унормування професійної бібліотекознавчої термінології, позначений відродженням джерел її виникнення, впровадженням українською мовою та застосуванням наукових підходів до проблем розвитку термінології.

На формування бібліотекознавчої термінології почали здійснювати вплив нові реалії сьогодення: прийняття нового законодавства, процеси інформатизації, розширення можливостей господарської діяльності, впровадження фінансово-економічних відносин, співробітництво з міжнародною бібліотечною спільнотою, інтеграція з суміжними науками і галузями знань тощо. В результаті цього бібліотекознавча термінологія зазнала значних змін, втратила традиційно-фахову понятійну сталість і цілісність. В активний термінологічний словник сучасних видань органічно ввійшли такі нові для бібліотечної сфери поняття як «трансформація», «риннок», «конкуренція», «стратегія», «попит і пропозиція», «кон'юнктура», «підприємництво», «платні інформаційні продукти і послуги», «менеджмент», «маркетинг» та інші. Стан, що склався, визначив новий етап розвитку української бібліотеки, характерний для функціонування в умовах ринкової економіки. Разом із тим, він зумовив нагальну потребу упорядкування термінів, які отримали загальне визнання і ввійшли в науковий обіг, зокрема, уточнення, визначення та органічного доповнення сучасної бібліотечної терміносистеми економічними поняттями. Вирішення зазначеної проблеми має методологічне значення для дослідження розвитку бібліотеки в нових умовах та сприятиме утвердженню цілісної системи поглядів на економічні аспекти діяльності бібліотеки.

Аналіз термінології, яка безпосередньо пов'язана з процесом економічного перетворення бібліотеки, свідчить про значне відставання від сучасних потреб бібліотекознавства. Окремі термінологічні дослідження у царині документознавства і книгознавства здійснили відомі українські бібліотекознавці і документознавці В. Буран, В. Ільганаєва, Г. Ковальчук, М. Комова, С. Кулешов, Н. Кушнаренко, В. Медведєва, Л. Філіпова, М. Сенченко Г. Солоїденко, А. Чачко, Г. Швецова-Водка та ін. [1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9].

Варто зауважити, що поява нових термінів несе зміну семантики традиційних понять бібліотечної діяльності, поглиблює розуміння сутності бібліотеки в контексті соціально-економічних перетворень в Україні. Відомо, що в процесі функціонування і розвитку будь-якої системи здійснюється перехід до нового стану, стабільність порушується і розпочинаються трансформаційні процеси, пов'язані зі змінами суспільного устрою. Бібліотека як складна відкрита система зазнає активного впливу суспільних трансформаційних процесів, які здійснюються в державі. Загальнонауковий зміст, репрезентований поняттям трансформації, вже не викликає сумніву щодо його трактовки у різних галузях знань.

Це пояснюється тим, що трансформація відображає дійсність, відповідає сучасному стану докорінних змін у науці, техніці, суспільно-виробничій діяльності і, таким чином, підтверджує свою реальність, істинність та продуктивність щодо подальших перетворень суспільства чи держави, певних явищ чи об'єктів. Широке проникнення поняття трансформації в усі сфери життєдіяльності суспільства викликало потребу його осмислення і, відповідно, появу різних суджень, які концентрують у собі специфіку окремих наукових понять, характерних для певної галузі.

Трансформація – від пізньолатинського *transformatio* – перетворення, змінення, сценічний прийом. Теоретико-методологічні і термінологічні здобутки трансформаційних процесів в сучасній бібліотеці поповнилися новими дослідженнями педагогічних, соціальних, історичних, психологічних, економічних основ організації різних напрямів бібліотечної діяльності. Серед багатьох вивчень заслуговують на увагу дослідження базових змін бібліотеки в перехідний до ринкової економіки період та розробку поняття «трансформація» стосовно культури і бібліотечної сфери, започатковані професором А. Чачко [3]. На основі аналізу теоретичних засад трансформації сучасної бібліотеки як базової структури суспільства і наявного широкого діапазону якісних, глибинних змін різних аспектів бібліотечної діяльності, вона розглядає трансформацію в культурі як найбільш безпечну систему змін, що передбачає співіснування і взаємодію попередніх і нових елементів, зберігає цілісність бібліотеки, її базові цінності і призначення в суспільстві.

Аналіз дослідження автором феномену трансформації бібліотеки в сучасних умовах свідчать про те, що це явище має багатоваріантність у підходах до його вивчення та включає досить широкий спектр трактувань. Спільними в них є деякі риси, які мають однаковий прояв щодо розуміння трансформації. Це – процес зміни бібліотеки або бібліотечного явища; якісного перетворення бібліотеки; отримання бібліотекою та її складовими нових властивостей; налагодження взаємодії з макросередовищем; оптимізація зв'язків в мікросередовищі; формування адаптивного трансформаційного потенціалу; вибір моделі функціонування; стабілізація життєдіяльності.

Отже, трансформація бібліотеки – це окремий етап розвитку, процес перетворення і переходу до нового циклу розвитку, який здійснюється в межах певного історичного періоду та характеризується прийняттям нових пріоритетів, структурно-функціональними змінами, якісним оновленням діяльності [4].

На сучасному етапі здійснюється соціально-економічна трансформація бібліотеки – складний процес її перетворення з набуттям нових економічних властивостей, поряд із збереженням найбільш вагомих і традиційно соціальних та переходом до нової якості функціонування в умовах ринкової економіки як суб'єкта господарювання. Успіх соціально-економічної трансформації сучасної бібліотеки визначається її управлінською системою та рівнем організації управління змінами (самотрансформацією). Такий підхід до поняття трансформації бібліотеки відповідає загальноприйнятному розумінню її перетворення як поетапного переходу від однієї моделі функціонування до наступної, що обумовлено глобальними демократичними, соціально-економічними змінами, та визначається необхідністю пристосування до умов ринкової економіки [4].

Ринкові процеси, які розвиваються за своїми законами і своєю логікою, орієнтують бібліотеку на гнучкість і динамічність при обов'язковому зростанні ефективності функціонування. Бібліотека повинна сама організовуватися та здійснювати постійне

коригування основних параметрів своєї діяльності. Необхідність відслідковувати та аналізувати діяльність, ясно уявляти наслідки можливих дій, передбачати розвиток тієї чи іншої ситуації в процесі функціонування, примушує звернутися до такого важливого поняття як трансформаційний потенціал.

Отже, трансформаційний потенціал бібліотеки – це особливо значима в період змін її системна якість – здатність і готовність до саморозвитку, спрямовання на радикальне оновлення основних напрямів діяльності. Практика свідчить, що саме рівень накопиченого трансформаційного потенціалу конкретної бібліотеки та раціональне його використання визначає успіх її соціально-економічних перетворень. Трансформаційний потенціал бібліотеки розглядається як комплексне поняття, що включає в себе такі важливі компоненти: соціальний потенціал (забезпечення потреб сучасних користувачів в бібліотечно-інформаційних продуктах і послугах); інноваційний потенціал (спрямування діяльності на нововведення); адаптаційний потенціал (приспособування до нових соціально-економічних умов життєдіяльності); фінансово-економічний потенціал (створення системи поза бюджетного фінансування, пошук партнерів для співпраці, спонсорів і меценатів, надання платних послуг, підприємницька діяльність); техніко-технологічний потенціал (впровадження нової техніки і технологій); кадровий потенціал (забезпечення висококваліфікованими фахівцями, підвищення освітньо-професійного рівня працівників); організаційно-управлінський потенціал (застосування переваг менеджменту і маркетингового підходу, організація управління персоналом, забезпечення його позитивної мотивації на зміни) [4].

Недосконалість інституційних реформ при переході України до ринкової економіки зумовила значну кількість невизначеностей у взаємовідносинах бібліотеки із макросередовищем та визначила проблему адаптації бібліотеки як суб'єкту господарювання в нових соціально-економічних умовах.

Адаптація сучасної бібліотеки до ринкових умов функціонування, як засвідчує практика, має два основні прояви: активний і пасивний. Активна адаптація бібліотеки – це здійснення цілеспрямованого дієвого впливу на умови макросередовища з метою забезпечення нормативно-законодавчого урегулювання змін та лібералізації державної підтримки, активне входження в ринкові взаємодії, пошук додаткових каналів позабюджетного фінансування та взаємовигідних партнерів для співпраці, переорієнтація діяльності на задоволення сучасних інформаційних потреб користувачів шляхом розширення спектру бібліотечно-інформаційних продуктів і послуг.

Пасивна адаптація бібліотеки – це поступове внесення змін в мікросередовище бібліотеки шляхом використання наявних механізмів управління для збереження і накопичення бібліотечно-інформаційних ресурсів, забезпечення внутрішніх структурно-функціональних, техніко-технологічних удосконалень як необхідність реагування на події, що вже здійснилися, мають нормативно-правову базу та практичний досвід. Як активна, так і пасивна адаптація вимагає здійснення певних організаційних заходів, спрямованих на ефективне управління бібліотекою.

Сучасна бібліотека створює і розповсюджує культурні цінності, блага, створює інформаційні продукти та надає послуги, які потребують трудових, матеріальних, фінансових та інших затрат. Щоб здійснювати складне культурне «виробництво» продуктів і послуг необхідно створити економічний механізм для раціонального використання

фінансів, основних фондів, матеріальних і трудових ресурсів для забезпечення виконання завдань, покладених суспільством. Із вказаних елементів і складається економічний зміст процесу створення бібліотекою продукту чи послуги. Отже, економічна модель бібліотечного процесу реалізує модель, подібну виробничому процесу матеріальної сфери, де беруть участь два суб'єкти: виробник і користувач, а продуктом праці є особливий вид творчої продукції – послуга. Специфікою культурної послуги вважається її безпосередній зв'язок з просторово-часовим фактором, тобто коли вона виробляється і споживається одночасно. Наведені дефініції свідчать про наявність досить загального підходу до визначення культурної послуги як безперервного творчо-виробничого процесу виготовлення культурних цінностей, благ і послуг з їх розповсюдженням і засвоєнням. Хибність застосування зазначеного підходу до сучасного розуміння бібліотечно-інформаційної послуги очевидна, адже деформується сама сутність поняття шляхом зміщення акценту з конкретного матеріального продукту на процес його надання, а також продовження цього процесу – споживання послуги безпосередньо користувачем і одержання ефекту від її використання.

Розглянемо різні підходи до визначення понять продукту і послуги в бібліотечних довідкових виданнях. Термінологічний словник з бібліотечної справи та суміжних галузей знань, виданий в 1995 році подає бібліотечну послугу як видачу читачам в тимчасове користування книг або інших документів із бібліотечного фонду, здійснення бібліотекою бібліографічного і довідково-інформаційного обслуговування, зазначаючи, що в зв'язку з переходом на ринкові відносини все більше бібліотечних послуг стає платними [5: 32]. Зауважимо, що трактовка поняття бібліотечного продукту в ньому ще відсутня.

В Термінологічному словнику, підготовленому Російською державною бібліотекою в 1997 році бібліотечна послуга визначається як результат бібліотечної діяльності (корисний ефект бібліотечної праці) по задоволенню потреб і запитів користувачів бібліотеки. Далі подається поняття бібліотечної продукції теж як результату бібліотечної діяльності але з виробництва специфічних предметів бібліотечної праці (бібліотечний фонд, бібліографічні посібники, бази даних і т.і.).

Наведені термінологічні розбіжності й невизначеність мають об'єктивне підґрунтя, пов'язане з тим, що в суспільній свідомості склався певний стереотип відношення до бібліотечної послуги як специфічного нематеріального явища, результат якого проявляється у вигляді корисного ефекту як підвищення рівня духовного розвитку від впливу на особистість користувача. Тому доволі поширеною є думка про те, що культурний «продукт» у сучасних умовах примусово приймає товарну форму з її невід'ємними атрибутами: споживчою вартістю і вартістю. Однак це не означає, що відсутність чітких і однозначних понять бібліотечної діяльності звільняє бібліотеку від участі в економічних процесах, а навіть навпаки: створюється більший потенціал упорядкування для визначення її нової сутності в сучасному соціально-економічному вимірі, і, відповідно, нових підходів до трактування конкретних результатів її діяльності.

Поглиблене розуміння об'єктивної єдності цього явища, запропонували автори Короткого термінологічного словника із бібліографознавства та соціальної інформатики. Інформаційна продукція трактується ними як «матеріалізований результат інформаційної діяльності, комунікації посередників, призначений для задоволення інформаційних

потреб споживачів», а інформаційна послуга – як «здійснення у визначеній законом формі інформаційної діяльності, спрямованої на доведення інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їх інформаційних потреб» [6: 25-26].

У наведених визначеннях досить чітко простежується процес формування нових термінів, зміни і доповнень до трактовок вже існуючих термінів відповідно до нового розуміння явищ. Вони демонструють, з одного боку, адаптивність фахової термінології до соціально-економічних перетворень, а з другого – свідчать про входження бібліотеки в ринкові відносини. В останніх, із наведених трактувань, об'єктивно встановлюється системна залежність між інформаційними продуктом і послугою, яка демонструє логічно цілісний зв'язок між ними як складноструктурним явищем та не викликає потребу в кінцевому узгодженні окремих значень. Враховуючи глобальні перетворення, які внесла в бібліотеку інформатизація, зокрема в змістовний і видовий склад фондів, технологію і організацію всіх бібліотечних процесів, у тому числі обслуговування користувачів, запропоновані трактування інформаційних продукту і послуги органічно сприймаються і вписуються в сферу бібліотечної діяльності.

Дослідження розвитку сучасної української бібліотеки дає підставу стверджувати, що вона є суб'єктом ринкових відносин, результат її діяльності може визначатися науковою категорією – «економічна ефективність». Вивчення ефективності діяльності бібліотеки та різні спроби щодо її визначень мають давні традиції. Проте, загальний підхід до розуміння цього терміну базується на визначеннях, сутність яких одна для всіх суб'єктів ринкової економіки: це – співвідношення витрат і отриманих результатів, здатності задовольнити потреби з меншими витратами трудових і матеріальних ресурсів (сил і засобів). Характерною рисою, що має прояв у багатьох дослідженнях, є ігнорування економічної ефективності як головного засобу оцінки фактів і явищ господарської діяльності бібліотеки. Негативним чинником такого підходу стало розповсюдження на бібліотечну сферу ідеології добродієвства, тобто коли виділення коштів для бібліотеки розглядається просто як дар, без урахування отриманої нею економічної вигоди та за відсутності контролю за використанням наданих бібліотеці ресурсів [4]. Безумовно, в цьому випадку економічна діяльність бібліотеки втрачає свій економічний зміст.

Незважаючи на те, що, Закон України «Про інформацію» (1992 р.) унормував два поняття: інформаційного продукту і послуги, стереотип розуміння результату праці бібліотечного працівника тільки як послуги залишився. Це пов'язано з тим, що послуги, які надає бібліотека, традиційно є ресурсами відкритого доступу. Для користувача така форма залучення в господарські взаємодії значно знижує ступінь винятковості продукту чи послуги. Якщо ресурс безкоштовний, то й критерій внеску бібліотечних працівників не має прямої дії, а показники економічної ефективності не отримують органічного характеру і є штучним елементом в загальній системі оцінки бібліотечної діяльності. З цього приводу відомий американський економіст і соціолог Д. Белл зазначав, що термін «послуги», якщо його застосовувати узагальнено, може створити оманливе враження про справжні соціальні тенденції [7].

Варто зазначити, що зарубіжна бібліотекознавча термінологія теж не може запропонувати чіткої системи термінів, пов'язаних з економічними аспектами діяльності бібліотеки. Наприклад, термін «ефективність» трактується зарубіжними фахівцями як

«продуктивність», а Міжнародний стандарт ISO 5127: 2001 «Інформація и документація. Словарь показателей библиотечной деятельности» визначає це поняття як «действительность».

Отже, базуючись на результатах дослідження сучасної бібліотеки, можна зробити висновок, економічна ефективність її діяльності є результатом системного аналізу співвідношень між централізованим бюджетним фінансуванням, програмним фінансуванням, результатами господарської діяльності, господарсько-договірних відносин, добровільної ресурсної підтримки, створенням інформаційних продуктів і послуг та рівнем задоволення потреб користувачів (суспільні вигоди) з найменшими витратами трудових і матеріальних ресурсів (найкраще їх альтернативне використання).

В соціально-економічній трансформації суспільних відносин бібліотека є явищем, яке постійно прогресує і під впливом чинників макросередовища набуває нових якісних проявів і властивостей. Ринкова економіка зумовлює функціонування бібліотеки як вид практичної діяльності, що має характер інформаційно-інтелектуального виробництва. Отже, внаслідок змін у політиці держави українська бібліотека перетворюється в інформаційну інтелектуально-виробничу систему – важливий елемент соціально-економічного механізму накопичення, зберігання, створення і розповсюдження необхідних суспільству інформаційно-інтелектуальних продуктів і послуг з метою забезпечення інформаційних потреб сучасних користувачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Солоіденко Г. Українська бібліотечна термінологія: традиції, пошуки та здобутки / Г. Солоіденко // Бібл. вісн. – 2004. – № 5. – С. 21-28.
2. Короткий російсько-український словник бібліотечної термінології. – Бюл. Одес. бібл. об-ня. – 1926.– Вип. 1-2 (4-5). – С. 5.
3. Чачко А. С. Современная библиотека в процессе трансформаций: Моногр. / А. С. Чачко.– К., 2003. – 140 с.
4. Петрова Л. Г. Бібліотека в умовах суспільно-економічних змін: Монографія / Л. Г. Петрова. – К., 2003. – 302 с.
5. Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания. – М., 1995. – 267 с.
6. Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики. – К.: Книжк. палата України, 1999. – 116 с.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М.: Академия, 1999. – С. 19.
8. Словник книгознавчих термінів /В. Я. Буран, В. М. Медведєва, Г. І. Ковальчук, М. І. Сенченко. – К.: ТОВ „Видавництво Аратта”, 2003. – 160 с.
9. Комова М. В. Документознавча термінологія: Навч. посіб. / М. В. Комова – Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2003. – 168 с.

ИСТОРИЧЕСКИЙ И ДИАХРОНИЧЕСКИЙ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОЙ ЛЕКСИКИ ДОНАЦИОНАЛЬНОГО ПЕРИОДА

У статті розглянуто історичний та діахронічний підходи дослідження лексики російської мови донаціонального періоду. Перший аспект полягає в дослідженні історії семантичних змін лексеми з моменту її першої фіксації в пам'ятці писемності до сьогодення, другий – в зіставленні семантичного об'єму найменування в декількох відрізках часу.

Ключові слова: *лексика, історичний підхід, діахронічний підхід.*

The article deals with the historical and diachronic approaches to the studies of the Russian vocabulary of pre-national period. The first aspect presupposes the research into the history of semantic changes of a lexeme from the moment when it was fixed in a text for the first time up to the present moment, while the task of the second one is the comparative research into the semantic volume of a nomination in several periods of time.

Key words: *vocabulary, historical approach, diachronic approach.*

Как известно, адекватное познание закономерностей исторического развития языка не представляется возможным вне решения проблемы языкового изменения, которая была и остается актуальной в методике лингвистического исследования. Центральное место в данном случае занимают понятия синхронного и диахронического подходов. В настоящее время, когда синхронный аспект изучения семантики лексических единиц продолжает успешно развиваться, языковеды не должны игнорировать диахронический и исторический подходы к изучению слов.

До середины 80-х годов XX в. в подъязыке лингвистики не наблюдалось семантических расхождений прилагательных «исторический» и «диахронический» в применении данных терминов по отношению к аспекту изучения словарного состава языка. В связи с развитием общего и исторического терминоведения как автономных научных дисциплин ряд ученых (Ю. Н. Караулов, В. А. Татаринов, О. В. Борхвальдт, Г. П. Снетова, Н. В. Васильева и др.) ставят вопрос о разграничении данных понятий.

Так, Ю. Н. Караулов в работе «Русский язык и языковая личность» утверждает, что «диахроническое и историческое ...не являются полными синонимами; диахрония как понятие сугубо логическое начисто лишена национального переживания и тем самым противостоит собственно истории» [1: 42]. Н. В. Васильева разделяет данную точку зрения, мотивируя ее тем, что эти аспекты исследования «обслуживают» различные группы проблем: «...1) все, что связано с историей терминов, терминосистем и терминологических полей (исторический подход) и 2) все, что связано с историей специальных текстов (диахронический подход)» [2: 19-20].

Исторический подход предполагает «...рассмотрение явлений с точки зрения их возникновения и развития в связи с конкретными условиями их существования»

[3: 690- 691]. Такой аспект исследования наименований предполагает описание истории значений лексем, что входит в задачи исторической лексикологии, а также определение особенностей начальных этапов формирования различных терминологий, изучение процессов специализации общеупотребительной и диалектной лексики, определение в составе специальной лексики русского языка различных генетических пластов, этимологическая характеристика специальных наименований и др., что является предметом изучения исторического терминоведения.

Следует отметить, что историческая лексикология и историческое терминоведение поначалу развивались синкретично, лишь к 80-м годам XX в. четко обозначилась специфика каждой из этих научных отраслей. Так, специалисты в области исторической лексикологии обращаются к специальной лексике русского языка XI-XVII вв. для решения специфических задач (решение проблем языкового состояния той или иной эпохи, установление общих тенденций развития словарного состава русского языка, характеристики словарного состава отдельных памятников письменности различных жанров и т.п.). Раскрытие данных вопросов мы находим в исследованиях Ф. П. Филина, М. А. Брицына, В. И. Гончарова, Ю. И. Чайкиной и др.

Т.о., такой подход предполагает выяснение этимологии наименования, его словообразовательной структуры, первичной фиксации в памятнике письменности, выявление его семантического объема на различных этапах развития языка, установление производных лексем, функционирование в словосочетаниях, т.е. составление так называемой “биографии слова”.

В отличие от исторического аспекта исследования, **диахронический подход**, по мнению Г. Гийома, к истории специальной лексики предполагает изучение «диахронии синхронных состояний» [4]. В данном случае учитывается тот факт, что любая синхронная система является следствием предыдущей, что в каждый отдельно взятый момент истории того или иного подъязыка мы имеем дело с начавшимися изменениями предыдущей системы.

В последнее время диахронические исследования терминов различных областей знания становятся актуальными в связи с вниманием специалистов к вопросам теории познания, т.к. изучение истории развития терминологий может явиться одним из наиболее действенных средств исследования исторического развития процесса познания в целом. Такой подход означает необходимость подробного анализа по крайней мере двух синхронных срезов, сопоставление которых даст возможность диахронического представления объекта. Собственно диахроническими исследованиями русской терминологии были работы Л. Л. Кутиной, О. Н. Трубачева, Л. И. Божно и др.

Цель статьи – проиллюстрировать применение исторического подхода с элементами диахронического анализа в изучении русской лексики донационального периода развития языка на материале наименований промысловых угодий.

Борть (бърть). Общеславянское слово «борть» (ср. укр. *борть* «лесной улей», чеш. *brt* «дупло дерева, в котором живут пчелы») восходит к праиндоевропейскому **bъrtь* с древним значением «просверленное, выдолбленное отверстие, углубление». Древнерусское борть в значении «выдолбленная в растущем лесном дереве пустота для роя пчел» обычно сближают с лат. *forare* «сверлить, дырять», *foramen* «дыра, отверстие». Авторы Этимологического словаря славянских языков считают, что **bъrtь* в семантическом

плане представляет имя действия со значением «сверление, вырезание» на базе глагола **bъrti* (ср. лит. **burti*; ср. отношение слав. *(*съ*)*mьrtь* «смерть»: лит. *mirti* «умирать») [5(3: 132-135)].

В «Материалах...» Г. Е. Кочина данная лексема представлена недифференцированной семантикой «угодь» [6: 32]. И. И. Срезневский определяет ее значение как «колода для пчел, дерево с ульем; часть леса с такими деревьями, пасека, пчельник», в котором впервые зафиксирована в Русской Правде в 1114 г. по списку Московской синодальной библиотеки 1280-х годов: Аже оукрадетъ кто борть, то. ві. грвнѣ продаже... Аже кто разнаменаеть борть, то.ві. грвнѣ [7 (1:155)]... С этой семантикой оно принадлежит активному словарному запасу современного русского литературного языка.

В памятниках старорусской письменности термин «борть» в данном значении мог употребляться в составных наименованиях: дѣлати (сдѣлати) борть, жилия борть, пустовая борть. Прежде чем рассмотреть подробнее данные терминологические сочетания, следует отметить, что бортями называли «нарочно долбленые, живые деревья на корню; они бывали в лесах, порознь...» Такой вид лесного пчеловодства В. И. Даль определяет как *одиночное, бортевое* [8 (1: 207)]. Следовательно, значение дѣлати (сдѣлати) борть предполагает «выдалбливать дупло в дереве или делать колоду для пчел»: А в которомъ деревѣ борть была сдѣлана, а пчел не бывало, и за то двадцеть пять алтынѣ» (Ул. Ал., 152 об. 1649 г.). В.И. Даль отмечает, что пчелы в бортях нередко заводились сами; потом «стали подвязывать к деревьям кузовья и долбленки; ныне ставят их наземь, на общем пчельнике, пасеке, а на зиму убирают в подвалы...» [8 (1: 207)]. Такой вид пчеловодства определяется как *пасечное*.

Адъективное терминологическое сочетание жилия борть в памятниках старорусской письменности отмечено с семантикой «борть, в которой поселились (живут) пчелы»: В нынѣшнем де во 184 году лазилъ де онъ Кошай на мою жилию борть ворорвски, и меду де изъ той жилой борти вынялъ полтора пуда (А. кунгур., 30. 1675 г.).

В актовой письменности XVI-XVII вв. наименование борть (борть) представляло следующий набор семем: 1) колода для пчел, дерево с дуплом, в котором водятся пчелы; 2) угодь, лес или участок леса с бортными деревьями; 3) подать с бортников [9 (1: 300)]. Впервые в значении «угодь, лес или участок леса с бортными деревьями» данная лексема упоминается в Грамотах Новгородского князя Всеволода Юрьеву монастырю (в поздних списках, до 1136 г.): Се азъ князь великий Всеволодъ далъ ѡсмь святому Георгию Терпоужьскыи погостъ Ляховичи. съ землею и съ людьми и съ коньми. и лѣсъ и борти. и ловища на Ловати [7(1: 155)].

С этой семантикой она активно употребляется в деловой письменности XII-XVIII вв.: Чего есме оступили въ Ризе. к тому вамъ не приискывати. ни людие ни земли ни воды ни борти (Грамота. Герд. к. Пол. 1264 г.); Коломна съ волостьми и съ селы и зь бортью (Дух. Сим. Ив. 1353 г.); А гдѣ государевы борты или деревья бортныя сожжены или пощѣчены, и тѣ борта досматривать и съскивать накрѣпко, кто тѣ борты и бортныя деревья сжегъ или сщѣкъ (Кн. п. Углич. (доп.), 25. 1664 г.).

Из приведенных контекстов видно, что употребление данной лексемы широко распространено в открытых незамкнутых рядах, включающих 2-4 компонента (борти-ловли, борти-воды, борти-пожни и др.). Так, в Ярлыке хана Узбека митрополиту Петру, в 1315 г. находим: **Да не вступяютца никто же в (люди) црковныя и в митрополичи ни**

в горoды ихъ. ни в волoсти ихъ. ни в сeлa ихъ. ни во всякнe лoвли ихъ. ни в бoрти ихъ [7(1:155)]. Представленный выше материал свидетельствует о том, что речь идет о бортях как угодьях.

Собственно русское суффиксальное образование бортище, с суффиксом *-ищ-* в пространственном значении, является однокоренным синонимом к борть в значении «угодье, лес или участок леса с бортными деревьями», которое фиксируется в новгородской и псковской письменности XV в.: Володѣти Матфѣю Ивановичю тою шестою частью, тымы селы Фенютины и Книковы, тыхъ сель полевыми землѣ и лѣшими, и хмелищами, и ловищами, и бортищами в томъ ободѣ, по Дмитрѣву рукописанию (Гр. Новг. и Псков., 180. XV в.).

От производящей основы *-борт-* в памятниках XII-XVII вв. образован ряд дериватов: бортникъ, бортничий, бортный (бортевой), бортничати. Суффиксальное образование бортьникъ отмечено с семантикой «пчельник», «тот, кто делает борти, присматривает за ними», которая прослеживается в письменности указанного периода и сохраняется на современном этапе развития русского литературного языка: Из бортных ухожеев медвеной оброк велеть имать з бортников и с мордвы мед самой доброй улазной (Хоз. Мор. 1, 34. 1659 г.) и др.

От мотивирующего бортникъ с рассматриваемой семантикой образовано прилагательное бортничий, глагол бортничати (заниматься бортным промыслом), которые широко распространены в актовой письменности XIII-XVII вв.: А даль есмь Савѣ чернцу монастырекъ и съ озеромъ съ Верхнимъ и съ Нижнимъ и съ деревнями бортничьи: деревня бортничья Игнатѣва Старостина Жижнеева (АЮБ 1, 165. 1666 г. – 1464 г.).

Как было указано выше, лексема бортьникъ является многозначной в русской письменности указанного периода. Так, в духовных и договорных грамотах она зафиксирована в значении «бортное угодье». Впервые с указанной семантикой она отмечена в Уставной грамоте 1150 г. Смоленского князя Ростислава Мстиславовича Смоленской епископии (в сп. XVI в.): **Гeлo Ясенское и съ бортникомъ и съ землею и съ нсгонъ Святѣи Богородици** [7(1: 156)]. И. И. Срезневский в своих «Материалах...» определяет значение слова бортьникъ как «пасеку, пчельник».

По материалам словаря В. И. Даля, «пасека – место для установки ульев, для разводки пчел... всегда устраивалась на лесной рощи» [8(3: 32)]. Исходя из сказанного, понятия борть в значении «угодье» и бортьникъ с указанной выше семантикой не являются синонимичными.

Термин бортьникъ как «пасека, пчельник» широко распространен в духовных и договорных грамотах XIV-XVI вв.: А из Московьского даю с(ы)ну своему Дмитрею бортнику на онои сторонѣ Москвы... да лугъ противу города» (Дух. и дог. гр., 74.1433 г.). К началу XVII в. данная лексема утрачивает терминологическую семантику.

Следует отметить широкое распространение бинарных наименований бортная земля, бортныи ухожеи в деловой письменности указанного периода. В первом словосочетании конкретизатор «бортная» делает его семантику прозрачной: «участок земли с бортным лесом»: А се урочи судебнии; от виры 9 кунъ, а мятелику 9 вѣкошь, а от бортьной земли 30 кунъ, а от инѣхъ всѣхъ тяжь. (Правда Рус., 129. 1282 г.); Велѣно... переписать на Сылвѣ и на Ирени у татарь и у остяковъ бортныи ихъ ухожеи и бобровы гоны (ААЭ 3, 84. 1614 г.).

Понятия бортная земля с указанной семантикой и бортник в значении «пасека, пчельник» в древнерусской письменности четко дифференцировались. Так, в Жалованной грамоте Рязанского кн. Олега Ивановича Рязанскому Ольгову монастырю в 1356 г. зафиксировано: Даль есмь святои Богородици дому. Арестовское село... с бортники и съ борьтными землями... .ф. земля бортнь а е. погостовь... а си вси погосты съ землями с бортными. (АИ, 1).

В «Материалах...» Г. Е. Кочина наименование бортний ухोजей означает «борть, угодые бортное» [6(32: 378)]: а сenni покосы и лес и з бортным ухожямь и всякая угода вопче с памешки сы Иваном да с Павлом да с Онреям по дачем (Отказн. кн. 9-10. 1616 г.).

Бинарное наименование лѣс бортний имело терминологическое значение «лесное угодые с бортными деревьями», в котором конкретизатор бортний указывает на разновидность лесного угодыя: А въ нихъ (селах и починках) пашни четьреста пятьдесятъ восемь четий, сѣна три тысячи копенъ, лѣсу черного рамени, опричь бортного лѣсу, пятьдесятъ пять десятинь (АЮБ 1, 71. 1643 г.).

В лексикографических материалах русского языка XVIII-XX вв. слово «борть» сохранило свое первоначальное значение.

Таким образом, взяв за основу анализа наименований с общим значением «угодые» борть, бортище, бортник, бортная земля, бортний ухोजей, бортний лес исторический подход, заключающийся в рассмотрении истории данных слов, мы параллельно применили элементы диахронического метода исследования, который в данном случае предполагает сопоставление семантического объема этих наименований в нескольких временных отрезках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М: Наука, 1987. – 261 с.
2. Васильева Н. В. Терминоведение: исторический и диахронический аспект // Терминологические чтения (Цикл 2): Проблемы языков для специальных целей, научной и профессиональной коммуникации. – Ч.1. — К., 1991. С. 19-20.
3. Словарь русского языка: В 4 т./ АН СССР. Русский язык (Под ред. А. П. Евгеньевой). – М., 1999. – Т.1: А-И. – 702 с.
4. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. 2-е изд., испр. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 222 с.
5. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (Под ред. О. Н. Трубачева). – Вып.1: А-В. – 1974. – 214 с.
6. Кочин Г. Е. Материалы терминологического словаря Древней России. – М.: АН СССР, 1937. – 488 с.
7. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 т. / Репринтное изд. – М.: Книга, 1989. – Т.1: А-К. – 1613 стлб.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / М.: Астрель АСТ. – 2003. – Т.1: А-З. – 1158 с.
9. Словарь русского языка XI-XVII вв. – М.: Наука. – Вып. 1: А-Б. – 1975. – 371 с.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- А. кунгур.**– Кунгурские акты XVII в. (1668-1699 гг.). – Изд. А. Г. Кузнецова. – Ред. А. А. Титов. – СПб., 1888.
- ААЭ 3** – Акты феодального землевладения и хозяйства. – Ч.3: 1521-1622 гг. – Сост. Л.В. Черепнин. – М., 1961.
- АИ, 1** – Акты исторические, собранные и изданные археографической комиссией. – Т.1: 1334-1598 гг.
- АЮБ 1** – Акты, относящиеся до юридического быта древней России. XII-XVII вв. – Изд. Археограф. ком. под ред. Н. Калачова. – Т.1. – СПб., 1857.
- Гр. Новг. и Псков.** – Грамоты Великого Новгорода и Пскова XII-XVI вв. Под ред. С.Н. Валка. – М.-Л., 1949.
- Грам. Герд. к. Пол. 1264 г.** – Грамота Гердена кн. Полоцкого и Витебского о заключении мира с рижанами 1264 г. (СП. XV в.)/ Полоцкие грамоты XII – нач. XIV вв. – Сост. А. Л. Хорошкевич (Отв. ред. А. А. Зимин). – М., 1977. – С. 35-36.
- Дух. и дог. гр.** – Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV-XVI вв. – М.-Л., 1950.
- Дух. Сим. Ив. 1353 г.** – Духовная грамота Семена Иванова до 1359 г. / Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV-XVI вв. – М.-Л., 1950. – С. 13-14.
- Кн. п. Углич. (доп.)** – Дополнения к Писцовой книге г. Углича 1664-1676 гг. Наказ писцам и межа г. Углича / Труды Ярославской губернии уч. арх. ком. – М., 1892. – Вып.2: 1664 г. – С. 1-29.
- Отказн. кн. 9-10.** – Отказная книга 1616 г./ Врем. ОИДР, 1849. – Кн.1. – С. 9-10.
- Правда Рус. 1282 г.** – Правда Русская. Тексты. Под ред. В. Д. Грекова. – М.-Л., 1940 г. – С. 123-133.
- Ул. Ал. 1649 г.** – Тихомиров М. Н., Епифанов П. П. Соборное уложение 1649 г. – М., 1961. – Л. 152 об.
- Хоз. Мор. 1, 34. 1659 г.** – Хозяйство крупного феодала-крепостника XVII в. (Хозяйство боярина Б. И. Морозова). – Ч.1: Материалы по истории феодально-крепостнического хозяйства. – Вып. 2.: 1624-1674 гг.

УДК 821.161.2 (045)

Сібрुक А. В.
(Київ, Україна)

ЛЕКСЕМА **ЗОЛОТО** В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТЕКСТАХ XI–XIV СТОЛІТЬ

*У статті розглядаються основні дериваційні процеси, походження, стилістична диференціація та структурно-семантичні зв'язки лексики **ЗОЛОТО** у східнослов'янській писемності XI–XIV ст.*

Ключові слова: Київська Русь, лексема **ЗОЛОТО**, східнослов'янська писемність XI–XIV ст.

© Сібрुक А. В., 2009

*In the article we examine main processes of the forming, semantics, origin, stylistic differentiation and structural connections of the lexeme **ЗОЛОТО** in the East Slavic written language of XI–XIV centuries.*

Key words: Kyiv Russ, lexeme **ЗОЛОТО**, East Slavic written language of XI–XIV centuries.

На сьогоднішній день *актуальною* є задача створення фундаментальної історичної лексикології української мови, що, зокрема, можливо при дослідженні окремих фрагментів словникового складу протягом певного періоду історії розвитку мови. Одним з таких періодів є епоха Київської Русі (XI–XIV століття). Для вивчення складу та функціонування лексики певної групи в межах східнослов'янської території залучають *матеріали* писемних пам'яток XI–XIV століть і словникові дані сучасних слов'янських мов. Це, насамперед, пов'язано з тим, що лексичні одиниці епохи Київської Русі мають переважно книжковий характер і не завжди висвітлюють усі значення певної лексеми. Особливо важливим є залучення даних сучасних слов'янських мов для аналізу тематичної групи „назви прикрас”, оскільки це побутова лексика, яку не завжди можна зустріти у давній книжній традиції, однією з підгруп якої є назви дорогоцінних металів. *Об'єкт дослідження* – лексема **ЗОЛОТО** в східнослов'янських писемних пам'ятках XI–XIV ст. *Предметом дослідження* стали основні семантичні та дериваційні процеси формування даного іменника, особливості його функціонування в текстах XI–XIV ст. *Мета дослідження* – визначити походження, семантику, стилістичну диференціацію та структурно-семантичні зв'язки лексеми **ЗОЛОТО** у східнослов'янській писемності XI–XIV ст.

Найбільш вживаною серед назв дорогоцінних металів є лексема *золото*, яка в східнослов'янських текстах XI–XIV століть має такі варіанти: *злато, злото, золото* [СДРЯ XI–XIV, III, 384]. Проте власне східнослов'янським варіантом (**tort, *tolt, *tert, *telt* – **torot, *tolot, *teret, *telet*) є лексема **ЗОЛОТО**: „цторгоша на неи крьсть и чепи в гривнѹ золота” [*1081, ЛЛ, 318].

Окремі випадки використання південнослов'янських і західнослов'янських варіантів лексеми *золото* можна спостерігати в текстах XI–XIV ст.: „положиша пред ним злото и паволоки” [*1078, ЛЛ, 71]; „и злота много взаша” [*1114, ЛЛ, 503]. Так само в давніх текстах засвідчені південнослов'янські та західнослов'янські варіанти лексеми *срібло*: „Свѣславъ же величайсѣа показа имъ багатѣство свое. уни же видѣвше вещьисленное множество. и сребро и паволоки” [*1076, ЛЛ, 198]. Проте більш вживаним є східнослов'янський варіант: „И поставилъ Володимеръ в Киевъ на холмѣвнѣ двора теремна Перѹна древяна, а главѹ сребръяну, а чсъ златъ” [*980, ЛНс, 128]. Ці лексеми говорять про те, що в літописних текстах епохи Київської Русі відбувається взаємопроникнення східнослов'янських, західнослов'янських та південнослов'янських текстів [1].

Похідними від даних номінацій є іменники *златарь, златокоузнць, златолѣнць* [СДРЯ XI–XIV, III, 384–386], які позначають професії пов'язані з виробництвом прикрас та прикметники: *златый, золотый, златошвенин, сребрънин, сребренин* [Срезн., т.3, ч.1: 482–483]. Так, в Етимологічному словнику української мови за редакцією О. С. Мельничука наведені такі спільнокореневі слова: *золотар, золотаренко, золотариха, золотарівна, золотець, золотило, золотильник, золотище, золотий, золотинець, золоття,*

золотавий, золотистий, золочений, оззолота [ЕСУМ, т.2: 275–276]; срібельник, сріблина, срібляник, сріблявий та ін. [ЕСУМ, т.5: 387–388]. Матеріал показав, що ці лексеми зустрічаються в літописних текстах епохи Київської Русі. За словником М. Фасмера, найближчу етимологію до лексеми *золото* мають такі іменники: укр., блр. *золото*; ст.-сл. *злато*; б., срхв. *злато*, слов., ч. *zlato*, в.-луж. *zlotu* [ЭСРЯ, т.1: 222]. Др. *золото* продовжує псл. *zolto, які має іє. відповідності зі сх.-лит. *zeltas* „золотий, золотисто-жовтий”, лтс. *zelts* (<*ghelt) „золото, золотий”, днв. днн. *gold* (<*gholt), іє. *ghelt, *gholt [ЕСУМ, т.2: 276]. Первісним значенням індоєвропейського кореня, очевидно, було значення „блискучо-жовтий”. З давніх-давен, матеріалом для прикрас нерідко обирали золото, в яке вкладався великий сенс. Перевага надавалася цьому металу, оскільки він є символом багатства, краси, довголіття та співвідноситься з уявленнями про верхній світ, сферу божественного, найвищими цінностями, в той же час, з потойбіччям [2: 39–76]. „Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)” подає такі основні значення лексем **золото**: „метал” та „вироби з цього металу” [СДРЯ, т.3: 401]. Проте, як показав аналіз, значення лексем на означення дорогоцінних металів у текстах епохи Київської Русі набагато ширші. Нами виявлені випадки вживання др. **золото**, **срібло** з такими значеннями: невід’ємний атрибут церкви, грошова сума, багатство, окрема прикраса, всі прикраси загалом.

У літописних текстах XI–XIV століть назви дорогоцінних металів передусім використовуються на означення прикраси церков та монастирів. Так у Новгородському літописі описують Софію Київську: „Заутра же, солнцю въсходящю, вънидоша въ святѣю Софию, и одбраща двѣри и расѣкоша, и онболь окованъ вѣше всь сребромъ, и столпы сребрьные [...] и понекадѣла и свѣтиана сребрьная, яко не можемъ числа повѣдати, съ праздничными съсѣды весѣьные все одраша; и подъ трапезою кръвь нандоша 40 кадие чистаго злата; а на полатѣхъ и въ стѣнахъ невѣде колико злата и сребра, яко нетѣ числа, и весѣьныхъ съсѣдѣ” [*1204-1205, ЛНс, 49]. Золото – втілення вічності, божественного начала, саме тому воно і присутнє у покритті куполів, мозаїках, фресках та одязі священників [3]. Золото та золотий як атрибут і ознака у традиційній культурі мають безпосереднє відношення до Бога, Богородиці, ангелів, святих і, крім того, характеризують предмети, які їм належать, тому є невід’ємним атрибутом церковного інвентарю [4]: „Руськыи дармы золотомъ. и паволоками и фофудььми. и пристави к нимъ мѣжи свои показати имъ цѣрковнѣю красотѣ. о полаты златьна в нихъ сѣщаьбагачьства злато много . и паволоки. и каменьє драгое . и вѣнѣць . и хламидѣ багранѣю” [*1425, ЛИ, 28]. Проте золото пов’язують не тільки з духовним світом, а й зі світом сонця. На думку візантійського філософа V ст. Прокла Діадоха, золото, і срібло, і кожний з металів зароджується у землі від небесних Богів і від виходячого зверху випромінювання, тобто золото належить Сонцю, срібло – Місяцю [5: 424].

Золото та інші дорогоцінні метали як символ багатства, вдачі – один із найпопулярніших образів у літературі епохи Київської Русі, тому нерідко означають розкіш помешкання князів, їх багатство: „Бвдславъ же величайьса паказа имъ багачьство свое. они же видѣвше бещисленное множество. злато и сребро и паволокы” [*1075, ЛЛ, 198]. Нами виявлені також похідні прикметники від даного іменника у Новгородському літописі: „Пятин отъ молодыхъ его, именемъ Савасѣи, син наѣхавъ шатѣрь велики златоверхи и подсѣчве столпѣ шатѣрных, пи полцы Александровы видѣша падение

шатра и возрадовашася” [*1340, ЛНс, 449]. Золото є невід’ємним атрибутом княжої влади, що тісно пов’язане зі Святим Письмом, оскільки волхви піднесли немовляти Ісусу саме золото як цареві.

Дорогоцінні метали – поліфункціональні символи, які відображають різні сфери життя, можуть нести як позитивну так і негативну семантику [6]. У Лаврентіївському літописі нами засвідчено приклад вживання др. **золото** на позначення золотого предмета, який може принести щастя або стати вісником горя: „Фдязи же и вси воеводы ихъ възлюбвиша злато и срѣбро: първое пришьдъше въ Бѣдѣ, замки желѣзная разбиша” [*1064, ЛЛ, 46].

З XI ст. словосполучення **гривна злата**, **златы обрѣчи** трапляються в значенні „прикраса”: „єгоже любдаше възложилъ гривнѣ златѣ великѣ” [*1061, ЛЛ, 134]; „Онѣ во не складахѣ на своя жены златыхъ обрѣчен, и хождахѣ жены ихъ въ сребреныхъ; и расплодѣли вы землю Русскую” [*1112, ЛЛ, 432]; „и съсѣды слоужѣбные жженого злата с каменѣмъ драгим” [*1289, ЛИ, 305]. У давньосхіднослов’янських текстах предмет зазвичай має форму кола (перстень, вінок). Коло також є поліфункціональним символом: „Круг – символізує сукупність, досконалість, єдність, повноту, завершеність, означає ідею постійності та динамізму. Універсальна форма без початку і кінця, що означає колесо, диск, сонце, циферблат, місяць, зодіак, цикл пір року, кільце, обід” [7: 500]. У текстах XI ст. слово золото використовувалось у значенні „предмет із золота”, який означав довіру та пошану: „Посли к немѣ дары. искѣсимъ и любезнивь ли єсть златѣ. ли паволокамъ и осла к немѣ злато и паволоки” [*1035, ЛЛ, 70]. У пам’ятках XII ст. слово золото, також засвідчено в значенні „золота нитка”: „аще и золотомъ шито вблечье” [*1182, ЛЛ, 495]; „и плати шиты золотомъ съ женчюгом” [*1425, ЛИ, 305]; „и портъ золотом шитыхъ” [*1425, ЛИ, 221].

Отже, спостерігається паралельне вживання східнослов’янських, західнослов’янських та південнослов’янських форм лексеми **золото** (**злато**, **злото**, **золото**), семантика іменника формувалася у праслов’янський період. Первісним значенням досліджуваної номінації, ймовірно, було „блискучо-жовтий”. Ця лексема міститься не в усіх писемних східнослов’янських текстах XI–XIV ст. і зустрічаються переважно в літописних текстах. У пам’ятках XII ст. слово золото використовувалося у тексті не тільки в прямому, а й у переносному значенні. Др. **золото** знаходить продовження в сучасній українській та інших слов’янських мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брицын М. Из истории восточнославянской лексики. – К.: Наукова думка, 1965. – 235 с.
2. Толстой Н. К реконструкции семантики и функции некоторых славянских изобразительных и словесных символов и мотивов //Фольклор и этнография. Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры: Сб. научн. трудов. – Л., 1990. – С. 39–76
3. Вайнруб І. Священні лики цивілізацій. – К.: Техніка, 2001. – 512 с.
4. Лукина Г. Предметно-бытовая лексика древнерусского языка / Отв. ред. Л. Жуковская. – М.: Наука, 1990. – 180 с.
5. Вайнруб І. Указ. роб. – 512 с.

6. Німчук В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 310 с.

7. Енциклопедія символів, знаків, емблем. / За ред. В. Андреевої. – М.: Миф, 2000. – 576 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука – К.: 1983–2006. – т. I – V.

ЛИ – Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М., 1997. – Т. 2. – 711 с.

ЛЛ – Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – М., 1997. – Т. 1. – 496 с.

Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Под ред. Н. И. Толстого. – М.: Международные отношения, 1995. – Т. 1. – 575 с.

ЛНс – Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов// ПСРЛ. – М., 1997. – Т. 3. – 564 с.

СДРЯ XI–XIV – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т./ За ред. Р. И. Аванесова – М., 1988–2004.–.

Срезн. – Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – СПб.: 1893 – 1912. – Т. I – III.

ЭСРЯ – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. – М., 1964 – 1973.

УДК 811.161.2'367.7

*Щокань Г. П.
(Київ, Україна)*

ДО ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛЬНОЇ ОСНОВИ Й ГЕНЕЗИ КНИЖНОЇ ЛЕКСИКИ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII- ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVIII СТ.

Стаття присвячена проблемі окреслення понять „книжна мова” та „книжна лексика” у вітчизняному мовознавстві. Автор розглядає різні погляди на проблему та пропонує певну зміну ракурсу й залучення нових критеріїв для більш детального дослідження книжної мови другої половини XVII- першої чверті XVIII ст.

Ключові слова: книжна мова, книжна лексика, словник книжної мови, книжні елементи, абстракція, актуалізація, детермінологізація, інтелектуалізація.

The article is devoted to investigation as concepts as the bookish language and the bookish vocabulary in the native linguistics. The authoress observes different looks at the problem and offers to change foreshortening for more detailed investigation.

Key words: book words, book language, book lexicon, the dictionary of book language, book elements, abstraction, actualization, intelektualization.

Термін „книжна мова”, як і поняття книжної лексики, є неоднозначним. У сучасній лінгвістичній літературі термін „книжна мова” має два основних значення: 1) книжна

© Щокань Г. П., 2009

українська мова („проста мова”) – мова, що продовжувала давньоруську літературно-писемну традицію і, широко використовуючи живе народне мовлення, застосовувалася в урядово-адміністративній сфері, а в XVI- XVIII ст. – також у художній, публіцистичній, літописно-мемуарній, науково-освітній, епістолярній тощо [1: 10]; 2) мова, у якій переважають книжна лексика, писемні усталені звороти (штампи, стереотипи), ускладнений синтаксис з підрядними граматичними зв'язками, типовий для писемної мови, орієнтація на піднесений, високий стиль” [2: 256]. Книжна лексика – в свою чергу – визначається як слова, що вирізняються на тлі стилістично нейтральної лексики літературної мови своїм походженням, особливістю словотвірної будови та вузькою сферою вжитку; вносять у спілкування відтінок офіційності, урочистості, науковості, часом штучної книжної мови. Як типові приклади книжної лексики розглядаються старослов'янізми, слова-терміни, що співвідносяться зі стилістично нейтральними назвами та ін. Однак книжність не є постійною ознакою названих засобів, вона нейтралізується у контекстах, коли книжна лексика використовується з метою досягнення зниженого, розмовного колориту мови [2: 256]. „Книжна лексика – лексика, властива писемній формі літературної мови, вживана в науковій літературі, публіцистичних творах, офіційно-ділових документах тощо. До книжної лексики належать багато слів, що означають абстрактні поняття. Книжна лексика протиставляється лексиці розмовній” [3: 118]. Також термін „книжний” виступає як „характерний для літературної писемної мови, а звідси такий, що відзначається більшою вимогливістю добору засобів для вираження думки без необхідності звертання до контексту” [3: 107-108]. У сучасній лінгвістичній літературі довідкового характеру подане наступне визначення „книжних слів”: слова, що своїм походженням і використанням пов'язані з книжними стилями мови. Поняття книжні стилі охоплює писемно-літературні різновиди мови, яким притаманні чіткі критерії добору лексики та досконала організація інших мовних засобів відповідно до завдань комунікації. До книжних стилів зараховують офіційно-діловий, науковий, конфесійний і почасти публіцистичний стиль. Реалізуються книжні стилі здебільшого в писемній мові, хоч для них властива й усна форма [4: 181]. Досить часто в науковій літературі термін „книжна мова” вживається як синонім до терміну „писемна мова”, „мова книжок” [5]. За визначенням Ленець К. В., книжні елементи – це першооснова виділення наукового та офіційно-ділового стилю: термінологія, специфічні словосполучення, складні синтаксичні конструкції й т. ін. Дослідниця наголошує на тому, що книжне не лише функціональний різновид української мови, а й сукупність стилістичних засобів літературного мовлення, тобто певна стилістична категорія. Книжні елементи здебільшого виконують номінативно-інформативну функцію у мові. „Лексика книжного походження називає предмети і явища реального світу, їхні властивості, якості, відображає духовне життя людини, передає назви ідеологічних понять, наукові терміни тощо” [6: 71].

В. А. Передерієнко, досліджуючи проблему творення літературної мови XVIII ст. на народній основі, визнає незаперечну роль книжних елементів у формуванні нової української літературної мови. Під народною основою української літературної мови автор розуміє „породжену умовами історично тривалої взаємодії книжного і народного компонентів, відповідну вимогам національної специфіки динамічну єдність, що формувалася шляхом літературного закріплення народно-розмовного мовлення – продукту інтеграційних процесів, шляхом абстрагування від різноджерельних „нестандартних” елементів... Успадковуючи життєздатні книжні елементи, ця єдність виявляла

тенденцію до набуття ознак, властивих національній літературній мові, - до усталення мовних норм, послаблення залежності від говіркового ґрунту, розвитку в стильовому плані, розширення сфер ужитку” [1: 23].

Акцентуючи увагу на „книжності” в стилістиці, науковець наголошує на тому, що слов’яноруська і почати книжна українська мови XVIII ст. „зберігали багато стилістичних ознак „високої” книжності, джерелами їх були старослов’янські, античні і західноєвропейські літературно-писемні зразки, що мали багатовікову традицію” [1: 23]. Розглядаючи лексичний рівень української літературної мови XVIII ст., вчений зауважує, що „із факту внутрішньої змінності і нетотожності зв’язків книжного і народного компонентів на різних історичних етапах впливає, що книжний або народний характер лексики XVIII ст. безпосередньо не залежав від її первинних джерел: генетичних, історико-етимологічних та ін. Так, книжне за походженням слово з часом могло вживатися в народно-розмовному мовленні, як і етимологічно питома – в книжно-писемному” [1: 65], а отже приділяє велику увагу функціональному аспекту таких одиниць. Роблячи висновок про синхронність явищ народності або книжності лексики та розподіляючи її на дві групи: а) лексику, згодом засвоєну новою літературною мовою; б) лексику незасвоєну, В. А. Передрієнко вказує на хисткі межі віднесення слова до народного або книжного фонду і нібито натякає на необхідність розширити межі, обираючи критерії виділення книжних одиниць. Так, розглядаючи такий прошарок лексики, як суспільна, соціально-економічна, вчений підкреслює його історично змінний характер та відкритість для книжних впливів, зокрема іншомовних, але, в процесі перебування словника такої лексики в постійному активному вжитку – зазначає В. А. Передрієнко — у ньому виробився стійкий народно-розмовний лексичний шар [1: 74]. Також, описуючи лексику зі сфери духовного життя, автор наголошує, що вона мала живомовний характер вживання у XVIII ст., якщо стосувалася насамперед деяких загальних форм розумової і психічної діяльності людини, загальних понять науки, освіти, культури, меншою мірою – конкретних галузей знань. Учений наголошує на її поширенні в народно-розмовній мові завдяки історично тривалим взаємозв’язкам із літературно-писемною мовою та лише на частковому її походженні з народно-розмовних джерел [1: 76]. Натомість, аналізуючи книжну лексику, тобто „лексику, книжний характер якої випливає з відповідних особливостей уживання в тогочасних літературно-писемних пам’ятках”, учений акцентує увагу на використанні такої лексики, як правило, в книжних пам’ятках і лише епізодично – в живомовному контексті. До складу цієї групи лексики він відносить терміни, абстрактні слова, слова із наукової, суспільно-економічної сфер тощо – автор називає їх „словами з деякими стилістичними обмеженнями” [1: 79], знову, нібито натякаючи на певний суб’єктивний фактор при окресленні меж книжної лексики.

У свою чергу В. Й. Горобець, досліджуючи процеси демократизації й оновлення літературних норм мови в актовій писемності XVIII ст., виділяє серед рис книжної мови, що в певній мірі виявляються в середині XVIII ст. „заскоружлість, надмірність штучних конструкцій, лексичну надлишковість і водночас брак слова через синкретизм викладу в абстрагованих контекстах, що призводило до нестримного розростання каркасу застиглих форм та словосполучень у метамові вищих урядових установ і судочинства Гетьманщини на схилі 70-90-х років XVIII ст.” [7: 53].

Зважаючи на всі наведені вище дефініції, хочемо звернути увагу на момент, якого не торкалися дослідники, а саме – питання адресанта “книжної лексики”, тобто осіб, які

твори́ли “книжні слова”. Оскільки незаперечним фактом є відмінність лексичних одиниць, які традиційно відносяться до книжної лексики, від народно-розмовних елементів у контексті їх інтелектуалізації (термін “інтелектуалізація” використовуємо на позначення “процесуального розвитку інтелектуальних характеристик, функцій, критеріїв аналізу в історичному і психологічному часі” [9: 12], можемо назвати книжні елементи одиницями вищого інтелектуального рівня, що є результатом проведених мисленнєвих операцій освічених кіл суспільства (еліти). А відтак, окреслюючи межі словника книжної мови XVII-поч. XVIII ст., підкреслюємо вагу такого критерія, як свідома „обробленість” слів, які становлять словник книжної мови. Характеризуючи обробленість, як одну з основних ознак, що притаманні літературній мові, С. В. Семчинський акцентує увагу на тому, що „обробленість передбачає певний відбір мовних засобів із загальномовного інвентаря на основі якісних критеріїв, усвідомлених у більшій чи меншій мірі, отже, нормативних” [8: 286]. Відтак, застосовуючи це визначення до лексичних одиниць, відводимо особливу роль якісному критерію та ознакам нормативності при уточненні меж поняття “словник книжної мови”. Отже, розглядаючи словник книжної мови в контексті інтелектуалізації української літературної мови др. пол. XVII — п. чв. XVIII ст., підкреслюємо необхідність залучати також одиниці, які традиційно не відносяться до словника книжної мови, проте можуть бути розглянутими в ному ракурсі як його складові. Поряд зі штампами, кліше, абстрактними словами та певними термінами, що представляють словник книжної мови, зростає роль детермінологізації у зв'язку з актуальністю поняття певної сфери чи галузі виробництва в народній свідомості, що уможливило їх закріплення в узусі. Звертаємо увагу на випадки переосмислення значення слів, на які вказує В. М. Русанівський, наприклад, таких давніх лексем, як *громадѣ*; *рыццрствомъ* у значенні «козацтвом»), що були засобом творення слів адміністративно-правової й суспільно-політичної лексики зазначеного періоду, поряд із суфіксальним способом за допомогою відновлених на українському ґрунті східнослов'янських суфіксів (*изумнства* того спокійно зажива; на *гетьманство* прийнять). Також необхідним у цьому контексті є дослідження “свідомих запозичень”, що, так би мовити, допомагали формувати “інтелектуальне обличчя” літературної мови, приділення великої уваги калькам, зокрема з російської мови. Адже, як стверджує Г. П. Іжакевич, в українській літературній мові кінця XVII – початку XVIII ст. усе ще має місце велика кількість полонізмів, проте „ в нових політичних і культурних умовах вони починають втрачати ґрунт” [10: 10]. Українська літературна мова поступово починає засвоювати окремі елементи російської, що особливо помітно в мові історичних хронік, актово-урядових документів, приватного листування. Процес зникнення полонізмів та засвоєння російських елементів мав місце на Лівобережній Україні, що на той час уже була об'єднана з Росією. За реформ Петра I виникають нові слова, що позначають невідомі до того поняття та активно засвоюються іншою мовою лексика, зокрема державні, юридичні та ін. терміни, які через посередництво російської поширюються також і в українській літературній мові. Це слова типу інтервенція, артилерія, генералітет, генерал, фланг, декларація, прокламація, симетрія, комісар, атеїст і багато інших [10: 14].

Основна сфера побутування книжних елементів др. пол. XVII- поч. XVIII ст. – діловодство, про що свідчить великий масив різних актових паперів різного рангу канцелярій, через це універсали гетьманів, офіційне листування старшини становлять чи не серцевину в царині обстеження. Вони мають вірогідність виявлення адресантів (нехай і не всіх), проте виявлення опосередкованих творців – можливе. З'являється

перспектива заглиблення у контексти зовнішній і внутрішній, що породжували відповідний фонд книжної лексики.

Отже, звертаючись до питання джерельної основи й генези книжної лексики др. пол. XVII – поч. XVIII ст., маємо підкреслити необхідність залучення додаткових критеріїв виділення книжних слів, серед яких обов'язковим має бути критерій „обробленості”, що дасть нам змогу розглядати книжну лексику, як слова дещо вищого “інтелектуального” порядку, які постали результатом проведених мисленневих операцій освічених кіл суспільства. А відтак виникає потреба переглянути зміст поняття словник книжної мови, а також вказати на особливу роль адресантів, свідомих творців книжної лексики, які, будучи представниками освіченого прошарку суспільства, стимулювали процес інтелектуалізації української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови 18 ст. – К., 1979.
2. Єрмоленко С. Я. Книжна мова/Українська мова: Енциклопедія. – К., 2004.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.
4. Мала філологічна енциклопедія/ Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К., 2007.
5. Березін Ф. М., Головін Б. Н. Общее языкознание. – М., 1979.
6. Взаємодія усних і писемних стилів мови / М. М. Пилинський. – К., 1982.
7. Горобець В. Й. Процеси демократизації й оновлення літературних норм мови в актовій писемності XVIII ст. / актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Вип. 5. – К., 2002.
8. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К., 1996.
9. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. — К., 2001.
10. Їжакевич Г. П. Питання російсько-українських мовних зв'язків (Науково-популярний нарис). – К., 1954.

УДК 81' 373.6

*Борщевський С. В.
(Київ, Україна)*

ЛЕКСИКА НЕЗ'ЯСОВАНОГО ПОХОДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ДО ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО СУБСТРАТУ (на матеріалі української та польської мов)

Статтю присвячено виявленню слів невідомого або сумнівного походження в українській та польській мовах. Припускається належність цієї категорії лексики до гетерогенного доіндоєвропейського субстрату.

© Борщевський С. В., 2009

Ключові слова: лексика, невідоме походження, слов'янські мови, доіндоєвропейський субстрат, фонетична типологія, гетерогенність.

Стаття посвячена виявленню слов невідомого или сомнительного происхождения в украинском и польском языках. Допускается принадлежность этой категории лексики к гетерогенному доиндоевропейскому субстрату.

Ключевые слова: лексика, неизвестное происхождение, славянские языки, доиндо-европейский субстрат, фонетическая типология, гетерогенность.

The article is devoted to the determination of words of unknown or obscure origin in modern Ukrainian and Polish that evidently belong to the pre-Indo-European substratum. Heterogeneity of the substratum is presupposed.

Key words: vocabulary, unknown origin, Slavic languages, pre-Indo-European substratum, phonetic typology, heterogeneity.

Ідея наявності доіндоєвропейського субстрату в сучасних європейських мовах пройшла довгий і складний шлях від розпливчастих гіпотетичних тверджень окремих учених першої половини ХХ ст. (А. Мейє, В. Махек, С. Младенов та ін.) до чітко структурованих етноцентричних концепцій останніх 10-15 років (Ю. Л. Мосенкіс, О. В. Маловічко, С. В. Конча), що змушують докорінно переглянути низку постулатів сучасної індоєвропейістики.

Варто відзначити, що вивчення етимологічних словників сучасних європейських мов дає підстави стверджувати, що вони містять потужний шар доіндоєвропейської лексики (особливо це стосується слов'янських мов).

У комплексному дослідженні, що його було присвячено лексичним відповідностям між слов'янськими, балтійськими та германськими мовами, А. П. Непокупний, Н. Н. Биховець, І. Р. Буніятова та ін., приєднуючись до авторитетних італійських неолінгвістів А. Тромбетті й В. Пізані, звертають увагу на той факт, що низка слов'яно-балто-германських паралелей в основній лексиці мають остаточно не з'ясоване **доіндоєвропейське** походження, що дає підстави припускати можливість субстратного впливу [1:118].

Автори двох найбільш солідних етимологічних словників польської мови А. Брюкнер та Ф. Славський [2;3] також розглядають ряд лексем як такі, що мають сумнівне походження. Перший припускає доіндоєвропейське, або, за його власною термінологією, „передарійське” походження для назв *вола, цана, барана, Вісли* тощо [2: 53].

Український мовознавець Ю. Л. Мосенкіс зауважує, що значна кількість елементів ономастичної лексики української мови, а також низка типологічних явищ не знаходять індоєвропейського пояснення і залишаються за походженням невизначеними [4: 1].

В етимологічних дослідженнях середини та другої половини ХХ ст. тією чи іншою мірою припускається доіндоєвропейське (праєвропейське, карпато-балканське, середземноморське, малоазійське) походження значної кількості слов'янських слів, напр. *баран, кобила, горох, ліс* тощо.

Цікаво, що доіндоєвропейське походження деяких лексем визнають навіть ті лінгвісти, яких аж ніяк не можна зарахувати до прибічників теорії доіндоєвропейського субстрату. Зокрема, автори [5] на чолі з російським мовознавцем О. М. Трубочовим, аналізуючи праслов'янський лексичний фонд, дійшли висновку, що такі слова, як **bara* „болото, калюжа” [5 (1: 153)], **lьnъ* „льон” [5 (17: 87)] і **makъ* „мак” [5 (17: 149)] не

етимологізуються на індоєвропейському ґрунті, а отже можуть розглядатися як мовні релікти, котрі лишилися у спадок від доісторичного (тубільного, автохтонного) населення Європи.

Промовисті свідчення на користь доіндоєвропейського субстрату слов'янських мов дають не лише загальні і власні назви (особливо українська гідронімія), а й **фонетична типологія**, вагому роль субстрату у витворенні якої підкреслював ще А. Мейє [6: 60; 7: 68-69].

На особливу увагу заслуговує чітко структурована концепція українського мовознавця Ю. Л. Мосенкіса, який ґрунтовно дослідив проблему походження, прояву і функціонування доіндоєвропейського субстрату в сучасній українській мові, здійснивши системну реконструкцію мови трипільської культури, що до цього вважалося неможливим з огляду на відсутність писемної традиції та прямих мовних свідчень в епоху існування культури Трипілля-Кукутені. Мовознавцем запропоновано та успішно застосовано метод правомовної реконструкції на основі новаторського прийому „речей і слів”, що дозволяє відновити зниклу мову, спираючись на пам'ятки матеріальної культури та інші історико-археологічні свідчення. У ході дослідження дістала наукове підтвердження гіпотеза виникнення праслов'янської мови внаслідок накладання індоєвропейських діалектів на трипільський мовний субстрат відкритоскладового типу. Результати реконструкції Ю. Л. Мосенкіс виклав у книзі „Мова трипільської культури”, а також у „Трипільському прасловнику української мови”(ТПСУМ) та численних публікаціях[8;9]. Водночас, на нашу думку, подальшого уточнення й обґрунтування потребує етимологія низки розглянутих у ТПСУМ лексем, а саме *кермо* (с.24), *кінь* (с.26), *крісло* (с.33), *марга* (с.40), *мідь* (с.44), *мухомор* (с.46), *орь* (с.48), *Оскіл* (с.48), *Убідь* (с.61), *Хорол* (с.64).

Пропонована нижче інформація є спробою автора даної статті розпочати самостійний пошук неетимологізованих лексем у сучасній польській мові – мові народу, історія якого тісно пов'язана з історією нашої держави, а отже, становить для майбутнього етимолога неабиякий інтерес з точки зору доіндоєвропейського субстрату, що допоможе глибше зазірнути у сиву давнину й краще зрозуміти наші витоки.

Найбільш ґрунтовні етимологічні дослідження лексичного складу сучасної польської мови здійснено двома видатними вченими ХХ століття А. Брюкнером та Ф. Славським.

„Етимологічний словник польської мови” А. Брюкнера (ЕСПМБ) є єдиним повністю завершеним етимологічним словником у сучасній полоністиці і, незважаючи на низку, на наш погляд, справедливих критичних зауважень, висловлених Ф. Славським, В. Дорошевським, Е. Кліхом та З. Клеменевичем, залишається одним із кращих етимологічних словників окремо взятої слов'янської мови.

У ЕСПМБ розглянуто походження більш ніж 20 000 слів. Опрацювання словника автором статті дало змогу виявити близько 750 неетимологізованих (невідомого або сумнівного походження) лексем, які умовно можна поділити на такі основні тематичні групи:

- 1) рослинний світ (дерева, кущі, квіти, сільськогосподарські культури, бур'ян та ін.),напр.: *len* ”льон”, *lipa* „липа”, *osika*”осика”;
- 2) тваринний світ (дикі тварини, свійські тварини, птахи, комахи, риби), напр.: *,zajac*”заєць”,*lasica*”ласиця”, *wół*”віл”,*koń*”кінь”,*golaq*”голуґ”;

3) навколишнє середовище (елементи і явища природи), напр.: *bagno* "болото", *las* "ліс";

4) побут (будівельні матеріали та частини споруд, хатнє начиння, їжа, тканини, одяг, взуття, ремесла, знаряддя), напр.: *pacyna* "грудка землі або глини", *mamałyga* "мамаліга", *szuba* "шуба";

5) частини тіла, виділення і хвороби живого організму, напр.: *kolano* "кіліно", *warga* "губа";

6) різні якості та стани, іменники з емоційно-оцінним значенням: *glupi* "дурний", *gluchy* "глухий", *gamoń* "тюхтій, роззява";

7) слова на позначення активної дії: *piąć/spiewać* "співати"

8) метали і вироби з них: *żelazo* "залізо", *miedz* "мідь", *dula* "залізна руда";

9) духовне життя, вірування, напр.: *Bóg* "Бог", *chram* "храм", *mogila* "могила".

Значну частину складає елементарна (споконвічна) лексика, яка представлена першими трьома семантичними групами, що не виходять за межі слов'яно-балто-германської правмовної єдності. До тематичної групи „Рослинний світ” віднесено 105 лексем, „Тваринний світ” – 160, „Навколишнє

середовище” – 35, які разом складають 40% від загальної кількості неетимологізованих слів. Окрім того, 275 з 750 лексем (36,6%) характеризуються наявністю лише відкритих складів, що було, як уже згадувалося, специфічною рисою праслов'янської мови. З огляду на *відкрито-москладовість та автохтонність* переважної більшості реалій флори і фауни є підстави стверджувати, що дана лексика може бути об'єктом подальшого розгляду на предмет виявлення доіндоєвропейського субстрату.

Зауважимо, що не всі 750 лексем варто розглядати з точки зору можливої належності до доіндоєвропейських субстратних елементів, оскільки серед них багато культурних термінів, звукосимволічних утворень або пізніх запозичень, які не сягають праслов'янської доби. Виняток можуть становити назви металів та кінської збруї за умови врахування давніх трипільсько-кавказьких зв'язків, про що неодноразово писали В. М. Щербаківський, О. В. Маловічко, Ю. Л. Мосенкіс [10; 11; 8] та ін.

У цілому А. Брюкнер підтримує ідею існування в сучасних слов'янських мовах слідів доіндоєвропейського субстрату, про що свідчить його коментар в одній з надзвичайно цінних словникових статей *Bydło* („Худоба”), де автор припускає доіндоєвропейське, або, за його власною термінологією, „передарійське” походження для назв *вола, цана, барана, Вісли* тощо [2: 53].

Набагато обережніше до цього питання підійшов проф. Ф. Славський, розкритикувавши значну частину етимологій А. Брюкнера, а також піддавши сумніву переконливість аргументів В. Махка, С. Младенова та К. Оштіра, котрі, як відомо, теж підтримували ідею доіндоєвропейського субстрату.

Варто відзначити, що п'ятитомний „Етимологічний словник польської мови” Ф. Славського (ЕСПМС) є, без сумніву, титанічною, але, на жаль, незавершеною працею, яка виходила в світ численними випусками протягом трьох десятиліть (1952-1982 рр). Позитивним у словнику є систематичне посилання його укладача на першоджерела, широкі висвітлення розмаїття діалектних форм сучасної польської мови, а також доведення історії постання слова до індоєвропейських коренів, де це було можливо й науково

обгрунтовано. Такий підхід допоміг звузити коло пошуку доіндоєвропейських субстратних лексем.

Опрацювання ЕСПМС автором статті дало змогу додатково виявити близько 150 різної тематичної та частининомовної належності слів без чітких індоєвропейських відповідників. Найбільшою за обсягом є тематична група „Побут” (25 слів). Досить широко подано слова на позначення активної дії, різних якостей(станів), а також іменники з емоційно-оцінним значенням. Відзначимо, що 50 зі 150 неетимологізованих лексем (33,3%) характеризуються наявністю лише відкритих складів, що майже збігається з відповідним показником за ЕСПМБ.

Попередній аналіз виявленої лексики дає підстави стверджувати, що етимологія не всіх слів знайде трипільсько-кавказько-егейське пояснення. На нашу думку, можна припускати *гетерогенність* доіндоєвропейського субстрату сучасної польської мови, що потребує наукового обгрунтування і стане предметом подальших етимологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общая лексика германских и балто-славянских языков / Отв. ред. А. П. Непокупный. – К.: Наукова думка, 1989. – 360 с.
2. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1974. – 808s.
3. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1952-1982. – Т. 1-5.
4. Мосенкіс Ю. Л. Проблема реконструкції мови трипільської культури: Авт. дис. ... докт. філол. наук / 10.02.01 – українська мова, 10.02.15 – загальне мовознавство. – К., 2001. – 24 с.
5. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева, – М.: Наука, 1974–2005. – Вып. 1–31.
6. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоєвропейских языков / Пер. с франц. – М. – Л.: Госсэкономиздат, 1938. – 512 с.
7. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. – М.: Изд-во иностр. лит., 1954. – 100 с.
8. Мосенкіс Ю. Л. Мова трипільської культури. – К.: НДІТІАМ, 2001. – 164с.
9. Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. – Київ, 2001. – 80 с.
10. Щербаківський В. М. Формация української нації: Нарис Праісторії України. – Прага: Вид-во Ю. Тищенко, 1941. – 147 с.
11. Маловічко О.В. Кавказька лексика в Україні? // Відродження. – 2000. – № 3. – С. 15–18.

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА, ВОЗНИКШИХ НА
ОСНОВЕ СПОРТИВНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
(на материале русскоязычной прессы Украины)**

У статті аналізуються фразеологічні інновації суспільно-політичного характеру, що виникли на базі спортивної термінології. Досліджується семантика фразеологічних новоутворень. Значна увага приділяється індивідуально-авторським значенням, які виявляються тільки у певних газетних контекстах.

Ключові слова: фразеологія, інновація, спорт, термінологія, семантика, контекст.

This article is devoted to the analysis of the phraseological innovations of the public and political character, which are appeared on the base of the sports terminology. The semantics of the phraseological innovations is researched. The great attention is paid to the individual author meanings, which can be identified only in the certain newspaper context.

Key words: phraseology, innovation, terminology, semantics, context.

Актуальность избранной темы. Проблема изучения языка средств массовой информации чрезвычайно объемна. СМИ отражают определенный уровень социально-культурного развития общества, формируют политическое мышление, гражданскую позицию. Особенно отчетливо и наиболее ярко, на наш взгляд, это проявляется на страницах печатных изданий. Авторы газетных публикаций стремятся к аналитичности, объективности, действенности. Информационные тексты призваны осуществлять влияние на читателя, убеждать его, они выявляют авторское отношение к явлениям и событиям в окружающем мире. Для этого, необходимо мастерски использовать средства, которые способствовали бы увеличению влияния на адресата и убеждали бы его в правоте журналистов.

Проведенный анализ свидетельствует, что в печатных средствах массовой информации используется широкий спектр языковых средств, среди которых особое место занимают фразеологические инновации.

Целью нашей статьи является рассмотрение конкретных примеров функционирования спортивной фразеологии.

Материалом исследования послужила русскоязычная пресса Украины.

Устойчивые сочетания спортивного характера проникли во все сферы современной жизни: политику, культуру, экономику. Способ образования фразеологических единиц благодаря переходу терминологических слов и сочетаний слов в область общеупотребительной терминологии был известен и ранее, но в настоящее время он стал весьма продуктивным [1: 87].

Фразеологические единицы, связанные непосредственно со спортом, на страницах современной русскоязычной прессы Украины выходят далеко за границы специфически спортивной тематики. Эволюция семантики подобных устойчивых сочетаний происходит в основном вследствие перехода в другую понятийную сферу (в данном случае – в сферу общественно-политическую). Специфику этого сравнения определяют и характерные для социального сознания концептуальные векторы соперничества, борьбы, хитрости, неверия [2: 179]. Здесь также важную роль играет контекст, который помогает раскрыть смысл высказывания.

Выборы в парламент или президентские выборы всегда были и остаются предметом повышенного журналистского интереса. В следующих цитатах из газетной статьи выборы в парламент сравниваются со спортивным забегом и марафоном, где участники борются за победу. Выборы называют **“избирательным забегом”**, **“избирательным марафоном”**, **“депутатским марафоном”**, **“показательным выступлением”**, **“финальным забегом”**. Такое сравнение основано на сходстве этих явлений. *Забег* – “отдельное состязание в беге” [3: 197]. *Марафон* – “спортивное соревнование на самой большой дистанции или в течение длительного времени” [3: 342]. Если выборы в парламент называют **“избирательным забегом”**, **“избирательным марафоном”**, **“депутатским марафоном”**, то спортивный термин **“показательное выступление”** употребляется по отношению к региональным выборам в России, который можно объяснить как “проведение выборов в регионах РФ с целью выяснения рейтинга партий, что в свою очередь делает более прогнозируемыми результаты Всероссийских выборов в парламент”. А **“финальным забегом”** называют выборы президента страны. Выражение **“выиграть избирательный забег”** в данном контексте приобретает значение “одержать победу на парламентских выборах”, а **“стартовал избирательный марафон”** – “началась предвыборная кампания”.

“В “ЗН” уже описывался винницкий феномен, когда БЮТ остался на обочине, хотя и **выиграл** вчистую **избирательный забег**” [Зеркало недели №6 (635) 17.02.07 – С.3].

“В России **стартовал избирательный марафон** длиной в год. Успешное **“показательное выступление”** прокремлевских партий на региональных выборах изрядно порадовало г-на Путина, продемонстрировав ожидаемый результат на декабрьских выборах 2007-го в Думу, что крайне важно для **“финального забега”** – обеспечить преемнику Владимира Владимировича победу на президентских выборах в марте 2008 г.” [Деловая столица №12/306 19.03.07 с.2].

“Регионал” Киселев (замеченный в склонности к экзотическим политическим идеям) предложил объединить возможный **депутатский марафон** с президентским и **привести общий забег** 30 сентября” [Зеркало недели №8(637) 3-7 марта 2007 – С.1].

Выражение **“вступить в предвыборный марафон”** также приобретает следующее общественно-политическое значение: “начать агитацию перед выборами за ту или иную партию”. Словосочетание **“команда общепартийных стратегов”** служит наименованием политтехнологов, которые разрабатывают предвыборную кампанию для партии.

“Важно то, что демократы наконец-то **вступят в предвыборный марафон**, подключив **команду общепартийных стратегов** для разработки избирательной кампании (в

БЮТ, например, уже есть стратегия и идет работа над штабами)” [Комсомольская правда в Украине №134 (2664/24059) 02.07.2007 – С.2].

Актуальными для газетных публикаций являются также политические события на международном уровне. В следующем контексте слово *марафон* имеет переносное значение: “Длительный и напряженный ход развития чего-нибудь” [З: 342]. В статье, из которой взят этот пример, речь идет о борьбе Украины за право поставки нефти через ее территорию и длительных переговорах президента Украины с президентами Казахстана, Азербайджана, Грузии и Польши.

“Практически, сегодня можно сказать, что тот долгий бизнес и *политический марафон*, который формировался вокруг транспортировки каспийской нефти с юга на север, практически завершен” [Еженедельник 2000 25.05.2007 – С. В2].

Ухудшение отношений между Украиной и Россией отражается и на других сферах жизни нашей страны, ставит под вопрос нашу стабильность. Видя это, лидеры европейских стран начинают сомневаться, сможет ли Украина быть надежным партнером в поставке нефти. Такой внешнеполитический путь Секретариата Президента в прессе назвали *“самоубийственными соревнованиями так называемой политической элиты”*.

“А потенциальные и реальные наши партнеры, наблюдая за *самоубийственными соревнованиями так называемой политической элиты*, все больше подумывают о том, как исключить из своих стратегических проектов столь привлекательный, но высококорисловый транзит” [Еженедельник 2000 №21 (367) 25.05.2007 – С. В1].

Те же спортивные термины нашли свое место также и в сфере культуры. Так, недавно появились такие словосочетания как *литературный марафон* и *марафон вышивальщиц*. Публикация под заголовком *“Литературный марафон Европы”* посвящена акции, которая состоялась 9 мая 2007 года в ходе которой участники в девяти странах континента в течение 9 часов без перерыва декламировали произведения национальных классиков XX в. на родных языках. Данный заголовок привлекает внимание тех, кому адресована публикация, обобщает содержание последующего материала. “Предваряя текст, заголовок несет определенную информацию о содержании публикации, то есть побуждает читателя либо читать газетную статью, либо отложить ее в сторону” [4: 150].

Марафон вышивальщиц – “В июне 2007 года вышивальщицы из разных городов Украины начали вышивать рушник национального единства, его провезут по всей стране и каждый желающий сможет вышить свой крестик, под этим рушником накануне Дня Независимости встанут политики из разных лагерей”.

“Вчера (9 мая) одновременно в девяти странах континента участники *литературного марафона* на своих родных языках декламировали произведения национальных классиков XX в., не прекращая чтение в течение десяти часов. Идея необычного *международного марафона* принадлежит итальянскому филологу Марио Аллегри, преподавателю Университета Вероны” [Обзор №53 (201) 10.05.2007 – С.10].

“После четырехдневной работы в Запорожье *марафон вышивальщиц* продолжится во всех областях страны с остановками в Севастополе и Киеве” [Комсомольская правда в Украине 9.06.2007 – С.2]

В статьях современной прессы авторы все чаще используют такие спортивные термины, как *стартовый*, *старт*, *предстартовый*, *дать старт*, *стартовая площадка*, *финиш* для обозначения начала или конца какого-то действия или явления.

“Еще более анекдотично выглядит акция “За чистый Интернет”, когда на сайтах – инициаторах санитарной журналистики как раз и появляется *стартовый “слив”* не только “черного” пиара, но и все чаще неприкрытых провокационно-агитационных агиток” [Еженедельник 2000 27.04.2007 с. 2].

“Эта пустыня желаний уже на самом *старте бытия* автора не ужасает” [Еженедельник 2000 27.04.2007 с. 2].

“*Предстартовым сигналом* для биржевых *экологических гонок* можно считать круглый стол, проведенный недавно для украинских СМИ во Всемирном банке” [Зеркало недели №21(650) 2.06.2007 С.1].

“Так что возвращение “героя-спасителя” накануне *старта предвыборной гонки* – отнюдь не случайность” [Комсомольская правда в Украине №152(2682/24077) 23.07.2007 С.2].

“Появление же распечатки лидер БЮТ расценила как *старт избирательной кампании и грязных технологий*” [Сегодня №144к (2683) 02.07.2007 С.2].

“Самый богатый человек Украины *дал старт* проекту, аналогов которому в стране еще не было” [Комсомольская правда 19.05.2007 С.13].

“Тем не менее, тезис о 90% “цензуры-47” стал доминантой отчета о *финише акции* НМПУ” [Еженедельник 2000 27.04.2007 с. 2].

“Тимошенко рвется в премьеры. Для нее это *стартовая площадка* в президенты” [Еженедельник 2000 19.05.2007 с. 2].

В статьях, посвященных проблемам социальной сферы, можно встретить выражение “*старт отопительного сезона*” – “начало отопительного сезона”.

“На Блюхера, 7 после *старта отопительного сезона* тоже пропала горячая вода” [Сегодня 19.10.2007 С.11].

Выражение “*стартовать с инициативой*” имеет значение “выступить с инициативой”.

“Так что товарищ Голенко “*стартовал со своей инициативой*” явно не вовремя” [Зеркало недели №44(673) 17.11.2007 – С.4].

В следующей цитате из газетной статьи под спортивным термином “*старт*” автор подразумевает начало издания президентом Украины “экологических” указов.

“После визита на место экологической “фосфорной” аварии во Львовскую область президента словно подменили – едва спустившись по трапу самолета в Борисполе, он начал издавать один “экологический” указ за другим. *Сигналом для старта*, очевидно, стали решения, принятые на последнем заседании СНБО, а очередным поводом – железнодорожная авария в Харьковской области, где с рельсов сошла цистерна с хлором” [Комсомольская правда в Украине №152(2682/24077) 23.07.2007 – С.2].

Данные термины используются не только в сфере политики, но и в экономике. “*Стартовать (взять старт)*” – “начать какую-нибудь (в следующем примере экономическую) деятельность”.

“В любом случае изначально “ИСД” – это государство + бизнес. Такая формула, надо полагать, очень помогла бизнесмену Гайдуку *стартануть*” [Еженедельник 2000 09.03.2007 с. 3].

Словосочетание “*стартовый капитал*” используется в значении “начальный капитал”.

“И тут мы подходим к весьма интересному моменту: всей стране известно, Виталий Гайдук – человек небедный, и что основной свой *капитал* (а *стартовый*, видимо, был сформирован еще во времена работы на “АвтоВАЗе” и ЗЭМЗ) он заработал посредством “Индустриального союза Донбасса”, или же “ИСД” [Еженедельник 2000 09.03.2007 с. 3].

Фразеологическая единица “*стартовые события*” служит обозначением “начала карьеры” (в данном случае – частного предпринимателя).

“Так Виталий Гайдук стал старшим экономистом в Донецком областном центре “АвтоВАЗ техобслуживание”, хотя прийти с улицы в столь престижную “контору” было нереально. Но устройство – полдела. Некоторые при схожих *стартовых событиях* так всю жизнь и проводят на одной должности” [Еженедельник 2000 09.03.2007 с. 3].

Словосочетание “начальная стоимость” заменяет фразеологическая единица “*стартовая стоимость*”.

“В горадминистрации решили выставить на конкурс 6 шикарных жилищ в разных районах города, *стартовая стоимость* которых от 900 тысяч гривен до 2,3 млн. грн. (последняя – пятикомнатная)” [Сегодня 19.10.2007 с.10].

В публикациях, освещающих различные культурные события, например, посвященных анализу кинофильмов, встречается выражение *стартовая погоня* – “сцена погони, с которой начинается фильм”.

“Именно эта “избранность” воспроизводится в фильме *стартовой погоней* Бонда за террористом с последующей расправой на территории иностранного посольства, что вызвало мировой скандал” [Еженедельник 2000 №52(348) 29.12.2006 С.7].

Выражение *взять старт* относится к спорту и обозначает начало какой-нибудь спортивной деятельности, слово *ренессанс* – возрождение, возобновление, словосочетание *холодная война* – “враждебный политический курс, который правительства западных держав стали проводить в отношении Советского Союза и других социалистических государств по окончании Второй мировой войны” [3: 313]. А вот словосочетание *взял старт ренессанс холодной войны* обладает дополнительной общественно-политической семантикой, отображает современные события и обозначает “возобновление плохих отношений между Россией и США”.

“Мюнхенскую конференцию уже многие окрестили местом, где *взял старт ренессанс холодной войны*. Чем, по вашему мнению, вызван *очередной виток напряжения между США и Россией*: грядущими в обеих странах президентскими выборами; претензиями России на роль сверхдержавы, подкрепленными запасами энергоносителей; просто неуклюжей политикой нынешней американской администрации?” [Зеркало недели №6(635) 17.02.07 – С.4].

Выводы. Приведенные выше фразеологические единицы отображают современное мировидение: напоминают уже известные явления и факты и одновременно называют

фрагменты актуальной действительности, помогают ее понять и интерпретировать. Их особенностью является переход из сферы спорта в общественно-политическую, таким образом, пополняя количество значений каждой отдельно взятой единицы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хлебда В. Политика это спорт. Фразеология спортивного происхождения в современном польском публичном дискурсе. – *Frazeologicke Studie*, IV. – Bratislava: Veda, 2005. – с.87-93.
2. Мартинюк М. Українська спортова преса на межі XIX і XX століть // Проблеми Української термінології: Слово світ 2004. – Львів: Ліга – Прес, 2004. – С. 176-179.
3. Ожегов С. И. и Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2003. – 944с.
4. Григораш А. М. Индивидуально-авторская интерпретация фразеологических единиц в публицистических мини-контекстах (на материале “Рабочей газеты”) // система і структура східнослов’янських мов: До 70-річчя з дня народження доктора філологічних наук, професора М. М. Пилинського: ЗБ. Наук. Праць. – К.: Т-во “Знання” України, 2002. – С.150-154.
5. Мокиенко В. М. Новая русская фразеология. – Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2003. – 168с.
6. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. – Харків: Прапор, 1997. – 462с.
7. Філатенко І. О. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис: Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 2003. – 20с.

УДК 811.161.2.272

Шаурман О. А.
(Бердянськ, Україна)

КОМП'ЮТЕРНИЙ СЛЕНГ: ЛІНГВОКРЕАТИВНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу сучасного стану розвитку комп'ютерного сленгу у російській та українській мовах та визначенню особливостей утворення нових сленгових слів та виразів.

Ключові слова: *англомовні запозичення, асиміляція, сленг, жаргон, лінгвокреативне мислення.*

The article deals with the analyze of modern computer slang development in Russian and Ukrainian languages it's also devoted to the determination of peculiarities of new slang words and slang expressions creation.

Key words: *English word-borrowings, assimilation, slang, jargon, lingua-creative thinking.*

© Шаурман О. А., 2009

З появою перших комп'ютерів на початку 50-х років з'явилися і фахівці, які використовували для професійного спілкування спеціальну лексику зрозумілу тільки вузькому колу розробників та користувачів комп'ютерної техніки. По мірі її розвитку зростав і словарний склад, який обслуговував нові поняття та пов'язані із ними нові назви. З приходом ери персонального комп'ютера, яка розпочалася наприкінці 80-х років, "мова посвячених" стала надбанням широкого кола користувачів. Сучасний світ і люди в ньому живуть в умовах швидкого розвитку мікропроцесорної та обчислювальної техніки, тому першою за кількістю нових слів виступає саме галузь комп'ютерних технологій.

Традиційно, джерелом утворення нової лексики для інформаційних систем і технологій виступає англійська мова. Поступово терміни із закритого лексикону програмістів та розроблювачів комп'ютерної техніки переходять у загальне мовне використання, і паралельно з цим відбувається формування специфічного комп'ютерного сленгу. Яке саме місце займає комп'ютерний сленг у мові, процес його формування, а також загальномовні та оказіональні механізми впливу на його утворення, знаходяться у ряду питань, яким присвячена стаття.

Лексику будь-якої мови можна розділити на літературну та нелітературну. До літературної відносяться: 1) книжні слова; 2) стандартні розмовні слова; 3) нейтральні слова. Вся ця лексика використовується або в літературі, або в розмовній мові: офіційній чи неофіційній. Існує також нелітературна лексика, яка розподіляється на: 1) професіоналізми; 2) вульгаризми; 3) жаргонізми; 4) сленг. Саме друга частина відрізняється своїм розмовним та неофіційним характером [1]. Професіоналізми ми розуміємо як слова, що використовуються невеликими групами людей, які об'єднані певною професією. Вульгаризми – це грубі слова, які зазвичай не використовуються культурними людьми у суспільстві, це спеціальний лексикон, що вживають люди, культура яких формувалася на низькому соціальному рівні. Жаргонізми – це слова, які використовуються певними соціальними групами, або групами об'єднаними іншими спільними інтересами, мова, якою вони спілкуються носить тайний та незрозумілий для інших зміст. Сленг – це слова, які розглядаються як порушення норм стандартної мовної норми. Часто вони дуже виразні, іронічні, позначають предмети та поняття, про які розмовляють у повсякденному житті [1;2].

Необхідно зазначити, що часто жаргонізми відносять до сленгу. Таким чином не виокремлюючи їх у самостійну групу, під таким кутом зору сленг визначають як особливу лексику, яку використовують для спілкування люди зі спільними інтересами.

Особливість комп'ютерного сленгу полягає в тому, що він виступає певним синтезом усіх чотирьох груп. По-перше, він служить для спілкування людей однієї професії – програмістів, а також користувачів продуктів програмного забезпечення для комп'ютера. Крім того, такі слова вживаються у якості синонімів до англомовних професійних термінів, відрізняючись від них емоційним забарвленням.

По-друге, комп'ютерний сленг стосується тільки світу комп'ютерів, отже він незрозумілий для тих, хто не пов'язаний із цим світом [1]. Наприклад не кожен зрозуміє вираз "салют трьома пальцями", який позначає перезавантаження комп'ютера за допомогою трьох кнопок Ctrl-Alt-Del. Завдяки подібним виразам комп'ютерники почувають себе членами замкнутої спільноти.

По-третє. Серед такої лексики зустрічаються і вульгарні слова. Наприклад, рос. “*групповуха под Винды*” (Windows for WorkGroup); рос. “*анус*” (протокол Janus); рос. *блястер* (Sound Blaster) і т.і.

Наукові спостереження не дозволяють віднести комп’ютерний сленг ні до однієї з груп нелітературної лексики, але дозволяють трактувати його як мовне явище, якому притаманні риси кожної із цих груп. Така гіпотеза дозволяє визначити термін “комп’ютерний сленг” як слова, що використовуються тільки тими людьми, що мають безпосереднє відношення до комп’ютерів у повсякденному житті та підмінюють професійну термінологію розмовною, а, іноді, й грубою та фамільярною лексикою [2].

Крім того, не слід забувати, що більшість слів, які мають відношення до комп’ютерного сленгу походять від професійних термінів, практично усі з них — з англійської мови. Цей факт зумовлює певну послідовність етапів дослідження: 1) фіксація їх появи та переходу у мову-реципієнт; 2) процес утворення від цих термінів комп’ютерного сленгу.

Відомо, що більшість новітніх розробок з інформаційних технологій відбувається у Сполучених Штатах Америки, а саме у регіоні, який називають “Silicon Valley”, де сконцентровано основну частину всіх дослідницьких центрів не тільки Америки, але й всього світу. Більше половини усіх сучасних технологій останнього десятиліття розроблено саме там, у численних дослідницьких центрах таких світових гігантів як Хегох, ІВМ та ін. Треба також додати про великий внесок Стенфордського університету, який випустив значну кількість вчених, які роблять свій величезний внесок у створення нових інформаційних систем і технологій. Саме ці наукові осередки постачають і значну частину нової комп’ютерної лексики у її англломовному варіанті. Запозичене поняття або назва адаптуються згодом у мові-реципієнти і часто відходять від своєї первісної форми, утворюючи розмовну форму. Яка може відобразитися у комп’ютерному сленгу [3].

Процес швидкого розвитку сфери інформаційних систем неважко простежити за журналами, в яких публікуються новини ринку комп’ютерних технологій, практично кожну неділю в них з’являються новини про більш менш значні розробки, які одержують свою назву, звичайно англійською мовою. Загалом така термінологія ніт перекладається на інші національні мови, бо належить до термінологічного фонду загального професійного користування. Відбувається заміщення культурологічних лакун, таким чином поступово з’являється велика кількість англломовних слів, які знаходяться у користуванні необмеженої кількості мовців.

Відсутність у мові стандартизованої термінології в цій галузі призводить спочатку до використання запозичених термінів, а згодом, в процесі пристосування до мовленнєвих традицій, до спрощення, яке часто має емоційного забарвлення. Існуючі професійні терміни іноді бувають незручними у використанні через формальну складність, тому складається тенденція до скорочення та спрощення [3;4]. Наприклад, часто використовують термін “*motherboard*”, який означає “*материнська плата*”, існує кілька сленгових відповідників цьому терміну у російській мові: “*материнка*” “*мамка*” “*матрешка*”; “*CD-ROM Drive*” перекладається як “*накопичувач на лазерних дисках*”, а в рос. сленгу має відповідники “*сидюк*” “*сидюшник*”. Наступна група слів ілюструє тенденцію до скорочення, наприклад: рос. “*Компы бывают двух видов – бимы и маки*”, тобто “*Персональні комп’ютери бувають двох видів – сумісні з ІВМ та Macintosh*”. Тенденція до емоційного

розвантаження при роботі зі складними речами відбивається на утворенні сленгових слів з юмористичним відгінком та ефектом невимушеності, наприклад, рос. “*флоппверт*” – *дискковод* або “*утоптаний*” – “*зменшений програмою архіватором*” [5].

Сфера комп’ютерних ігор переживає зараз часи масового захоплення, особливо дітей та молоді, що також призводить до появи значної кількості нових слів, які можна впевнено віднести до сленгу. Наприклад: рос. “*бродилка*” “*стрелялка*” – назви за основною дією гри, або рос. “*босс*” – головний ворог у грі, “*думер*” – той, хто грає у гру *DOOM*, “*квaker*” – той хто грає у гру *Quake* і т.і [5].

Важливо також зазначити, що при створенні нових сленгових слів та виразів важливою умовою виступає ступінь володіння англійською мовою. Всі користувачі продуктів інформаційних систем і технологій вживають англійську термінологію, але читають, а далі фіксують її у письмовій формі часто некоректно. Наприклад, англійський термін “*NO CARRIER*” у російській транслітерації виглядає як “*НО КАРЬЕР*” і означає “відсутність Інтернет-зв’язку через модем”. Таким чином, створюється така собі “власна мова” для “посвячених”, яку ще називають соціолектом користувачів ІСТ (інформаційних систем і технологій) [3: 354].

Спробуємо створити класифікацію комп’ютерного сленгу за способом утворення, які є досить чисельні. Але будь-який із цих способів має тільки одну мету – пристосувати англійське слово до власної мовної системи. На наш погляд, нижче наведена класифікація охоплює більшість існуючої сленгової лексики, яка використовується у російській мові на цей час: 1) калька (повне запозичення на рівні форми та змісту); 2) напівкалька (запозичення тільки форми слова або тільки змісту терміну – перекладна / семантична калька); 3) стандартна лексика зі зміненим значенням (семантичний зсув); 4) використання лексики інших професійних груп для власних потреб; 5) фонетична мімікрія [1].

Розглянемо кожну із цих груп окремо. Так, калька у чистому вигляді представляє собою запозичення, яке граматично незасвоєне мовою-реципієнтом, тобто має, у нашому випадку, англійський напис, вимову і значення. У процесі асиміляції на фонетичному рівні відбувається трансфонація (передавання іншомовних звуків літерами, які фонетично із ними співвідносні) та субституція (заміна) тих звуків чужої мови, яким у власній мові немає відповідників. Такі слова відчуються іншомовними, як у вимові, так і у написанні. Наприклад: англ. *device* → рос. *девайс* – тех. *устрій, пристрій*; англ. *hard drive* → рос. *хард*. Існування великої кількості англійських кальок пояснюється тим, що до цього часу значна кількість програмного забезпечення розроблено та використовується на англійській мові. За таких умов, користувачі ІСТ звикають до команд та повідомлень і вживають їх як гібридні утворення з юмористичним забарвленням, наприклад: рос. “*инвалид юзер*” – еквівалент перефразу англ. “*invalid drive*” – відповідь операційної системи MS-DOS про те, що щось не працює.

Сучасне захоплення англійською мовою впливає і на галузь ІСТ, стало ознакою освіченості та престижу використання, як запозиченої лексики, так і такої, що не вживається у професійному середовищі та знаходиться у загальному використанні. Люди, які використовують такі англійські слова, особливо молодь прагне наблизитися до високих стандартів буття та життя американського суспільства, вживання такої лексики, наближає їх до стереотипних стандартів, які досягаються, насамперед, через мову.

Саме у цій групі зустрічаються невірно прочитані та закріплені у вимові та написанні англійські запозичення, наприклад: англ. *message* → рос. *месаса*. Можливо тому можна зустріти кілька варіантів напису одного англословного запозичення, наприклад: англ. “*keyboard*” → рос. “*кеборд*” “*кейборд*” “*кіборд*”. Цікаво, що стилістично нейтральні в англійській мові слова, які потрапляють у сленг програмістів набирають іронічно-зневажливого або розмовного забарвлення.

Напівкальки виступають у двох різновидах: запозичення на рівні форми та на рівні змісту. Приспособлення до нового мовного середовища у таких запозичень відбувається, як на фонологічному так і на морфологічному рівні, а згодом і на морфо-граматичному. Запозичене англословне слово починає відмінюватися та вживатися не тільки в однині, а й у множині. Наприклад: англ. *application* → рос. *апликуха* (прикладна програма): “*новые апликухи*” (множина); “*поставил новую апликуху*”, “*недоволен новой апликухой*”.

Асимільований англословний сленг активно використовує також і суфікси, зокрема зменшувально-пестливі, такі як -ик, -к(а). напр.: англ. *disk drive* → рос. *дискетник*; англ. *User's Manual* → рос. *мануалка*; англ. *ROM* → рос. *Ромка*; англ. *CD-ROM* → рос. *сидиромка* і т.і. Використовується також суфікс -юк, характерний для простонародного мовлення, напр.: англ. *CD [compact disk]* → рос. *сидюк*; англ. *PC [personal computer]* → рос. *писюк*.

Перехід лексики з аналітичної мови до синтетичної на рівні сленгу позначився і на флексіях, які додаються до основ запозичених дієслів. Наприклад; англ. *to connect* → рос. *коннектиться* (соединяться при помощи компьютеров); англ. *to program* → рос. *програмить* (заниматься программированием); англ. *to click* → рос. *кликать* (нажимать на клавиши мыши) [3: 74,251,59].

Використовується також і такий прийом як універбізація, тобто зведення словосполучення до одного слова. Наприклад: англ. *strategic game* → рос. *стратегия*. Нерідко з усього англословного словосполучення запозичується тільки одне слово, яке отримує значення всього виразу, напр.: англ. *Bulletin board system (BBS)* → рос. *бэбэска, бибиэска*; англ. *IBM* → рос. *Айбизьма*. Велика кількість подібних запозичень походять від різних абревіатур. Назв протоколів, фірм, тощо.

Треба зазначити, що операційна система MS-DOS, на якій працювала більшість персональних комп'ютерів, дозволяла називати файли та каталоги іменами, що склалися не більше ніж з восьми символів та розширення, яке складало тільки три знаки. Відтоді залишилися традиція скорочувати назви та використовувати абревіатури у тих випадках, коли назва складалася з кількох слів. Похідні від таких скорочень запозичувалися та потрапляли у сленг. Наприклад: англ. *Norton Utilities (NU)* → рос. *нушка*; англ. *Kai's Power Tools (KPT)* → рос. *кэптэшка*; англ. *Execution file (EXE)* → рос. *эжешник*; англ. *Three-dimensional Studio (3DS)* → рос. *трідэшка* і т. і [3: 371, 198, 482]. У таких запозиченнях часто зустрічається фонема [э], що нетипово для розмовного варіанту мови.

Переклад, як спосіб передавання іншомовного слова виступає одним із найбільш поширених у мовах-реципієнтах. У російській мові можна зустріти професійну англословну термінологію перекладену нейтральною лексикою, яка при цьому набуває нового значення зі зниженим стилістичним забарвленням. Наприклад: англ. *Windows* → рос. *форточки*; англ. *virus* → рос. *живность*; англ. *user's manual* → рос. *буквар*; англ. *disk* → рос. *блин*; англ. *adapter card* → рос. *плутка*; англ. *matrix printer* → *вжикалка*; англ. *patch file* →

рос. *заплата* і т.і. у процесі такого перекладу працює механізм асоціативного мислення, при якому співвідносяться форма предмета або устрою, принципи його роботи.

Чисельними виступають і дієслівні метафори, напр.: англ. *to delete* → рос. *сносить*; англ. *to read from disk* → рос. *пильть диск*; англ. *to seek smth on disk* → рос. *шуршать* і т. і [4: 68, 327, 511]. Треба додати, що до цієї групи можна віднести лише ті слова, які раніше не мали сленгових значень. Ще більш поширеною групою є терміни, які набули значення сленгових шляхом використання лексики інших професійних груп. Як результат значення слова дещо змінюється, набуваючи специфічний для комп'ютерного сленгу зміст. Зазвичай, такі мовні факти належать до молодіжного сленгу. Наприклад: англ. *incorrect program* → рос. *глюкало*; англ. *streamer* → рос. *мофон* і т.і [3: 232, 527].

У комп'ютерний сленг з молодіжного російського сленга перейшла також лексема “шофер”, в якій вона мала значення “магнітофон”, нове значення сленгової лексики: “устрій для збереження інформації на магнітній стрічці - стример”. Чисельні також і випадки переходів з водійського, кримінального і т.і. сленгу, напр.: англ. *microassembler programmer* → рос. *макрушник*; англ. *to connect two computers* → рос. *шлангуировать* і т. і [3: 411, 121]. А також цілі вирази сленгового характеру, наприклад про комп'ютер *Pentium-200* можуть сказати: рос. “Модная тачка с двухсотым мотором”.

Цікаво, що при такому способі утворення нових слів та виразів, утворюється певна неясність значення, яка, взагалі то нехарактерна для англомовної комп'ютерної термінології. Для більшості таких мовних фактів визначається тільки характер певної дії або явища, а не його специфіка.

Український комп'ютерний сленг через свою молодість не досить устоявся, і тому більшість слів у ньому має багато варіантів вимови і написання: *вегеа, вежсеа, вагон* — (відеоадаптер VGA); *глючити, глюкати* — (працювати з помилками); *дурдос, дирдос* — (операційна система DR-DOS). Зазвичай вимова слова відповідає або англійському прочитанню або його українській транслі-терації. У будь-якому випадку вимова стилізована під розмовну українську [5].

Проаналізувавши таким чином факти запозичення англомовних комп'ютерних термінів, які при асиміляції у мові трансформуються у сленгові слова та вирази ми дійшли наступних **висновків**:

1. Сленг у сучасній національній мові виступає елементом полегшення або спрощення його розуміння та використання у ситуації стрімкого розвитку ІСТ.
2. Вплив англомовної комп'ютерної лексики – це процес об'єктивний, який треба приймати та відноситися до нього свідомо.
3. Англомовні запозичення з галузі ІСТ фонетично оформлені та відрізняються від іншої лексики специфікою передавання англомовних звуків засобами власної мови.
4. Переклад, як вид асиміляції ІСТ термінології носить лінгвокреативний характер і залежить від культурного та освітнього рівня “творців” комп'ютерного сленгу.
5. Існування комп'ютерного сленгу дозволяє спеціалістам цієї галузі відчувати себе членами закритої спільноти, і допомагає їм розуміти один одного “з півслова”. Сленг як важливий елемент комунікації спрощує спілкування і дає змогу уникати складних професійних термінів та спілкуватися рідною мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лихолитов П. В. Компьютерный жаргон. // Русская речь — 1997.— №3. — Ел. ресурс: < <http://www.refoman.ru/c/28/ref/1684/index1.2.html> >
2. Рюгемер В. Новая техника — старое общество: Кремниевая долина. / Перевод с немецкого. — М.: Политиздат, 1988. — 253 с.
3. The Oxford Dictionary of Modern Slang. — Oxford University Press, 1992
4. Ричард А. Спирс. Словарь американского сленга. — М.: Рус. Яз., 1991.
5. Щур І. Особливості українського комп'ютерного жаргону // Рідна школа. — 2001.— № 3. — С. 10.

УДК 811.112.2: 81'276.3

*Поздняков О. В.
(Івано-Франківськ, Україна)*

МЕДІЙНА ОРІЄНТОВАНІСТЬ НІМЕЦЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стаття розглядає проблему впливу засобів масової інформації на процес еволюції сучасного німецького молодіжного сленгу. Описано причини даного впливу, його результати та подана характеристика німецькомовних молодіжних засобів масової інформації.

Ключові слова: молодіжний сленг, засоби масової інформації, молодіжна субкультура, груповий стиль, запозичення.

The article deals with the problem of influence of the mass media on the process of development of the modern German youth slang. The reasons and results of the given influence are described. The characteristic of the German-language youth mass media is made.

Key words: youth slang, mass media, youth subculture, group style, loanword.

Засоби масової інформації – один із соціальних інститутів, що тією чи іншою мірою виконують замовлення суспільства та окремих соціальних груп щодо певного впливу на населення в цілому, в тому числі й на окремі вікові та соціальні категорії. З раннього дитинства людина опиняється в інформаційному полі, вона не може жити без інформації, сприймаючи її через безліч каналів, і на основі її обробки формує свою поведінку. Засоби масової інформації створюють своєрідний інформаційний світ, в якому людина, зокрема молода людина, виробляє певний світогляд щодо життя, способу життя, стилю життя, типів поведінки тощо [1].

У контексті глобалізації суспільних процесів, одним з наслідків якої є поширення та доступність засобів масової інформації, саме останні виступають найважливішими з усіх зовнішніх факторів впливу на розвиток мовно-комунікативної діяльності людей загалом і молоді зокрема.

Варто зазначити, що сучасне суспільство вступило у нову фазу розвитку – інформаційну фазу. Тому цілком очевидним є дедалі більше зростання ролі засобів

© Поздняков О. В., 2009

масової інформації. Вони не лише доносять певну інформацію до людини, а й впливають на формування її світогляду, поглядів та переконань. Телебачення, музика, реклама та інші засоби масової інформації є не лише “дзеркалом суспільства”, але й вагомим засобом впливу на нього [7: 75]. Це, у першу чергу, стосується представників молодшої генерації, психічний розвиток яких ще перебуває на стадії формування особистості. Тому їй не дивно, що засоби масової інформації відчутним чином впливають на їхнє мовлення і лексичний запас. Часто повторювані слова з рекламних роликів, пісень, фільмів поступово входять у сферу повсякденного спілкування представників молодіжної субкультури. “Сучасні 12-19-річні зростають у настільки медійно заангажованому світі, як жодне з попередніх поколінь” [12: 173].

З огляду на це, однією з актуальних проблем дослідження німецького молодіжного сленгу є визначення впливу мас-медіа на його розвиток.

Метою статті є визначення причин і результатів процесів взаємодії німецького молодіжного сленгу і засобів масової інформації.

Згідно твердження К. Маттхаера, “молодь є однією з центральних цільових груп сучасного медіасуспільства, на яку орієнтовані, у першу чергу, розважальне телебачення, реклама, музика, молодіжні часописи, такі як “Bravo”, “Mädchen”, “Young Miss”, а також видання для повнолітніх (так звані “журнали Lifestyle”, журнали мод, теле-, кіно- і музичні журнали)” [13: 19]. Молодь і молодість висуваються, поряд з красою і спортивністю, як ідеали у розважальній індустрії [17: 28]. Водночас, на думку Г. Генне, відбувається “функціоналізація молодіжного сленгу у рекламі” [11: 198].

К. Біффі описує вплив засобів масової інформації на (молодого) реципієнта за допомогою “моделі трьох реальностей” К. Долькера [6: 86].

Під первинною реальністю (primäre Wirklichkeit) автор розуміє “оточуючу нас реальність, яка сприймається п’ятьма відчуттями” [5: 249].

До медійної реальності (mediale Wirklichkeit) відносяться відображення первинної реальності “на телеекранах, у радіоповідомленнях, на сторінках книг і газет” [5: 249].

Сприйнята медійна реальність (wahrgenommene mediale Wirklichkeit) існує лише “у свідомості реципієнта” [5: 249]. Це сприйняття глядачами, слухачами або читачами запропонованої мас-медіа інформації.

Домінування засобів масової інформації як важливої рушійної сили сучасних суспільних процесів зумовлює віддалення (молодих) реципієнтів від первинної реальності. Р. Гутте вказує на “... формування особистості через ... мас-медіа” [10: 47]. Щоб знайти відповіді на важливі життєві питання і задовольнити особисті потреби молодь все частіше “поринає у світ сприйнятої медійної реальності” [18: 23].

Вплив того чи іншого виду засобів масової інформації на формування світогляду людини визначається його питомою вагою відносно усього медійного середовища.

Є. Рункелем і Т. Сівером було здійснено дослідження сучасних німецьких засобів масової інформації на предмет популярності окремих їх видів серед молоді [16: 4].

Дані, одержані в ході цього дослідження, вказують на домінуючу роль телебачення, яке для більшості молодих людей є основним джерелом інформації та розважальним засобом. Далі із значним відривом йдуть радіо та періодичні друковані видання (газети, журнали, молодіжні часописи). Такі результати майже цілком співпадають із загальною картиною впливу у масмедійному просторі сучасної Німеччини, де на провідних

ролях перебуває телеіндустрія з тенденцією до подальшого розширення свого впливу на споживачів [16: 4].

Слід зауважити, що вплив аудитивних, аудіовізуальних та друкованих засобів масової інформації визначається регіональним чинником.

Даний факт підтверджується результатами соціологічного опитування молоді на предмет виявлення джерел поповнення лексичного складу німецького молодіжного сленгу, здійсненого Г. Еманном [7: 74].

Згідно даного опитування, близько 70-80 % молоді визнають, що засоби масової інформації мають найбільший вплив на їх мовну поведінку. Досить обмежений вплив засобів масової інформації спостерігається в окремих регіонах Східної Німеччини, що пояснюється більшим дистанціюванням і скепсисом східнонімецької молоді по відношенню до засобів масової інформації. У той час як, наприклад, молодь Ляйпцігу – у порівнянні з молоддю інших регіонів – менше покладається на забезпечення свого лексикону виразами “масмедійного” походження і натомість набагато більше на власну креативність, молоді люди з досліджуваних західних мегаполісів, таких як Гамбург, Берлін чи Мюнхен, на яких щоденно спрямовані значні медійні потоки, виявляють лише обмежену віру у власну творчість і мовно-динамічну силу образності [7: 75]. Як свідчать результати опитування, вони у своїй мовно-комунікативній діяльності швидше піддаються іншомовним впливам і переймають нові вирази, якими їх постачають різноманітні засоби масової інформації.

Отже, простежується більша залежність від впливу засобів масової інформації молодих людей, які є мешканцями великих міст у порівнянні з своїми сільськими однолітками. У той час як у місті телебачення, радіо, періодичні видання пронизують усі сфери життя і діяльності городян, утворюючи цілісний і комфортний мікросвіт на межі реального і бажаного, то “у сільській місцевості мас-медіа мають функцію порятунку молоді від оточуючої її нудьги” [4: 240].

На думку 43,5% опитаних Г. Еманном респондентів, більшість нових слів німецького молодіжного лексикону його користувачі запозичують у своїх кіно- та музичних кумирів, 33,5% таким джерелом вважають журнали і комікси. І лише 14,5% вказують на важливість “власної креативності” як продуктивного фактору формування лексики молодіжного сленгу, однак даний середньостатистичний показник досягається завдяки врахуванню результатів опитування молоді Ляйпціга, де він сягає 42%, водночас західні молоді німці вважають себе “рекреативними” (Мюнхен - всього 4%) [7: 74].

Вказані вище дані є причиною висновку, зробленого Г. Еманном, що “реклама і засоби масової інформації є особливо придатними для передачі і інтенсифікації молодіжних стилів” [7: 75]. Бажання молодшої людини бути “своєю” в певному середовищі (оточенні) і подобатись часто призводить до того, що вона стає учасником “модних” комунікативних процесів. Молодіжний сленг, творенню якого передусім сприяють спеціальні молодіжні засоби масової інформації, слід розглядати як дуже важливий стабілізуючий чинник молодіжної субкультури. Тому він часто використовується засобами масової інформації, частково також винаходиться і подається ними.

Напр.: *tipptopp, hip*

Проте даний процес має і зворотний характер. Деякі лексичні одиниці, притаманні словниковому запасу молодіжної мови з часом набувають конвенційного характеру і широко застосовуються на шпальтах газет, у радіо та телепередачах. Значну роль у даному процесі відіграє прагматичний аспект. Сленгізми відрізняються на фоні інших слів, емотивно впливають на реципієнта, привертають його увагу до тих чи інших подій, фактів.

Напр.: *anpowern, komatös*

Важливу роль для виникнення та утвердження нових слів відіграє суспільно-політичний чинник, що яскраво проявляється саме через засоби масової інформації та групову молодіжну субкультуру.

Прикладами вираження такого субкультурного впливу є власне молодіжні засоби інформації (“*Jugendmedien*”), які визначаються Я. Андроутсопуолсом як “засоби масової інформації, орієнтовані на цільову групу споживачів віком від 14 до 25 років” [3: 4]. Вони висвітлюють теми, які становлять сферу інтересів молодого покоління, де домінуючою є тема музики. У зв’язку з цим більшість молодіжних засобів масової інформації присвячені фан-культурі та актуальним музичним стилям (техно, реп, панк-рок). Типовими видами текстів є інтерв’ю, критика на музичні композиції, презентації нових пісень чи відеокліпів, інформація про концерти улюблених естрадних виконавців.

Я. Андроутсопуолс виділяє наступні три типи молодіжних засобів масової інформації:

— комерційні засоби інформації, випуск яких має на меті отримання фінансового прибутку (наприклад, комерційні музичні часописи, загальнонімецькі та регіональні молодіжні теле- і радіопередачі);

— громадські засоби інформації, випуском яких займаються громадські інституції (наприклад, листівки, плакати з повідомленнями про проведення культурно-масових заходів для молоді, інформаційні брошури);

— незалежні (субкультурні) засоби інформації, авторами яких є неформальні організації і які відзначаються вузькою субкультурою тематикою і локальним характером розповсюдження. Засоби масової інформації цього типу відзначаються у порівнянні з двома першими чітко вираженою молодіжною специфікою [3: 4].

Яскравим прикладом незалежних (субкультурних) молодіжних засобів масової інформації є видання за інтересами (“*Fanzines*”). Вони являють собою дешеві, некомерційні часописи молодих музичних фанів. Видання за інтересами випускаються учнями, студентами, молодими музикантами, звернені до ровесників та однодумців і відрізняються від комерційних молодіжних часописів не лише зовнішнім оформленням та тиражем, але й змістом. Як субкультурні інформаційні засоби видання за інтересами використовують загальноприйняті види текстів, такі як: інтерв’ю, висловлювання музичних критиків, звіти про концерти, колонки читача тощо. Специфіка ж їх полягає в тому, що їх зміст та форма викладу інформації орієнтована на молодих читачів. Тут молоді виступає не як пасивний реципієнт, а як активний творець [14: 81].

Найважливішими ознаками оформлення текстів таких видань є їх експресивність, суб’єктивність та прямота. Молоді дописувачі часописів, думки та висловлювання яких публікуються у виданнях за інтересами, ще не зовсім правильно усвідомлюють значення

та завдання ролі рецензентів, у ролі яких вони виступають у даному випадку. Молодь дає оцінку тої чи іншої музичної групи чи окремої пісні на основі власних музичних смаків, вдаючись іноді також до пародіювання загальноприйнятих висловлювань критиків. Поряд з загальноприйнятими розмовними кліше широко використовуються також суто молодіжні оцінні вирази [17: 29].

Напр.: *Das ist nicht so ganz mein Ding.*

Перелічені вище три типи молодіжних засобів масової інформації відрізняються за своїм комерційним характером, сферою поширення і соціальною спрямованістю на представників конкретних субкультур, а також тематичними полями. У той час, як комерційні медіа-засоби внаслідок своєї фінансової залежності від реклами та загальних тенденцій розвитку сучасної теле- і радіо індустрії відзначаються орієнтованістю на світські події з економічним компонентом, а громадські, представляючи інтереси певних суспільних чи політичних організацій, окрім власне культурно-просвітницької та розважальної інформації, є носіями гасел і лозунгів, метою яких є ілюкутивний або перлюкутивний вплив на реципієнтів, то незалежні (субкультурні), позбавлені комерційних та суспільно-політичних детермінантів, спрямовані на безпосереднє задоволення молодіжних інформаційних потреб. Разом з цим, окремі види незалежних молодіжних засобів масової інформації мають тенденцію до поступового подолання рамок субкультурної обмеженості, з часом перетворюючись на комерційні.

Центральною темою власне молодіжних, а також орієнтованих на молодого реципієнта засобів масової інформації є музика. Підставою для стрімкого зростання її ролі у житті молоді є “надзвичайна у порівнянні з попередніми поколіннями технізація життя сучасної молоді” [9: 63]. Музика виконує не лише суто розважальну функцію, а є для молодих людей інструментом вікової та внутрішньогрупової диференціації. Прихильники того чи іншого музичного напрямку ототожнюють себе з своїми кумирами і намагаються наслідувати їх щодо стилю одягу, поведінки і лексики [8].

Напр.: *paletti, Controlletti*

Сучасні стилі молодіжної культури складаються з елементів різного виду в різноманітних специфічних комбінаціях. Відповідно і словниковий запас перегукується з лексикою даної галузі кіно- чи музичної індустрії [2: 13].

Напр.: *Kapu (Kapuzi), Docs, Nirvana Schirt*

Ці слова виражають найважливіші зовнішні ознаки даних групових стилів. Вони набули широкого вжитку серед молодих людей.

Результатом впливу засобів масової інформації на розвиток лексики молодіжного сленгу є часте (іноді надмірне) вживання англіцизмів, які проникають у молодіжну лексику через телепередачі, фільми, пісні, комікси, журнали. Сюди, у першу чергу, варто віднести назви музичних стилів та інструментів [18: 25].

Напр.: *Beat, Blues, Rock n' Roll, Jazz, Hip Hop, Rap, Drums, Guitar*

Поширеним явищем для німецького молодіжного сленгу є запозичення англійських вигуків, а також утворення нових слів на базі англіцизмів шляхом деривації.

Напр.: *hi! (hey!), boah! (boah ey!), raven, spacig*

Часто з англійських запозичень утворюються детермінативні композити [2:19].

Напр.: *Dreadlock-Core, Power-Pop, Synthipop, Fun-Punk*

Музичні смаки створюють для передумови для відмежування спільнот прихильників різних музичних стилів (“Musikszenen”). Разом із виникненням нових молодіжних субкультурних об’єднань з’являються відповідні лексичні одиниці для їх позначення.

Напр.: *Hippies, Mettalen, Punkrockern, Poppers*

Для прибічників різних напрямків молодіжних субкультур характерним є дотримання певної манери зовнішнього вигляду та певний підбір одягу, що відрізняє їх від представників інших субкультурних формувань.

У лексичі молодіжного сленгу це є причиною метонімічних перенесень [2: 13].

Напр.: *Glatzen – Skinheads, Matten – Metal-Fans,*

Zipfelmützen – Techno-Fans

Частим явищем для німецького молодіжного сленгу є переклад первинно іншомовних слів, насамперед, англіцизмів [2: 20].

Напр.: *Todesmetaller - death metal, Hartkerlinge - hardcores*

Вплив засобів масової інформації на формування німецького молодіжного сленгу є предметом дослідження багатьох сучасних лінгвістів. Більшість з них дотримуються думки, що багато лексичних одиниць, які розглядаються як елементи молодіжної лексики, зокрема, англіцизми та інші інноваційні вирази вперше з’явилися в інформаційних засобах, і через комікси та молодіжні часописи проникли у лексику німецького молодіжного сленгу. Лексичний матеріал, який подається інформаційними засобами, відбирається та переробляється молоддю відповідно до її потреб, інтересів та уподобань і з часом стає елементами їх повсякденної мовної комунікації [7: 69].

Однак лексика засобів масової інформації, відображаючи основні сфери інтересів представників молодшої генерації, “репродукує лише форми молодіжного сленгу, орієнтовані на пропагування певного виду медіа продукції” [17: 33]. У даному випадку йдеться не про “молодіжний сленг, а сленг для молоді” [18: 23], метою використання якого є пошук “зручного мовного і змістового підходу до реципієнта” [15: 114].

Як висновок, засоби масової інформації лише сприяють формуванню молодіжного сленгу, проте домінантами цього процесу є вікові та психологічні чинники, які медійна реальність неспроможна компенсувати у повній мірі.

Поданий у статті матеріал свідчить про зростання впливу засобів масової інформації на еволюційні процеси у лексичі німецького молодіжного сленгу. У зв’язку з цим вважаємо перспективним поглиблення досліджень у даній галузі германістики, зокрема, лексичного аналізу конкретних видів молодіжно орієнтованих засобів масової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вплив засобів масової інформації та інших джерел на формування здорового способу життя дітей та молоді // ЦІР ІГМЕ АМН України 2001. – Ел. ресурс: <http://m.health.gov.ua/health.nsf/441242b97e1ad79cc125678d003fbb2/59abb6fcaa66eaa2c22569fa0035298f?OpenDocument>

2. Androusoy J. Mode, Medien und Musik: Jugendliche als Sprachexperten // Der Deutschunterricht. –1997. — №6. — S.10-20.

3. Androutsopoulos J. Abschlussbericht zum DFG-Projekt "Medien-kommunikation in der Jugendkultur". – 2002. – S. 1-14.
4. Baacke D., Frank G., Radde M. Medienwelt – Medienorte, Jugend und Medien in Nordrhein-Westfalen // Sozialverträgliche Technikgestaltung / Ministerium für Arbeit, Gesundheit und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen. – Band 28.- Opladen: Westdeutscher Verlag, 1991. – S. 240.
5. Biffi C. Die "Spice Girls", ihre weiblichen Fans und die drei Wirklichkeiten // Ammann D., Moser H., Vaissiere R. Kritische Beiträge zum Textbegriff. – Zürich: Pestalozzianum, 1999. – S. 243-267.
6. Doelker Ch. Ein Bild ist mehr als ein Bild: Visuelle Kompetenz in der Multimedial-Gesellschaft // Von Stimmen und Medien. Dialoge zur Medienpädagogik. – München, 1991. – S. 81-88.
7. Ehmman H. Jugendsprache und Dialekt: Regionalismen im Sprachgebrauch von Jugendlichen. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1992. – 252 S.
8. Ehmman H. Affengeil: Ein Lexikon der Jugendsprache. – München: Beck, 1996. – 155 S.
9. Feser O., Hillebrand D., Macke Ch., Schlobinski A. Musik- und Sprachstile. Hiphop, Death Metal und Hard Rock // Schlobinski P., Heins H.-Ch. Jugendliche und "ihre" Sprache: Sprachregister, Jugendkulturen und Wertesysteme; empirische Studien. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1998. – S. 63-100.
10. Gutte R. Gesellschaftliche Identifikationsangebote – zum Beispiel "Bravo" // Massenmedien und Trivilliteratur. – Stuttgart, 1980. – S. 42-75.
11. Henne H. Jugend und ihre Sprache: Darstellung, Materialien, Kritik.– Berlin; New York: de Gruyter, 1986.– 358 S.
12. JIM '98 Jugend, Information, (Multi-)Media. Basisuntersuchung zum Medienumgang Zwölfs- bis Neunzehnjähriger in Deutschland. Baden-Baden. - Mediapädagogischer Vorschungsverband Südwest, 1998. – S. 173.
13. Mattheier K. Spricht die Jugend eine eigene Sprache? Ein Überblick über Forschung und Realität von "Jugendsprache" // Hausarbeit für das Hauptseminar "Dialekte des Heidelberger Raumes". – Universität Heidelberg, Germanistisches Seminar, 1998. – S. 19.
14. Nowotnick M. Jugend, Sprache und Medien. Untersuchungen zu Rundfunksendungen für Jugendliche. – Berlin; New York: de Gruyter, 1989. – 416 S.
15. Reinke M. Jugend, Sprache und Medien nach 1945 – Beispiele aus Rundfunksendungen // B. U. Biere, H. Henne. Sprache in den Medien nach 1945. – Tübingen: Niemeyer, 1993. – S. 108-127.
16. Runkehl J., Siever T. Kids und Comics. Empirische Untersuchungen zur Comic- und Jugendsprache // Seminar für Deutsche Literatur und Sprache. – Hannover, 1997. – 80 S.
17. Schlobinski P., Kohl G., Ludewigt J. Jugendsprache: Fiktion und Wirklichkeit. - Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993. – 241 S..
18. Wehrli Ch. Anglizismen in BRAVO. Eine empirische Untersuchung mit Schülern. – Zürich: Studentendruckerei, 2002. – 234 S.

МОДАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена анализу функционирования модальности в публицистическом дискурсе. Модальные смыслы являются важной характеристикой публицистического дискурса. Они образуют модальную сеть когезий, интегрируют текст и различным образом воздействуют на получателя информации.

Ключевые слова: *модальность, публицистический дискурс, прагматический потенциал, сеть когезий.*

The article is dedicated to analysis of functioning of modality in publicistic discourse. Modal meanings are a significant characteristic of publicistic discourse. They form a modal network of cohesions, integrate the text and influence the recipient of the information in different ways.

Key words: *modality, publicistic discourse, pragmatic potential, network of cohesions.*

Универсальный статус модальности – одной из «основных, центральных языковых категорий», подразумевает и ее активное участие как в смыслоформировании публицистического дискурса, так и в создании его прагматического плана [1: 57]. Во главу угла ставятся при этом сами механизмы и процессы текстоформирования с учетом широкого социокультурного контекста, метаинформационных знаний участников коммуникации как параметров, определяющих логико-смысловое и интенциональное развитие дискурсивной ситуации.

Публицистическому дискурсу свойственны, в силу его выраженной социолингвистической сущности, комплексные и вариативные по своей природе модальные характеристики, обеспечивающие, с одной стороны, его процессуальность и динамизм, и, с другой – его иллокутивную силу. Как категория коммуникативно-прагматическая модальность обладает определенным воздействующим потенциалом на получателя информации, всякий раз кодируя и модифицируя сообразно авторским интенциям пропозициональное ядро информации.

В настоящее время в лингвистике существуют различные подходы к пониманию и исследованию модальности, а именно – как логической, понятийной категории, как категории грамматико-семантической и др. Известно противопоставление объективной модальности – как отношения высказывания к действительности – и субъективной, выражающей отношение говорящего к содержанию высказывания. Модальность объективная соотносится с объективно существующими связями реального мира, в то же время субъективная модальность (в узком ее понимании) сопряжена с оценением степени достоверности отраженных в высказывании связей с позиции говорящего. В такой трактовке субъективная модальность включает в себе разные оттенки личностного отношения: от уверенности до предположения и сомнения. Специфика субъективно-модального отношения осмысливается таким образом, что оно не участвует напрямую в создании пред-

кации предложения как «особой динамической синтаксической связи», осуществляющей «экзистенциальное сообщение чего-то о чем-то . . . » и тем самым не входит в пропозицию высказывания, выступая в роли модификатора предикативной связи [2: 16].

При более широком подходе в сферу субъективно-модальных вовлекаются и значения эмоциональности, оценочности, а также различные стилистические коннотации. Не оспаривая правомерности существования обоих подходов к интерпретации природы субъективной модальности, отметим, однако, что более приемлемым нам представляется узкое ее понимание как четко отражающее суть самого явления и отграничивающее некоторые смежные смыслы, лежащие в иной плоскости. Важным при этом является общепризнанное положение о том, что «в любом высказывании реализуется противопоставление фактического содержания (диктума) и индивидуальной оценки излагаемых фактов (модуса)» [3: 303].

В различных жанрах публицистического дискурса (заметка, репортаж, интервью, фельетон, комментарий и др.) модальный аспект, хотя и оказывается представленным по-разному, складывается, как правило, не из единично употребляемых средств выражения, а формируется за счет эксплицитно и имплицитно взаимодействующих разноуровневых модальных средств. Текстовый континуум в немалой степени конституируется и интегрируется воедино модальной сетью отношений, многогранно характеризующих позицию автора и прагматически выдвигающих ее на передний план. Подобные когезионные свойства модальности, т.е. ее текстообразующая природа, заданы коммуникативно-прагматическим содержанием самой категории, поскольку она, выражая запланированные интенции отправителя информации и воздействуя на адресата, активно включается в контекстах реализации в механизм референции. При помощи модально-оценочных операторов адресант получает возможность расшифровать и по-своему интерпретировать смысловой потенциал ключевых в той или иной дискурсивной ситуации объективных связей и отношений. Итак, прагматика модального (в особенности субъективно-модального) смыслового компонента заключается в реализации авторских интенций оказания влияния на адресата.

Фактор интенции предопределяет и формирование сети когезий, как эксплицитно проявляющихся в поверхностной структуре текста, так и имплицитно участвующих в осуществлении глубинных семантико-когнитивных процессов достижения текстовой когерентности. Когерентность, как один их критериев текстуальности, создается фактически в процессе порождения текста автором и его интерпретации реципиентом [4: 7]. Посредством же модальных операторов происходит своеобразное кодирование адресантом объективной информации, которая впоследствии декодируется адресатом.

В модальном пространстве публицистического дискурса наблюдается интеграция модальных значений, внутренне ориентированных на некоторую коммуникативно-смысловую доминанту, заданную интенцией текстообразования. Заложенные таким образом в дискурсе модальные смыслы могут разветвляться эксплицитно и имплицитно, постепенно наращивая и усиливая свой прагматический потенциал, актуализируя и акцентно выделяя те или иные содержательные фрагменты. Модальные операторы, характеризуясь открытой, в достаточной степени контекстно обусловленной семантикой, коррелируют между собой ретроспективно и проспективно, обеспечивая модальную когезию, которая обладает свойством разветвляться за счет многомерности смыслов. До-

статочно часто сеть когезий формируется путем повтора модальных средств выражения. В таких случаях через интенсификацию семантики модальных элементов объективная информация подается в нужном ракурсе.

Замечено, что прагматика убеждения, характерная в принципе для газетной публицистики, доводится до адресата с помощью модального значения долженствования (модальные глаголы *müssen, sollen*), нередко в сочетании в контекстах реализации с семантикой потенциальной возможности глагола *können*. Например:

Wenn die Löhne schon nicht kräftiger steigen können, weil sie im scharfen weltweiten Wettbewerb Kosten, höhere Preise und weniger Jobs bedeuten, dann müssen sie Arbeitnehmer für ihren Verzicht mit der Beteiligung an Kapital und Profit belohnt werden (Stern 18 / 2008).

Wir sind viel zu bürokratisch, standardisiert, gehen viel zu oft auf traditionellen Wegen. Das muss sich ändern, wir müssen offen mit Schwächen umgehen. Wir müssen uns fragen, wo wir Hilfe finden können. Und dann müssen wir einfach zum Telefon greifen und handeln (Der Spiegel 49 / 2006).

В отношении субъективной модальности справедливо отметить, что чем выше степень уверенности говорящего в достоверности высказываемого, тем более повышается эпистемический статус и соответственно истинность пропозиции, например, с помощью модальных слов *wirklich, tatsächlich, bestimmt, natürlich, offenkundig*:

Das waren wahrscheinlich Schulfremde, mit denen wir an meiner alten Schule auch Probleme hatten.

Natürlich dürfen Heime nicht wie früher sein – die Menschen sollen nicht gebrochen werden.

Doch seine Mörder scheuten offenkundig keinen Aufwand (Der Spiegel 49 / 2006).

И, наоборот, присутствие в контекстах реализации субъективно-модальных конститuentов с семантикой сомнения, с одной стороны, несколько снижает эпистемическую компетентность автора, но, в то же время, в таких случаях более явственно указывается на их способность стимулировать адресата на домысливание информации как прогнозирование возможного хода событий (модальные слова *vielleicht, möglicherweise, womöglich* и др.). Например:

<...> und setzt sich damit in der Heimat fast zwangsläufig dem Vorwurf aus, er sei vorrangig an der Erhaltung religiöser Rituale interessiert – und nicht an der Lösung grundsatzpolitischer Fragen. Vielleicht liegt hierin die Tragik des Dalai Lama: <...> (Wirtschaftswoche 18 / 2008).

Таким образом, правомерно сделать вывод о том, что модальность как неотъемлемая составляющая прагматического плана публицистического дискурса неизменно участвует в его структурировании и развитии, а модальные когезии, связывая смыслы и управляя их взаимодействием, способствуют реализации авторских интенций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – 558 с.
2. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / Отв. ред. В. М. Павлов. – Л.: Наука, 1988. – 237 с.

3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

4. Глушак Т. С., Мирский А. А. Лингвистика текста современного немецкого языка. = Deutsche Textlinguistik von heute: Учеб.-метод. пособие. – Минск: МГЛУ, 2006. – 77 с.

УДК 800+659.1(07)

*Базанова А. Е., Кириленко Н. П.
(Москва, Россия)*

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА РЕКЛАМЫ КАК ОДНОЙ ИЗ РАЗНОВИДНОСТЕЙ СРЕДСТВ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

Статья посвящена языковым особенностям рекламных текстов, являющихся существенной составляющей материалов СМК. Это актуальное явление анализируется в языково-коммуникативном аспекте, с позиции социо-коммуникативной и информационной структуры рекламного текста, особое внимание уделяется переводной рекламе с точки зрения межкультурной коммуникации и лингвистическим особенностям функционирования подобной рекламы в русском языке.

Ключевые слова: *массовая коммуникация, лингвистические особенности, рекламный слоган, переводная реклама.*

The advertising texts are the main subject of the research. The texts and slogans are examined as a part of mass communication texts. A special interest evokes the translated advertising texts and the linguistic peculiarities of it.

Key words: *mass communication, linguistic peculiarities, slogans, translated, advertising texts.*

В настоящее время в российской и зарубежной лингвистике наблюдается большой интерес к языку массовой коммуникации, однако точное лингвистическое содержание термина и проблематика изучения массовой коммуникации ещё не определены с достаточной полнотой. В японской лингвистике термином «массовая коммуникация» (mass communication) «обозначается исключительно обширная сфера распространения и разветвляющаяся при этом синхронно языковая коммуникация, имеющая своим содержанием самые разнообразные области жизни масс. Орудием такой коммуникации служат пресса, радиовещание, звуковое кино, телевидение [1: 12].

Термин «массовая коммуникация» заимствован, по свидетельству Н.М.Конрада, японскими лингвистами у американских и соотносится с термином «персональная коммуникация» (personal communication). Разграничение это важно в плане отбора языковых средств, так как «в зависимости от вида коммуникации меняется и выбор языковых средств» [1: 12].

Несомненно, что само содержание понятия массовой коммуникации налагает определенные ограничения на употребление языковых средств. Выяснить характер этих ограничений в области лексики, фразеологии, грамматики, с одной стороны, и определить

© Базанова А. Е., Кириленко Н. П., 2009

принципы, нормы отбора лексико-фразеологического материала и грамматических форм, с другой стороны, – одна их важнейших задач изучения языка массовой коммуникации.

По выражению академика В. В. Виноградова, язык массовой коммуникации – «одна из основных баз стилистики речи», «массовая коммуникация, обязанная своим развитием в современном обществе ряду технических завоеваний, широко отражает сложные формы речевого общения и взаимодействия и структурные своеобразия того общества, в котором она осуществляется» [2: 267].

Массовая коммуникация предполагает слияние эмоционального и интеллектуального и в то же время точное выражение смысла излагаемого материала, она является прагматическим, синтезирующим явлением, а её язык последовательно соотносит в себе как экспрессию, так и стандарт.

В настоящее время бурно развивается такая сфера массовой коммуникации, как реклама. «Здесь главное – любой ценой обратить на себя внимание, заставить запомнить. И речевая изобретательность, языковая шутка оказывается важнейшим способом поразить, рассмешить, создать непринужденную обстановку и тем оставить след в памяти» [3: 51].

Поэтому в рекламе активно используются (зачастую с потерей чувства меры и такта) языковые средства для создания «остроумных» выражений, привлекающих внимание потребителя уже своей формой.

«Являясь частью массовой коммуникации, реклама подчиняется её коммуникативным закономерностям, в особенности преследующим манипуляционные цели. Им вообще подчиняется конструирование дискурса на радио и телевидении, газетного текста, публичной речи» [3: 52].

«Как показывает опыт той же Америки, рекламные изыски оказывают сильное влияние на общий литературно-языковой обиход, и даже если не видеть в них угрозы для литературного стандарта, то во всяком случае нельзя недооценивать их роль в формировании языкового вкуса общества» [3: 53].

Прежде всего, необходимо признать, что реклама занимает достаточно заметное место в жизни общества. Нравится нам это или нет, но мы ежедневно и многократно сталкиваемся с рекламой в том или ином проявлении: слушая радио, смотря телевизор, читая прессу. Выйдя на улицу, мы видим огромное количество рекламных щитов. Зайдя в метро, ощущаем рекламное давление. Мы сталкиваемся с рекламой в магазине, своем почтовом ящике, Интернете.

Таким образом, мы не можем отрицать, что реклама – явление, оказывающее заметное влияние на общество. Рекламная продукция весьма естественно поддается анализу практически со всех высокостатусных в сегодняшнем обществе позиций: социальной, психологической, культурологической, искусствоведческой, общественной, моральной, нравственной и, конечно, лингвистической. Реклама призвана манипулировать нашим потребительским поведением, а для того, чтобы делать это успешно, реклама обязана учитывать все особенности нашего мышления, принимать во внимание особенности культуры и языка, в котором существует.

Любая реклама содержит в своем составе языковые элементы, будь это текст, звучащая речь, рекламный заголовок или девиз (так называемый слоган), сопровождающий

видеоряд. Поэтому реклама может быть проанализирована с точки зрения филологии как связный текст, имеющий целый ряд особенностей.

С точки зрения языково-коммуникативного аспекта реклама представляет собой неличную, одностороннюю, вербально/невербальную форму коммуникации. При этом значение (информация о рекламируемом товаре) передается от адресанта к адресату через код (форму, имеющую вербальное и визуальное воплощение) по определенному каналу коммуникации (СМИ, наружные щиты и т.д.) в некоем социокультурном контексте.

В рекламном тексте значение далеко не всегда выражено эксплицитно (по ряду этических, юридических и прочих причин). Очень часто в рекламном объявлении мы имеем дело с имплицитным ожиданием и предположением.

Информационная структура рекламы такова, что в отличие от обычного высказывания в рекламном объявлении может быть несколько ключевых элементов. Подобная структура обуславливает появление такого явления, как альтернативный синтаксис.

Контент-анализ структуры рекламного текста с точки зрения деятельностной модели дает возможность выделить три основные пары деятелей в рекламном объявлении (субъект-объект, помощник-противник, даритель-получатель).

Если рассмотреть рекламное сообщение с точки зрения теории знаков, то для рекламы характерны иконы и индексы (то есть прием метафоры и метонимии) в большей степени, чем символы, хотя последние тоже иногда встречаются.

Все эти особенности функционирования языка в виде рекламного текста осложняются ещё больше, если мы имеем дело не с оригинальной русской, а с переводной (чаще всего англоязычной) рекламой, в большей или меньшей степени адаптированной к русскому языку.

Это создает целый ряд проблем, на которых и хотелось бы заострить внимание.

Оставим в стороне элементарную неграмотность, благодаря которой люди, рекламирующие какой-либо товар или услугу, нарушают правила глагольного управления («Если Вы хотите богатое, счастливое будущее для ваших детей» – глагол хотеть управляет существительным в родительном падеже – чего? – богатого и счастливого будущего). Или по милости тех же рекламистов-«отличников» в слове SKOPP появляется вторая буква р, нарушая все законы орфографии.

Не так однозначны другие лингвистические проблемы, связанные с рекламными текстами. Например, проблемы альтернативного синтаксиса, обусловленные тем, что в рекламном тексте рема (новое, ключевое) очень часто может быть не одна. Для того, чтобы привлечь внимание адресата сообщения к ключевым элементам рекламного сообщения и подчеркнуть, что все они одинаково важны, используется альтернативный синтаксис, то есть пунктуационное выделение значимых элементов высказывания, не совпадающее со стандартными правилами пунктуации («Maybelline Great Wear. Прекрасно держится. Воздушный. Безупречный. Весь день»). Но если в своем стремлении привлечь внимание читателя рекламисты идут дальше и не используют вообще каких-либо знаков (отсутствие точек в текстовой телевизионной рекламе закусочных Макдоналдс), то это уже не альтернативный синтаксис, а элементарная безграмотность.

В настоящее время в российской рекламной деятельности пока еще эмоциональный подход к рекламируемому продукту преобладает над рациональным. Задача любого ре-

кламного объявления – повлиять на потребителя таким образом, чтобы стимулировать покупку рекламируемого им товара, услуги. При этом хорошее рекламное сообщение должно отражать текущие социальные тенденции и ценности. Рекламувать товары людям пожилого возраста и молодежи, используя одни и те же языковые средства, бессмысленно. Поэтому в тексте рекламного объявления используется лексика, присущая целевой аудитории, описывается ситуация из жизни, характерная для адресата рекламы («Батончик для тех, кто и вправду крут»). Все это тем не менее не должно переходить из плоскости неологизмов к подражательству (американское «ВАУ» или «ЙЕС») или жаргону (печально знаменитое «не тормози – сникерсни по-черному»).

Очень большое значение имеют и названия марок товара в рекламных текстах. Название марки является подчас искусственно созданным словом, но оно, как и всякое другое слово, рождается в определенной культурно-языковой среде и призвано вызывать определенные ассоциации у потребителей. Поэтому производителям продукции фирмы «Талосто» следовало бы серьезно подумать, насколько вкусным бывает то, что выглядит и пахнет так же, как ТАЛый снег, а авторам рекламы «Голубой воды» следовало бы не петь во всеуслышание название Вотер БЛЮ в рекламном ролике.

Ассоциации у русскоязычного населения в связи с рифмой к чаю «ЛИСМА» (клизма) и «Принцесса НУРИ» (дури) тоже весьма предсказуемы. Потребитель, являющийся носителем определенного языка, вполне может не знать, что gallina – это курица, и воспринять это как имя собственное (некая белая Галина, рекламирующая бульонные кубики и почему-то все время сопровождаемая рисунком курицы или коровы). Можно привести целый ряд примеров марок товаров, которые были выведены на российский рынок без адаптации названий, хотя это и необходимо (Huilor – растительное масло, Jebasto – кондиционеры для автотранспорта, Hui-fresh – освежитель воздуха, Trooper – название автомобиля).

Можно привести пример и странного «половинного» перевода названия торгового продукта на русский. Это знаменитые Аэроволны, которые в английском варианте звучат как ЭйРВЕЙВС, на русском соответственно – ВОЗДУШНЫЕ ВОЛНЫ, а вовсе не «аэро-волны».

При построении рекламного сообщения необходимо учитывать представления о действительности, которые свойственны менталитету той или иной нации и которые имеют своё четкое отражение в языке. Приведем пример, иллюстрирующий, как негативно сказывается на продвижении товара определенной марки несоблюдение категорий, свойственных мышлению носителя русского языка, а именно нарушение родовидовых отношений лексем, используемых в рекламных текстах. В рекламном ролике детского Тайленола в конце звучит фраза: «Врачи и педиатры рекомендуют». Лексемы «врач» и «педиатр» соединены в данном случае союзом «и», что нарушает родовидовые отношения и в результате создается неверное впечатление, что педиатр не включается в понятие врач. Причина ошибки – в неверной адаптации англоязычного ролика, в котором речь шла о двух разных медицинских специальностях.

Примером семантической рекламной ошибки, связанной с некорректным переводом, может служить ситуация, когда ошибка возникает, при переводе английского предлога «for» на русский как «для», в результате все косметические средства, оказывается,

предназначены только для «здоровой кожи, для блестящих волос, для мягкой, бархатистой кожи». Русский предлог «для» не имеет значения «для того, чтобы что-то стало каким-либо», как его английский собрат.

Таким образом, намеченные проблемы и конкретные примеры должны проиллюстрировать мысль, что лингвистические особенности функционирования рекламы в русском языке должны учитываться на всех уровнях продвижения рекламного продукта на российском рынке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конрад Н. М. О языковом существовании. – В кн.: Японский лингвистический сборник. – М.: Наука, 1959. – 178 с.
2. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 267с.
3. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. – С-Пб.: Златоуст, 1999. – 318 с.

Костенко Н. В.
(Киев, Украина)

ДЗУЙХИЦУ ЛЮДМИЛЫ СКИРДЫ

Статья является предисловием к русскому изданию сборника дзуйхицу известной украинской поэтессы Людмилы Скирды «Птицы и цветы четырех сезонов» (2008). Рассматривается происхождение жанра дзуйхицу и его трансформация в поэзии Л. Скирды.

Ключевые слова: Япония, дзуйхицу, хокку, танка, ландшафты, цветы и птицы.

This article is a preface to the Russian edition of dzuihizzu by the famous Ukrainian poet Liudmila Skirda "The Birds and Flowers of the Four Seasons" (2008). The origin of the dzuihizzu genre and its transformation in the poetry of L. Skirda is examined.

Key words: Japan, dzuihizzu, hokku, tanka, landscapes, flowers and birds.

Известный русский востоковед акад. Н. И. Конрад в конце 50-х гг. прошлого века писал о том, как важно «показать соединение двух великих потоков развития положительных знаний – одного, идущего с Дальнего Запада, другого – с Дальнего Востока. Первый поток хорошо известен и по справедливости высоко оценён историей. Второй мало известен, и его значение поэтому пока ещё в тени». ¹ С тех пор многое изменилось. Япония во второй половине XX в. превратилась в одну из могущественных мировых держав, неизмеримо расширились ее культурные связи с другими странами. Сокращению дистанции между культурами Запада и Востока успешно способствует и художественное творчество известной украинской поэтессы Людмилы Скирды, литературная деятельность которой поистине уникальна. Будучи уже зрелым поэтом, лауреатом престижных премий, она с конца 80-х гг. вместе с мужем-дипломатом жила и работала сначала в Австрии, потом в Германии, где активно включилась в европейскую литературную жизнь и выпустила целый ряд оригинальных поэтических сборников, а в начале 2000-х гг. оказалась в Японии, где впервые открыла для себя прекрасный мир японской природы и культуры. Вместе с мужем они изъездили всю Японию по проезжим и неезженным дорогам, по которым когда-то ходил с учениками великий Басё. Это были дороги и внутреннего прозрения, наступающего после соприкосновения с духовным миром другого великого народа. Поэтесса имела полное право сказать о Японии как о «божьем подарке»:

Каждый раз чувствую Божью благосклонность.

Словно теплую ладонь на челе.

Вот и Япония – это его подарок.

(Перевод наш).

В Японии вышло три её поэтических сборника: «Сад любви и солнца» (2002), «Волшебная ракушка» (2004) и «Дзуйхицу от сакуры» (2006). После долгих творческих

поисков свои импресии и рефлексии она облекла в форму дзуйхицу. Есть основания утверждать, что Людмила Скирда является первым не только в украинской, но и в европейской литературе поэтом, которая освоила дзуйхицу не в переводной, а в оригинальной лирике.

Неискущённому читателю мало знакомо слово «дзуйхицу». Каково его происхождение? Жанровая форма дзуйхицу отсылает нас к выдающемуся произведению эпохи Хэйан «Записки у изголовья» («Макура-но соси», начало XI в.), автором которого была Сей Сёнагон (камеристка Сей). Необычны и форма, и содержание «Записок». Сей Сёнагон создала новый в японской литературе жанр короткого эссе, корни которого уходят к древнему жанру китайской литературы – суйби, что означает «по следам кисти». Таким же названием – по-японски дзуйхицу – стали именовать (значительно позже, где-то с XVII в.) «Записки у изголовья» Сей Сёнагон и другие подобные произведения. Дзуйхицу Сей Сёнагон изящны по форме, бессюжетны, эмоционально насыщены, их отличает «изощренность восприятия»,² фиксирующего всё, вплоть до мельчайших деталей. Необычным было и их содержание. Сей Сёнагон отказалась от привычной для эпохи Хэйан, особенно после появления выдающегося произведения её современницы Мурасаки Сикибу «Повесть о Гендзи» («Гендзи моногатари»), тенденции искать в каждом предмете и явлении «очарование» («печальное очарование вещей» – моно-но аварэ), порождённое ощущением быстротечности жизни. Ей интересны простые, обычные вещи и явления, в которых тем не менее она умеет видеть новизну и необычность. Главное здесь – субъективное преломление увиденного, яркая, неповторимая личность автора. Возможно, поэтому современники, восхищавшиеся романом о Гендзи, не сумели оценить писательницу по достоинству; её творчество стало популярным только в конце эпохи Хэйян.

В дзуйхицу Людмилы Скирды, на мой взгляд, соединились обе тенденции: и тонкая, изощрённая наблюдательность Сей Сёнагон, и традиционные для японского мироощущения эпохи Хэйян культ красоты, понимание мимолётности, непрочности всего живого, неповторимости человеческой личности. Не случайно она назвала жанр своей книги не просто дзуйхицу, а «поэтическим дзуйхицу», очевидно, имея в виду не только то, что большая часть текстов написана свободным стихом (есть и проза), но и то, что является определяющим в её мирознании – поэтичность, эстетизм, благоговение перед красотой природы и человека. Цветущая сакура становится символом хрупкости, недолговечности красоты и вместе с тем прекрасным образом очарованной души.

*...Дом с японским садом,
Где будто бы сияли
Одинокие сакуры в цвету,
И особенно одна молоденькая,
На берегу пруда с разноцветными карпами...*

(Перевод О. Сагонюк)

Эстетизм, поклонение красоте освящены именем Будды. Автор пишет:

*Будда родился в саду Лумбини.
Поэтому любованье цветами –
Это религиозный ритуал.*

(Перевод наш).

Отсюда, очевидно, и удивительный японский праздник ханами – неделя сакуры, любования её цветением, просветление души. Тысячи японцев отправляются в путешествие по всей стране, чтобы насладиться этими вишневыми цветами в полной мере – с запада на восток, с юга – на север. На юге сакура зацветает на одну-две недели раньше. Прекрасный и высокодуховный ритуал:

*Ночью под кружевным сводом
Сияющих в свете прожекторов сакур
Мы плывём променадом Торенуке
В многотысячной толпе счастливых людей
И каждый клеточкой своего естества ощущаем:
Ханами – это и есть озарение!*

(Перевод наш).

Источником красоты здесь выступает природа, «птицы и цветы четырёх сезонов». Цветов особенно много: азалии, гортензии, лилии, орхидеи, хризантемы, гиацинты. Цветущие розовые деревья сакуры и сливы.

Исповедывание культа красоты открывает автору возможность приблизиться к пониманию особенностей менталитета японского народа, – наивного и мудрого, прагматичного и утонченного – о чем она пишет в стихотворении «Размышляю о национальном характере японцев»:

*Не знаю другого народа,
Который настолько не озабочен проблемами вечности
И так глубоко ценит эфемерность прекрасного мгновения.
Япония – нация гедонистов. И тут не может быть двух мнений.
Может быть, это потому, что они ищут Бога в себе,
А не где-то на небесах. Поэтому не напуганы
Ни страшным судом, ни муками ада.
А может, они просто исполняют завещание предков?*

(Перевод О. Сагонюк)

Знакомя читателя с японским образом жизни, Людмила Скирда старается избегать крайностей этнографизма. Во многих её стихотворениях фигурирует японская лексика – географические, архитектурные названия, имена и характеристики писателей, художников, композиторов, спортсменов, но, как правило, их роль и значение объясняются в контексте самого произведения. Кроме того, здесь использована метаязыковая функция языка, т.е. весь текст служит комментарием к тому или другому японскому слову. Один из ярких примеров – стихотворение «Жизнь рядом с природой», где комментируется слово «сёдзи» (раздвижные бумажные панели в традиционном японском доме):

*Сёдзи – гениальная архитектурная идея, – считаю я.
И не надо со мной спорить.
Скажите, где ещё обыкновенный дом
Благодаря легкому движению руки
Может превратиться во фрагмент сада,*

*Чтобы поток запахов цветов и деревьев,
Солнечного тепла и свежего ветра
Наполнил вас нежностью и благодатью.
Аскетизм японского жилища понятен:
Зачем мебель, ковры, канделябры,
Если вечная красота природы рядом?*

(Перевод О. Сагонюк)

Для большего информирования читателя поэтесса включает в свои «японские» книги небольшие словари.

Эффект живого присутствия в Стране Восходящего Солнца создается тонким и точным изображением локальных сцен, часто в известных культурных и исторических местах, при посещении архитектурных памятников, где наблюдательность и склонность к размышлению позволяет автору увидеть много интересного и созвучного её душе. Некоторые из этих сцен окрашены юмором. Напр., в стихотворении «На празднике пробуждения природы» («В старинном храме на сецубун-мацури») поэтесса подмечает интересный обычай разбрасывания жареных бобов, с целью изгнания из темных углов жилищ всякой нечистой силы:

*...Мы смеёмся и радуемся, как дети,
Когда наши бобы попадают в цель:
Подставленные шляпы и береты,
Сумки и пакеты, зонтики и ладони.
Люди не хотят жить рядом с демонами.
Они будут разбрасывать бобы
По самым укромным местам своих квартир
И приговаривать:
«Счастье в дом, черти – прочь!»
Глядя на их счастливые лица, я верю,
Что чертей в мире станет завтра значительно меньше.*

(Перевод О. Сагонюк)

Культурологическим мотивам в книгах Людмилы Скирды отводится доминирующее место, особенно мотивам эстетики творчества, художественной литературы, её прошлого и настоящего. Перед нами человек, глубоко интересующийся культурой Японии, филолог, поэт, изучающий памятники её древней и новейшей письменности. Поэтому в её книгах нередки упоминания древних японских исторических хроник и поэтических антологий, в частности, «Манъёсю» и «Кокинсю»; рядом с именами и образами Мурасаки и Сей Сёнагон соседствуют имена и образы Басё, Есано Акико и даже несколько выпадающее из этого ряда имя японского постмодерниста Харуки Мураками. И всё же явное предпочтение поэтесса отдаёт классическим традициям. Как пишет автор, «Так же, как нельзя понять Восток без буддизма, // Так нельзя понять буддизм // Вне его художественных форм».

Влиянием классических традиций можно объяснить тяготение к лирической миниатюре. Моментальные зарисовки с натуры часто воплощаются в форме трёхстишия,

в котором две более коротких крайних строки соединяются с одной, срединной, более длинной, что явно напоминает классическую японскую строфу хокку или хайку. Возможно, такому тяготению способствовала и любовь к поэзии Басё, выдающегося мастера хокку, разработавшего формальные и эстетические принципы этого жанра. Речь, конечно, не идет о буквальном следовании формальной схеме оригинала (17-сложного трёхстишья 5+7+5), да это в иноязычном материале (по крайней мере в восточнославянских языках, где преобладают трёхсложные слова), тем более в переводах, почти невозможно; но поэтическая интуиция находит очень близкие варианты:

<i>Лунный календарь</i>	5	<i>Розовые фламинго</i>	7
<i>Вещует радостный день.</i>	7	<i>Сплели шеи и замерли.</i>	8
<i>А за окном дождь.</i>	5	<i>Это любовь.</i>	4
(Перевод наш)		(Перевод наш)	

<i>Сколько вееров</i>	5	<i>Днём всё понятно.</i>	5
<i>Я подарила этим летом...</i>	9	<i>Ночью мир полон тайн.</i>	6
<i>Сколько друзей у меня!</i>	7	<i>А где ж середина?</i>	6
(Перевод наш)		(Перевод наш)	

<i>На садовой тропе</i>	6
<i>Мёртвая цикада.</i>	6
<i>Отпела своё.</i>	5
(Перевод наш)	

Поэтесса не прибегает к прямым стилизациям. Доминирующий жанр дзуйхицу позволяет ей экспериментировать на широком пространстве стихопрозы. Совпадение в количестве слогов у неё скорее случайно, чем закономерно. Пропорции длинных и коротких строк чаще всего произвольны: иногда все строки длинны или наоборот, или вперемишку.

*Молчаливая трапеза –
Это самый сердечный контакт по-японски.
Какие мы разные!*
(Перевод наш).

*Сначала Японию нужно познать глазами,
Потом душой,
А вот разум тут будет только помехой.*
(Перевод наш).

*Видеть красоту – это важнее,
Чем понимать её – учит сенсей.
Что у тебя за окном?*
(Перевод наш).

*Кто не наблюдал за танцами цапель
На хоккайдских снегах,
Тот вряд ли поймёт, что такое настоящий балет.*
(Перевод наш).

*«В период Дойо
Погода так переменчива.
Берегите себя», – письмо друга.*
(Перевод наш).

*Битва выиграна!
Враг побеждён!
Тоска да и только!*
(Перевод наш).

*В Японии нет философов-морализаторов.
Не потому ли, что издавна
Тут никто не ищет истину в словах.*
(Перевод наш).

*Забудь всё пережитое.
Не вспоминай о прошлом.
Живи грядущим – так учит сенсей.*
(Перевод наш).

Поучительность, путевые раздумья, дух странствий, стихи на случай – эти стилиевые особенности книги Людмилы Скирды могли быть подсказаны художественным опытом Басё. Возможно, не случайно название одной из её японских книг «Волшебная ракушка» («Чарівна мушля», 2002) перекликается с названием первого поэтического сборника Басё «Покров из ракушек» («Каюи»). Впрочем, сжатым, афористичным, насыщенным скрытой энергией слогом прославились многие восточные поэты. Некоторые миниатюры Людмилы Скирды своей краткостью и философичностью заставляют вспомнить, например, рубаи Омара Хайяма:

*Стёртые камни на дорожке,
Ведущей к храму,
Сияют под дождём
Будто течение вечной реки.*
(Перевод наш).

Среди миниатюр Людмилы Скирды немало и более развёрнутых композиций – в пять, шесть, семь и более строк. Есть искушение рассматривать некоторые её пятистишия как своеобразные современные модификации древней классической формы танка (без соблюдения слогочислительной схемы):

*Кукушка прокуковала где-то
В гуще сада и умолкла.
Молоденькая гейша отложила стихи Тейка
И почувствовала, как прохладный ветерок,
Словно долгожданный гость, залетел в комнату.
(Перевод наш).*

*Гейдзин – так называли в Японии чужеземцев
Триста лет тому назад,
Так называют их и теперь.
В этой стране чужеземцы
Никогда не станут своими.
(Перевод наш).*

*Буддизм учит, что просветления
Можно достичь ещё при жизни,
А значит стать Буддой.
В христианстве же «результаты» становятся известными
Лишь после смерти.
(Перевод наш).*

Нет ничего удивительного, что поэт другой, инонациональной культуры вбирает в себя, в свой поэтический язык разные элементы японской эстетики и поэтики и создает новый, неповторимый художественный синтез. Неповторимость в самом поэтическом видении, в умении подметить яркие и очень точные образные детали. Так, думая об Украине, она вспоминает много раз виденную ранней весной картину: цветущие деревья

*Будто белые тучки плывут
Низко над землёй.
А на мягких холмах церкви
Стоят торжественно и смотрят на мир,
Как матери на ласковых детей.
(Перевод наш).*

Дума об Украине – как щемящая нота прекрасной и грустной мелодии – звенит и напоминает о себе, заставляя искать в социальном и нравственном опыте Японии ответы (если не ответы, то подсказки) на тревожные вопросы. В одном из трёхстиший автор вопрошает: «Веками Библия учит нас радости. // Жаль, но мы так и не научились. // Почему?» В другой миниатюре, размышляя о национальной специфике поэзии: «Чем отличается наша поэзия от японской? // Мы всё время не теряем надежды // Повернуть читателя на путь истинный. // Они же просто видят красоту...» И всё ж у обоих народов – Украины и Японии – автор видит немало сходного. Оба причастны к гармонии, музыке, красоте, в чём лишний раз она убеждает себя и нас, слушая оркестр Дядюры: «Дядюра с оркестром в Токио – // Как могущественно звучит Украина!» И даже в самой природе поэтесса подмечает подобие – например, голос кукушки или цветущие мальвы (сборник «Дзуйхицу от сакуры») завершает лирический цикл «Праздник мальвы»).

Поэтические изображения цветов восхищают особой выразительностью и точностью. Так, лилии для автора – это «цветы венценосцев, // Мраморные колокола с гипнотизирующим запахом»; от цветущих азалий мир становится цикламеново-розовым, а глицинии украшают окно «кобальтовыми гроздьями», куст рододендрона – это рыцарь роз, розовый фламинго, протягивающей к ней свои руки; облетающие лепестки цветущей сливы – сливовый дождь, шумящий за окном. Людмила Скирда – тонкий, талантливый живописец, художник от бога. И только потому не обращается к кисти, что слишком хорошо владеет поэтическим пером. Она смотрит на мир как художник и даже воспринимает красоту природы через то или иное живописное полотно близкого ей художника, как напр., в стихотворении «Эти ирисы Императорского сада...», в котором упоминается картина украинского художника Виктора Зарецкого, рисовавшего поэтессу:

*Эти ирисы Императорского сада
Я узнала сразу.
Как давно это было...
Знаменитый бородатый художник
Рисует мой портрет.
Вот он пристально всматривается
В моё лицо и говорит:
«Тебе подойдут ирисы...»
А через час они появляются
Возле моих ног,
Словно прозрачная фиолетовая тучка.*

(Перевод наш).

Дар художника помогает поэтессе артистично живописать и различные бытовые сцены, наполняя их особым лирическим настроением – взять хотя бы стихотворение «Только отдельные слова» («Наблюдаю встречу двух влюблённых...»), где из двух персонажей она сосредотачивает внимание на девушке «в розовом кимоно, похожей на цветок пиона», и через её портрет и рефлексии очень тонко и изысканно изображает сцену свидания.

Ландшафты, цветы и птицы, сцены бытовой жизни, храмы и другие архитектурные сооружения, памятники истории и культуры, уроки поэзии, своеобразие общественной жизни, где особое место отводится событиям Императорского дома (целый ряд текстов освещает эту тему), – всё это, толерантно запечатленное в поэтическом слове, создаёт исключительно привлекательный образ Японии, и становится абсолютно понятным, почему известный японский писатель Рей Наканиси в статье, посвящённой поэтессе, назвал японский период её творчества «поэтической дипломатией наивысшей пробы»⁴. Это дипломатия на уровне сердца, на уровне замечательного лирического таланта.

Яркая, самобытная поэзия Людмилы Скирды достойно представляет современную литературу Украины в Японии и служит наведению новых мостов между культурами Запада и Востока.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конрад Н. И. Запад и Восток. Статьи. – М., 1972. – С. 377.

2. История всемирной литературы. В девяти томах, т. 2 – М., 1984. – С. 181.
3. Там же. — С. 180.
4. Скирда Людмила. Дзуйхіцу від сакури. – Токіо, 2006. – С. 247.

УДК 821.161.1'06-993 Куприн: 177.61

*Даракчи М. И.
(Измаил, Украина)*

ПОВЕСТЬ А. КУПРИНА «СУЛАМИФЬ» И РУССКАЯ ФИЛОСОФИЯ ЭРОСА РУБЕЖА ВЕКОВ

На художньому матеріалі повісті «Суламифь» розглядається концепція любові О. Купріна, її зв'язок з питаннями статі і Бога в російському релігійно-філософському Ренесансі.

Ключові слова: *концепція любові, Ерос, релігійно-філософський Ренесанс.*

The A. Kuprin's concept of love and its connection with the questions of sex and God in the Russian religious and philosophic Renaissance is described in the article.

Key words: *concept of love, Eros, Russian religious and philosophic Renaissance.*

Повесть «Суламифь» (1908) в куприноведении занимает скромное место. Еще М. Горький в начале XX века нивелировал значимость этого произведения, высказав мысль о том, что ««Песнь песней» хороша сама по себе, и Куприну незачем было ее трогать» [1: 119].

С того времени в советском литературоведении лишь вскользь упоминали «Суламифь», называя ее то «гимном человеческой красоте и молодости» [2: 249], то «благороднейшим проявлением человеческого духа», то повестью, «проникнутой духом восточных легенд» [3: 245]. Только в 2005 году появилась статья Н. Старыгиной ««Суламифь» А. И. Куприна: романтическая легенда о любви» (2005), в которой впервые дан поэтический анализ повести в контексте библейской книги «Песнь песней» [4]. Однако повесть представляет интерес не только с точки зрения генетико-контактных связей, но и как произведение философско-эстетической мысли. Автор «Суламифи» разрабатывает на художественном материале один из важнейших онтологических вопросов рубежа XIX-XX веков — проблему пола и любви. Этот аспект до сих пор остается неразработанным в современной науке, что определяет цель статьи — осмыслить на материале повести «Суламифь» концепцию любви А. Куприна в контексте русской философии Эроса конца XIX-начала XX столетий.

Мировоззрение и творческие установки А. Куприна складывались в переходное время, когда русское общество восприняло ницшеанскую идею сверхчеловека, заменившего Бога. Но, как верно заметил Сартр: «Бог умер, но человек не стал от этого атеистом». Религиозное бессознательное, присущее глубинным структурам человеческой мысли,

закономерно вело к поиску новых нравственных идеалов, одним из которых становится Эрос, заменивший «умершего Бога». «Новое религиозное сознание и религиозное творчество связаны ныне с Эросом, с религиозным решением проблемы пола и любви», — отмечал Н. Бердяев [5, 231]. Реабилитация пола, а вместе с ним человека оказалась одной из основных тем не только русской философии, но и художественной литературы рубежа веков. О любви пишут философы и теологи — Владимир Соловьев, Н. Бердяев, П. Флоренский и др., поэты и писатели — И. Бунин, К. Бальмонт, А. Блок, А. Белый. В этом же ряду стоит имя А. Куприна.

В 1907 году, приступив к работе над повестью «Суламифь», А. Куприн писал в одном из писем к В. А. Тихонову: «Теперь роюсь в Библии, Ренане, Веселовском<...>, потому что пишу не то историческую поэму, не то легенду, — я сам не знаю что, — о любви Соломона и Суламифи, прекрасной, как заветы Соломона, как шатры Кидорелия. Что выйдет — не ведаю, но задумано много яркой страсти, голого тела и другого» [6: 31].

Провозгласив вслед за Ницше «Бога нет ... А зачем нам рай? Мы и так в раю!» [7: 366], Куприн тем не менее в качестве главного прототекста своего произведения избирает библейскую книгу «Песнь песней». На тесную связь между прото- и фенотекстами указывают заглавие и эпиграф повести, главные персонажи, сюжетные ситуации и многочисленные реминисценции. Так, именной заголовок априори ориентирует реципиента на единственную библейскую книгу, в которой фигурировало имя Суламифь (Суламита — «мирная» (иврит)), — «Песнь песней». В этом случае заглавие является непосредственным репрезентантом межтекстовых связей. Эпиграф повести — *Положи мя яко печать на сердце твоём, яко печать на мышце твоей: зане крепка яко смерть любовь, жестока яко смерть ревность: стрелы ея — стрелы огненные* — представляет собой эксплицитную атрибутированную цитату из «Песни песней», которая рефреном пройдет через весь текст произведения Куприна.

В заголовочном комплексе не только заявлена доминирующая тема повести — любовь, но и обозначены смысловые акценты, значимые для авторской интерпретации ведущей проблемы. Полисемантический эпиграф произведения нацеливает читателя на размышление о божественной сущности и вечности любви, о равноценности духовного и плотского в ней, а также указывает на глубокий внутренний трагизм любви. Библейская реминисценция, занимающая промежуточное положение между заглавием и основным текстом, организует идейно-художественную структуру повести. Преобразуя лирический сюжет «Песни песней» в эпический, Куприн создает свою художественную реальность, одновременно вступая в сложные отношения с «чужим текстом».

В отличие от богословской трактовки «Песни песней» как некоей аллегории любви между Иисусом Христом и Его Церковью, Куприн воссоздает художественными средствами универсальную историю человеческой любви. Соотнося библейский миф с определенным временем, а именно — эпохой правления царя Соломона, писатель утверждает вневременность краеугольного для его мира-текста знака — любви.

Не без влияния немецкой идеалистической философии, развивающей идею о зависимости человека от внеисторических сил, Куприн рассматривает любовь как следствие иррациональной основы бытия. Рождение любви между главными героями повести он изображает как чудесное озарение, как таинственный дар, непостижимый человеческим

разумом. «Скажи мне, мой царь, не удивительно ли, что я полюбила тебя так внезапно? Я теперь припоминаю все, и мне кажется, что я стала принадлежать тебе с самого первого мгновения, когда не успела еще увидеть тебя, а только услышала твой голос. Сердце мое затрепетало и раскрылось навстречу к тебе, как раскрывается цветок во время летней ночи от южного ветра. Чем ты так пленил меня, мой возлюбленный?» [8 (4: 295)] — спрашивает Суламифь Соломона. «Тысячи женщин до тебя, о моя прекрасная», — отвечает он, — «задавали своим милым этот вопрос, и сотни веков после тебя будут спрашивать об этом своих милых. Три вещи есть в мире, непонятные для меня, и четвертую я не постигаю: путь орла в небе, змеи на скале, корабля среди моря и путь мужчины к сердцу женщины» [8 (4: 296)]. Встреча Соломона и Суламифи на страницах повести предстает как мистическое угадывание родной души. Услышав песню девушки, но еще не видя ее, царь «встает и прислушивается», и голос этот вызывает у него «тихую улыбку» и «умиление в глазах». В свою очередь и Суламифь вспоминает:

«Я помню, я сидела на камне стенки, и ты положил руку сверх моей. Огонь пробежал по моим жилам, голова у меня закружилась. Я сказала себе: «Вот кто господин мой, вот кто царь мой, возлюбленный мой!»» [8 (4: 295)].

С первого звука, взгляда, прикосновения таинственная «печать любви» связывает душу и тело Соломона и Суламифи («яко печать **на сердце** твоём, яко печать **на мышце** твоей»), открывая им новые пути познания себя и окружающего мира. Постулируя свое творческое «я», Куприн декларирует любовь, как единственную силу, способную упразднить эгоизм, не упраздняя индивидуальности, а, наоборот, утверждая и поднимая ее. И в этом смысле Куприн максимально сближается с концепцией нравственного значения Эроса В. Соловьева, видевшего смысл человеческой любви в «оправдании и спасении индивидуальности через жертву эгоизма» [9: 32].

Владыка Израиля признает безусловное значение другой индивидуальности — в бедной девушке из виноградника он видит свое царское подобие:

«Ты избранная богом, ты настоящая, ты царица души моей» [8 (4: 312)], «Увидят тебя царицы и превознесут, и поклонятся тебе наложницы, и восхвалят тебя все женщины на земле» [8 (4: 290)].

Священное пламя любви заставляет Суламифь забыть о себе и своих интересах. Центром ее жизни становится возлюбленный, которого она называет «царем», владыкой своей души:

«Возлюбленный мой! Царь жизни моей! <...> Я хочу быть только твоею рабою, Соломон. Вот я приложила ухо мое к дверному косяку. И прошу тебя: по закону Моисееву, приговози мне ухо в свидетельство моего добровольного рабства пред тобою» [8 (4: 286; 290)].

«Опечатанные» любовью, главные герои повести начинают зеркально «отражать» друг друга. Несмотря на разницу в возрасте, социальном статусе, культурном и жизненном опыте, отношения между влюбленными складываются как равные. Этот «принцип зеркального отражения» реализуется благодаря использованию писателем сходных в речи своих персонажей поэтических сравнений, большинство из которых заимствовано из «Песни песней». Влюбленные сравнивают друг друга с образами растительного и животного мира:

«Отвори мне, сестра моя, возлюбленная моя, **голубица** моя, чистая моя!» [8 (4: 285)].

(Ср. «Отвори мне, сестра моя, возлюбленная моя, **голубица** моя, чистая моя! потому что голова моя вся покрыта росой, кудри мои - ночью влагою» (Песн. 6:9)).

«Зубы твои — как белые двойни-ягнята, вышедшие из купальни, и ни на одном из них нет порока. Щеки твои — точно половинки граната под кудрями твоими.

<...>

(Ср. «зубы твои - как стадо выстриженных овец, выходящих из купальни, из которых у каждой пара ягнят <...> как половинки гранатового яблока - ланиты твои под кудрями твоими» (Песн.4:1-3)).

Как видно из приведенных примеров орнаментальный восточный колорит претекста в фенотексте полностью сохранен.

Подлинная любовь, несущая идею добровольного самоотречения во имя другого, имплицитно направлена у Куприна на христианскую этику. Атеист, отрицавший идею Бога, он в то же время сохранял в себе бессознательную религиозность, эстетически сориентированную на высший нравственный идеал, каким является Иисус Христос. Любовь в его героях предельно разомкнута: она выходит не только за рамки собственного «я», но и за пределы «эгоизма вдвоем», органически сливаясь с красотой окружающего мира, побуждая личность к добрым делам. Именно добрым деяниям и посвящена пятая вставная глава, повествующая о мудрых судах царя:

«Никого не хотел Соломон видеть в этот день несчастным. Он роздал столько наград, пенсий подарков, сколько не раздавал иногда в целый год, и простил он Ахимааса, правителя земли Нефалимовой, на которого прежде пылал гневом за незаконные поборы, и сложил вины многим, преступившим закон, и не оставил он без внимания просьб многих своих подданных» [8 (4: 282)].

Продуцируя новый текст, Куприн в противоположность христианским идеологам обожествляет плоть, половую любовь, которая дарит человеку неизмеримое блаженство, «неземную радость»: «Семь дней прошло с той поры, когда Соломон <...> привел в свой дворец бедную девушку». Семь дней и семь ночей «наслаждался царь ее любовью и не мог насытиться ею. И великая радость освещала его лицо, точно золотое солнечное сияние» [8 (4: 294)]. «Всякий экстаз сладострастен», — писал Бердяев, — «и элемент

«Ты лежишь, как **мировой пучок** у меня между грудей!» [8 (4: 289)].

(Ср. «**Мировый пучок** - возлюбленный мой у меня, у грудей моих пребывает» (Песн.1:12).)

«Беги, возлюбленный мой, будь подобен серне или молодому оленю на горах бальзамических» [8 (4: 270)]. (Ср. «Беги, возлюбленный мой; будь подобен серне или молодому оленю на горах бальзамических!» (Песн.8:14)).

сладострастия был во всех религиозных таинствах. В окончательном слиянии полной и вечной индивидуальности будет то экстатическое блаженство, которое есть в слиянии половом» [5: 258]. Вслед за Владимиром Соловьевым и дискурсивно близким ему Николаем Бердяевым Куприн видит в экстазе полового слияния «просвет» мистического экстаза:

«Среди тишины ночи смыкались их губы, сплетались руки, прикасались груди. И когда наступало утро, и тело Суламифи казалось пенно-розовым, и любовная усталость окружала голубыми тенями ее прекрасные глаза, она говорила с нежной улыбкою:

— Освежите меня яблоками, подкрепите вином, ибо я изнемогаю от любви» [8 (4: 300)].

Не разделяя популярного на Западе «фрейдизма», ставившего биологические потребности человека над социальными, писатель связывает сексуальную энергию с пониманием духовной культуры личности. Оставаясь эстетом в изображении физического Эроса, он поэтизирует, просветляет плоть. Подробно описывая тело Суламифи и Соломона, Куприн сознательно использует многочисленные реминисценции из библейской книги, призванных передать читателю естественную красоту и одухотворенность чувства влюбленных:

«Я помню, Суламифь, как обернулась ты на мой зов. Под тонким платьем я увидел твое тело, твое прекрасное тело, которое я люблю, как бога. Я люблю его, покрытое золотым пухом, точно солнце оставило на нем свой поцелуй. Ты стройна, точно кобылица в колеснице фараоновой, ты прекрасна, как колесница Аминодавова. Глаза твои, как два голубя, сидящих у истока вод.

— О, милый, слова твои волнуют меня. Твоя рука сладко жжет меня. О мой царь, ноги твои, как мраморные столбы. Живот твой, точно ворох пшеницы, окруженный лилиями. <...>

Окруженные, осиянные молчаливым светом луны, они забывали о времени, о месте, и вот проходили часы, и они с удивлением замечали, как в решетчатые окна покоя заглядывала розовая заря» [8 (4: 282)].

Отрицая христианский аскетизм, Куприн возвышает физическую чувственность, защищая тем самым личную любовь, способствующую рождению совершенного существа, своего рода сверхчеловека. В этом смысле Суламифь ассоциируется с образом вечной Женственности, положенным Вл. Соловьевым в основу его учения о Софии как идеальной душе мира.

Подняв любовь до уровня высокой жизненной идеи, Куприн вместе с тем столкнулся с неразрешимыми для себя антиномиями, трагически окрасившими его любовную концепцию. Оппозиция «любовь-смерть-ревность», заявленная в эпитафии, осуществляется в повести через столкновение двух типов любви, обозначенных в платоновской философии как Афродита Небесная и Афродита Земная. Если жертвенная любовь Суламифи представляет собой духовное восхождение, то эгоистическая любовь царицы Астис — нравственное нисхождение. Астис олицетворяет в повести то зло в природе человека, которое не может быть радикально устранено, так как оно предопределено не только обществом, но и природой, космосом. Ревность, обида и низменная страсть соперницы становятся причиной смерти Суламифи, обрекающей Соломона на трагическое одиночество.

Размышления Куприна о любви как величайшей трагедии сближает писателя с философским учением о двойной непроницаемости бытия В. Соловьева, согласно которому все бытие подчинено закону непроницаемости во времени («все новое в среде вещества происходит на счет прежнего или в ущерб ему») и непроницаемости в пространстве («одно вещество всегда вытесняет другое») [9: 70]. Конечный результат человеческой жизни — смерть, и даже *идеальная* (любовь) в материальном мире оказывается побеждено смертью. Любовь может вечно жить лишь в духовной сфере, в то время как тело вынуждено оставаться на земле и не может соединиться с духовным в вечности. Однако Куприн не только сближается с В. Соловьевым, но и расходится с философом, признававшим за Эросом его божественные интенции, отказывая ему в человеческих функциях, отрывая его от земной почвы. Любовь у Куприна, напротив, глубоко человечна, несмотря на мистицизм — земная и осязаемая. «Жизнь человеческая коротка, но время бесконечно, и вещество бессмертно», — говорит Соломон своей возлюбленной в XII главе повести «Суламифь <...> Мы с тобою встретимся, Суламифь, и мы не узнаем друг друга, но с тоской и восторгом будем стремиться наши сердца навстречу, потому что мы уже встречались с тобою, моя кроткая, моя прекрасная Суламифь, но мы не помним этого» [8 (4: 312)]. Здесь угадывается основополагающая идея индуизма о реинкарнации.

Таким образом, Куприн развивает в повести гуманистическую традицию в понимании любви, которая одновременно становится для него этикой и эстетикой, той духовной силой, способной поддержать веру и жизнь на земле. Купринская концепция во многих аспектах сближается, а порой превосходит неоплатоническое направление в русской философии Эроса, представленное Вл. Соловьевым, Н. Бердяевым, Л. Карсавиным, Б. Вышеславцевым, З. Гиппиус.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берков П. Н. Александр Иванович Куприн. — М.-Л., Изд-во АН СССР, 1956.
2. Воровский В. В. Литературная критика. — М.: Художественная литература, 1971.
3. Волков А. Творчество А. И. Куприна. — М.: Художественная литература, 1981.
4. Старыгина Н. Н. «Суламифь» А. И. Куприна: романтическая легенда о любви. — Эл. ресурс: <<http://lib.userline.ru/samizdat/10215>>.
5. Бердяев Н. Метафизика пола и любви // Русский Эрос, или Философия любви в России / Сост. и авт. вступ. ст. В. П. Шестаков. — М.: Прогресс, 1991. — С.232-266.
6. Куприна К. А. Куприн — мой отец. — М., 1971.
7. Киселев Б. Рассказ о Куприне // Наш современник. — №2. — М., 1958. — С. 366-372.
8. Куприн А. И. Собрание сочинений в девяти томах. — М.: Художественная литература, 1971. — Т.4. — 789 с.
9. Соловьев В. Смысл любви // Русский Эрос, или Философия любви в России / Сост. и авт. вступ. ст. В. П. Шестаков. — М.: Прогресс, 1991. — С.19-77.

ТИПОЛОГИЯ ГЕРОИНЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАДЕЖДЫ СУСЛОВОЙ

У статті робиться спроба аналізу оповідань Надії Суслової в контексті творів російської літератури другої половини XIX століття.

An attempt to analyze stories by Nadezhda Suslova within the context of the Russian literature of the second half of the 19th century is made in the article.

Ключевые слова: *литературное творчество, эмансипация женской личности, «новый человек», женские типы, самоопределение женщины.*

Надежда Прокофьевна Суслова (1843 – 1918), первая в России женщина-врач, является автором трех произведений (два из них – «Рассказ в письмах» и «Фантазерка» – были опубликованы в «Современнике» в 1864 году, а рассказ «Из недавнего прошлого» – в 1900 году в «Вестнике Европы»). Ее имя стало символом, а жизнь – примером для подражания многим русским женщинам, стремившимся к образованию, к служению общественным идеалам. Петер Пожевски называет Надежду Суслову женским вариантом Базарова, прототипом образа нигилистки [11], однако литературное творчество Сусловой ни в XIX веке, ни позже не было предметом специального анализа. Отзывы о литературном таланте писательницы малочисленны и специфичны. Так, Авдотья Панаева лишь отмечает, что Надежда Суслова не смогла продолжить литературную карьеру, потому что «посвятила себя медицинской науке» [5: 349]. В наше время Э. А. Павлюченко в работе «Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер» в главе, посвященной Н. П. Сусловой, делает следующее замечание: «Яркая и многогранная жизнь Сусловой оборвалась в 1918 г. в Крыму, где с 1892 Надежда Прокофьевна жила в имении родственников. Памятник тех лет – ее повесть «Из недавнего прошлого» – очень слабая в художественном отношении, но интересная автобиографическими материалами» [4]. Одна страница отводится Надежде Сусловой в монографии В. Л. Погребной «Проблемы эмансипации женской личности в русской критике и романах Н. Д. Хвоцинской (60-80-годы XIX столетия)» [6], где, в частности, указывается, что в произведениях Н. П. Сусловой «содержатся интересные сведения об эпохе нигилизма и о женском «вторжении» в научную и общественно-политическую жизнь России», и называется отличительная особенность художественных произведений писательницы – «проходящая красной нитью» мысль автора о том, что «нигилистические идеи не должны подавлять в человеке стремление любить и быть любимым». «Именно такие взгляды, по словам исследовательницы, позволяли Надежде Прокофьевне всегда оставаться привлекательной женщиной, а не «синим чулком», находить гармонию между общественной, научной и личной жизнью, и в своем творчестве Н. Суслова (как и С. В. Ковалевская, А. Н. Энгельгардт, В. М. Вернадская и другие выдающиеся женщины той эпохи) отразила собственный опыт: как

женщина она стремилась к любви и гармонии в семейной жизни, а как ученый – к общественно-полезному делу» [6:110].

Наверное, единственной серьезной попыткой осмыслить художественное творчество Надежды Сусловой (с точки зрения отражения в нем авторских воззрений на роль любви, науки и политики в жизни женщины) можно назвать статью Петра Пожевски [11]. Все сказанное обуславливает актуальность исследования литературных произведений Н. П. Сусловой. В данной статье делается попытка анализа ее произведений в контексте исканий русской литературы второй половины XIX века.

Принято считать, что общение с Н. Г. Чернышевским и Н. А. Некрасовым, дружеские связи с братьями Серно-Соловьевичами, знакомство с А. И. Герценом, который приветствовал Надежду Прокофьевну как первенца в «фаланге новых женщин», определили ее образ мыслей и действий. Действительно, факт публикации в 1864 году первых двух произведений Надежды Сусловой в «Современнике» сам по себе значим, однако, при сопоставлении романа «Что делать?» Чернышевского и «Фантазерки» Сусловой обнаруживается любопытная специфика взглядов «нигилистки» на проблемы, которые волновали русское общество в 1860-е годы.

В литературоведении давно отмечено, насколько полемичен роман Чернышевского относительно современной ему литературы. В сюжет «Что делать?» включены, по меньшей мере, два событийных узла, ставших почти клише из-за многочисленных вариаций: хорошая девушка в плохом семействе и любовный треугольник. Чернышевский для того и использует эти ситуации, которые в литературе завершаются, как правило, драмами, чтобы показать, как легко и естественно разрешаются они между «порядочными людьми» [10: 43]. Рахметову автор поручил полемически заявить, что треугольник Лопухов – Вера Павловна – Кирсанов – вообще пустяки: «Очень спокойно могли бы все три жить по-прежнему, как жили за год, или как-нибудь переместиться всем на одну квартиру, или иначе переместиться, или как бы там пришлось, только совершенно без всякого расстройств, и по-прежнему пить чай втроем, и по-прежнему ездить в оперу втроем. К чему эти мученья? К чему эти катастрофы?» [10: 222]. Но жизнь втроем вместо катастрофы – это не только полемика, но еще и эпатаж. Насколько иллюзорно это сугубо «головное» решение, бесконечно далекое и от подлинных эмоций живых людей, и от вовсе не условной нравственности, показывают мучительные треугольники в романах Достоевского или сон о двух мужьях Анны Карениной.

Произведение «Фантазерка» Надежды Сусловой включает оба сюжета. Большое внимание в нем уделяется теме деспотизма родителей и морального разложения общества. Мать, выгодно «продав» дочь и вскоре рассорившись с зятем, открывает дочери «тайну» о том, что ее муж – безнравственный человек [8: 184].

Н. Сулова, описывая параллельно в «Рассказе в письмах» и «Из недавнего прошлого» жизнь двух сестер, показывает одновременно два варианта «выхода из подвала»: «уход» в сферу романтической любви и «уход» в социальную и интеллектуальную сферу. Первый вариант, предложенный Чернышевским, связан со встречей обыкновенной, хотя и хорошей девушки с «новым человеком», который «конструирует» ее путь.

Второй, полемичный по отношению к структуре «Что делать?» и близкий истории Лизы Бахаревой в романе Н. С. Лескова «Некуда», связан с девушкой, которая изначально выделяется из своего окружения и сама выбирает свой путь.

В «Фантазерке», на первый взгляд, реализуется первый вариант «ухода»: младшая сестра, Александра Кирилловна, знакомится с молодым человеком, из которого она сделала «чуть не божество, и вся отдалась своей любви» [8: 183]. «Молодой петербуржец, кроме своей красоты, пленил ее новым взглядом на жизнь. Он ревностно старался развить барышню, давал им читать русские журналы, серьезные книги, толковал о современном назначении женщин, об их эмансипации, словом, открыл светской девушке новый мир понятий и ощущений, к которому она всегда инстинктивно стремилась». И далее автор делает вывод: «Все способствовало сближению молодых людей: частые свидания, дальние летние прогулки, чтение, музыка...» [8: 183]. Александра знакомит Алексея Сергеевича со своей старшей сестрой Софьей Кирилловной, и дальше сюжет рассказа развивается по особой схеме.

Как уже отмечалось в литературе, во взаимоотношениях двух сестер (и не только героинь рассказа «Фантазерка») Надежда Сулова показывает отражение собственных отношений с сестрой Аполлиной Суловой, также нигилисткой и писательницей. Софья Кирилловна, прототипом которой является Аполлинария Сулова, представляет собой тип светской, хотя и прогрессивной женщины, «равнодушной и холодной». Судьба Софьи была predeterminedена волей матери и дяди-опекуна. Она «понимала, что ее сбывают с рук», однако, поплавав, «пошла под венец, но не без затаенной злобы против распорядителей своей участью» [8: 182]. Таким образом, старшая сестра, отвергающая деспотизм родственников, в результате, боясь угроз лишиться ее светских удовольствий, к которым «имела сильное расположение», находит для себя приемлемый выход – приспособиться к жизни с «нелюбимым человеком, о котором говорила с отвращением», и реализовывать свои мечты о женской независимости через эксперименты в любви. Александра была очень удивлена, что сестра, выйдя замуж, не только «не умерла от чахотки», но и «веселилась в Петербурге и была совершенно здорова».

Участником «эксперимента» Софьи становится избранник Александры. Следует заметить, что «новый человек» у Надежды Суловой во многом отличается от «порядочного человека» из романа Чернышевского. Несмотря на «умные», прогрессивные разговоры с Александрой, сам Алексей Сергеевич находился перед дилеммой: жизнь честного труженика, т.е. «бедная каморка, скудная пища, бесконечный труд», или «жизнь с уступками, сделками», но рисующая «соблазнительную, веселую молодость и почетную старость» [8: 190]. И хотя «новый человек» «воображал, что убеждения его очень стойки: ему и в голову не приходило проверять себя», тем не менее, приезжая в родительский дом, он, «сам того не замечая, предавался барству, ездил с визитами к местным аристократам, на радость отцу и матери, – словом, делал все то, что никак не могло идти к его будущей труженической жизни; да и от самой мысли о такой жизни, – замечает автор, – стал он отвыкать все более и более с тех пор, как наставник его должен был, по особенным обстоятельствам, выехать из Петербурга» [8: 191].

Роман Алексея Сергеевича и Софьи Кирилловны приводит к самоубийству Александры, которая не смогла понять и смириться с предательством двух, как ей казалось, дорогих для нее людей. Таким образом, автор «Фантазерки» не приемлет варианта решения проблемы «любовного треугольника» героями «Что делать?». Петер Пожевский отмечает в связи с этим: «Или женские персонажи Суловой не читали «Что делать?», или они не принимают утверждение, что теория разумного эгоизма может привести к

добру» [11: 367]. Н. С. Лесков писал в рассказе «Павлин» (1876): «Я теперь припоминаю пресловутый роман «Что делать?», когда его читали у нас с таким большим удовольствием и все конечно еще с большою пользою, я, к удивлению моему, от очень многих слышал сомнение не в том: удобно ли жить втроем и будут ли у швей алюминиевые дворцы, а лишь только в одном: возможно ли, чтобы просвещенный и гуманнейший герой устроил свою жену замуж за другого и потом сам появлялся перед нею для того, чтобы пить втроем чай? А то ли случается в жизни, если живешь между живых людей, а не бесстрастных и бесхарактерных кукол» [3: 270–271]. Надежда Сулова показывает в своем произведении, как далеки ее персонажи от «кукол», представленных Чернышевским. Александра, которая с позиции «разумного эгоизма» должна была бы найти в себе силу оправдать сестру и Алексея Сергеевича, разумом прийти к признанию того, что в сущности никакого предательства не было – все произошло в силу естественного стечения обстоятельств, осуждает и Софью, и Алексея Сергеевича и мучительно страдает. Отличительной особенностью повествовательной организации рассказа Суловой является использование внутренних монологов главной героини и несобственно-прямой речи, передающих внутреннее состояние Александры. На наш взгляд, это лучшие страницы рассказа «Фантазерка»: «Ребячество, одно ребячество», – точно шепнул ей кто-то, и ей показалось, что она падает в какую-то пропасть, где темно и какой-то подземный гул грохочет: она хочет кричать, но нет голоса, хочет зажать уши, но руки окаменели, а она все быстрее и быстрее летит в пропасть, задыхаясь от густоты воздуха. <...> Невыносимые мучения испытывала Александра Кирилловна: мысли у нее в голове сменялись так же быстро, как мелькали перед ее глазами деревья, люди, телеграфные столбы, дома. То ей рисуется раннее детство, ласки сестры... А вот они прощаются, плачут: сестра в белом платье, с венком на голове. «Ребячество, все одно ребячество!» – шепчет она с содроганием... Мысль ее тотчас переходит к Алексею Сергеевичу, и вся история ее любви с радостями и страданиями, быстро, со всеми мельчайшими подробностями проходит перед ее глазами. «Ребячество, все одно ребячество» – повторяет она, и эти слова вновь потрясают все существо ее. «Что же со мной будет теперь? – думала она. «Как же буду я жить с сестрой, с матерью? И зачем сестре его любовь? У нее есть дети, она не может чувствовать без него такого одиночества, какое чувствую я. И когда она в Париже наряжалась, веселилась, я в это время только о нем одном и думала, и ни минуты не была покойна! И как он мог разлюбить меня, когда так боялся, что я не пойму его беспредельной любви ко мне?» [8: 212–213]. Петер Пожевски обращает внимание на трагическую связь в произведениях Надежды Суловой между романтической любовью и смертью. Для Александры, у которой новая жизнь представляется только в любви к «новому человеку», после измены героя остается единственный выход – уход из жизни.

Т. В. Казакова, сопоставляя антинигилистический роман Лескова «Некуда» и роман Чернышевского «Что делать?», замечает: «В «Некуда» автор как бы показывает приверженцам романа Чернышевского, что случилось бы с Верой Павловной в действительности. <...> Если Вера Павловна в «новой» жизни окружена достойными людьми, то Лиза обречена на непонимание и одиночество» [1: 38]. Уточним сказанное. Чернышевский, повествуя о жизни Веры Павловны в родительском доме, отмечает, что героиня погибла бы, как многие девушки, если бы на пути ее не встретился порядочный, хороший человек [10: 43]. Иными словами, путь героини Чернышевского почти изначально связан

не с новыми идеями, а с «новыми людьми», в замкнутой сфере которых и развивается, практически не соприкасаясь с остальным (собственно реальным) миром. Лесковская Лиза Бахарева идет от идей – к людям, их, по ее убеждению, воплощающих. Но в том-то и дело, считает Лесков, что эти люди – не «настоящие нигилисты» типа героев Чернышевского, а «шалые шавки» [2: 54], что они-то и составляют по-настоящему суть и лицо нигилизма, а «настоящие нигилисты» обречены на одиночество и непонимание в их кругу. Трагедия героини Надежды Суловой в том, что ее избранник, ни с точки зрения способности к общественно-полезной деятельности, ни с точки зрения соблюдения нравственных принципов, настоящим «новым человеком» не является. Таким образом, созданные в рассказе «Фантазерка» вариант «светского нового человека», женские типы (прогрессивной светской женщины, утверждающей свою независимость через эксперименты в любви, и «новой женщины», реализующей свои устремления через романтическую любовь к «новому человеку»), а также выбор заглавия произведения показывают, что вопросы о возможных путях самоопределения женщины и поиска ею счастья остаются для писательницы открытыми.

В «Рассказе в письмах» Надежда Сулова также рассматривает оба варианта «выхода из подвала»: «уход» в сферу романтической любви и «уход» в социальную и интеллектуальную сферу. Саша, старшая из сестер, убежав из дома, пытается в Петербурге найти для себя общественно-полезное дело. Надя, младшая, влюбляется в «светского нового человека», который, с одной стороны, «порывается поскорее возвратиться в Петербург и жить жизнью», «исполненной надежд, благородных замыслов и высоких стремлений на пользу общественную», с другой, – продолжает служить в провинции [9: 158]. Вскоре Надежда узнает, что ее «прогрессивный» избранник, который, по ее словам, «однаково с ней смотрит на жизнь» [9: 147], не только по просьбе ее родителей делал все, чтобы рассорить сестер, но и ухаживал за женой брата, с которой и уехал в Петербург отнюдь не для жизни, исполненной благородных замыслов». Однако в данном рассказе писательница делает акцент не на типе героя и даже не столько на разочаровании в любви младшей сестры, сколько на проблеме возможности соединения в жизни «новой женщины» (таковой здесь является Надежда) общественно-полезной деятельности и личного счастья. В романе «Что делать?» единственным выходом, придающим смысл жизни героини Чернышевского, является дело. «Нужно иметь такое дело, от которого нельзя отказаться, которого нельзя отложить, – тогда человек несравненно тверже» [10: 256]. Только у таких, как Рахметов, это – «общее дело», заменяющее личную жизнь, а у «обыкновенных», которым «необходима только личная жизнь», это их личное дело, но выводящее за пределы сугубо личного. Вере Павловне необходимо дело, «от которого зависела бы собственная жизнь, такое дело, которое лично для меня, для моего образа жизни, для моих средств к жизни, для всего моего положения в жизни, для всей моей судьбы было бы важнее всех моих увлечений страстью, только такое дело может служить опорой в борьбе со страстью; только оно не вытесняется из жизни страстью, а само заглушает страсть, только оно дает силу и отдых» [10: 256]. Как видно, эта проблема очень волнует и героиню «Рассказа в письмах». Если вначале Саша пишет сестре: «Не любви я хочу, а независимости, торжества правды над лицемерием, разума над пошлостью... Я убеждена, что меня полюбить нельзя: каждый ищет личного счастья, а я не могу сосредоточиться на одном чувстве, – меня мечет всюду. Впрочем, все это я пустяки пишу: не

надо мне ничего, пока я не достигну независимости» [9: 149]. Предательство Степанова должно было бы еще более утвердить Сашу в правильности собственных мыслей, однако, Надежда Сулова разрабатывает иной поворот сюжета – старшая сестра влюбляется в Черницкого, у которого, в отличие от избранника младшей сестры, «не видала разногласия между словом и делом и никакого колебания, когда вопрос шел о применении к жизни его убеждений» [9: 165]. И вскоре Саша признается сестре: «Ты совершенно права: любить и быть любимой, – это такое блаженство, какого нельзя себе и представить, не испытав его. Как теперь мне кажется легко и хорошо жить! Чувствую какую-то силу, все кажется возможным, всякий труд нипочем, и не страшно за будущую деятельность, потому что знаешь, что не одинока, что возле тебя есть человек, который поможет, даст совет, которому твое счастье, стремления и потребности так же дороги, как и свои собственные...» [9: 166]. Представляется, что, показывая судьбу Саши, Сулова находит ответ на вопрос о возможности гармоничного сочетания общественной деятельности и личного счастья. Более того, героиня сразу же продумывает схему своего поведения на случай измены любимого. «А между тем, – пишет она сестре, – и я провожу ночи без сна, и мне также рисуются мрачные картины, что он любит другую, и также схожу с ума от этих мыслей. <...> И даю тебе слово, что не допущу себя до апатии и малодушия, какое бы личное горе или несчастье ни постигло меня, потому что есть еще в жизни много целей, для которых человек должен забыть личные страдания, для которых он должен неутомимо работать» [9: 164]. В «Рассказе в письмах» такой поворот сюжета писательница не рассматривает (как будто бы оставляет для следующего произведения). Здесь как раз подчеркивается идеальная гармония «новых людей», посвятивших себя служению общественным интересам: финал рассказа с «исчезновением» Саши, ее избранника и их друзей, да и сама фамилия Черницкого намекает читателям на их непосредственное участие в подпольной работе.

Рассказ Надежды Суловой «Из недавнего прошлого» подводит итог размышлениям писательницы о путях самоутверждения женщины, о роли политики, науки и любви в ее жизни. Произведение включает мотивы и типы героинь, которые были намечены в первых рассказах. Прежде всего, это два женских типа (сестры Елена и Вера, прототипами которых соответственно являются сестры Аполлинария и Надежда Суловы). Елена выходит замуж за «нового человека», Виктора, который «конструирует» ее путь. Вера же сама выбирает свой путь. В начале своего жизненного пути Вера, бывая в семье Станевских, знакомится с двумя женщинами, Анной Николаевной Станевской и Натальей Алексеевной Ливниной, олицетворяющими соответственно только ум и ум в гармонии с сердечностью, – качества для героини пока несовместимые.

Несмотря на явную симпатию по отношению к Наталье Алексеевне, вопрос о соотношении ума и чувства в человеке остается открытым: по всей видимости, важным еще является и «направление», которому следует человек. «Все существо ее [Натальи Алексеевны], – замечает Вера, – сильное, светлое и горячее, было как ясное утро знойного дня, предвещавшее грозу, которая освежит воздух, но, может быть, наведет страх и оставит опустошения, – теперь же оно было только свет и теплота» [7: 631].

В рассказе «Из недавнего прошлого» Сулова продолжила спор с Чернышевским относительно теории разумного эгоизма и вытекающих из нее нравственных решений. В оценке создавшегося любовного треугольника Елена – Виктор – Марья Ивановна для

писательницы важны, по крайней мере, два момента: причины измены Виктора, с одной стороны, и «проверка» этой изменой «романтического» женского типа. Мотив, только намеченный в «Рассказе в письмах», перерастает теперь в одну из главных сюжетных линий. Надежда Сулова осуждает взгляды собиравшегося у супругов в Париже «прогрессивного» общества «относительно честности и законности разрушения отживших и заключения новых связей». Вере казалось, что гости неестественно кривляются друг перед другом: «Все они вводили друг друга в заблуждение своими не испытываемыми, а сочиненными чувствами» [7: 641]. Без симпатии описывает автор и Марию Ивановну, некоторыми чертами напоминающую Софью Кирилловну из рассказа «Фантазерка». «Пустота жизни, жажда удовольствий толкала ее на заманчивую игру в чувства с красивым молодым человеком», и хотя нервы ее этой игрой были возбуждены, «сердце ее оставалось при этом совершенно холодным» [7: 643]. Вместе с тем позиция Виктора, на наш взгляд, заслуживает внимания, а не осуждения – Сулова обозначает важную проблему во взаимоотношениях любящих людей. «Елена, – говорит Виктор Вере, – никогда не любила меня, как я есть, а любила и любит только своей идеал, который хочет олицетворять во всем. Она постоянно ищет во мне несуществующих у меня качеств, требует от меня высших добродетелей и приходит в ужас, когда всего этого не находит. Кроме того, она ждет ежеминутного совпадения всех наших желаний и настроений, – что невозможно, потому что в самом тесном союзе люди сохраняют свою индивидуальность, насилия над которой и мучительны, и бесплодны» [7: 645].

Елена после разговоров с сестрой, которая советует больше общаться с людьми, что, по ее словам, откроет «новые миры дел и радостей, даст цели жизни высокого назначения» [7:648], так и не сможет открыть для себя новый мир, т. к. это было бы равнозначно полному ее перерождению. Она остается с мыслью, что жизнь нужно «употреблять для счастья и спокойствия своего друга», полностью раствориться в его жизни, т. е. «восторгаться его радостями, вечно быть наготове для его поддержки, томиться его печалью, все отдать, не бороться с ним для отвоевывания чего-то лично для себя», что ее «жизнь поддерживается восторгом, любовью, а не мыслью и убеждением». Осознав, что не может «жить любовью к природе, к правде, ко всем людям без различия, жить без личных связей, одной работой, поставив себе полезную другим цель жизни», героиня приходит к страшному выводу: Моя жизненная задача, очевидно, исчерпана моими неудачами и – кончена» [7: 649,650]. Таким образом, Надежда Сулова и в последнем своем произведении, изображая трагическую судьбу Елены, показывает связь между романтической любовью и смертью.

Образ Веры отличается достаточной сложностью и несколько необычен для произведения, созданного шестидесятницей Н. П. Суловой. Своеобразная нетипичность образа связана не только, как уже отмечалось, с критикой теории разумного эгоизма Чернышевского. Добавим к этому и особое решение в произведении писательницы проблемы отцов и детей. У Веры после отъезда сестры складываются скорее антиингилистические отношения с родителями, основанные на «глубокой и благодарной любви» дочери к родителям, с одной стороны, и на родительской любви, их понимании и уважении выбора дочери, с другой. «Поезжай, – говорил отец Вере, узнав о ее планах ехать учиться за границу, – поезжай, куда тебя влечет, Я верю тебе, я люблю тебя, а потому хочу твоего счастья и буду способствовать всеми доступными мне средствами

исполнению твоих планов... Я не сочувствую твоему пути, но я знаю, что ты не пойдешь по дурной дороге, а потому благословляю тебя на все твои начинания. Но если ты не найдешь там того, чего ищешь, – возвращайся назад...» [7: 633].

Вера не совсем соответствует базаровскому типу нигилиста и по отношению ее к науке. Если для тургеневского героя наука занимала главное место в жизни, то героиня Сусловой при всем уважении к науке считает, что занятия только наукой, без общения с живыми людьми «в корне искажает характер человека». Одиночество «вынуждает только в самом себе отыскивать ответы на всевозможные вопросы и сомнения, находить опору и отраду. Вечная пустыня вокруг подавляет мысль, что возле могут оказаться близкие люди и встретиться сочувствие, заставляет сомневаться в возможности привязанностей, не верить им и, наконец, обходиться без них. Таким образом, – делает заключение Вера, – одиночество портит нрав, высушивает самые заветные источники человеческого счастья» [7: 652]. С этой точки зрения, наука, которой более четырех лет занималась Вера, сродни романтической любви Елены: обе создают идеальный замкнутый мир, где нет места для реальной жизни и проблем реальных людей. Вера начинает сомневаться в «значении того дела, к которому готовилась, и охладевать к нему». Среди больных и умирающих героиня слышала рассказы «только об одни них несчастиях, лишениях и всевозможных дурных условиях жизни, как предшественниках болезни» и не могла понять, «что она впоследствии будет делать сама в этом очарованном кругу бед, вызывающих и поддерживающих одна другую» [7: 653]. Таким образом, героиня Сусловой становится на путь, обратный пути Веры Павловны Чернышевского – от ужас, казалось бы, определенного и общественно-полезного дела идет к поискам личного счастья. На этом пути ей встречается сначала Берта Мейнен, у которой она лечит ребенка и которая считает себя вполне счастливой в семейной жизни. Ее практическая философия включает два главных тезиса. Во-первых, Берта глубоко убеждена во вредности науки, ее дети не посещают школу, потому что «учение отвлекает детей от действительной жизни» [7: 654]. Во-вторых, свою жизнь она считает намного полезнее жизни Веры. Выслушав как-то горячие планы своей молодой подруги, Берта ее спросила: «Леча людей и принося этим одну проблематическую пользу, но постоянно теща этим свое самолюбие, следовательно, развращаясь, – почему ты мечтаешь быть полезнее меня, отдавшей всецело на дела и нужды текущей жизни?» «Спаси всех, – считает она, – нельзя даже и очень крупным людям, а задаваясь такой непосильной задачей, можно бесследно потеряться для всякого дела и со своей искусственной высоты пренебречь – употребиться на услуги нуждающимся, которые многим нужды и по силам каждому» [7: 655,656]. Берта олицетворяет тот идеал семейной жизни, который не удалось реализовать сестре Веры Елене. Она считает, что человек способен почувствовать себя полноценной личностью, самоутвердиться только в личной жизни, тогда как в сфере общественного труда «люди обезличиваются и своим появлением и исчезновением не изменяют строя всего дела и не влияют на его направление». «Только в личной жизни, – продолжает Берта, – сохраняется индивидуальность каждого, где каждый вносит в жизнь все свое и освещает ее по-своему, где нельзя быть механически замещенным другим без разрушения всего характера жизни, только там возможно удовлетворение личных стремлений», хотя тут же добавляет: «Впрочем, это – твоя национальная особенность. Все русские, которых я встречала и судьбу которых знала, ценили только громкое, яркое, даже напыщенное, а потому в молодости они обыкновенно

фразируют о великом, а потом пристраиваются к делам без всякого значения и ведут и кончают жизнь в полном разладе со своими молодыми стремлениями» [7: 656 – 657].

Далее на пути Веры встречается Николай Павлович, который, по словам Берты, говорит все то же, что и Вера, но «несравненно ниже духовно: холоден и тщеславен до отвращения» [7: 657]. Попытка обрести личное счастье с человеком, близким по духу и стремлениям, терпит крах. Герой – классический пример книжного ученого, а ошибка героини заключается в том, что влюбилась Вера не в Николая Павловича, а в книги, которые он читал мастерски («восхищаясь прочитанным, она относилась к восторгу к лицу, которое ей доставляло его» [7:658]). В сцене несостоявшегося объяснения любви Николай Павлович, видящий перед собой влюбленную девушку, опережает ее, как ему кажется, «слезы, желания, может быть, требования» и «дает урок»: «Милый друг, вы относитесь ко мне слишком горячо, чего я не заслужил. Я просто затрудняюсь теперь являться перед вами... Нам надобно видеться реже...» [7: 662]. Трудно согласиться с Петером Пожевски, который считает, что объяснение Верой причин поведения Николая Павловича совпадает с объяснением Писарева причин отказа Одинцовой Базарову [11: 367]. На наш взгляд, холодность героя Сусловой отлична от холодности Одинцовой. Страсть испугала Анну Сергеевну как бездна, опустошающая и опасная. Гораздо более значимой ценностью, теперь уже осознанной, стала для нее внутренняя уравновешенность, гармония покоя.

Холодное сердце героя рассказа «Из недавнего прошлого» было вообще недоступно для «теплых привязанностей». «Урок» «мастера» прошел недаром: «угар увлечения рассеялся». Выйдя из испытания, Вера приобрела личный опыт и узнала, по ее словам, «как трудно сделать добро другому, и как, наоборот, легко нанести ему вред и огорчение без всякой злобы, а просто от невнимания и неосторожности» [7: 667]. И главное, что отмечает автор, – «любовь к жизни уцелела» [7: 673].

В финале рассказа героиня Сусловой находит для себя ответ на вопрос о возможных путях к счастью. Знаменательно, что этот ответ лежит в плоскости исканий русских писателей второй половины XIX века, – через самоусовершенствование личности и всепрощающую любовь ко всем. «Нужно многим поступиться, сделать уступки, принять на себя страдание, – размышляет Вера. – А слова всепрощения послужат призывом к добру...» [7: 673].

В «формуле счастья», завершающей рассказ Надежды Сусловой «Из недавнего прошлого», ум и сердечность находят в гармоничном сочетании: «Теперь я буду считать себя счастливой, – говорит Вера, – если сумею хоть кому бы то ни было помочь в трудном положении, облегчить какое бы то ни было горе, одним словом, совершить не подвиг, а простое проявление любви и милосердия, и оживить мое сердце настолько, чтобы оно могло *всех любить* и *все простить*: в этой простой формуле собрались результаты всей моей духовной жизни – вся премудрость многолетней работы головы, все живое чувство сердца...» [7: 673].

Проведенный анализ дает возможность пересмотреть сложившийся стереотип восприятия Надежды Сусловой как нигилистки-шестидесятницы и последовательницы Чернышевского. Продуктивным, на наш взгляд, представляется также анализ произведений писательницы с точки зрения черт, свойственных женскому литературному

творчеству, автобиографическому по элементам сюжета, лиро-эпическому по форме, с особым вниманием к женской психологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Казакова Т. В. Жанровое своеобразие романов Н. С. Лескова 60 – начала 70-х годов XIX столетия // Дисс... канд. филол. наук. – Харьков, 1996. – 169 с.
2. Лесков Н. С. Николай Гаврилович Чернышевский в его романе «Что делать?» // Лесков Н. С. о литературе и искусстве. – Л.: Из-во ЛГУ, 1984. – С. 48–56.
3. Лесков Н. С. Павлин // Собр. соч.: В 11 т.– М.: Гослитиздат, 1957. – Т. 5. – С. 212–278.
4. Павлюченко Э. А. Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер. – М., Мысль, 1988. – 272 с. [Электронный ресурс] // Режим доступа: // <http://www.a-z.ru/women/texts/pav11r-1.htm> – Загл. с экрана.
5. Панаева (Головачева) А. Я. Воспоминания. – М.: Правда, 1986. – 512с.
6. Погребная В. Л. Проблемы эмансипации женской личности в русской критике и романах Н. Д. Хвоцинской (60-80-годы XIX ст.). – Запорожье: ЗГУ, 2003. – 242 с.
7. Суслова Н. П. Из недавнего прошлого // Вестник Европы. – 1900. – № 6. – С. 624 – 673.
8. Суслова Н. П. Фантазерка // Современник. – 1864. – № 9 – 10. – С. 169 – 219.
9. Суслова Н. П. Рассказ в письмах // Современник. – 1864. – № 7 – 8. – С.141 – 168
10. Чернышевский Н. Г. Полн. собр. соч.: В 15 т. – Т. 11. Что делать? Юношеские произведения – М.: Худож. лит., 1939. – 749 с.
11. Peter C. Pozefsky. Love, Science and Politics in the Fictions of Shestidesiatnitsy N. P. Suslova and S. V. Kovalevskaia // The Russian Review. – 1999. – Vol. 58. – № 3. – P. 361-379.

УДК 821.161.2+821.111

Пустовит А. В.
(Киев, Украина)

К ПРОБЛЕМЕ «ПУШКИН И ШЕКСПИР»

В роботі йдеться про подібність творчих методів Шекспіра і Пушкіна.

Ключові слова: *істина, протиріччя, процесуальність, відображення.*

The main topic of this work is certain similarity between Shakespear's and Pushkin's creative methods.

Key words: *truth, contradiction, processing, reflection.*

Работа посвящена некоторым философским аспектам шекспировского и пушкинского творчества, прежде всего – проблеме истины. **Что есть истина?** – один из вечных вопросов философии.

© Пустовит А. В., 2009

Несколько предварительных замечаний. Во-первых, возможно ли ставить вопрос об истине применительно к поэтическому творчеству? Еще в XIX в. английский поэт-романтик Кольридж утверждал, что цель поэзии – наслаждение, а не истина. Некоторые современные исследователи полагают, что художественные тексты не могут быть истинными или ложными, а только осмысленными или бессмысленными (см., напр., [1]). Однако такой авторитетный исследователь, как Ю. М. Лотман, пишет: «Искусство неотделимо от поисков истины» [2: 23]).

Итак, если все же допустить, что *поэтические* истины существуют, то чем они отличаются от *научных* истин? – Один из возможных ответов таков: истины науки непротиворечивы. Основание любой науки – классическая логика, а центральный закон классической логики – запрет противоречия.

Существуют, однако, целые области культуры, построенные на *воплощении* противоречия: такова, например, христианская религия (догматы христианства антиномичны), такова и поэзия. Ключевую особенность поэтической речи многие исследователи видят в использовании метафоры, а метафора есть не что иное, как противоречие [3].

Таким образом, становятся понятными слова Пушкина, сближающего религию и поэзию:

«Религия, вечный источник поэзии у всех народов...». Итак, если поэтические (религиозные, философские) истины существуют, то, в отличие от научных, они противоречивы.

Во-вторых, категория *противоречия* связана с категорией *движения*. Невозможно мыслить движение, не впадая в противоречие! *Движение есть само существующее противоречие*, — пишет Гегель. Со времен Парменида (вернее, его ученика Зенона Элейского, знаменитого своими апориями) и Гераклита в истории европейской мысли сосуществуют и противоборствуют две концепции: в пределах первой истина рассматривается как неподвижная (неизменная, лишенная движения, остановленная), в пределах второй истина – это процесс (наиболее полно эта концепция разработана в диалектике Гегеля). Вполне понятно, что противоречивые поэтические истины процессуальны (динамичны, воплощают движение). В центре внимания поэтов всех времен – внутренний мир человека, об изменчивости и подвижности которого в продолжение многих веков пишут европейские мыслители: Августин, Монтень, Паскаль и многие другие. Уже в конце XIX в. О. Уайльд отметит: «Единственное, что нам известно о человеческой натуре, — так это то, что она изменчива. Перемена – ее единственное свойство, которое можно предвидеть» («Душа человека при социализме», 1891 г.) (цит. по: [4, с. 22]).

1. Поэтическая истина как процесс.

Действительно, великие поэты зачастую рассматривают своих героев в процессе перехода в новое качество, в процессе трансформации, метаморфозы. Таковы, например, шекспировский Гамлет и Сальери в трагедии Пушкина (оба сильно и необратимо *изменяются* на глазах у зрителя, — в частности, *становятся* убийцами).

Вот что пишет о творческом методе Шекспира один из исследователей его творчества:

«И. А. Смирнов, определивший Шекспира как «творца душ», дал наиболее глубокое его определение... Шекспир, в отличие от представителей... классицизма, рассматривает характер как отражение диалектического развития человеческого духа, тогда как последние принимают характер как нечто самодовлеющее и неизменное. И так как

диалектическое развитие человеческого духа определяется соотношением вечно борющихся в нем душевных группировок, то *противоречия характеров*, по Шекспиру, представляются не чем иным, как последствием смены личностей, результатом своего рода душевной революции... И если принять, что байроновские и мольеровские типы являются крайним выражением взгляда на характер как на нечто совершенно законченное и неподвижное, проявляющее себя одинаково во всех случаях жизни, то придется согласиться со Л. Толстым, что Гамлет действительно не имеет характера. Больше того, всякий человек, переживающий глубокую душевную борьбу, находящийся в процессе развития, движения, не имеет и не может иметь характера в обычном смысле этого слова... Гамлет – это мост к новому человеку, дух в процессе превращений, в процессе самозаконченности...» [5: 381 – 383; курсив мой – А. П.]

В «маленьких трагедиях», «повестях Белкина», «Евгении Онегине» Пушкин – ученик Шекспира создает такие же динамические, *отмеченные противоречиями, характеры* (комментарий к «Моцарту и Сальери» Пушкина см. [6: 478 - 534].

Следует сказать также и о том, что категория *противоречия* связана с категорией *бесконечности* [7: 346 -374]. В частности, противоречивый текст допускает бесконечное множество интерпретаций: каждое новое поколение читателей и исследователей может увидеть в произведении иной, новый смысл.

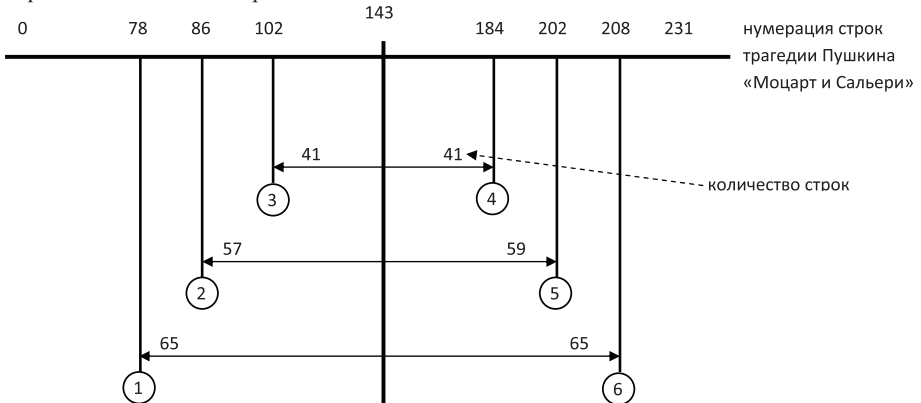
2. Отражения: поэтическая истина и принцип дополнительности Бора

Широко известны слова Пушкина («Table – talk») о многосторонности шекспировских и одноплановости мольеровских персонажей. Каким образом достигается *многосторонность* шекспировских образов? В частности, тем, что одни и те же события и люди изображаются *с разных точек зрения*, даются в восприятии и оценке *различных* персонажей. В статье ««Ромео и Джульетта», трагедия Шекспира» литературовед Н. Я. Берковский пишет об этом так: «Люди у Шекспира идут своими путями. Новости одного не скоро станут новостями другого, а то и никогда не станут. Страсть Ромео и Джульетты в полном развитии, а Меркуцио все еще твердит о любви Ромео к Розалинде (акт II, сцена I) после сцены между Ромео и Джульеттой в саду. *У каждого свой день, своя собственная ночь, каждый видит небо по-своему, сколько людей – столько же восприятий...предложен выбор, нужно выбрать, догматы отсутствуют...*

Мы имеем дело со своеобразным умножением персонажа. Он представлен еще и в своих отражениях, каким его видят другие. Есть Тибальд собственной персоной, есть Тибальд, описанный Меркуцио (акт II, сцена 4), - отличный портрет... Портрет – дополнительный образ и самого портретиста. Когда Меркуцио рисует нам Тибальда, то виден и этот забияка, виртуоз убийств по всем правилам фехтования, виден и сам Меркуцио с его ненавистью гуманиста к виртуозам этого порядка. Текст Шекспира полон отражений персонажей и их взаимоотражений[□]. Это как бы маски и слепки, которые предшествуют лицам, добавочные души, сверх воочию известных и исчисленных. То же с событиями. Они удваиваются, они сначала показаны, а затем еще кем-то рассказаны: донесение Бенволио о битве слуг (акт I, сцена 1), его же донесение о битве Меркуцио и Тибальда (акт III, сцена 1). Происходит игра событий и версий о них, игра персонажей и откликов по поводу персонажей. События и персонажи становятся проблемой, образ их не сразу и не без споров вырабатывается» [8: 323 - 324].

Но ведь это как будто о трагедии Пушкина «Моцарт и Сальери» написано! *Творческий метод Пушкина подобен шекспировскому* [6: 181, 499 – 502].

«Текст... полон отражений персонажей и их взаимоотражений». В схеме пушкинской трагедии (см. рис.) показано, что точка золотого сечения всей пьесы в целом (143-я строка; всего в пьесе 231 строка) подобна зеркалу, поставленному поперек хода действия. Изгнание скрипача – «отражение» отравления Моцарта, исполнение «безделицы» - отражение эпизода с черным человеком. Скрипач – alter ego (отражение) Моцарта, черный человек – Сальери.

① - слепой скрипач играет арию из Дон-Жуана

② - Сальери прогоняет скрипача

③ - исполнение „безделицы“

④ - „Черный человек“

⑤ - Сальери отравляет Моцарта

⑥ - Моцарт играет Requiem

«События удваиваются, они сначала рассказаны, а затем показаны». Так происходит с «безделицей», с Реквиемом, с появлением слепого скрипача, наконец, с отравлением Моцарта, – все это сначала рассказано, а затем показано.

«События и персонажи становятся проблемой, образ их не сразу и не без споров вырабатывается». В самом деле, каждый персонаж трагедии *двоится*: существует Моцарт в восприятии зрителя (великий музыкант, любящий отец и супруг – однозначно положительный образ) и Моцарт в восприятии Сальери (предельно противоречивом: с одной стороны – безумец и гуляка праздный, с другой – бог и бессмертный гений). Сальери в восприятии Моцарта – друг, в его и в своей собственной оценке — гений, в глазах зрителя – предатель и убийца. Даже слепой скрипач, — фигура без речей, — воспринимается Моцартом и Сальери *совершенно различно* !

Сверх того, звучит «безделица», содержащая, так сказать, «музыкальные» портреты Моцарта и Сальери («Представь себе ...меня... с другом... хоть с тобой»). Сверх того,

звучит музика Моцарта в исполненні слепого скрипача і його Requiem в авторському виконанні, - теж своєобразні втілення особистості Моцарта. Сверх того, і Сальєри в сприйнятті Моцарта охарактеризован мелодією з опери «Тарар», яку Моцарт напеває.

Поистине сложная система *отражений и взаимоотражений*: действующее лицо собственной персоной, действующее лицо в восприятии другого персонажа, музыкальные воплощения действующих лиц и восприятие этой музыки персонажами трагедии!

Сверх того, как уже было показано, слепой скрипач – отражение (alter ego) Моцарта, «черный человек» — Сальєри (см. схему). Итак, каждое из действующих лиц трагедии – некая реальность, охарактеризованная несколькими своими аспектами, часто противоречащими друг другу.

Таким образом, становится понятно высказывание Ю. М. Лотмана, сближающего художественные открытия зрелого Пушкина и принцип дополнительности Бора [9: 814].

ЛИТЕРАТУРА

1. Руднев В. Энциклопедический словарь культуры XX в. – М., 2003.
2. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М., 1970.
3. Попович М. В. Очерк развития логических идей в культурно-историческом контексте. – К., 1979.
4. Долімор Дж. Сексуальне дисидентство. Від Августина до Вайлда, від Фрейда до Фуко. – К., 2004.
5. Ванновский А. Новые данные о влиянии Шекспира на Пушкина. – Пушкинист, выпуск 1. – М., 1989.
6. Пустовит А. В. Этика и эстетика. Наследие Запада. История красоты и добра. – К., 2006.
7. Пустовит А. В. История европейской культуры. – К., 2004.
8. Берковский Н. Я. «Ромео и Джульетта», трагедия Шекспира. – Берковский Н. Я. Статьи и лекции по зарубежной литературе. – СПб., 2002.
9. Лотман Ю. М. «Пиковая дама» и тема карт и карточной игры в русской литературе начала XIX века. – Лотман Ю. М. Пушкин. Биография писателя. Статьи и заметки. 1960 – 1990. – СПб., 1998.

УДК 821.111 – 3 + 821.161.2 – 3] 091

Чернухіна О. О.
(Кам'янець-Подільський, Україна)

КОМПОЗИЦІЙНІ ТА СЮЖЕТНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ВАЛЬТЕРА СКОТТА ТА МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО

У статті розглянуто сюжетно-композиційні особливості історичних романів В. Скотта та М. Старицького у типологічному аспекті, виявлено спільні і відмінні ознаки побудови їх творів, здійснено літературознавчий аналіз художніх творів прозаїків

© Чернухіна О. О., 2009

спрямовуючи всю увагу на ті структуротворчі його елементи, які дозволяють повніше зрозуміти твір, дати найбільш вичерпну його характеристику, відтворити в аналітичній термінології ідею твору як формозмістову єдність.

Ключові слова: сюжет, композиція, модель, фабула, роман.

В статье рассмотрены сюжетно композиционные особенности исторических романов В. Скотта и М. Старицкого в типологическом аспекте, обнаружены общие и отличные признаки построения их произведений, осуществлен литературоведческий анализ художественных произведений прозаиков, направляя все внимание на те структурные его элементы, которые позволяют полнее понять произведение, дать наиболее исчерпывающую его характеристику, воспроизвести в аналитической терминологии идею произведения как формозмістовое единство.

Ключевые слова: сюжет, композиция, модель, фабула, роман.

This article envisages the features of subject and composition of W. Scott's and M. Starytsky's historical novels in a tipological aspect, found out the general and excellent signs of construction of their works, a study of literature analysis of artistic works of prosaists is carried out, sending all attention to those elements of his construction, which allow completer to understand work, give his most exhaustive description, reproduce the idea of work as forming unity in analytical terminology.

Key words: subject, composition, model, plot of a story, novel.

Композиція є головним чинником упорядкування структурних елементів художнього світу, вона організовує змістовий матеріал твору – сюжетну лінію чи літературний персонаж, селекціонує, пов'язує у вищі спільки й цілості, ієрархізує та релятивізує їх, тобто встановлює різноманітні стосунки взаємозалежності, і через них організовує час і простір художнього світу. Усі ці елементи автори творів розподіляють на засадах доцільності, адже зміст і форма перебувають у нерозривній єдності, ідея твору “розмита” в усій його структурі.

Проблема сюжету та композиції художнього твору привертала увагу уже в XIX ст., їй присвячені висловлювання як іноземних так і вітчизняних критиків минулого століття. Ґрунтовним дослідженням сюжетної побудови романів В. Скотта займався англійський літературознавець К'юсак. Ще одним критиком, що теж спробував серйозно проаналізувати Скоттові сожети, є німецький учений Дібеліус із його працею “Мистецтво англійського роману” [1]. Обидві студії К'юсака та Дібеліуса, підкреслюють основоположну схему, модель сюжету. Хоча Дібеліусове дослідження торкається багатьох аспектів моделі, яких не торкається К'юсак, скажімо, другорядних сюжетів, та все ж його розглядають як доповнення до праці К'юсака. Ця праця глибша, в ній романи В. Скотта розподілені на дві великі групи, та й К'юсак ліпше подає винятковість жанру, тобто його двоїстої ролі, як науки й мистецтва. Дібеліус вважає, що фундаментальна побудова сюжету й типи персонажів у романах В. Скотта належать переважно до одного жанру — пригодницького; тобто творів, у яких дія є послідовністю каузально непов'язаних подій. Така класифікація не пояснює тих творів шотландського письменника, де дію становлять каузально взаємопов'язані події, де герої за власним бажанням змінюють хід свого життя.

Ще однією вадою Дібеліусового дослідження є те, що він, за дуже незначним винятком, відкидає застосування драматичної побудови до оповідних творів. “Слід, звичайно, зауважити, що у виняткових випадках драматична структура може поширитися на роман,— так, як ото постійно взаємодіють різні види мистецтв; але це можуть бути лише винятки, а не правило. Зіставляти техніку англійського роману з технікою драми Фрейтага, — все одно що порівнювати непорівнянне. Погляд, з якого слід розглядати роман, має впливати з творчості не драматичних, а епічних митців” [2: 26].

К'юсак же навпаки, йдучи за Фрейтагом, застосовує теоретичні основи драми - зокрема тезу про три каузально взаємопов'язаних драматичних моменти - до побудови сюжету в романах В. Скотта. Він відзначає, що побудова сюжету чотирнадцяти романів шотландця характеризується трьома моментами, а ще чотири романи мають чітку кульмінацію в кінці. Події всіх цих вісімнадцятьох творів каузально пов'язані, протагоніста скрізь поставлено перед необхідністю приймати рішення, які у свою чергу обумовлюють перебіг вигаданого сюжету. Отже, можна говорити про дії, зумовлені характером героя [2: 27].

В останні десятиріччя даній проблемі присвячені дослідження таких учених-теоретиків літератури, як Р. Багрій та Б. Реїзова, котрі у своїх працях торкаються питання і характеристики самої моделі роману В. Скотта. Дослідницькі роботи Й. Куриленка, М. Комишаченка, Л. Сокирка, В. Поліщука, дають нам можливість зрозуміти проблематику і художні особливості прозової спадщини М. Старицького, визначити основні чинники його світогляду і творчої системи. Праці даних авторів є більш загального характеру і нашого питання стосуються частково, типологічного дослідження прози обох письменників ще не проводилося. Тому, наше завдання полягає у тому щоб здійснити літературознавчий аналіз художніх творів прозаїків спрямовуючи всю увагу на ті структуротворчі його елементи, які дозволяють повніше зрозуміти твір, дати найбільш вичерпну його характеристику, відтворити в аналітичній термінології ідею твору як формозмістову єдність. Безперечно, одними з найбільш важливіших таких компонентів історичних романів В. Скотта та М. Старицького є їхні назви.

У обох письменників назви творів мали концептуальне значення. Загалом, їх можна поділити на дві групи: ті, що вказують на якусь постать, героя твору – “Мазепа”, “Кармелюк”, “Богдан Хмельницький” у М. Старицького; “Роб Рой”, “Айвенго”, “Уеверлі” та ін. у В. Скотта, а також ті, що вказують на просторові ознаки історичних подій, про які оповідається, чи якісь інші “цитати з історичної дійсності” або символічні характеристики – “Руїна”, “Перед бурєю”, “Буря”, “У пристані” (М. Старицький), “Пуритани”, “Уеверлі, або шістдесят років назад” та ін. (В. Скотт). Таке називання було типовим для тодішньої історичної белетристики української і інших літератур.

Назви творів В. Скотта та М. Старицького можуть бути спрямовані не тільки на визначення постаті головного героя роману – історичну особу, долі й діяльності якої приділено у творі найбільше уваги (“Кармелюк”, “Мазепа”; “Роб Рой”), а й на розкриття авторського задуму щодо цього персонажа, його концепції героя, оцінки, яку дає автор персонажеві як історичній постаті, що нагадує влучне прізвисько, з яким, за задумом письменника, читач має асоціювати історичного героя. Таким чином “Кармелюк” та “Роб Рой” для національного читача набуває значення “народний месник”, що, на думку авторів, є головною історичною функцією цих постатей. Проте, разом з тим, і кут зору, під яким зазначена постать розглядається, стає частиною художнього твору як ідейної цілос-

ті: відповідним чином, однією з основних ідей твору стає ідея рівноправ'я між людьми і пошук кращого життя, який витворюється з реальної історичної постаті та авторського ідеалу чи уявлення про ідеального володаря.

У М. Старицького номінативність таких назв, як “Богдан Хмельницький” та “Мазепа” одночасно вказує на авторську позитивну оцінку всього життя та правління гетьманів.

На сюжетному рівні літературний персонаж складається з різноманітних мотивів, які треба розуміти як найменші змістовно-композиційні частини художнього світу твору. Мотиви у свою чергу організовуються в сюжетні лінії певного героя; якщо ці мотиви є динамічними, подієвими, вони формують сюжетну дію твору, фабулу, стають основою сюжетного часу, якщо мотиви статичні – вони формують простір художнього світу.

В історичній белетристиці В. Скотта переважає концентричний тип сюжету, але є й елементи хронологічного типу. Прикметно, що переважна концентрація дії на одному персонажеві або на кількох зразу жодним чином не впливає на те, чи сюжет дотримується причинно-наслідкового принципу однієї дії, чи в ньому переважає проста хронологія подій. Скажімо, в романі “Квентін Дорвард”, незважаючи на об'єднання сюжету навколо фабули життя і правління короля Людовіка XI та герцога Бургундського, автор часто втрачає відчуття концептуальності подій і вони набирають характеру хронотопічних звітів про чергове місце перебування героїв, стаючи виявом швидше хронологічної, ніж причинно-наслідкової послідовності.

Навіть у тих романах, де переважає сюжетна лінія одного героя (“Айвенго”, “Уеверлі” “Пуритани”), фабульним центром твору стає історична подія, а не персонаж. Це збіднює сюжет романів і виправдовується лише тим, що історія сама тяжіє над ними, що їхня діяльність у творах переважає їх людське самовиявлення. Цим пояснюється мінімальна кількість внутрішніх конфліктів зазначених героїв, а якщо вони усе-таки є, то їх розв'язанню бракує оригінальності. Всю постать Роб Роя та Робін Гуда, наприклад, можна звести до проблеми народного месника. Ряд персонажів – Генрі Мортон, Уеверлі, Айвенго, тощо – своїми діями в межах романного сюжету розвивають тільки одну проблему – конфлікт особистого почуття і державного обов'язку.

Власне, основна сюжетність історичної белетристики В. Скотта полягає у тому, що у його романах розвивається сюжетна лінія вигаданого персонажа, на якій поступово нарощуються видумані події, які розгортаються, однак, на цілком конкретному історичному тлі. Характерний для таких творів центральний морально-етичний конфлікт вигаданого героя (причому не тільки головного, а й другорядних), який здебільшого витікає з історичних обставин його доби, дозволяє відтворювати авторів так званий дух епохи, що вважається одним з найголовніших завдань історичної белетристики. Концентричний сюжет, замкнений навколо магістральної лінії головного героя, уможливорює мандрівку читача – разом із центральним персонажем – в історичному часі і просторі, а в безпосередніх зіткненнях героя з історичними обставинами розкривається дух епохи.

У розвитку сюжету роман В. Скотта будується як “історія молодого людини”, яка через життєві обставини потрапляє в кругообіг історичних подій. Захоплений потоком подій, набуваючи життєвого досвіду, він поступово стає учасником цих подій (Уеверлі, Квентін Дорвард, Мортон). Так усередині “авантюрного роману” зароджуються елементи майбутнього “виховного роману”.

В. Скотт завжди уникає другого сюжету всередині роману. Така структура сюжету приводила його до однолінійності. Багатолінійна композиція роману буде розроблена і розкрита уже пізніше, коли у романі знайде відображення ряд другорядних проблем, втілення яких стануть герої, котрі займатимуть самостійне положення в творах.

Усі романи шотландця об'єднані загальною композиційною системою, де образи і мотиви пов'язують події і служать засобом сюжетного розвитку роману. Так, перші його романи пов'язані загальним мотивом “втрати і відновлення прав спадкоємця”, або “утвердження невинності героя”. Цей мотив обрамлений історичними подіями чи побутовим матеріалом (романи “Уеверлі”, “Айвенго”, “Роб Рой” і ін.). Вказаний мотив, котрий повторюється в більшості романів, набувши уже форми художнього прийому “лінійної кореляції”, бере свій початок у першому романі (“Уеверлі”), він стає загальним конструктивним мотивом – “лейт-мотивом” всієї групи романів, поряд із мотивом “подорожі з пригодами” молодого героя.

Кожен із романів В. Скотта показує, що він був “пошуком” автора свого методу, власного стилю. Свої “Уеверльські романи” письменник створював без всякого плану, не знаючи, чим кожен з них буде закінчений [3].

Перші романи В. Скотта показують, що сам він прагнув створити єдину загальну схему, в яку можна було б укласти всі події і життя своїх героїв і дотримуватися її впродовж всієї творчості. До конструктивних прийомів, що склалися в композицію сюжету романів В. Скотта, можна віднести роль епіграфів, розповідача, фольклорної і живописної характеристики, таємничого злочину, прийоми літературної містифікації, таємниці героя і т.д.

Центральною проблемою поезики В. Скотта в композиції сюжету була “проблема конфлікту”, глибоко пов'язана з його суспільно-історичними поглядами, якій підпорядкована була решта всіх компонентів його стилю.

Свої романи В. Скотт будував на інтересі до перехідних історичних періодів, до грандіозних суспільних конфліктів і європейського і національного значення, як наприклад повстання якобітів, буржуазна пуританська революція, хрестові походи, боротьба англо-саксів проти норманів, буржуазія з феодалами, народу проти привілейованого стану; цим конфліктам він надавав глибокого соціального сенсу як історичним чинникам, в основі яких лежали економічні причини.

Сюжет романів В. Скотта — це життєва ситуація героя, не вільного в своєму виборі, зв'язаного невидимими відносинами з навколишнім середовищем: “Щось незвичайне повинне було бути в положенні Кемпбела і в його характері; але ще дивнішим здавалося те, що його долі як би призначено було впливати на мою і знаходитися з нею в якомусь зв'язку” [4: 208].

Пронизуючи драматизмом подій сюжету своїх романів, В. Скотт намагався відрізнитись від авторів “просвітницьких” і “готичних” романів й по-новому вирішувати в них “проблему конфлікту”. Він пов'язує її з історичними подіями, від яких повністю залежить доля його героїв.

Сюжетами В. Скотта часто бувають події, прославлені у народній поезії, чи місця і замки, з якими пов'язані героїчні, таємничі легенди. Також, у багатьох романах наявні народні пісні і балади, виправлені автором або створені ним у народному стилі — це надає особливого колориту історичної і локальної достовірності, характерної для В. Скотта.

На початку роману у нього майже завжди трапляється один чи кілька традиційних незнайомих, які пізніше виявляються центральними особами драми. В “Айвенго” – це сам Айвенго, вигнаний син Седрика, котрий повернувся на батьківщину із Хрестового походу і котрий здійснює на турнірі чудеса хоробрості; і “Чорний лицар” таємно зниклий після турніру, виявляється королем Ричардом III, інкогніто подорожуючим по своєму королівству, яким заволодів його брат. В “Роб Рой” – сам Роб, наполовину розбійник, наполовину герой; у “Квентіні Дорварді” – король Людовік XI, котрий видавав себе за простого купця. Особливо характерним для постановки сюжету у В. Скотта є таємничий персонаж, який зазвичай знаходиться, так би мовити, позаду сцени, за кулісами, але все ж керує всією дією. Ці персонажі є інколи дуже низького звання, що робить їх особисте втручання у долі героїв особливо неочікуваним. Частково таку роль грає Роб Рой в одноіменному романі, і циган Мограбін у “Квентіні Дорварді”.

Вище ми відзначали однолінійність вальтерскоттівського роману. Уточнюючи це положення, треба додати, що письменник, задіявав декілька груп персонажів, з першого погляду зовсім не пов’язаних одних з другими. Завдяки такій структурі сюжету, прозаїк має можливість подавати у творі картини різноманітних соціальних прошарків, змальовувати суспільство одночасно у всіх його рядах. Наприклад у “Айвенго” лісові розбійники, лицарі, саксонці і нормани, королівський двір і глухе провінційне помістя, свинопас, клоун, юродивий, всіма переслідуваний єврей і король. Ця напруженість інтриг, багатих пригодами, подіями, інтересом, ця одразу захоплююча зав’язка і складне, до самого кінця незрозуміле переплетіння подій перейшли до В. Скотта від широкої традиції готичного роману. На цьому наголошує і німецький вчений Дібеліус, підкреслюючи вплив “готичної” літератури на творчість В. Скотта, що особливо цінно, бо саме так, як простежується зв’язок шотландця з реалістами XVIII сторіччя Філдінгом і Річардсоном, можна простежити їхній зв’язок із англійськими готичними письменниками.

Роман В. Скотта нагадує своєю композицією драму, у і у наближенні роману до драми також є його немала заслуга. Відчуваючи нагальну необхідність з’ясування цієї проблеми, котра мала для нього передусім практичне значення, В. Скотт у 1814 р. перервав працю над своїм першим романом “Уеверлі” і написав “Дослід про драму”, де звернув виняткову увагу на питання драматичної композиції, її єдиним законом він вважав єдність дії, “централізований інтерес”, якому підпорядковуються всі епізоди твору. “Один централізований інтерес, — писав він, — що підпорядковує собі побічні епізоди, котрі, в свою чергу, його посилюють, повинен пронизувати всю п’єсу. Він повинен розпочинатися разом з п’єсою і розвиватися разом з нею, він повинен постійно бути в полі зору і завжди в русі, доки не прийде до катастрофи; вона все завершує і розв’язує” [5: 242]. Забороняється вводити в твір епізоди, які не стосуються централізованого інтересу, а тим більше сюжетні лінії зі своїм окремим інтересом.

Цього ж принципу єдності дії, що ґрунтується на одному “централізованому інтересі”, В. Скотт дотримується у своїй романістиці починаючи з “Уеверлі”. Проте єдність дії він розумів не в дусі класицистичної традиції, а орієнтувався на драматургію В. Шекспіра, котра відповідає сучасному смаку. У ній він знаходив розгалужену, складну і водночас єдину дію, низки подій, спрямованих, однак, до єдиного центру, низки, що не відволікають уваги від головного інтересу, а, навпаки, своєю розмаїтістю і послідовністю привертають її до нього. Він вважав, що опис, оповідь і драматична форма, тобто діалог, - три основні

складники мистецтва романіста, котрі мають органічно поєднуватися і взаємодіяти в тканині твору, причому особливу увагу він звертав на діалог.

Широке входження діалогу в роман і розширення його функцій наочно розкривається у В. Скотта, з якого розпочався незвичайний розквіт романного жанру в літературі XIX ст. Велику кількість діалогів він вважав однією з характерних рис своїх романів і розцінював як відхід від розповідної форми до форми драматичної. Він був цілком свідомий того, що ряснота діалогів зближує його роман з драмою і ставить читача в позицію глядача, переключає його увагу на персонажів і полишає в тіні оповідача. Важливу перевагу “нової форми” В. Скотт саме й бачив у подоланні суб’єктивізму оповідача і в можливості відтворювати життя об’єктивно, у “безпосередній очевидності”. Водночас діалог набуває у нього поліфункціональності, бере на себе не тільки виражальні, а й зображальні завдання, за його допомогою романіст прагне адекватніше передавати не тільки психологію персонажів, а й колорит епохи. Для нього, — резюмував Б. Реїзов, — діалог був синтетичною формою, яка передавала водночас епоху, характер, переживання, думку і дію, а часто також пейзаж і обстановку” [6: 467].

В уста своїх героїв В. Скотт вкладає старовинні типові висловлення, слова, які вишли з житку і якнайкраще відтворюють давні традиції і дух епохи. Діалог у нього соціально замальований – моряк, учений, придворний, коваль і солдат говорять різною мовою. Слід згадати хоча б мову шотландських пуритан у “Пуританах”, таку типову, сповнену біблійних цитат, образів і зворотів, що збігаються з народними висловленнями, і особливо діалоги в “Айвенго”, де у боротьбі двох мов, саксонської і франко-норманської, так яскраво відображається соціальна боротьба в Англії XII століття.

Крім того у діалозі часто подана експозиція роману, значна частина викладення подій. Завдяки цьому дія оживає: між нею і читачем немає тієї третьої особи, оповідача, вона сприймається більш безпосередньо і здійснюється майже на його очах. Отже, для В. Скотта була природною глибока драматизація структури роману, що вело до ґрунтовної зміни, кажучи словами Т. Манна, його “поетичної позиції”. За визначенням Т. Манна, поетична позиція епіки — “так було”, позиція драми – “ось, як воно є” [7: 273]. Глибокі структурні зміни, що відбулися в романі XIX ст. — це зрушення від епічного “так було” до драматичного “ось, як воно є”, від епічного оповіді до драматичного показу.

Говорячи про драматизацію структури роману, слід зазначити, що в українській літературі XIX ст. неабияким майстром такої розбудови сюжету літературного твору виявився М. Старицький. Його літературна практика спочатку як драматурга, а потім і як прозаїка в цьому належно переконує. Власне, з драматизації прозових творів М. Гоголя і переробки не надто сценічних п’єс українських авторів (Я. Кухаренка, І. Неуча-Левицького, П. Мирного) розпочав відточувати свою сюжетотворчу майстерність письменник, адже сюжетні ходи можуть бути одним із показників сценічності драматичного твору.

Одною з особливостей сюжетобудови в усій прозі М. Старицького є активне використання в ній вставних діалогів, з допомогою яких автор частіше за все намагався заповнити певні часово-просторові розриви у плінні загального сюжету чи мотивувати логіку подій та характерів. Така риса засвідчувала помітне урізноманітнення сюжетотворчих прийомів, прагнення письменника будувати нетрадиційний як для класичної літератури сюжет, котрий виявляє тяжіння до діалогічності, а не монологічності (прямої авторської чи оповідачевої, або опосередкованої – через героїв). Відтак маємо відзначити слушність міркування Є. Барана, котрий, аналізуючи українську історичну прозу другої

пол. XIX ст., у т.ч. і твори нашого автора, зазначає, що “одночасно у творах вбачаємо крім Старицького-письменника, ще й Старицького-режисера. В деяких епізодах чисто сценічними ефектами змушує автор переживати і хвилюватися, не уникаючи при цьому елементів мелодраматизму і сентименталізму” [8: 33].

Кожен із творів М. Старицького класично обрмлюється прологом та епілогом, котрі, по-перше, засвідчують витримування письменником традицій класичної літератури, а по-друге, доволі сконденсовано виражають ідейно-художню тональність зображуваного. При цьому зауважимо, що означена риса властива романам і В. Скотта. Прологи у прозових формах письменників відносно невеликі й відіграють функцію своєрідних смислово-тональних зачинів, стильових камертонів. Семантична структура зачинів у їхній прозі має загалом сталий і неодноразово повторюваний вигляд: зазвичай вказується час і місце подій, про які йтиметься у творі. І вибудовуються вони за доволі традиційною для письменників схемою – від загального до конкретного (в часі і просторі), від більш значного до менш помітного.

З епілогами в романах письменників ситуація дещо інша. Реально невеликі розділи, які можна кваліфікувати як епілоги, присутні й виділені у більшості їхніх романів. Не відокремлений, але фактично присутній невеликий епілог у романі “Кармелюк” М. Старицького та у “Квентіні Дорварді” В. Скотта. Не зв’язані безпосередньо з розгортанням ліній у М. Старицького, епілоги по-різному дистанційовані в часі від зображуваних подій (в диалогії – десятирічна віддаленість, в інших двох романах – майже дотичні до описуваного). Письменники використовують епілоги для стислого повідомлення про долі основних дійових осіб романів. Можливо, дещо меншою мірою, ніж у прологах, але зберігається в епілогах романтичний пафос, відчутні трагедійно-катарсисна нотка і властива М. Старицькому тенденція покладатись на Божий промисел у всьому, у В. Скотта — традиційна щаслива кінцівка. Ця розв’язка слабке місце романів В. Скотта. За традиціями “просвітницьких романів” його твори мали “щасливий кінець”, але їх оптимізм був штучним, “щасливий кінець” виявлявся грою випадку, торжеством чесноти, відновлення справедливості відбувалося за допомогою “благородних людей”, їх втручання в долю позитивного героя.

У романих полотнах обох письменників історична канва функціонально активна, нестатична і вельми впливова. Для ролі історичної канви М. Старицький і В. Скотт обирали складні і драматичні періоди вітчизняної історії, коли в тісний вузол сплїталися релігійні, національні і соціальні проблеми буття народу. З цього погляду історична канва була внутрішньо напруженою і визначала семантику вигаданої лінії у всіх романах. Якими б важливими і відносно самостійними у М. Старицького в розвитку дії не були сюжетні лінії, скажімо, Ганни Золотаренко чи Марильки-Єлени, їх вага і значеннєвість у трилогії, безсумнівно, зумовлюється лінією Богдана Хмельницького, дотичністю перших до останньої; Мар’яни Гострої, Галини чи навіть гетьмана Петра Дорошенка стосовно фабульної лінії Івана Мазепи в диалогії; галереї жіночих сюжетних ліній (Марини, Уляни, Олесі, Розалії) стосовно Кармелюкової фабульної лінії. Те ж можемо говорити про сюжетні лінії Квентіна Дорварда, Айвенго, Уеверлі та ін. з однойменних творів В. Скотта, сюжетна лінія котрих зумовлена лінією історичних персонажів.

Тож, як видно, в застосуванні і традиційних, і нетрадиційних прийомів сюжетобудови Старицький-прозаїк спирався й на випробуваний часом літературний досвід. Говорити про схему чи модель романів прозаїків просто неможливо. Численні мотиви й традиції,

від яких вони беруть свій початок, — пригодницька, готична, лицарська, баладна, а ще ж вичерпні можливості поєднання всього цього в окремому романі, не піддаються визначенню такої категорії. Можна говорити лише про певні повторювані лінії в усіх романах. Оскільки ж переліки мотивів у романних полотнах В. Скотта та М. Старицького майже ідентичні, їх можна поєднати й підсумувати таким чином: дія на тлі громадянської війни або якогось конфлікту; один або декілька лицарів подорожує; протагоніст потрапляє до замку, де відбувається бенкет, і зустрічає прекрасну даму; між цими стає інший залицяльник, який інколи заволодіває красунею силоміць чи підступом; конфлікт через жінку веде до дуелі; жінка зціляє пораненого протагоніста; він опиняється в таборі ворога, і часом ватажок повстанців розкриває йому свої плани; протагоніст або якась інша важлива дійова особа опиняється за ґратами; як засіб утечі з в'язниці — перевдягання; часто-густо вринають таємничі ситуації; похмурий ліс та кубло злодіїв; шлюб і родинне щастя в кінці; монарх повертає собі трон. Щодо побудови белетристичного сюжету, то виділяються дві визначені схеми – характеро-каузального та епізодичного типів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dibelius W. Englische Romankunst: die Technik des englischen Romans im achtzehnten und zu anfang des neunzehnten Jahrhunderts, II. – Berlin, 1922, S. 121-231.
2. Багрій Р. Шлях сера Вальтера Скотта на Україну (“Гарас Бульба” М. Гоголя і “Чорна рада” П. Куліша в світлі історичної романістики Вальтера Скотта). – Перекл. з англ. – К.: Ред. журн. “Всесвіт”, 1993. – 292с.
3. Scott W. Journal E. – L., 1950, Feb.12, 1826, Feb.24, 1828.
4. Скотт В. Роб Рой: Роман. – Л.: Худож. лит., 1980. – 360 с.
5. Наливайко Д. Теорія літератури і компаративістика. – К.: Києво-Могилянська академія; 2006. – 347 с.
6. Реизов Б. Г. Творчество Вальтера Скотта. — М.-Л.: Художественная литература, 1965. — 498 с.
7. Манн Т. Собрание сочинений: В 10 т. – М., 1961. – Т. 10. Искусство романа. – М.: Худ. лит-ра, 1961. – С. 272-287.
8. Баран Є. Українська історична проза другої половини XIX – початку XX ст. і Орест Левицький. – Львів–Логос. – 1999. – С. 29 – 30.

УДК 821.161.1'13'373

*Гаврилова О. В.
(Харків, Україна)*

ЗІСТАВНИЙ КОНОТАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКИ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена зіставному аналізу лексичних невідповідностей в перекладі на конотативному рівні. Розглядаються конотативні розбіжності лексики на прикладі поеми Н. В. Гоголя «Мертві душі» та її перекладу на українську мову.

© Гаврилова О. В., 2009

Ключові слова: лексичні відповідності, близькоспоріднені мови, конотація, конотативна недостатність.

The article is devoted to the comparative analysis of the lexical discrepancies in translation on connotative level. Lexical connotative discrepancies are shown on the examples of the poem «Dead souls» by N. Gogol and its translation into Ukrainian.

Key words: lexical accordances, closely-related words, connotation, connotative insufficiency.

Між одиницями словарного складу двох мов, як відомо, немає конотативного відповідності. Кожне слово будь-якої мови є елементом системи цієї мови, і в цьому сенсі воно неповторно і специфічно. Слово в мові є носієм певної думки, і, природно, в іншій мові, як правило, можна виявити слово або слова, що служать для виразу такої ж або близької за змістом думки. В процесі перекладу перекладач постійно стикається з необхідністю зіставляти близькі по значенню слова, щоб вирішити, чи може дане слово бути використано при перекладі. При цьому можливість використання якого-небудь варіанту перекладу залежить як від конкретного контексту, в якому спожито яке-небудь слово, що переводиться, так і від характеру самого цього слова, від його приналежності до певного стилістичного шару словарного складу мови.

Тільки в контексті розкриваються функції слова і встановлюється його конкретне значення. Виступаючи в різних контекстах, слово зберігає свою семантичну тотожність. Контекст визначає, в якому з властивих йому значень вживане слово в даному випадку, але всі можливі значення слова постійно присутні в свідомості людей, що володіють мовою. Ніякий словник не може передбачити всю різноманітність контекстуальних значень, що реалізуються в мовному потоці, точно так, як і він не може охопити і вся різноманітність поєднань слів.

У кожній національній мові виявляються і діють елементи, з одного боку, загальні і зі спорідненими і зі структурно віддаленими мовами, а з іншого боку – національно-самобутні, специфічні для даної мови.

Слов'янські – російська та українська мови – є мовами генетично спорідненими, такими, що розвинулися з єдиної основи – староруської мови. Окрім єдності походження, ці мови мають багато загального в своїх історичних долях. Проте різне соціально-правове положення, існування ряду диференціальних рис, обумовлених внутрішніми законами розвитку кожної з мов окремо і чинниками соціально-економічного і культурного порядку, послужили причиною для вироблення національно-специфічних особливостей, до яких можна віднести різне до певної міри співвідношення книжкових (зокрема старослов'янських) і розмовних елементів, своєрідність засобів народнопоетичної образності і інші об'єктивні закономірності.

Так наприклад, велика схожість в лексичних складах близькоспоріднених російської і української мов матеріально підтверджується спільністю походження і близькістю історичних шляхів розвитку російського і українського народів – носіїв цих мов; елементи, що відображають специфічні риси кожної з близькоспоріднених мов, свідчать про внутрішні структурні процеси, що відбуваються в кожному з них окремо, а також про види і характер контактів кожної з цих мов з іншими спорідненими і неспорідненими мовами на різних історичних етапах їх розвитку.

Відмінною рисою взаємин слов'янських мов, який мали характер взаємодопомоги впродовж всієї їх історії, було те, що, запозичуючи один від одного певні мовні або стилістичні засоби, вони ніяким чином не втрачали своєї національної самобутності.

«Знайти і оцінити важливість відмінностей набагато складніше там, де їх менше або майже немає. Але саме це *майже* або *трохи* і є тим, що відрізняє одну близькоспоріднену мову від іншого на всіх рівнях. Знати ці відмінності – означає знати ці мови» [3: 9].

Еквівалентність окремих слів в оригіналі і в перекладі припускає максимальну близькість не тільки наочно-логічного, але і конотативного значення співвіднесених слів, що відображає характер сприйняття експресивної і стилістичної інформації, що міститься в слові. Найбільшу роль в передачі конотативного аспекту семантики слова оригіналу грають його образний і стилістичний компоненти.

Проблема перекладу на близькоспоріднені мови полягає головним чином у встановленні конотативної адекватності. Традиційно в семантичну структуру конотації лінгвісти включають емоційний, експресивний, оцінний і стилістичний компонент значення.

Трудність виділення конотації зв'язана, по-перше, з тим, що вони не є чітко обкресленими одиницями. По-друге, конотація виникає саме тоді, коли лексична одиниця тимчасово стоїть на шляху в літературну мову і вже уживається в ній, не втративши ще зв'язки з колишніми стилями. По-третє, конотація важко вловима тому, що проявляє себе найчастіше як розмовний, а не мовний феномен [4].

Конотативна розбіжність стосується генетично споріднених і схожих за формою слів і включає всі види конотативної неадекватності: конотативну недостатність, конотативне спотворення, конотативну надмірність.

Так, нейтральні в російській мові слова, несуть конотацію іншомовності та/чи розмовності в українському. Порівняємо: *хороший, радуга, нищий, курить, бережливий, город* – в російській мові і *хороший (Ін), райдуга (Ін, Ро), нищий (Ін, Арх), курити (Ін, Ро), бережливий (Ін, Ді), місто (Ін, Ро)* – в українській мові. І, навпаки, нейтральні в українській мові слова, як правило, не є нейтральними в російській мові. Порівняємо: *скарб, червоний, лікар, розум, держава, віри, чари* – в українській мові і *скарб (Арх), червонний (Арх), лікар (Арх), разум (Кн), держава (Арх, Кн, Поет), вириши (Арх, Кн, Ір), чари (Поет, Кн)* – в українській мові.

Оскільки в одному слові є переважно декілька коннотацій, то їх розбіжність відбувається в багатьох лексичних паралелях. Ігнорування таких тонких конотативних відмінностей в міжмовних синонімах веде до спотворення в перекладі. Особливе це стосується перекладів на близькоспоріднені мови, де єдина денотативна спрямованість і схожа звукова форма лексем створюють помилкове враження однакового їх конотативного змісту. Таким чином, конотативний переклад може бути класифікований таким чином:

1. Конотативна еквівалентність.

У цю класифікацію входять слова, тожонні по коннотації в двох мовах. Порівняємо: *являть (Кн), злато (Арх, Поет), шкодливий (Ро), красный (Арх, Ро, Ку, Поет), мор (Арх, Ро), мислить (Кн), норов (Ро, Пе), вуста (Арх, Кн, Поет), халуна (Ро, Пе), шикувать (Ро)* – в російській мові і *являти (Кн), злато (Арх, Поет), шкодливий (Ро), красний (Арх, Ро, Ку, Поет), мор (Арх, Ро), мислити (Кн), норов (Ро, Пе), вуста (Арх, Кн, Поет), халуна (Ро, Пе), шикувати (Ро)* – в українській мові. Конотації повністю співпадають.

2. Конотативна надмірність/недостатність.

Різнномовні слова еквівалентні по одному виду конотацій, але в одному з порівнюваних слів відсутня конотація або є «зайва». Порівняємо: *бавиться* (Ро, Ді), *ворох* (Ро), *лихолетьє* (Арх), *поп* (Ро, Пе), *расторонный* (Ро), *морока* (Ро, Ді), *давний* (Кн, Поет), *вырядить* (Ро, Арх) – в російській; *бавитись* (Ро), *ворох* (Ро, Ін), *лихоліття* (Арх, Кн), *пiп* (Ро), *розторонний* (Ро, Ін), *морока* (Ро), *давній* (Кн, Поет, Ро), *вырядити* (Ро) – в українській.

3. Конотативне спотворення.

У слові перекладу бракує декількох видів конотації. Порівняємо: *лихо* (Ро, Поет, Кү), *рыжий* (0), *око* (Кн, Поет, Арх), *гиблый* (Ро), *бажать* (Арх, Ро), *дивиться* (Арх, Ро), *малость* (Ро), *снeдaть* (Арх, Кн) – в російській; *лихо* (0), *рижий* (Ро, Ді, Ін), *око* (0), *гиблий* (Ді, Ін), *бажати* (0), *дивуватися* (0), *малість* (Ро, Ді, Ін), *снідати* (0) – в польській.

Таким чином, між денотативно тотожними словами не спостерігається у багатьох випадках конотативної еквівалентності. При перекладі лексики часто відбуваються конотативні трансформації, усунути які не завжди можливо. Це знижує якість перекладу, вимушене ж використання нерівноцінної конотації тільки шкодить йому.

Розглянемо конотативні розбіжності на прикладі поеми Н. Гоголя «Мертві душі» і перекладу І. Сенченко на українську мову. Відразу ж впадає в очі наступне речення: «*В бричке сидел господин, не красавец, но и не дурной наружности, ни слишком толст, ни слишком тонок; нельзя сказать, чтобы стар, однако ж и не так, чтобы слишком молод*». І переклад: «*У бричці сидів пан не красунь, але й не поганий із собі, ні занадто товстий, ні занадто худий; не можна сказати, щоб старий, одначе й не так, щоб занадто молодий*». У перекладі спостерігаємо конотативну недостатність, оскільки слова *толст*, *тонок*, *ста* і *молод* в російській мові мають конотацію книжності, а в українській *товстий*, *худий*, *старий* та *молодий* є повністю нейтральними. «*Молодой человек оборотился назад, посмотрел экипаж, придержал рукою картуз, чуть не слетевший от ветра, и пошел своей дорогой*», переклад: «*Молодий чоловік обернувся назад, подивився на екіпаж, придержав рукою картуз, що мало не злетів од вітру, і пішов своєю дорогою*», переклад: «*Молодій чоловік обернувся назад, подивився на екіпаж, притримавши рукою картуз, що мало не злетів од вітру і пішов своєю дорогою*». У російській мові слово *оборотился* має конотації архаїстичності та книжності, а в українській мові *обернувся* є конотативно нейтральним. Таким чином спостерігається конотативне спотворення. «*Он выбежал проворно, с салфеткой в руке, весь длинный и в длинном демикотонном сюртуке со спинкою чуть не на самом затылке, встряхнул волосами и повел проворно господина вверх по всей деревянной галдарее показывать ниспосланный ему богом покой*», переклад: «*Він вибіг мотворно із салфеткою в руці, сам довгий і в довгому демикотонному сюртуку зі спинкою мало не на самій потилиці, стріпнув волоссям і повів проворно пана нагору через усю дерев'яну галдарею показувати посланий йому Богом покій*». Російське слово *ниспосланный* має конотації книжності, поетичності, а українське слово *посланий* – нейтрально. «*Чаще же всего заметно было потемневших двуглавых государственных орлов, которые теперь уже заменены лаконичной надписью: «Питейный дом»*», переклад – «*Найчастіше ж помітні були почорнілі двоголові державні орли, які тепер уже замінені лаконічним написом: питейний дім*». У російській мові слово *питейный* характеризується конотацією архаїстичності, в українській мові *питейний* окрім конотації архаїстичності має також конотацію іншомовності. «*Впрочем, замечательного*

немного было в афишке: давалась драма г. Коцебу, в которой Ролла играл г. Поплевин, Кору – *девица* Зяблова, прочие лица были и того менее значительны», переклад – «Проте вартото уваги небагато було в афішці: виставляли драму п. Коцебу в якій Ролла грав п. Попльовін, Кору – *панна* Зяблова, інші особи були ще мені примітні». В даному випадку слово *девица* переведене як *панна*, але з погляду конотації слово *девица* несе конотації архаїстичності, розмовності та пейоративності, українське ж слово *панна* має конотацію книжності. Тому при перекладі було б доречніше українське слово *дівця*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – М.: Высш. школа, 1968. – 608 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – М.: Высш. школа, 1975. – 238 с.
3. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – Киев: Знання, 2004. – 328 с.
4. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова. – Харьков, Изд-во при Харьк. гос. ун-те: Выща школа, 1989. – 95 с.
5. Комиссаров В. Н. Слово о переводе. – М.: Международные отношения, 1973. – 215 с.
6. Комиссаров В. Н., Рецкер Я. И., Тархов В. И. Пособие по переводу с английского языка на русский. Ч.1. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1960. – 176 с.
7. Гоголь Н. В. Мертвые души. – М.: Недра, 1975. – 368 с.
8. Шкільна роман-газета, випуск 4. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 128 с.

УДК 821.161.1.09

Осевич Б.
(Познань, Польша)

ВЛАДИМИР ВЫСОЦКИЙ И ПОЛЬША

Стаття присвячена сприйняттю творчості Володимира Висоцького у Польщі, а також поетичному діалогу польського барда Яцка Качмарського з російським творцем.

Ключові слова: авторська пісня, Володимир Висоцький, Яцек Качмарський.

This article is devoted to the reception of Vladimir Vysotsky in Poland and to Polish bard Jacek Kaczmarski's poetic dialogue with the Russian poet.

Key words: author's song, Vladimir Vysotsky Jacek Kaczmarski.

25 января 2008 года отмечалось 70-летие со дня рождения выдающегося представителя высокой русской культуры, поэта и исполнителя собственных песен-стихотворений – Владимира Семеновича Высоцкого. Оно оказалось заметным также в Польше – стране, в которой автор «*Охоты на волков*», рядом с Булатом Окуджавой, по праву считался наиболее известным современным русским поэтом-певцом. Имя мастера слова занимало в Польше важное место уже с 70-х годов прошедшего столетия. Популярность и известность на родине Мицкевича обеспечили Высоцкому, прежде всего, его работа в жанре авторской песни, который был любимой формой художественной выразительности артиста, а также актерская профессия. Путь к польскому зрителю открыли барду

© Осевич Б., 2009

варшавские гастроли легендарного Театра на Таганке в мае 1980 года, а также роль капитана Глеба Жеглова в телевизионном сериале *«Место встречи изменить нельзя»*, транслированном в польском телевидении в 80-е годы под названием *«Gdzie jest Czarny Kot?»*. Эти две ипостаси функционирования Высоцкого по сегодняшний день привлекают внимание польских исследователей жизни и творчества поэта-певца, а также не так уж многочисленных поклонников его незаурядного таланта.

В Польше интерес к Высоцкому и его творческому достоянию проявился довольно рано. Еще при жизни поэта в польской прессе печатались статьи, в которых говорилось об актерской работе артиста в спектаклях, поставленных Таганкой, а также упоминалось о Высоцком, как ярком представителе жанра авторской песни [см 1: 36–37].

Всплеск интереса к барду наблюдается после его внезапного и преждевременного ухода из жизни. Тогда песни-стихотворения поэта стали в Польше еще более популярными. В этом контексте следует назвать статьи Веслава Андрыса [2] и Ядвиги Савицкой [3], в которых упоминаются особенности поэтического творчества художника слова.

Как известно, поэзия Высоцкого, несмотря на свое подпольное существование, распространялась по всей территории Советского Союза, а также, покидая его границы, получила известность в других странах, наглядным примером чего являются польские судьбы высокоцких песен-стихотворений. В связи с языковым барьером, который во многих случаях препятствовал восприятию авторских песен за рубежом, особую роль сыграли переводчики, пытающиеся в рамках родного языка передать, по мере своего таланта, все особенности художественных текстов Высоцкого. Среди них следует перечислить имена Михала Ягелло, Марлены Зимны, Земовита Федецкого и др [4; 5; 6; 7; 8].

В 90-е годы прошедшего столетия зародилось высокоцковедение как наука, которая тоже в Польше достигла заметных результатов. Среди работ заслуживающих особого внимания следует перечислить ряд исследований Беднарчик, а также упомянуть ее фундаментальную работу, посвященную проблемам перевода песен барда на польский язык [9; 10; 11]. В ней анализируются различные аспекты теоретического плана, оценивается степень точности имеющихся переводов, обсуждаются затруднения и ошибки, допущенные переводчиками.

В высокоцковедении наблюдаем тоже отдельные попытки исследования связей Высоцкого с Польшей и восприятия его творчества жителями этой страны [1; 12; 13]. Рядом с ними в польской печати появляются и журнальные статьи, посвященные жизни Гамлета с гитарой [14; 15; 16].

О широко, без преувеличений, значении творчества Высоцкого в кругах любителей русской культуры и неослабевающим интересе ученых к нему свидетельствует ряд научных мероприятий, проведенных в Польше и целиком посвященных как авторской песне, так и этому наиболее интересному русскому поэту-певцу. Среди важнейших следует назвать Международную конференцию в Кошалине *«Владимир Высоцкий и Польша»* (1998), Научную конференцию *«Барды»*, состоявшуюся в Варшавском университете (2000), а также Международные научные конференции из цикла *«Общественный и культурный аспект творчества Владимира Высоцкого»*, организованные в Белостокском университете (2001 и 2004). После их проведения были опубликованы сборники статей, содержавшие перспективные работы, включенные в программу высокоцковедческих и бардовских конференций [17; 18; 19].

Факт, что Польша занимает существенное место на высококоведческой карте мира, подтверждают организованные в ней выставки, концерты и спектакли, посвященные русскому исполнителю авторских песен. Их подавляющее большинство связано с работой единственного в Польше Музея Владимира Высоцкого, основанного в частной квартире в городе Кошалине известной поклонницей, биографом поэта, знатоком, исследователем и переводчиком творчества актера-певца – Марленой Зимной. В этом отношении следует упомянуть выставку «*Wysocki. Czy pamiętasz jeszcze tamten dom?...*», организованную Зимной летом 2005 года. Автор экспозиции, подготовленной в 25 годовщину смерти Владимира Высоцкого, внесла существенный вклад в разработку проблем, связанных с личной биографией писателя, сосредоточившись на его детстве, юношестве и начале творческого пути, а также на истории его семьи. Благодаря архивным материалам из Белоруссии, Германии, Израйля, Польши, России, США и Украины можно было проанализировать судьбы еврейских предков мастера слова, что, в свою очередь, открыло новую исследовательскую перспективу, давшую возможность уловить суть поэзии художника как многогранного и исключительного явления культуры.

Среди многочисленных культурных событий, организованных упомянутым кошалинским музеем, нельзя обойти молчанием Международный фестиваль документальных фильмов о Владимире Высоцком «*Pasje według świętego Włodzimierza*», который происходит ежегодно во второй половине января и является местом встреч высококоведов и поклонников таланта барда из разных стран. На нем демонстрируются кинокартины об актере-певце, в том числе и польские, как напр.: «*5. Festiwal Filmów Dokumentalnych o Włodzimierzu Wysockim*» (Польша, 2007), реж. Марцин Урбан.

Высоцкий нашел в Польше многих слушателей, он полюбил тоже родину Шопена. Поэт относился к Польше с искренней симпатией. Свидетельствуют о том данные, помещенные им в известной анкете, в которой артист ставил эту страну, вместе с Россией и Францией, в ряду своих любимых. Мастер художественного слова восхищался ее культурой, а круг его польских знакомых составляли выдающиеся режиссеры – Анджей Вайда, Ежи Хоффман, Кжиштоф Занусси, актер Даниэль Ольбрыхский. Этот последний является автором книги «*Wspominki o Włodzimierzu Wysockim*» («*Поминая Владимира Высоцкого*») [20].

Впервые писатель побывал в Варшаве проездом во второй половине апреля 1973 года. В то время исполнитель авторских песен совершал, ставшее легендарным, путешествие на автомобиле «рено» из Москвы в Париж вместе со своей третьей женой – Мариной Влади. Первая заграничная поездка Высоцкого и ее польский эпизод упоминались биографами актера-певца [см 21: 198–202; 22: 347–350]. Они справедливо считаются важным событием, которое оставило неизгладимый отпечаток в сознании артиста. Побывав на Западе, он смог ощутить невероятный дух свободы, отсутствовавший в Советской России. Интересно, что предельную независимость поэт чувствовал уже в Польше, которая, оставаясь в то время в вассальных отношениях с родиной барда, все-таки частично сохранила свой суверенитет и отсутствие полной подчиненности своему восточному соседу.

Отзвуки польского эпизода первой заграничной поездки Высоцкого содержатся в знаменитой песне «*Дороги... дороги...*», являющейся поэтической формой «дорожно-го дневника». Автор использовал в своем стихотворении традиционную для русской

литературы тему путешествия-искания. Благодаря ему лирический персонаж Высоцкого обретает новые ценности – знакомится с соседней страной («Деревеньки польские (...) // Телеги под навесами, // Бульжник-чешуя... // По-польски ни бельмеса мы – // Ни жена, ни я!» [23 (2, 69)]) и ее материальной культурой («Ах еда дорожная // Из немногих блюд! // Ем неосторожно я // Всё, что подают. (...) // И на их хербатку я // Дую, как на чай») [23 (2, 69)], узнает реалии польского быта («А панночка пощелкала на счетах (...) // Ей отсчитал не помню сколько злотых // И проворчал: „По-божески дерут”...») [23 (2, 69)], встречается с ее жителями («Польские красавицы, // Для туристов – рай? (...) // Веселились панночки // С граблями в руках») [23 (2, 69–70)], пытается осмыслить сложную польскую историю («Да, побывала Польша в самом пекле, – // Сказал старик – и лошадей распряг... – // Красавицы полячки не поблекли – // А сгнули в немецких лагерях...») [23 (2, 70)].

Русские классики авторской песни в своих поэтических размышлениях не обошли вниманием проблему сложных отношений между Россией и Польшей в XX столетии [см 24]. Булат Окуджава в стихотворении «*Путешествие по ночной Варшаве в дрожках*» впервые упоминал геноцид польских офицеров, полицейских и представителей интеллигенции, совершенный органами НКВД весной 1940 года. Александр Галич, в свою очередь, в знаменитой поэме «*Кадии*», посвященной памяти польского врача, писателя и педагога Януша Корчака, сознательно выбравшего смерть в газовой камере в лагере уничтожения Трешинка вместе со своими воспитанниками – еврейскими детьми, жестоко осуждает сталинский режим в послевоенной Польше, сравнивая его с гитлеровским тоталитаризмом. К числу поэтов, запечатлевших в своем творческом наследии болезненные темы польско-русской истории принадлежит и Владимир Высоцкий. Пристального внимания заслуживает упомянутая нами песня «*Дороги... дороги...*», в которой автор затрагивает тему драматических судеб Варшавского восстания 1944 года. Оно представляло собой массовое вооруженное выступление поляков против немецких оккупантов. Однако следует отметить и подчеркнуть, что восстание, подготовленное Армией Крайовой, преследовали и другие политические цели. Одним из стратегических вопросов была попытка спасти послевоенную независимость Польши путем восстановления легальных государственных властей, отрицающих сталинскую политику, которая ориентировалась на рабское подчинение Советскому Союзу стран Средней и Восточной Европы. Этот героический подвиг поляков, хотя закончился поражением (поскольку восставшие, после двух месяцев кровавой борьбы – сдались, не дождавшись поддержки как западных держав, так и приближавшейся до Варшавы Красной Армии) он по сегодняшний день остается символом неукротимой жажды свободы, которая является более высокой ценностью, чем жизнь или материальные блага. В этом контексте следует упомянуть трагические последствия Варшавского восстания – уничтожение интеллигенции, составляющей подавляющее большинство участников борьбы, а также разрушение города. Хотя во время существования Польской Народной Республики официальная пропаганда изображала восстание как вредный для страны, неответственный романтический бунт и замалчивала решение Сталина, приказавшего остановить наступление Красной Армии по политическим соображениям, Высоцкий знал эти трагические страницы польско-русской истории: «Варшавское восстание кровило, // Захлебываясь в собственной крови... // Дрались – худо-бедно ли, // А наши корпуса – // В пригороде медлили // Целых два часа» [23 (2, 70)]. Поэт-певец попутно обратил внимание на факт, что

советские солдаты оказались заложниками исторической обстановки, жертвами решений, принятых в кабинетах вождей: «В марш-бросок, в атаку ли – // Рвались как один, – // И танкисты плакали // На броню машин...» [23 (2, 70)].

Интересной темой для литературоведческих исследований является воздействие, оказанное Высоцким на польскую культуру. Пристального внимания заслуживает влияние актера-певца на творчество, а также формирование личности и мировоззрения одного из самых популярных польских бардов – Яцека Качмарского. Следует подчеркнуть, что данный круг вопросов частично нашел свое отражение в статье Марка Цыбульского и Дануты Сиесс-Кжишковской [25], а также в трудах Кжиштофа Гайды [26: 23–29]. Ушедший из жизни в 2004 году поэт, который в 70-е и 80-е годы вдохновлял поляков бороться за их гражданские права и выступать против тоталитарного насилия, в своих интервью многократно подчеркивал тесную связь своих ранних произведений с поэтическим наследием русского актера-певца как на стилистическом, так и исполнительском уровнях. Нет сомнений в том, что Качмарски, будучи начинающим поэтом, направлял свои художественные поиски в сторону вершин поэзии Высоцкого, подражал актеру-певцу, исполняя его песни-стихотворения по-польски. Потом в силу совершенствования своего таланта автор выработал свой неповторимый поэтический язык, став вполне независимым и самобытным поэтом-исполнителем. Качмарски не забывал однако о своем мастере, с которым долгое время вел творческий диалог.

Восприятие Качмарским песен Высоцкого не ограничивается лишь только исполнением шедевров русского барда в переводе на польский язык. Среди поэтических откликов на стихотворения Высоцкого следует назвать целый ряд заимствований на уровне сюжетной ситуации. В этом контексте нельзя обойти молчанием песен: «*Ze sceny*»; «*Nie lubię*»; «*Linoskoczek*».

Рядом с ними в поэтическом наследии Качмарского особое место занимает известная песня «*Czołg*», возникшая под влиянием художественного почерка Высоцкого. В ней автор использовал любимый творческий прием старшего барда, характерный для его поэтики, а именно перевоплощение. Как известно, персонажами песен русского актера-певца были не только люди, но и животные – волк («*Охота на волков*»); лошадь («*Бег иноходца*»), а также предметы объективной действительности – микрофон («*Песня микрофона*»); самолет («*Песня самолета-истребителя*»). Польский поэт, благодаря унаследованному у Высоцкого искусству смены масок, которое давало возможность выступать от лица различных героев, значительно расширил спектр своих персонажей. Лирическим «я» этого произведения является советский танк, наблюдающий за Варшавским восстанием 1944 года с правого берега Вислы и выражающий искреннее сожаление, что из-за приказа советского военного командования не может помочь сражающимся полякам, только ждет их уничтожения. Песня Качмарского вступает в интертекстуальный диалог с известным стихотворением Высоцкого «*Дороги... дороги...*», в котором затрагивается та же сложная историческая проблема.

Среди многих произведений Качмарского нельзя обойти молчанием песню «*Oblawa*», написанную под впечатлением знаменитой «*Охоты на волков*», которая в свою очередь считается одной из вершин творчества Высоцкого-поэта. На ее примере наблюдается интересный поэтический диалог, который вел польский бард со своим

выдающимся русским предшественником. Лирическим субъектом обеих песен является волк, который сталкиваясь с неоправданной жестокостью, символизирует драматические судьбы культуры и ее выдающихся представителей, уничтоженных архитекторами тоталитарного порядка.

В творческом достоянии Качмарского пристального внимания заслуживает также «*Epietafum dla Włodzimierza Wysockiego*», возникшее незадолго после преждевременной смерти русского поэта. Песня является произведением интертекстуального типа, поскольку автор отдавая в нем дань памяти Владимиру Высоцкому, обращается как к его поэтическому наследию, так и к другим литературным источникам. Стихотворный текст Качмарского насыщен многочисленными отсылками к таким шедеврам русского барда как «*Кони привередливые*»; «*Банька по белому*»; «*Мой Гамлет*»; «*Я никогда не верил в миражи*», а также содержит переключки с «*Божественной комедией*» Данте и «*Гамлетом*» Шекспира. Песня Качмарского является рассказом о поэте, функционирующем в условиях тоталитарного государства. Советская действительность у польского барда приравнивается аду, по кругам которого мчится всадник, являющийся двойником актера-исполнителя. Движение лирического персонажа сопровождается влиянием разрушительных факторов, определивших трагическую судьбу мастера художественного слова. Среди них следует назвать уничтожение высокой культуры и возникновение всеохватывающей духовной нищеты, цензурные ограничения, которым подвергались различные проявления свободного творчества, а также пьянство, явившееся патологической формой бездуховности.

Подводя итоги сказанному, подчеркнем, что поэтическое творчество Владимира Высоцкого имеет в сегодняшней Польше своих исследователей, поклонников, переводчиков, продолжателей, а также подражателей, однако нельзя сказать о столь массовой популярности русского барда, которой он пользовался как при жизни, так и незадолго после преждевременной смерти. В 70-е и 80-е годы поэзия Высоцкого была своеобразным пространством свободы, в которое погружались польские слушатели авторских песен. Сейчас она является источником универсальных смыслов прежде всего для группы любителей высокой русской культуры, ярким представителем которой остается Владимир Высоцкий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Cybulski M. Biograficzne i publicystyczne ślady Wysockiego w Polsce // Przegląd Rusycystyczny. – 2003. – № 2. – С. 36–46.
2. Andrys W. Włodzimierz Wysocki – wielki i nieznan // Argumenty. – 1988. – № 12. – С. 8.
3. Sawicka J. Słuchanie Wysockiego // Literatura na Świecie. – 1988. – № 7. – С. 16–23.
4. Wysocki W. Polowanie na wilki. Wiersze i pieśni w przekładzie Marleny Zimnej. – Koszalin, 1994.
5. Wysocki W. Kapryśne konie. Wiersze i pieśni w przekładzie Marleny Zimnej. – Koszalin, 1995.

6. Edward Stachura, Włodzimierz Wysocki, Leonard Cohen. Piosenki / przeł. M.B. Jagiełło. – Warszawa, 1989. – C. 53–122.
7. Włodzimierz Wysocki, Bułak Okudżawa, Aleksander Galicz – Wiersze i ballady w tłumaczeniu Michała B. Jagiełły. – Łódź, 1996.
8. Wysocki W. 14 piosenek w przekładach Ziemowita Redeckiego. – Warszawa, 1986.
9. Bednarczyk A. Wysocki po polsku. Problematyka przekładu poezji śpiewanej. – Łódź, 1995.
10. Bednarczyk A. Popularność Włodzimierza Wysockiego w Polsce – postać, wiersz, tłumaczenie // *Literatura rosyjska i jej związki międzynarodowe* / Pod red. E. Kucharskiej. – Szczecin, 1988. – C. 305–314.
11. Bednarczyk A. Włodzimierz Wysocki w przekładach Ziemowita Fedeckiego. Problem tłumaczenia piosenki autorskiej // *Przegląd Rusycystyczny*. – 1988. – T. 3–4. – C. 152–167.
12. Стрась Е. Особенности восприятия песен Окуджавы и Высоцкого в Польше // *Мир Высоцкого. Исследования и материалы* / Сост. А. Е. Крылов и В. Ф. Щербакова. – М., 1999. – Вып. III. – Т. 2. – С. 360–368.
13. Беднарчик А. Вчера и сегодня Владимира Высоцкого в Польше // *Мир Высоцкого. Исследования и материалы* / Сост. А. Е. Крылов и В. Ф. Щербакова. – М., 2001. – Вып. V. – С. 488–497.
14. Masłoń K. Można go było tylko zabić. W hołdzie Włodzimierzowi Wysockiemu w 20 rocznicę śmierci // *Rzeczpospolita*. – 2000. – № 164. – C. A5.
15. Masłoń K. Łamano go jak kawałek chleba. Włodzimierz Wysocki – parada muzeów w Koszalinie // *Rzeczpospolita*. – 2002. – № 301. – C. A15.
16. Żebrowska A. Mój Wołodia // *Gazeta Wyborcza*. – 2000. – № 172. – C. 8.
17. Bardowie / Pod red. J. Sawickiej, E. Paczoskiej. – Łódź, 2001.
18. Społeczny i kulturowy aspekt twórczości Włodzimierza Wysockiego. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej Uniwersytetu w Białymstoku 27 kwietnia 2001 / Pod red. L. Dacewicz. – Białystok, 2001.
19. Społeczny i kulturowy aspekt twórczości Włodzimierza Wysockiego. Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Naukowej. Uniwersytet w Białymstoku 26-27 kwietnia 2004 / Pod red. L. Dacewicz. – Białystok, 2004. – Cz. II.
20. Olbrychski D. Wspominki o Włodzimierzu Wysockim. – Warszawa, 1990.
21. Новиков В. И. Высоцкий. – М., 2003.
22. Słowiński P., Wygoda I. Nie uśmiecha się życie do wilków... Ballada o Włodzimierzu Wysockim. – Katowice, 2008.
23. Высоцкий В. С. Сочинения в двух томах. – Екатеринбург, 1997. – Т. 2.
24. Вдовин С. В. Польские мотивы в поэзии Окуджавы, Высоцкого, Галича // *Окуджава. Проблемы поэтики и текстологии* / Сост. А. Е. Крылов. – М., 2002. – С. 5–24.
25. Цыбульский М., Сиесс-Кжишковская Д. Владимир Высоцкий и Яцек Качмарский. – Ел. pecyp: <http://v-vysotsky.narod.ru/statji/2004/Vysotsky_i_Kaczmariski/text.html>.
26. Gajda K. Jacek Kaczmarski w świecie tekstów. – Poznań, 2003.

“ДРУГА СТАТЬ” І ARS POETICA
(роман О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу”
у зіставленні з творчістю А. Картер)

Дана стаття є спробою порівняльного аналізу творів сучасної британської письменниці А. Картер з романом О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу” крізь призму феміністичних засад.

Ключові слова: жінка, жіноча сексуальність.

The article is devoted to the comparative analysis of contemporary British writer A. Carter's writings and O. Zabuzhko's novel "Field investigations of Ukrainian sex" in the light of feminist principles.

Key words: woman, female sexuality.

Роман “Польові дослідження з українського сексу” (1996) – перший твір, в якому заговорила та, кому завжди було заборонено говорити, – “друга стать”. За останні десятиліття це перший роман, в якому піднімається тема жіночої суб’єктивності, жіночого тіла й сексуальності (згадаймо, що першою в українській традиції торкнулася теми сексуальності О. Кобилянська). В сюжетній основі твору – історія нещасливого кохання поетеси Оксани та художника Миколи, що розгортається на фоні українського національного вирождження — як морального, так і фізичного. Вустами героїні О. Забужко стверджує, що “ми ж були вродливим народом, леді й джентльмени, відкритозорим, дужим і рослявим, самовладно-міцно вкоріненим в землю, з якої нас довго видирали з м’ясом, аж нарешті таки видерли” [1: 68]. Особисте життя героїні, її жіночий досвід є невід’ємною часткою українського загальнонаціонального життя. Ще Микола Євшан, аналізуючи повість Ольги Кобилянської “Через кладку”, також виділяв національний дискурс у цьому творі: Кобилянська, на його погляд, “трактує справу цілу загально, як справу суспільну, як органічне недомагання цілого нашого життя, як нації” [2: 486].

Всупереч послідовній розповіді про події, роман будується на чергуванні картин з американського життя зі спогадами про кохання в Україні, героїня пише то про кінець свого роману, то знову повертається до перших зустрічей з художником Миколою, а зрештою вносить на суд читача “історію дев’ятимісячної (абож, дев’ятимісячної!!!) mad love, із якої вийшла – правдива madness” [1: 15].

Наталка Білоцерківець характеризує роман як “досконалий зразок українського фемінізму” [3: 29]. На нашу думку, це влучне визначення, оскільки критик співвідносить роман із засадами українського фемінізму, який, як уже підкреслювалося, відрізняється від західного. Сергій Жеребкін вважає, що “позиція Забужко асоціюється в українській критики із західним фемінізмом, де жінка не соромиться свого тіла, своєї фізіології та своїх бажань” [4: 294]. Дійсно, героїня Забужко щира не лише у розкритті своєї душі та почуттів, а й у зображенні свого тіла, фізичних потреб. Про це говорить ще один

критик відкритим текстом: “Жінка [...] – сексуально вразлива. Надмір сексуальної енергії зударяється з інтелектуальним поривом, проза від цього стає особливо плотська, тілесно-жіноча, детально-інтимна” [5: 29]. Привселюдним оголенням назвала Марія Моклиця відверте зізнання героїні про своє особисте життя: “Оксана Забужко зуміла роздягнутися і при цьому не бути сороміцьки голою” [6: 325], виділяючи цю рису прози О.Забужко як постмодерністську. Особиста позиція авторки підпорядковується національній ідеї, яка є домінуючою в ідеології українського фемінізму: “два головних дискурси – жіночий та національний – тісно переплетені у “Польових дослідженнях...”. Як дві клітки, дві в’язниці – жіночо-національної залежності та безвиході” [7: 111]. І якщо, приміром, сучасна українська поетеса Антоніна Цвіт зображає кохання жінки з чоловіком як кохання з богом і для неї цього достатньо, то Оксана Забужко проблематизує такий погляд на жіночу сексуальність: “Ти що ж — справді вважаєш, що коли у тебе – стоїть, і не зразу кінчаєш, то ти вже й князь, і жінка мусить сукати ніжками й прискати окропом, іно ти зволиш до неї доторкнутися – серед ночі” [1: 71], й осуджує секс, в якому задоволення повинен отримувати лише чоловік: “то була цілком самодостатня творчість, в якій твоє власне фізичне незадоволення важило не так-то й багато” [1: 26].

Вивільнення жіночого тіла й душі з-під панівних патріархальних норм та стандартів стає однією з головних тем роману, важливою вона є і для феміністської критики. Кожен з митців слова вкладав свій зміст у поняття опозиції жіночого тіла і душі. “Для Хвильового любов була передовсім сексом, тобто феноменом низької сфери буття. За по-верховим ліризмом Сосюри ховалася дика й брутальна чоловіча сила, звільнена демоном революції [...]. Семенко вигадував цілком позбавлені еротизму “еротези”, а Тичина декларував свій страх еротики та абстрактність своїх поетичних кохань” [8: 224]. Творчість Лесі Українки, Ольги Кобилянської, згодом Ліни Костенко засвідчить протилежне, саме вони “загострять опозицію жіночого “духа” і жіночого “тіла”, — зазначає Н. Зборовська. Ю. Андрухович очима героя роману “Перверзія” Стаса Перфецького бачить в жінці “цікавий еротичний об’єкт, своє палке жадання, що спрямоване переможною ходою на плоть як таку” [9: 123]; подібним чином дивиться й Ю. Покальчук і бачить жінку – ненаситною, невгамовною у жаданні сексу, який веде до вирішення всіх проблем (“Те, що на споді”). Згадані письменники вважають, що у всіх жінок їх жіноча суть начебто знаходиться в статевих органах і головне в стосунках чоловік-жінка – задоволення сексуальної потреби. Погляд Оксани Забужко на цю проблему представлений у словах героїні: “Секс [...] – це тільки показник якоїсь глибшої незгоди”, — “Сумніваюсь”, — обтинав він – і тим закривав тему” [1: 72].

Дихотомія душі та тіла як чоловічого та жіночого начал в Ю. Андруховича подана у формі карнавалу, гри, забави. В Оксани Забужко – все серйозно, для неї “відкидання карнавалу, себто здирання будь-яких машкар – засадниче” [10: 102]. Вона цілком відверто оповідає про фізичне невдоволення та душевний дискомфорт, вважаючи, що сексуальна неконтактність виникає на основі духовної віддаленості героїв. І як слушно зауважила Н. Зборовська, в О. Забужко жіноче тіло взаємопов’язане з Духом, у тілі Дух знемагає й стає в’язнем тіла та несвободи [9: 126].

Характеризуючи жіночі образи в творчості Т. Шевченка, письменниці визначає їх як символи “mental rape” (ментального звалтування), яке відбувається на всіх абсолютно

рівнях людського буття”. Героїня Забужко стає також жертвою звалтування на всіх рівнях, після якого залишається пустота: “Пройшов кризь її територію, мов татарська орда, — зі свистом і гиком випікши майже з цілого обширу пам’яти, з усіх її головних осідків ту живильну, таємничо-мерехку любовну вологість, котру душа з року в рік назбирує в собі про запас” [1: 56].

Крім зображення українського жіночого буття, письменниця наводить мистецький об’єкти на жіночий досвід американок і зображає їх долі: “в жінці особиста історія змішується з історією всіх жінок” [11: 77]. Розі, “сорокарічна дівчинка” [1: 46] змушена відвідувати психоаналітика, щоб “оповідати комусь, хто її слухає, яка вона нещасна” [1: 46]; товстуха Кріс – дружина вічного студента, має рак грудей в 41 рік; розлучена й бездітна Елен, яка глушить себе роботою, аби не помічати як старіє; шестидесятилітня Каті, котру покинув чоловік і яка “може, нищечком спиватиметься в себе в домі” [1: 51]. Не є винятком з цього ряду й українська Дарка, яка не жила, а мучилась, “гарувала за здорового дядька, [...] волочачи на горбі родину” [1: 74]. Така галерея нещасних жіночих образів свідчить про неможливість самореалізування жінки в патріархальному суспільстві. Роман “Польові дослідження...” є художнім відображенням тої патріархальної культури, в якій виросла і авторка, і її героїня. Протагоністка є одночасно і жертвою, і катом. Свою покірність і поступливість перед Миколою вона пояснює загальною покірністю українських жінок перед тоталітарною системою: “Що єдиний наш вибір, отже, був і залишається – межі жертвою і катом: між небуттям і буттям-яке-вбиває?” [1: 113].

Якщо пригадати стосунки Івліна та Лейли з роману А. Картер “Пристрасть Нової Ів”, то стають помітними певні подібності у презентації чоловічо-жіночих взаємин як в англійському, так і в українському творах. Лейла, яку принижував Івлін сексуально, в майбутньому стане феміністичним лідером; Оксана, яка переживає сексуальний та душевний гвалт, перетворюється на вільму. В обох випадках відчувається протест проти існуючих патріархальних норм. У поетеси – сильної та мужньої жінки - спрацьовує рефлекс самозахисту в колоніальному суспільстві: вона змінює свою покірність на вогненну ненависть, стає каструючою мегерою, яка веде боротьбу проти своєї жертвовності. Таким чином, змінюються традиційні ролі: жертва стає хижаком – в цьому і полягає феміністична суть твору, хоча в ньому має місце й іронія. Якщо пригадати оповідання зі збірки А. Картер “Кривава Кімната”, то спадає на думку певна закономірність: британська письменниця заперечує думку про жінок як пасивних та сором’язливих істот, дуже часто вони в неї сексуально активні, навіть жорстокі. Українська письменниця конструює жіночу природу подібним чином, але, якщо твори А. Картер спрямовані на розв’язання опозиції чоловік-жінка, (“демон, дикий вовк — покірна овечка”), на досягнення компромісу у цій дихотомії, то з вуст героїні О. Забужко звучить позбавлена оптимізму думка про недосяжність бажаної свободи, незалежності як духовної, так і фізичної, про неможливість “утвердження жіночої цінності національного світу, жіночої цінності Світу загалом” [7: 118].

Ніла Зборовська зазначала, що “Польові дослідження...” написані у формі лекції на тему психоаналізу, що має характер жіночого сповідального монологу” [12: 60] і перегукуються з лекцією З. Фройда “Жіночість”. Елементи фройдівської тілесності справді присутні в романі. Перш за все це мотив своєрідної “боротьби” з матір’ю, з якою героїня постійно свариться, і мати, на її думку, “повільно й невідворотно вбиває дорослу

дитину, утримуючи її при собі, сковуючи її кожен порух і помисел власною обволікаючою присутністю” [1: 29]. За Фройдом, першим об’єктом любові для хлопчика чи дівчинки є мати, “але в ситуації Едіпового комплексу об’єктом любові для дівчинки стає батько” [13: 373], а “відхід від матері відбувається під знаком ворожості, зв’язок з матір’ю виливається в ненависть” [13: 375]. Подібне ставлення доньки до матері прочитуємо і в О. Забужко: “Аби тільки не лишатися в маціпусній квартирці вкупі з мамою: з нею вона починала ненавидіти власне тіло, його вперту, необорну матеріальність” [1: 69-70]. У творах Анжели Картер образ матері або був зовсім відсутній, або ж мав негативне забарвлення. Подібне ставлення до материнського первня фіксуємо і в О. Забужко: мама не відчувалася у вихованні героїні — “мама взагалі була фригідна, ясне діло, заекранізована, мов чорне світловідпихальне шкло” [1: 106]. Це порівняння влучно характеризує відносини героїні з матір’ю. Іншу ситуацію маємо з батьком. Потрапивши в Едіпів комплекс, як вважає Фройд, дівчинка порушує зв’язок з матір’ю і “в цих умовах повинно постраждати формування Над-Я, воно не зможе досягти тієї сили й незалежності, які й надають йому культурного значення” [13: 381]. Тут відбувається прийняття героїнею чоловічих ідентифікацій – їй потрібен брат, побратим, взагалі, мужчина: “бо ти – жінка, жінка, хай йому стонадцять чортів: витка рослина, котра без прямостійної підпори, хай би навіть і намисленої, — без конкретного обличчя живої любові – опадала долі й зачачала, тратячи всяку снагу до горобіжного розгону” [1: 21].

Фройд писав, що “бути коханою для жінки – сильніша потреба, ніж кохати самій” [13: 381], тобто, за його теорією, жінці притаманний більший ступінь нарцисизму, ніж чоловікові. Героїня Забужко ладна віддати все, аби кохати по-справжньому самій, віддавати частину себе вибраній нею людині.

В душі героїні відчувається ностальгія за доброю рукою батька, як у дитинстві: “скоголіть, скоголіть бідна, нелюблена, покинута на вокзалі дівчинка, ладна йти на руці до кожного, хто скаже: “Я твій тато” [1: 13]. Тому, вона з насолодою згадає дитинство, яке є єдиною правдою й “тільки ним і варт міряти своє життя, і якщо ви зуміли не затоптати в собі ту дівчинку [...], - значить, ваше життя не звихнулось” [1: 57]. З тієї дівчинки, над якою трясся її татко, коли в неї почалася перша менструація (“і соромно од відкритості своєї тайни – ну але які ж тайни можуть бути од татка?” [1: 105]), яка змивала намальовані очі, бо “що було б, аби татко побачив, - татко, який так боявся за неї” [1: 106] виросла жінка, яка свою любов до батька проектуватиме на майбутнього чоловіка-коханця. Як зазначає знову ж таки Фройд у лекції “Жіночість”, “якщо дівчина зупинилась на прихильності до батька, тобто на Едіповому комплексі, то вона вибере його [ідеал мужчини] за зразком батька” [13: 383]. Важко сказати, чи за зразком батька героїня Забужко вибрала Миколу, швидше – ні, оскільки спочатку він для неї був єдиним чоловіком-переможцем, але те, що над нею тяжіє “відчуття навічної дочірньої покори” [1: 105], є очевидним. Н. Зборовська назвала таке ставлення до чоловіка-коханця “своєрідною формою трансформованого любовного пориву до батька” [7: 110]. З іншого боку, відчувається і докір батькові, його оскарження героїнею за його страх, за те, що не реалізувався в цьому світі, за те, що годинами куриє, “стоячи у вікні, втупившись у мур будинку навпроти й наживаючи рак од безвиході!” [1: 54].

Вказівкою на фройдівські елементи в тексті є й те, що героїня хоче народити неодмінно сина, “білявеньке [...] хлоп’ятко, що вже кілька разів вьялялося їй у снах” [1: 60], і

те, що “ночами снилась собі хлопом – високим, довговолосим чорнявим самцем-Мауглі, що волочить у койку стару відьму” [1: 70], та й частенько шкодувала, що вона не мужчина. З. Фройд вказує на неоднакову реакцію матері на народження сина чи дочки: “тільки ставлення до сина приносить матері необмежене задоволення” [13: 384]. Все це свідчить про фрейдівську “заздрість до пеніса, яка залишає незгладимі сліди в її [дівчинки] розвитку й формуванні характеру” [13: 378]. Відома феміністка Кейт Мілет з цього приводу зазначала: “Фройдова логіка спромоглася обернути народження дитини, це видатне досягнення жінки і єдину функцію, яку ця логіка дозволяє їй виконувати, на звичайнісіньку гонитву за чоловічим статевим органом. Таким чином, чоловічим привілеєм стає навіть народження дитини, бо немовлята – лише сурогати пеніса” [14: 304]. Отже, Фрейдове розуміння жіночої психології побудоване на усвідомленні трагічної події – народження дівчиною: “Озлоблення багатьох дочок проти своїх матерів пов’язане, зрештою, з наріканнями, що ті привели їх на світ жінками, а не чоловіками” [14: 296]. В. О. Забужко ця трагічна колізія пов’язана ще й з національним дискурсом: “якого чорта було родитися на світ жінкою (та ще й в Україні!) – із цієї блядською залежністю, закладеною в тіло, як бомба сповільненої дії” [1: 18]. Проте суть роману не зводиться до фрейдівського аналізу жінки, ув’язненої у трикутнику пасивності, мазохізму та нарцисизму. Розмова про твір О. Забужко не може обійти широко представлених у ній питань інфернального, демонічного - тобто теми відьомства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. Вид. 3-є, стереотипне. – К.: Факт, 2000. – 116 с.
2. Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика /Упор. Н.Шумило. – К.: Основи, 1998. – 658 с.
3. Білоцерківець Н. Література на роздоріжжі //Критика. – 1997. – Серпень/Вересень. – С. 28-29.
4. Жеребкин С. “Свеча в Храме Фалоса”: женские фантазии в Украине //Гендерные исследования /Под. ред. Жеребкина С. – М.: Человек, 1999. - № 2. – С. 287-296.
5. Зборовська Н. Перемога плоті //Критика. – 1998. – Жовтень. – С. 28-29.
6. Моклиця М. В. Оксана Забужко //Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – Луцьк: Вежа, 2002. – С. 320-325.
7. Зборовська Н. Про “безталання бути жінкою”: з приводу “Польових досліджень...” Оксани Забужко //Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. – Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 108-118.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
9. Зборовська Н. Два “любовних” романи українського кінця століття, або Юрій Андрухович проти Оксани Забужко //Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. – Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 119-126.
10. Долженкова І. “Марія на гранях віків”, або філологічні дослідження з українського сексу //Сучасність. – 1997. — № 2. – С. 96-104.

11. Сиксу Э. Хохот Медузы //Гендерные исследования /Под. ред. Жеребки на С. – М.: Человек, 1999. — № 2. — С. 71-88.
12. Зборовська Н. Жіноча сповідь на тлі чоловічого “герметизму” //Слово і час. – 1996. – № 8-9. – С. 59-66.
13. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции /Предисл. Ф. В. Бассина и М. Г. Ярошевского. – М.: Наука, 1991. – 456 с.
14. Мілет К. Сексуальна політика: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 619 с.

УДК 82.091: 008(045)

*Назаренко Н. І.
(Маріуполь, Україна)*

КУЛЬТУРНИЙ МЕТАТЕКСТ У РОМАНІ Ш. БРОНТЕ «ДЖЕН ЕЙР» І ПОВІСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЦАРІВНА»

В статтє рєч یدєт о взиомсвязи художественной литературы и общемировых культурных универсалий. На основе сопоставительного анализа рассматриваются особенности проявления культурного метатекста в романе Ш. Бронте «Джен Эйр» и повести О. Кобылянской «Царевна». Похожие жанровые модели, библейские образы, общие сюжеты, темы и мотивы в анализируемых художественных произведениях обусловлены общностью с античной и христианской культурами.

Ключевые слова: *культура, культ, метатекст, традиционные мотивы и сюжеты, библейские образы, аллюзия, реминисценция.*

The article deals with interrelations between literature and world cultural universal notions. Peculiarities of realization of cultural metatext in the novel “Jane Eyre» by Ch. Bronte and in the novelette “Tsarivna” by O. Kobylyanska are considered on the basis of comparative analysis. Similar genre models, images from the Bible, common plots, themes and motives in the literary works under analysis are caused by community with antique and Christian cultures.

Key words: *culture, cult, metatext, traditional motives and plots, images from the Bible, allusion, reminiscence.*

Духовні цінності культури виробляються людством як результат його власного духовного досвіду. Вони постійно оновлюються та вдосконалюються, тим самим утворюючи єдність століть, славетних імен і творів. Культура гармонізує суспільство, сприяє його міцності і внутрішній стабільності.

Культура, як специфічна форма існування людини і суспільства в світі, впливає на людину через естетичні форми, спираючись на почуття краси і гармонії. Завдання культури – відкриття краси в людському житті, виховання почуття прекрасного. Кожне століття приносило нових геніїв духу, які відкривали нові цінності відповідно до нових проблем, що життя ставить перед людиною.

В сучасній науці культура або «друга природа» розглядається як складне матеріальне і духовне буття людини. Семантичне і змістовно-теоретичне різноманіття визначень культури є свідченням поліфункціональності та місткості цього поняття. Існує ба-

© Назаренко Н. І., 2009

гато класифікацій культури, основними з яких можна вважати наступні: антропологічна (А. Крен-бер, К. Клакхон: культура – скарбниця всього, що було створене людьми); аксіологічна (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт: культура – це світ цінностей); соціологічна (Т. Парсон: культура – форма трансляції соціального досвіду, знань, вірувань); просвітницько-освітня (І. Гердер: культура – обробка душі та розуму); психологічна (К. Юнг: культура – відображення колективного несвідомого у людській психіці); комунікативна (О. Мольт: культура – система комунікацій, шлях від творця культурних благ до споживача); семіотична (Ю. Лотман: культура – знакова система); структуральна (Р. Барт: культура суть взаємодія текстів); ігрова (Й. Хейзінга, Г. Гессе: культура – це своєрідна інтелектуальна або виробнича гра).

Д. Лихачов пропонує розглядати культуру як визначене духовно-етичне сакральне поле, органічне ціле, з якого не можна безболісно виїняти хоча б одну яку-небудь частину. У цьому полі завжди були присутні релігія, наука, мистецтво, освіта, моральність та етичні норми поведінки людини. Одним із головних проявів культури він вважає мову. Явище, яке не має назви, ніби не існує у світі. Все бере свій початок у Слові.

Взаємозв'язок мови та культури розглядали в своїх працях А. Вежицька, Д. Гудков, С. Тер-Мінасова, М. Толстой.

Художня діяльність за допомогою створених текстів з'єднує творця з читачем, особистість з особистістю, покоління з іншими поколіннями, народами. Таким чином здійснюється єдиний зв'язок людей та часів.

Західноєвропейські просвітителі першими намагалися теоретично осмислити культуру як феномен через порівняння з релігійними культами. Культ і культура – не рівнозначні основи цивілізації, хоча в історії людства їх шляхи переплітались. Культ виховує людину за допомогою моральних постулатів, які були сповіщені надприродною силою (Богом). Ці постулати мають універсальне значення і сформульовані в закінченій словесній формі: заповіді Біблії, настанови Корану і священних текстів буддизму. Цінності культури, як справедливо зазначає В. Шалагінов, значно ширші за цінності культу, а, отже, включають їх у себе [1: 40]. Причина в тому, що культура має властивість змінюватись, відгукуючись на вимоги часу.

Головні духовні цінності європейської культури формувались протягом двох тисячоліть і знайшли своє яскраве відображення у літературі, яка є частиною культури, а також в інших видах мистецтва. Ось деякі з них::

- визнання вищої цінності духовного життя порівняно з матеріальним;
- толерантність –терпимість до іншої віри, іншого мислення, іншого способу життя;
- повага до окремої особистості;
- цінність людського вчинку ;
- визнання облагороджуючого впливу жіночого начала, її фізичної та духовної краси;
- ідея краси навколишнього світу, фізичної і духовної досконалості людини.

На початку XIX століття в Європі повністю сформувалася *гуманістична* культура, центром якої стала розумна, діяльна і гуманна людина. В цій культурі акумульовано все краще, що принесли людству християнство і атеїзм, гуманізм Відродження, культ розуму та індивідуалізм Просвітництва (що, з іншої сторони, призвів до певної деградації культури у XX ст.), земне звеличення людини у романтиків і біль за «маленьку людину» класичного реалізму XIX століття.

Актуальною в наш час є проблема взаємодії загальнокультурної та національної традицій.

Загальнокультурні зв'язки та універсальні теми і мотиви використовуються національними літературами і це дозволяє знаходити і розглядати контактено-генетичні зв'язки, різноманітні типологічні подібності, які виникають в процесі тривалого періоду акумулювання загальнокультурного досвіду. У працях М. П. Алексєєва, Е. А. Баллера, О. В. Білого, О. С. Бушміна, І. Діми, Д. Дюришина, В. М. Жирмунського, Б. Г. Реїзова простежені методологічні принципи порівняльного літературознавства, розробляються теоретичні та історико-літературні аспекти системного вивчення взаємозв'язків і взаємовпливів національних літератур в їх багатоманітних виявах.

Загальнокультурні універсалиї створюють сучасну світоглядну модель і водночас збагачують національну традицію. Для розкриття цих проблем важливими є праці Д. Наливайка, М. Наєнка, Ф. Погребенника, Т. Гундорової, А. Нямцу, Б. Мельничука, В. Антофійчука та інших.

Як вважає А. С. Нямцу, численні варіанти традиційних сюжетів, образів, мотивів у сукупності «...утворюють своєрідний культурологічний метатекст, котрий розвивається як специфічне явище світової літератури, що має особливі закони входження в духовний контекст різних культурно-історичних епох багатьох національних літератур» [2: 10]. Метатекст об'єднує різноманітні «...моделі індивідуального людського буття, які утворюють **рухливу** художню історію духовних злетів і падінь цивілізації» [2: 11].

Мета цієї статті – здійснити зіставний аналіз функціонування образів і мотивів світової культури в романі англійської письменниці Шарлотти Бронте «Джен Ейр» і повісті української письменниці Ольги Кобилянської «Царівна». Досягненню цієї мети буде сприяти вирішення наступних завдань: дослідження особливостей авторського використання письменницями традиційного сюжету, біблійних образів, пізніших образів світової літератури, їх високохудожнього добору і організації з метою підсилення й увиразнення власних думок та ідей.

«Джен Ейр» — це розповідь про драматичне життя бідної дівчини — сироти у недобрих багатих родичів, у жорстоких умовах сирітського притулку, про її подальшу долю гувернантки і про її романтичне пристрасне кохання, яке, пройшовши низку випробувань, завершується щасливим заміжжям. Це традиційний роман виховання (Івашева В., Денисова Т.), в якому героїня розповідає власну історію життя від народження до моменту, в якому це життя стабілізується – до заміжжя.

Героїня повісті «Царівна» - бідна дівчина, кругла сирота, яка живе в домі її дядька, викладача провінційної гімназії. Її вважають зайвим ротом у родині, особливо гострими докорами приправляє її життя тітка. Зустріч з Василем Орядиним, який називає Наталку царівною своєї долі, змінює її життя, бо прийшло кохання. Але через деякий час Василь змінюється, згідно з переміною обставин свого життя. У розпачі дівчина спершу погоджується на шлюб із старим удівцем Лорденом, до якого її примушують родичі. Та потім Наталка усвідомлює, що її вабить інше життя, більш діяльне, наповнене смыслом і боротьбою за високе покликання людини; тому вирішує покинути ненависний дім і заробляти «свій кусник хліба».

З малого містечка вона їде до Чернівців і стає компаньйонкою багатой літньої пані Марко. Згодом відбувається зустріч Наталки з пасинком пані Марко Іваном, який через

деякий час після материнної смерті одружується з дівчиною. Як бачимо, повість теж, як і англійський роман, завершується «хеппі ендом». Як і Джен Ейр, Наталка Веркович знаходить своє місце в житті і особисте щастя після тяжких випробувань, у боротьбі за свою людську гідність.

Треба зазначити, по-перше, що в основі обох літературних творів є достатньо традиційний сюжет, характерними рисами якого є локальні конфлікти, дія, що рухається від зав'язки до розв'язки, обов'язковий фінальний епізод, котрий гармонізує життєву реальність. Такі сюжети, як зауважує В. Халізев, домінують у багатовіковому літературно-художньому досвіді і втілюють багатий філософський смисл [3: 220-221].

По-друге, в обох творах головна героїня – бідна дівчина-сирота, яка через страждання та випробування дістається до щасливого фіналу. До того ж, обидві письменниці прагнули підкреслити тривалість благополуччя своїх героїнь: Джен Ейр щаслива в заміжжі 10 років, як зазначено в епілозі, Наталка Оверкович – 3 роки, про що також повідомлено у короткій фінальній главі.

Можна стверджувати, що українська і англійська авторки у певній мірі обігрують вічний сюжет про Попелюшку, викладений у казці Ш.Перро, який згодом набрав якість протосюжета і у різних варіантах почав мандрувати різними творами і країнами. Але лише у певній мірі, бо і англійський роман, і українська повість містять оповідь про драматичні і гострі проблеми сучасного їм дійсного життя. До речі, часова відстань між появою цих творів складає майже 50 років – «Джен Ейр» було надруковано 1847 року, «Царівна» вийшла в світ у 1896.

Ще однією спільною рисою цих творів є розробка проблеми жіночої емансипації. Фемінізм як соціально-культурне явище став прикметною рисою світової культури XIX-XX століть. Ш. Бронте і О. Кобилянська створили новий тип жінки, яка, на відміну від казкової Попелюшки, не чекає на подарунки від феї чи долі, а сама намагається побудувати своє життя, обстоюючи рівність у правах з чоловіками та захищаючи свою людську гідність і честь. «Найбільше займало мене питання жіноче. Ніхто не відчував так глибоко зависимого, нужденного положення жінки, як я. Ніхто, здавалося мені, не думав стільки над рішенням його, як я. Мені снувалися прерізні думки в голові. ... Свідомість моєї низької освіти давила й корила мене сильно. Я постановила собі будь-що-будь досягнути вищу освіту. Я була завзята, горда, честолюбива і не хотіла ні за що в світі бути тим «нічим», о котрім говорив Муньо з такою погордою. Я не хотіла, щоби мені мужчина надав смисл і значення» [4:90]. І так само пристрасно відстоює свої права і незалежність Джен Ейр: «Чи ви гадаєте, що я автомат? Машина без почуттів?! І що можна вихопити мені з рота шматок хліба і вилити з моєї чашки останні краплини цілющої води? Ви гадаєте, що коли я бідна, непоказна, проста й маленька, то я не маю ні душі, ні серця?.. Ви помиляєтесь!.. Я маю таку саму душу, як і ви... і таке саме серце!... Я знаю, що переступила через правила пристойності, через прийняті в світі умовності і десь аж через межу смерті. Це мій дух звертається до вашого духа, ніби ми ...стали перед судом божим, рівні-рівнісінькі, як ми і є насправді» [5: 185].

Мотив божого суду неодноразово зустрічається у романі «Джен Ейр». Джен, як віруюча людина, всі свої вчинки виважує з позицій християнської моралі і віри у справедливий розсуд вищої сили. На його вищу справедливість сподівається і Рочестер, який, тим не менш, свідомо йде на порушення земних церковних догматів шлюбу. Герой сам

характеризує своє становище – «між ангелом та дияволом». Пристрасть керує його вчинками та спрямовує в сторону диявола. Згодом авторка дублює цю ситуацію: Джен, чекаючи на Рочестера нагорі, бачить перед собою на дверцятах шафи обличчя апостолів, над якими горував хрест й розп'ятий на ньому Христос, і водночас прислухається до рухів диявола за тонкими дверима. Та Рочестер хоче вірити, що його любов до Джен і прагнення захистити її від життєвого лиха, а також його опіка над чужою дитиною спокують його інші гріхи. Але всі події його подальшого життя переконують Рочестера у силі «божественного правосуддя», а також у «мудрості і милосерді бога»: «...я почав бачити й визнавати в своїй злочасній долі перст божий. Я почав відчувати докори сумління, каяття та бажання примиритися зі своїм творцем» [5: 332]. І в словах подяки за повернення Джен Рочестер згадує суд: «Дякую творцеві за те, що він в час суду згадав про милосердя» [5: 333].

Мотиви і образи Біблії на протязі багатоговікового розвитку людства залишаються провідними темами у творчості письменників різних часів і народів. «Використовуючи чужі сюжети, образи, теми, художні засоби і т.ін., письменник на цьому матеріалі створює твір, що відповідає на пекучі питання, які поставлені конкретно-історичною і національно дійсністю і які відбивають самотність письменника» [6: 306].

На наш погляд, найбільш повно особливості трансформації міфологічного сюжетно-образного матеріалу у творчості О. Кобилянської дослідила С. Кирилук. Літературознавець виділяє два послідовні підходи в освоєнні письменницею біблійної тематики: перший підхід виявляється в роздумах про Бога, як найвищої сили, що керує людською долею, змалювання цих образів, звертання до нього і до Матері Божої, і також використання цитат з Біблії. По-друге, використання не тільки образів, але й сюжетів з Біблії, з яскраво вираженою національно-побутовою спеціалізацією [7: 73-74].

Знаходимо багато спільних рис у тому, як Ш. Бронте і О. Кобилянська осмислюють біблійний матеріал – на рівні використання образів, цитат, алюзій, ремінісценцій. Одним з найбільш знакових елементів художніх систем обох письменниць є архетип Бога. Запитання «Що таке Бог?» задає десятирічна Джен у Ловуді, звертаючись до трохи старшої своєї подруги Елен Бернс, яка любить Бога і цілковито покладається на нього в своєму короткому житті. Елен наставляє бунтівну Джен читати Новий завіт і взяти слова Христа собі за правило, а вчинки за взірць. Доросла Джен сприймає Бога як вищу силу, що керує її життям, як духовний орієнтир. Глибоко віруюча людина, донька пастора, Ш.Бронте не могла не надати своїй героїні віри у вищий сенс буття. В найтяжчий момент життя – після невдалого весілля і розкриття тайни її коханого Рочестера, коли дівчина ладна від того життя відмовитися, єдине, що її врятувало – «спогад про Бога», і молитва додала їй сили. І самотня Наталка Веркович у хвилини розпачу звертається до господа по допомогу. Обидві дівчини опиняються перед необхідністю вибору: наситити тіло і занести душу або врятувати своє духовне єство, відмовившись від життєвих зручностей. Наталку вмовляють, майже змушують вийти заміж за невинного Лордена, обіцяючи благополучне життя; Рочестер, якого так палко кохає Джен, вмовляє її стати вище людських законів і жити з ним, незважаючи на його статус одруженого чоловіка. Як знаємо, героїні вибрали тяжке самотнє життя, але не зрадили себе.

Ставлення О.Кобилянської та її героїні до Бога складніше. Його образ позначений глибиною і всеосяжністю, хоча у Наталки зринають сумніви: чи є Бог? Бабуня, що їй

насилась, втішає онуку в тому, що бог її не опустить, він милосердний і добрий. Пані Марко стверджує, що Бог – це не ілюзія. Наталка задумується над словами Ніцше: «Чи се не злочинство розбивати ту ілюзію?» [4: 273]. Після цих роздумів їй приснився син Божий Ісус Христос: «Стояв одягнений в довгу тогу, руки зложив на грудях і ждав. Велично, жарко сходило сонце, і його проміння сипалося на нього, мов плавне золото. Його лице, лагідно-смутне, було звернене на захід. Звідси долітав ... різнорідний гамір, зойки, сміх – переражаючий сміх. Він немов знав, що оце все мусило наступити, бо не дивувався анітрохи, і по нім було видно терпеливість і готовність довго ждати... Чому кланяєшся мені? – спитав спокійно. - Чи не чуєш? Там на заході сміх. Сміються з вітця мого і з мене... Пожди, нехай сміх сей утихне і сонце удруге зійде...» [4: 273]. Христос приходить уві сні до тих, хто вірує в нього і прагне справедливості і любові. Дорогим скарбом є для неї «малий образець, як Ісус молиться на Оливній горі».

Зустрічаємо у творах і образ Божої Матері. Звернення письменниць і їх героїнь до постаті Матері Божої – це пошук духовних орієнтирів: «І я чекала, щоб місяць визирнув, чекала з дивною надією, так ніби мій вирок має бути написаний на його кружалі. І він з'явився, та ніколи місяць не впливає так із хмар: спершу чиясь рука розсунула темну заволоку, а потім у чистій блакиті засяяв не місяць, а біла людська постать, що схилила до землі своє осяйне чоло. Вона пильно дивилася на мене. Вона озвалась до мого Духа; голос був безмірно далекий і водночас такий близький – він шепнув мне в самісіньке серце: - Тікай від спокуси, дочко! – Втечу, матінко!» [5: 235].

Неординарним в романі є образ священика Сент-Джона Ріверса, який самовіддано служить іншим з усіма атрибутами християнського людинолюбства. На думку Т. Денисової, він найповніше імітує Христа і претендує на роль праведника. Але письменниця показує, що його служіння позбавлене справжньої любові не тільки до інших, але й до самого себе. «Він відданий своєму господареві Богу, а не його подобі – людині» [8: 14].

Крім біблійних образів, в романі «Джен Ейр» на рівні аллюзій та ремінісценції згадуються персонажі кельтського фольклору – ельфи, феї, дух Гітраш; персонажі античності та біблійних легенд – епікурейці, Геркулес, Самсон, Антаксеркс; Рочестер порівнює себе з Вулканом, а Сент-Джона з Аполлоном; образи східної культури – султан, гурії, одаліски; на картинах Джен оживають фантастичні образи, нав'яні її уявою.

Доходимо до висновку, що традиційні мотиви та образи в романі «Джен Ейр» та повісті «Царівна» в їх літературному трактуванні наділені певною впізнаваністю. Конкретні ситуації, стани особистості, реалії життя набувають у творах англійської та української письменниць універсального онтологічного звучання. Ці подібності – схожі жанрові моделі, біблійні образи, спільні сюжети, теми, мотиви, зумовлені спорідненістю з античною та християнською культурами [9: 46]. В цій статті розглянуті деякі подібності цих двох творів, які демонструють функціонування і прояви світового культурологічного метатексту у художній літературі. Але інші типологічні спільності у творчості Ш.Бронте та О. Кобилянської потребують подальшого детального дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шалагінов Б. Б. Світова література і духовні цінності культури / Б. Б. Шалагінов //Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1996. — №1. – С.39-42.

2. Нямцу А. С. Актуальні проблеми дослідження функціонування традиційного сюжетно-образного матеріалу в літературі. / Антофійчук В. І., Нямцу А. С. Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі. – Чернівці: Рута, 1997. – 200с.
3. Хализев В. Е. Теория литературы. – М.: 2000. – 398 с.
4. Кобилянська О. Людина. Царівна. – К.: 1969. – 356 с.
5. Бронте Ш. Джен Ейр. – К.: 1983. – 350 с.
6. Волков А. Р. К теории традиционных сюжетов // Сравнительное изучение славянских литератур. Матер. конф. 18-20 мая 1971. – М.: Наука, 1973. – С. 303-314.
7. Кирилук С. Д. Ольга Кобилянська і світова література. – Чернівці: Рута, 2002. – 176 с.
8. Денисова 1983: Денисова Т. Н. Шарлотта Бронте: Погляд із сучасності // Бронте Ш. Джен Ейр. – Харків, 2004. – С.3-18.
9. Ільницький В., Будний В. Порівняльне літературознавство. У двох ч. Частина І. Лекційний курс: Навчальний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — 280 с.

УДК 82.09:82-32

Ситник О. В.
(Хмельницький, Україна)

ДІАЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ В НОВЕЛІСТИЦІ В. ФОЛКНЕРА І М. ХВИЛЬОВОГО

У статті досліджуються типологічні особливості діалогічного мовлення як одного із засобів психологічної характеристики героїв новелістики В. Фолкнера та М. Хвильового. Ключові слова: діалог, суб'єкт діалогу, мовленнєва характеристика, психоемоційний стан.

Статья исследует типологические особенности диалогической речи как одного из средств психологической характеристики героев новеллистики У. Фолкнера и Н. Хвильового. Ключевые слова: диалог, субъект диалога, речевая характеристика, психоэмоциональное состояние.

The article deals with the research of typological features in dialogues as the means of psychological characteristics in short stories by W. Faulkner and M. Khvylyevyyj. Key words: dialogue, subject of the dialogue, speech characteristics, psychological state.

Упродовж віків література дедалі глибше проникала в таємниці людської психіки. “Зі зростанням художнього досвіду людства, – як зауважує В. В. Фащенко, – з перемогами суспільних і природничих наук поглиблюються наші знання про людину і поліпшуються інструменти її пізнання, зокрема поетика характеротворення” [1: 50]. До системи художніх засобів відтворення психології героїв літературознавець, в першу чергу, зараховує діалог. Діалогічне мовлення як основна форма комунікації канонізоване художньою літературою, оскільки належить до обов’язкових модусів людського буття. Згідно з парадигмальною концепцією діалогу М. Бахтіна: “Власне буття людини (і

© Ситник О. В., 2009

зовнішнє, і внутрішнє) – це глибоке спілкування... Жити – означає приймати участь у діалозі: запитувати, дослухатись, відповідати, погоджуватись і т.д.” [2: 312-318]. Діалогічна ситуація, згідно з філософсько-естетичним вченням Бахтіна, передбачає антитезу – “Я” та “Інший”, де підкреслюється позитивна структуротвірна роль “Іншого” у формуванні особистісного “Я”. Поруч із екзистенційно-онтологічною природою діалогу вчений акцентує антропоцентричний характер даного виду мовлення, що виявляється у наступній формулі: “Тільки у спілкуванні, у взаємовідносинах людини з людиною розкривається “людина в людині”, як для інших, так і для самої себе” [3: 434]. На думку Т. Колокольцевої, антропоцентризм – одна з іманентних властивостей діалогу, оскільки “у більшості випадків діалогічного спілкування здійснюється комунікація “віч-на-віч”, що сама по собі створює передумови для саморозкриття кожної мовленнєвої особистості, яка входить у контакт” [4: 13]. Дана гіпотеза має віковічну традицію і сягає часів античної філософії, зокрема діалектики Сократа, який і запровадив оригінальне бачення діалогу як найкращого способу “дослідження своєї або чужої душі” [5: 285].

У художньому творі діалог носить амбівалентний характер. З одного боку, діалогічне мовлення регламентоване індивідуально-авторським стилем та художнім задумом, а, з іншого боку, воно орієнтоване на живу розмовну мову, яка, за словами О. Білецького, “була і буде одним із найбільш реальних засобів, якими володіють поети для того, щоб познайомити та зблизити нас зі своїми героями” [6: 74]. У свою чергу В. Фащенко відводить художньому діалогу роль “могутнього засобу характеристики внутрішнього життя дійових осіб” [1: 111].

Мету нашої розвідки становить дослідження специфіки та порівняльний аналіз діалогічного мовлення у новелістиці В. Фолкнера та М. Хвильового як засобу розкриття особистісного “Я”, а також вияв на цьому ґрунті типологічних рис психопоетики в малій прозі письменників.

Діалогічне мовлення, залишаючись домінантою мовленнєвого устрою драми, вступає складовою частиною вербальної тканини різних прозових жанрів. “Новела, – як метафорично зауважує І. Денисюк, – любить діалог” [7: 22]. Однак, з огляду на жанротвірний чинник новелістичної концентрації, що зумовлює уривчастий, лапідарний, нервовий почерк малої прози, діалог у новелі “не такий гострий та колючий, як у драмі, на нього накинутий певний серпанок, він облямований епічною рамкою” [7: 22].

Поетика діалогу у новелістиці Фолкнера цілком підпорядковується жанровостильовим уподобанням автора. Стилістично довершені діалогічні сцени вірзаються у новелістичну оповідь у найбільш драматичний момент і вражають своїм пластичним лаконізмом та суворою морфологією. Поряд з цим простота, органічна невимушеність, реалістична природність, уривчастість реплік посилюють питому вагу психологізму окремої діалогічної ситуації. Основна схема художнього діалогу у Фолкнера, як і у Хвильового, узгоджується з теорією Бахтіна і полягає у протиставленні людини людині, як опозиції “Я” та “Іншого”. Класичний приклад діалогічної моделі Фолкнера знаходимо у новелі “Після заходу сонця”, де психічний стан героїні передається через незавершені розмови, натяки, крізь призму дитячого сприйняття. Аналізуючи особливості малої прози американського письменника, О. Ніколюкін відзначав, що “одна з постійних складових художнього всесвіту Фолкнера – світ дорослих, наповнений злом та безглуздя, побачений очима дитини, підлітка” [8: 25]. Кореляція двох світів (дорослого та

дитячого), розрив між рівнем свідомості дитини та об'єктивною дійсністю порушують логіко-змістові зв'язки між репліками у діалогічних комплексах новели "Після заходу сонця", що призводить до редуції діалогічності (розриву діалогу "Я" та "Іншого") на смислового рівні комунікації. Таким чином, результатом дитячої неспроможності проникнути у суть подій, зрозуміти мотиви вчинків дорослих та причини страху Ненсі виявляється їх байдужість до психічного стану негрятянки, що художньо актуалізується вкрапленнями дисонансних дитячих реплік, численних наївних запитань, беззмістовної дитячої балаканини:

– Ну годі, він же десь подався, – сказав батько. – Тепер тобі нічого боятись. Аби тільки не лигалася з білими.

– *Як це не лигалася з білими?* – спитала Кедді. – *Як це не лигалася з білими?*

– Нікуди він не подався, – сказала Ненсі. – Я відчуваю, що він тут. Відчуваю, що він десь причаївся на цій вулиці і чує нашу розмову, кожне слово. Я не бачила його, а як побачу, то вже востаннє, з бритвою в зубах. Він її носить на шворці під сорочкою на спині. І навіть не здивуюсь, як побачу.

– *Я не злякався,* – сказав Джейсон.

– Якби ти була шанувалася, то до цього б не дійшло, – сказав батько. – Але тепер уже однаково. Джезес, мабуть, уже в Сент-Луїсі, знайшов собі іншу жінку й давно забув про тебе.

– Коли так, то краще, щоб я про це не знала, – сказала Ненсі. – А то я йому не подарую! Хай тільки спробує обняти її, я йому руки відрубано, голову відріжу, а їй розпорю живіт, я...

– Цить! – сказав батько.

– *Чий живіт, Ненсі?* – спитала Кедді.

– *Я не злякався,* – сказав Джейсон. – *Я можу сам перейти цю вуличку* [9: 168]. (курсив наш. – О.С.)

Характерно, що стильовій манері Фолкнера не властива номінативність у передачі психоемоційного стану героїв. Некероване відчуття страху Ненсі посилюється через транспозицію його в інший суб'єктивний план, методом контрасту емоції страху негрятянки, яка передчуває близьку смерть, та страху дітей, які у формі гри лякають та дразнять один одного.

Структуротвірна з погляду психологізму роль "Іншого" проявляється у діалогічній ситуації новели Хвильового "Я (Романтика)", де "Я" героя розкривається через його "співпрацівників" у "чорній справі правосуддя": доктора Тагабата, дегенерата та Андрюшу. Це своєрідні сторожі душі персонажа-оповідача, своєрідні двійники його "Я". "Автор створює своєрідну психологічну ситуацію, де виявляє суть кожного героя через діалог" [10: 30].

Я:

– Діло все. Докторе Тагабат, як ви гадаєте?

Доктор (динамічно):

– Розстрілять!

Андрюша трохи перелякано дивиться на Тагабата й мнеться. Нарешті, тремтячим і непевним голосом, каже:

– Я з вами, докторе, не згодний.

– Ви зі мною не згодні? – і грохот хриплого реготу покотився в темні княжі покої.

Я цього реготу чекав. Так завше було. Але й на цей раз здригаюсь і мені здається, що я йду в холодну трясовину. Прудкість моєї мислі доходить до кульмінацій.

І в той же момент раптом переді мною підводиться образ моєї матері...

– ...“Розстрілять”??? [11: 325]

Характер побудови діалогу свідчить про “несказане”, відображає динаміку внутрішнього стану героя: від впевненого, категоричного – “Розстрілять!”, до відчайдушного – “Розстрілять???”, де за трьома знаками питання криється не лише глибокий сумнів, а й нервова напруга, переляк, безвихідь, докір сумління. Чергове “Розстрілять!” – накладається “на емоційно-психологічний стан ейфорії від відчуття повної, безмежної влади над життям інших людей” [12: 78]. Подібний стан апіорі позбавляє героя будь-яких сумнівів, хоча йому дається ще один шанс врятувати свою душу від вічного прокляття, коли перед “чорним трибуналом комуни” постає його мати.

Персонажів діалогу характеризують і форми їх висловлювання. Так, у будинку “нового синедріону” розмовляють в основному чітко, коротко, динамічно, що обумовлює діалогічну матрицю: “питання – відповідь”. У цих діалогах О. Вечірко вбачає “рису характеру, яку М. Хвильовий виставляє на перший план – це впевненість людини у своїй перевазі над іншими людьми” [10: 35]. Тобто “Я” стає центром світобудови, що виключає “взаємодію рівноправної та рівнозначної свідомості” мовленнєвих суб’єктів як необхідного моменту діалогічної ситуації, про яку говорив Бахтін [3: 309].

Егоцентризм, зверхність, зарозумілість, як атрибути аристократичного походження героїні Фолкнерової новели “Троянда для Емілі”, виявляються у її мовленнєвій тактиці. На фоні зведених до мінімуму діалогічних ситуацій новели письменник демонстративно акцентує внутрішній спокій та рівновагу, безкомпромісність та незворушність Емілі у психологічно напружених сюжетних колізіях. Показовим у цьому плані є діалог-двобій (ми використовуємо класифікацію діалогів за Фашенком В. В. – О.С.), який виникає між Міс Емілі та делегатами “міської управи” на побутовому ґрунті і відкривається авторською “преамбулою” – “Голос її був сухий і холодний” [9: 134], що мотивує подальшу мовленнєву “поведінку” Міс Емілі, егоцентричну за своєю природою: імперативна інтонація, прості, короткі речення, інтерапція, рекурентність фраз.

Про психічний стан героя говорить і структура реплік у спорадичній мовленнєвій ситуації новели Хвильового “Я (Романтика)”, де діалог, організований у формі допиту, переростає в “імплицитний” діалог, заснований на діалогічному принципі, але зовні втілений у репліках одного персонажа. На думку Ю. Безхутрого, “реально це швидше монолог “я”, бо заарештовані спроможні відповідати лише односкладовим “так!” [12: 295]:

Я:

– Де вас забрали?

– Там-то!

– За що вас забрали?

– За те-то!

Ага, у вас зібрання! Які можуть бути зібрання в такий тривожний час уночі на приватній квартирі?

Ага, ви теософи! Шукаєте правди!.. Нової? Так! Так!.. Хто ж це?.. Христос?.. Ні?.. Інший спаситель світу?.. Так! Так! Вас не задовольняє ні Конфуцій, ні Лаотсе, ні Будда, ні Магомет, ні сам чорт!.. Ага, розумію: треба заповнити порожнє місце... [11: 330]

Як бачимо, діалогічна матриця: питання – відповідь, виконана у лапідарному, нервовому стилі, що зумовлено психологічно напруженою атмосферою сюжетної колізії, замінився абруптивними репліками-реакціями. Численні питання, повтори, оклики, паузи, умовчання показують хаотичність мислення, напругу, в якій відчувається злість і рішучість, на протигагу емоціям безволля та страху, що маркують душевний спектр жертв главоверха і актуалізуються авторською ремаркою: “Мужчина зібрав тонкі зблідлі губи і впав у безпардонно-плаксивний тон: він просив милості. Жінчина втирала платком очі” [11: 330].

Діалогічне мовлення у новелах Хвильового зазвичай виконується у супроводі подібних авторських ремарок, які у більшості випадків займають по відношенню до актуалізованого писемного мовлення препозицію і посилюють його динаміку та напругу. Так, автор сам визначає інтонаційні відтінки, тембр вимови слів, ритм висловлювання своїх героїв з метою передачі різноманіття їх складних, іноді суперечливих думок, почуттів та емоцій. Ілюстративно у цьому плані виступає новела “Свиня”, де на фоні діалогізованої оповіді проявляється історія про Хаю і Карла Івановича, їхні стосунки й підготовку до поїздки до Ялти “на виноград”. Проте “це лише верхній фабульний шар новели”, як відзначає Ю. Безхутрий: “Свиня” – ще й психологічний твір, що багатьма аспектами торкається екзистенційних проблем вибору і рішення (наприклад, між коханням і вигодою, коханням і приниженням тощо), а його герої не лише соціальні, але й психологічні типи” [12: 212]. Діалогічні ситуації допомагають Хвильовому розставити психологічні акценти в характеристиці головних героїв новели, прояснити їх психологічні риси: презирливо-байдуже ставлення Хаї до закоханого в неї тихого й сумирного, але “при посаді”, латиша Карла Івановича. Аналізуючи діалогічне мовлення героїні, варто відзначити функціональну специфіку препозиційних авторських ремарок з акцентом на інтонаційній стороні висловлювань: “сказала суворо”, “а потім лукаво”, “похмуро”, “і чути незадоволеній голос”, “і тихо (про себе)”, “кричить”, “закричала глухо”, “сказала з тугою”, “додала з докукою”, “скрикнула”, “раптом заласкавила”, “скипіла”, “додала надто серйозно”. Така варіативна своєрідність інтонації в ході діалогів свідчить про мінливість психоемоційних станів та плінність настроїв героїні.

Дослідники творчості Хвильового одноставно погоджуються, що “для художньої палітри письменника” характерне використання чуттєвих, зорових, запахових та слухових образів [13: 50]. Тут ми знаходимо спільні координати художніх систем обох новелістів, адже “Фолкнер – майстер створювати емоційний фон, емоційну атмосферу пейзажем, звуком, світлом, кольором, запахом” [14: 83]. Творчий інтерес американського письменника до звуку, проявом якого є голос, виявляється й у авторських ремарках, які супроводжують діалогічне мовлення героїв. Спираючись на мову персонажів, американський письменник може дати гранично лаконічний коментар щодо інтонації мовця, акцентуючи не стільки характерне забарвлення звуку, скільки силу та тривалість звучання голосу: “her voice was wan and urgent” (“голос її звучав приглушено й настійливо”) [15: 212], “he spoke in thin and mounting annoyance” (“він, дедалі більше дратуючись, кинув їй”) [15: 213], “she said in that prolonged and dying whisper” (“промовила вона протяжливим, ледь чутним шепотом”) [15: 221], “the other said, with that harsh, restrained,

furious impatience” (“мовив той усе так само різко й стримано, хоч усередині йому кипіла нетерплячка”) [16: 652], “he cried again in that thin not loud and grieving voice” (“тоді знову вигукнув тонким і тихим голосом, сповненим гіркоти”) [16: 658]. (переклад з англійської Р. І. Доценка – О.С.)

Поряд з цим, немало діалогічних структур у новелах Фолкнера виконано без авторського коментарю, або ж у супроводі спорадичних дієслів без явної психоемоційної конотації. Ось, наприклад, авторські дієслова з новели “Еллі”: said, screamed, cried, repeated, spoke, whispered. У подібних випадках інтенція автора відтворити атмосферу емоційної схвилюваності, душевної напруги, несамовитості та відчаю актуалізується за допомогою динамічності мовлення: проста синтаксична будова реплік, швидка зміна суб’єктів діалогу, використання речень різних функціональних типів, еліпсис, оклики, численні повтори:

– Мало того, що ти обманюєш своїх батьків і друзів, то ще привозиш негра в гості до мого сина!

– Бабусю! – мовила Еллі.

– Примушуєш мене сідати за один стіл із негром!

– Бабусю! – кричала Еллі пронизливим шепотом, обличчя її було знеможене й скривлене від болю. Вона прислухалась. Хтось підіймався сходами, чулися голоси – її тітки й Поля. – Цить! – вигукнула Еллі. – Цить!

– Що? Що ти кажеш? [9: 196]

Таким чином, динамізм з’являється, коли в оповідь втручається нервово напруження. Фолкнер використовує цей художній засіб для передачі схвилюваності, психічного збудження персонажа, що типово і для оповідної манери Хвильового.

У цьому плані варто також відзначити деякі специфічні риси стилістичної палітри американського письменника, зумовлені притаманним Фолкнеру поляризаційним світобаченням, до яких Р. Доценка, в першу чергу, відносить оксюморон [17: 501]. З метою інтенсифікації психологічної напруги та дуалістичних почуттів своїх героїв новеліст, структуруючи діалогічну ситуацію, час від часу вдається до свого “улюбленого художнього засобу” – сполучення різко контрастних, протилежних за значенням слів, внаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект: “Elly cried in that thin whisper” (“кричала Еллі пронизливим шепотом”) [15: 217]; “...he cried suddenly, aloud but not loud, no more than a whisper” (“раптом вихопилося у нього, але зовсім не голосно, а майже пошепки”) [15: 24]. Оксюморон у подібних авторських ремарках Фолкнера не суперечить мовленнєвій ситуації, а стисло завершує “діагностику” психоемоційного стану героя.

На загальному фоні громіздкої та хаотичної манери викладу Фолкнера, з його схильністю до “великогабаритних” фраз (зрозуміло, сформованих свідомо й доцільно), слід відзначити особливу майстерність письменника у творенні діалогів: їм властива особлива легкість, невимушеність, наявність глибинних підводних течій за зовнішньою дрібязковістю, тобто підтекст. Яскраві приклади використання підтексту знаходимо у діалогічних ситуаціях новел “Червоне листя”, “Після заходу сонця”, “І все буде чудово”, “Еллі”.

Характерно, що діалогічну парадигму малої прози Фолкнера та Хвильового не можна звести до гегелівської тріади “теза – антитеза – синтез”. Діалоги, які виходять з-під пера цих письменників, інтенсивно психологізуються. Шляхом обміну репліками розкривається внутрішній світ персонажів, а особливості мовленнєвих характеристик

відкривають їх духовні, морально-етичні, світоглядні риси. Так, традиційні для імпресіоністичного стилю Хвильового уривчасті емоційні діалоги вербалізують зболений внутрішній світ героїні новели “Синій листопад”. Марія мучиться сумнівами і не може знайти виходу з духовного вакууму. “Тоска буднів” позбавляє її душевної рівноваги, тому трагедія нездійсненого життя звучить у її словах: “– Так, Вадиме, тоска. Будні приймаю і серцем, і розумом. Але все-таки – тоска. Це те, коли покидаєш позиції й непевний, що скоро повернешся” [11: 206]. Тут панує відчуття приреченості тих, хто “родився для вибухів”. Концепція розриву між мрією та дійсністю вмотивовує відповідну мовленнєву “поведінку” героїні, що актуалізується на рівні авторських ремарок: “Марія здавила руками голову й глухо говорила” [11: 206], “Марія підвелась і похмуро кинула” [11: 208], “раптом згадала і сказала з сумом” [11: 212]. Ю. Безхутрий прослідковує мотив “втраченого покоління” у його варіативних модифікаціях у низці новел Хвильового: “Синій листопад”, “Юрко”, “Заулок”, “Кімната ч. 2” [12: 146]. У діалогічних модусах цих творів письменник постійно підкреслює ту емоційну доміную, з якою резонує сьогоднішнє світовідчуття його героїв. Нею є душевна фрустрація, безвихідь, відчай, відсутність перспективи. Прикметно, що цілий комплекс психоемоційних станів персонажів знаходить своє вираження не лише в ідейному змісті їх мовлення, а й у композиції та стилістиці діалогів, що типово як для Хвильового, так і для Фолкнера.

Суголосною особливістю художніх систем обох новелістів виступає також оригінальне поєднання діалогічного мовлення персонажів із мімікою, жестами, позами та рухами. Як відомо, мімічно-жестикаційний комплекс іноді відіграє роль реплік у діалогах, заміщаючи при цьому акустичне мовлення. Подібний прийом Фолкнер застосовує у своїй психологічній новелі “Еллі”, де вираз очей, “холодний, застиглий, невблаганний погляд” глухої бабусі стає промовистішим за слова і доводить онуку до відчаю, а у новелі “Дельта восени” під час гранично напруженого діалогу з Айком Маккасліном “широкі й бездонні на мертвотно-білому й безбарвному обличчі” очі молодой жінки з байстрам на руках паралельно розповідають про біль та трагедію її життя. У свою чергу, поєднання діалогу із “видимою мовою душі” допомагає Хвильовому посилити динаміку і напругу мовлення, про що свідчить такий діалогічний фрагмент:

“Але в той же момент регіт грохотом покотився, бухнувся об стелю й пропав. То доктор Тагабат.

– “Мамо”?! Ах ти, чортова кукло! Сісі захотів? “Мамо”?!

Я вмить опам’ятався й схопився рукою за маузер.

– Чорт! – і кинувся на доктора.

Але той холодно подивився на мене і сказав:

– Ну, ну, тихше, зраднику комуни! Зумій розправитись і з “мамою” (він підкреслив “з мамою”), як умів розправлятись з іншими.

І мовчки одійшов” [11: 332].

Таким чином, багатопланова мовленнєва характеристика героїв у новелістиці Фолкнера та Хвильового служить важливим прийомом психологічного аналізу, розкриваючи внутрішній стан персонажа в момент мовного акту. Реплікаційний модус діалогічних ситуацій у новелах обох авторів в основному зумовлений психологічною антитестичністю (протиставленням “Я” та “Іншого”). Симптоматичною для ситуацій “граничної напруги”, у яких зазвичай опиняються персонажі як українського, так і американського письменників, виявляється мовленнєва характеристика, яка включає два аспекти: по-перше,

авторські репліки, ремарки, коментарі як художня репрезентація немовних комунікативних факторів (інтонація, міміка, жести); по-друге, лексико-синтаксична організація: манера мовлення, характер лексики, стилістичне забарвлення, синтаксичні конструкції. Подібна мовленнєва характеристика у більшості випадків виявляється тим “дзеркалом”, яке відображає динаміку внутрішнього світу, думки, емоції та психічний стан героїв, що засвідчує типологічні риси художніх систем новелістики Фолкнера та Хвильового.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фашенко В. В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури. – К.: Дніпро, 1981. – 278 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – Изд.3-е. – М.: Худ. лит-ра, 1972. – 470с.
4. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи. – Волгоград: Изд-во Волгоградского госуниверситета, 2001. – 260 с. – Библиогр.: с. 229-255.
5. Волинка Г. І. Філософія стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: Навч. посібник. – К.: Вища освіта, 2005. – 544 с.
6. Белецкий А. И. В мастерской художника слова. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
7. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX-XX століття. – Львів: Науково-видавниче товариство “Академічний Експрес”, 1999. – 280 с. – Бібліогр.: С. 267-277.
8. Николюкин А. Н. Малая проза Фолкнера // Фолкнер У. Пестрые лошадки: Повести и рассказы. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 5-36.
9. Фолкнер В. Червоне листя. Новели. – К.: Дніпро, 1978. – 368 с.
10. Вечірко О. Л. Мертва дорога, яка не веде до храму (М. Хвильовий і Б. Пільняк: творчі пошуки). – Кіровоград, 2002. – 91 с.
11. Хвильовий М. Твори у двох томах. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1: Поезія, оповідання, новели, повісті. – 650 с.
12. Безхутрий Ю. М. Хвильовий: проблеми інтерпретації. – Харків: Фоліо, 2003. – 495 с. – Бібліогр.: С. 491-495.
13. Бернадська Н.І. Українська література XX століття: Довідник. – К.: Знання-Прес, 2007. – 272 с.
14. Даниелиа М. С. Сопоставительный анализ психологической новеллы У. Фолкнера и Т. Вульфа [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. филолог. наук: 10.01.05. – М.: РГБ, 2006. – (Из фондов Российской государственной библиотеки).
15. Collected stories of William Faulkner. Vintage books. A Division of Random House. New York, 1976. – 900 p.
16. The portable Faulkner. Revised and expanded Edition. Edited by Malcolm Cowley. Penguin Books, 1977. – 724 p.
17. Доценко Р. Дещо про стиль Фолкнера // Фолкнер В. Крадії та інші твори. – К.: Дніпро, 1972. – С. 498-505.

ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ У КІНО

В статье рассматриваются проблемы перевода кинофильмов, в которых употребляется юридическая терминология. Кино и видеопродукция имеют свои жанровые подразделения, и каждый из этих жанров требует своей классификации, а, следовательно, возникает проблема правил перевода фильмов разных жанров. Анализируются некоторые лингвистические особенности кинопродукции. Рассматриваются проблемы, возникающие при переводе юридических терминов, поскольку юридический перевод является одним из наиболее точных, так как в нем употребляется наибольшее количество устойчивых и стандартных выражений.

Ключевые слова: юридические термины, гонорар за успех, залог (гарантия явки обвиняемого в суд).

The article deals with the problem of translation the law terms which are used in films. Films and video have their own genres and each of these genres demands its own classification and, as a result, there is the problem of different genres films translation rules. Some particular linguistic film problems are analyzed. The problems which appear while translating law terms are considered. Law translation is one of the most exact because many standard words and word combinations are used here.

Key words: law terms, success fee, bail bond.

Наразі кінопродукція є дуже популярною серед людей усіх віків. Кожного дня вона продовжує набувати популярності у зв'язку з тим, що завдяки технічним досягненням ми зараз маємо можливість дивитися фільми різних режисерів з різних країн. Глядачі стають все більш вимогливими і режисери повинні реагувати, керуючись ринковими відносинами, та знімати все більше стрічок, а у разі їх популярності, їх "сіквелів". Фільми настільки увійшли у наше життя, що навіть стали вважатися окремим видом мистецтва. І, як наслідок, з'явилися жанрові розділення: фільми жахів, драми, бойовики, детективи та інші. Кожен з цих жанрів вимагає своєї класифікації, і, звичайно, перекладу. Ось тут і постає дуже важлива проблема правил перекладу фільмів різних жанрів. Адже, при перекладі, наприклад, бойовиків слід приділяти більш уваги перекладу військових термінів, тому що у бойовиках такої лексики вживається більш ніж в інших, адже кожному жанрові притаманні та чи інша лексика. Перекладач повинен приділяти особливу увагу цим лексичним особливостям при перекладі того чи іншого фільму.

Метою цієї роботи є виявлення та опис лінгвістичних особливостей кіно та відеопродукції.

Актуальність роботи полягає у тому, щоб дослідити та систематизувати особливості перекладу широкоформатної продукції.

© Бесараб Т. П., 2009

Особливості перекладу кіно та відеопродукції ще не в достатній мірі вивчені лінгвістами і, у відношенні до них немає спільного підходу до вивчення. Проблема розглядалась у дисертаційному дослідженні В. Є. Горшкової, а також у роботах Д. Г. Богушевич та Т. П. Некрасової та інших.

Будь-який переклад – це відтворення певного повідомлення, вираженого однією мовою, засобами іншої мови або ж “перекодування” повідомлення. Переклад часто поділяють за формою здійснення на усний та письмовий та за галузями знань, яких стосується повідомлення (юридичний, медичний, біологічний, художній тощо). Юридичний переклад є одним з найбільш точних, тому що у ньому вживається велика кількість сталих та стандартних виразів. Найбільшою проблемою при перекладі юридичних термінів є неможливість у деяких випадках знайти точний, адекватний переклад з однієї мови на іншу. Це дуже затрудняє роботу перекладача. Різні види перекладацької діяльності в неоднаковому ступені зберігають близькість до перекладу і, відповідно, відтворюють матеріал з більшою чи меншою повнотою [1: 125-132]. Досягнення ідеального перекладу є не зовсім можливим, тому перекладачу доводиться йти на різного роду компроміси. В. Н. Комісаров, говорячи про типи перекладу, підкреслює той факт, що для загальної характеристики результатів перекладацького процесу слід використовувати такі терміни як “адекватний переклад”, “еквівалентний переклад”, “точний переклад”, “буквальний переклад” та “вільний переклад” [2: 233].

При перекладі кіно та відеопродукції перекладач надає адекватний переклад, тобто – гарний переклад, здійснюючий сподівання та очікування комунікантів або осіб, здійснюючих оцінку якості перекладу. Коли перекладач просто передає зміст оригінала, ми не можемо говорити про адекватність цього перекладу. Таким чином, при перекладі стрічок, перекладач стикається відразу з кількома перекладацькими “сюрпризами”. По-перше, переклад повинен бути адекватним, по-друге, якщо у ньому вживаються юридичні терміни – точним, по-третє перекладачу слід враховувати специфіку комунікативної ситуації, учасником якої він є, а також високу ступінь непередбаченості якщо не контексту, то, у всякому разі, форми майбутніх висловів. В умовах послідовного перекладу роль прогнозування знижується, оскільки перекладач має час сприйняти фрагмент мови в цілому ісходною мовою вже на стадії його вимовлення, провести його аналіз та “згенерувати” його еквівалентний вислів на мові перекладу. Звідси можна зробити висновок, що перекладач повинен ретельно готуватись до майбутньої роботи, ознайомитись з усіма матеріалами за темою та вивчити термінологію, яка використовується у перекладі [3: 14]. Тобто, перекладаючи такий “вузько професіональний” фільм, як, наприклад, “Фірма” (The Firm), з Томом Крузом у головній ролі, за одноіменним романом Джона Трішема, перекладач повинен бути обізнаним на юридичній лексиці, адже вона використовується у фільмі постійно.

Хибний переклад юридичних термінів дуже впливає на якість перекладу – його повноту та коректність. Наприклад, у багатьох фільмах, особливо бойовиках, часто вживається такий термін як *Miranda warning*. Та коли персонаж задає питання “How about Miranda warning?”, інколи можна почути досить незрозумілий переклад про необхідність попередження якоїсь Міранди. Буквально перекладаючи цей термін, перекладач змушує глядачів напружено думати хто ця Міранда, що це за персонаж? Насправді ж, *Miranda*

warning це не персонаж, а вислів. Ось як він визначається у словнику юридичних термінів:

Miranda warning: rights that a person must be informed of when arrested or taken into custody by police or other officials. These include the right to remain silent, to contact a lawyer, and to have a free lawyer if the person arrested cannot afford one.

“Попередження Міранди”: права, з якими людина повинна бути ознайомлена у момент аресту або заключення під варту поліцією іншими органами. Включає в себе право не відповідати на питання, зв’язуватись з адвокатом, а також право на безкоштовного адвоката у разі, якщо заарештований не в змозі найняти його сам.

Справа у тому, що Міранда – це прізвище позивача у справі “Міранда проти штату Арізона”. У рішенні цієї справи, суд визнав, що при затриманні права підозрюваного були порушені. У цьому ж рішенні була закріплена необхідність інформування затриманих про їх права. Хулігана Ернесто Міранду, у якого було чимало кримінальних вчинків, після завершення судового процесу та відбуття терміну покарання було вбито у ході бійки в одному з американських барів. Підозрюваний у його вбивстві скористався своїм правом мовчання (Miranda Rule в США працює дуже чітко, є навіть дієслово *to be mirandized*, що означає бути проінформованим про свої права). Підозрюваного було звільнено за відсутністю достатніх доказів для пред’явлення обвинувачення. У випадку, коли перекладач зустрічає цей термін, він повинен дізнатися його переклад, щоб не перекласти його буквально або не коректно.

Ще одним прикладом є термін *in re*, який перекладається як *у справі*. У фільмі “Блондинка в законі” (Legally Blonde), за романом Аманди Браун, перекладач взагалі не переклав цей термін, використавши його в англійському варіанті (*in re* за номером 768). Ще один термін, який досить таки часто зустрічається у фільмах *success fee*. Перекладають його по-різному: “гонорар успіху”, “гонорар від успіху”, “платня за успіх”. Якщо зупинитися на слові “гонорар”, то більш коректним варіантом є “гонорар за успіх”. Цей варіант є найбільш вживаний у мові. Це і є дійсно платня за успіх, але не в контексті розплати (в українській мові “платня за успіх” має такий підтекст), а в контексті винагорода, яка сплачується клієнтом адвокату у разі виграшу справи.

Переклад на українську, який розкриває значення *success fee*, є більш об’ємним, ніж компактний англійський термін. При необхідності скоротити його (навіть до двох слів, як в англійській мові) можна, скориставшись прийомом генералізації, як результат отримують умовна винагорода. Умовна вона не в контексті номінальне, формальне, або символічне, а в контексті обумовлене деякими обставинами, тобто виграшем справи. Умовна винагорода має прямиї англійський аналог – *contingency fee*, який є синонімом *success fee*. Його часто перекладають, як непередбачуваний гонорар. Але цей переклад є помилковим. У іменника *contingency* дійсно є значення *uncertainty, dependence on chance*, але у словнику в рамках уточнення того ж значення *contingency* визначається і як *dependence on the fulfillment of a contingency fee* саме як умовна винагорода. Для перекладу *contingency fee* як непередбачуваний гонорар нема й змістовних підстав, оскільки на успіх розраховує і сам адвокат і його клієнт. Імовірність успішного завершення справи може бути прорахована адвокатом у відсотках, і навіть якщо шанси на успіх усього 10%, це все рівно сподівання на успіх. Чи буде виграна справа – це інше питання. Непередбачуваний гонорар адвокат, звичайно ж, може отримати, якщо, наприклад, справа буде виграна

так блискуче, що клієнт захоче додатково оцінити красномовність адвоката в суді або його особливо гарну підготовку документів. Але, це буде *unexpected* або *unforeseen fee* і термінологічним словосполученням цей вираз не є. *Success fee* може бути використаний не тільки в контексті судових спорів, але й при оплаті послуг не пов'язаних з судовим представництвом. У такому разі це буде винагорода, яка сплачується у разі успішного завершення якого-небудь проекту (скажімо, проекту по придбанню права власності на земельну ділянку, за правовий супровід якого відповідає юрист) або окремих його стадій у залежності від договору між юристом та клієнтом. Свідцтвом успіху і, таким чином, підставою для сплати *success fee* сплачується при успішному завершенні кожної окремої стадії проекту.

На завершення ще один приклад. У поліцейських бойовиках та детективах часто зустрічається такий термін, як *bail bond*, який перекладають то як застава облигація, сенс якої не зрозумілий, то заставне зобов'язання, яке теж не вживається в кримінально-процесуальному контексті. Слово *bail* дійсно має значення “застава”, а *bond* може означати й “облігація”, й “зобов'язання”, але у цих значеннях ці лексичні одиниці одина з одною не вживаються. У словнику юридичних термінів *bail bond* визначається так: a three-party contract which involves state, accused and surety and under which surety guarantees state that accused will appear at subsequent proceedings. У перекладі, тим більше в усному, а у кіноперекладі в особливості, це пояснення звичайно ж треба спростити. І це не так вже й важко зробити, тому що з словарного пояснення стає зрозумілим, що по суті *bail bond* не що інше, як гарантія того, що звинувачений прийде до суду [4: 42-44].

Ці приклади не вичерпують тему, але вони показують, що юридичний переклад може вживатися не тільки у правових заключеннях, на засіданні ради директорів компанії або на загальних зборах акціонерів [5; 6]. Юридичний переклад досить часто вживається у кіно, тому перекладач кіно повинен бути професійно обізнаним у всіх галузях, навіть у юридичній, щоб не конкретно перекладений юридичний термін, який призведе до незрозуміння якогось епізоду, не зіпсував глядачеві враження про увесь фільм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богушевич Д. Г. Об эволюции образа языка в лингвистике // Интегративные тенденции в современном социально-гуманитарном знании: Материалы международной научной конференции. – Минск, 2000.
2. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: Сб. ст./Отв. ред. В. Н. Комиссаров. – М., 1978.
3. Горшкова В. Е. Теоретические основы процессоориентированного подхода к переводу кинодиалога. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Иркутск, 2006.
4. Некрасова Т. П. Юридические термины в кино // Журнал переводчиков «Мосты». – М., 2007. – С.42-44.
5. Шугрина Е. С. Техника юридического письма. М., 2000.
6. Алимов В. В. Юридический перевод: практический курс. Английский язык: Учебное пособие. Изд. 3-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2005. – 160 с.

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ ЛЕКСИКИ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ ІЗ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Стаття посвячена аналізу некоторых проблем перевода лексики рынка ценных бумаг с английского языка на украинский – полисемантики, аббревиатур, псевдоинтернационализмов.

Ключевые слова: *перевод, рынок ценных бумаг, аббревиатуры, псевдоинтернационализмы, полисемантика.*

The present work deals with the problems of the translation of economic texts: abbreviations, pseudointernationalisms, polysemantics.

Key words: *translation, abbreviations, pseudointernationalisms, polysemantics.*

До питань теорії та практики перекладу економічних текстів науковці почали звертатися ще у другій половині ХХ століття ([9], [4] та ін.).

Беручи до уваги нещодавній вступ України до Світової Організації Торгівлі, посилення торгово-економічних зв'язків України з іншими країнами, а, отже, і зростання інтересу до цієї неоднозначної перекладацької проблеми – перекладу текстів із економіки (зокрема перекладу лексики ринку цінних паперів) є очевидними; доказом цього є численні теоретичні розвідки протягом останніх років ([1], [12], [14] та ін.) і створення великої кількості перекладацьких бюро, до переліку послуг яких входить переклад різноманітних економічних документів.

Метою даної статті є виявлення й аналіз деяких проблем перекладу лексики ринку цінних паперів із англійської мови на українську.

Об'єктом дослідження є англійські полісемантичні лексеми, аббревіатури та псевдоінтернаціоналізми, що становлять труднощі при перекладі лексики ринку цінних паперів українською мовою.

До основних проблем перекладу економічних текстів, на думку дослідників Комарової І. І. та Калініченко А. І., варто віднести такі як: 1) лексичні: відсутність у мові перекладу еквівалентів деяких одиниць іноземної мови; 2) стилістичні: крім стилістично нейтральних слів, існують слова і словосполучення, вживання яких обмежене певними жанрами і типами мовлення; 3) граматичні: відсутність тих або інших граматичних засобів в одній із мов [7: 56].

У даному дослідженні серед нетривіальних проблем перекладу лексики ринку цінних паперів із англійської мови на українську будуть розглянуті такі:

- 1) полісемантичність термінів ринку цінних паперів;
- 2) проблема перекладу аббревіатур;
- 3) переклад псевдоінтернаціоналізмів.

Полісемантичність лексики ринку цінних паперів при перекладі. Через те, що «зміст мовного знака розвивається активніше й швидше, ніж його форма, ... розви-

© Колодій Б. М., 2009

ток полісемантичних відношень у системі будь-якої терміносистеми є явищем неминучим» [8: 264].

Багатозначність слів, нашарування нових значень завжди викликали труднощі при передаванні їх іноземною мовою, незважаючи на те, чи належав текст, що перекладають, до економічної лексики, чи до науково-технічної, чи до офіційно-ділової. Тому для виявлення значення невідомого терміна необхідним є аналіз тексту, в якому вживається термін, у процесі якого встановлюємо різні смислові зв'язки й відношення між терміном, значення якого треба виявити, та словами, значення яких нам добре відоме [13: 63]. Як зазначає Олійник А. Д., термінологічне поле і є тим контекстом, у рамках якого ми реалізуємо ці смислові зв'язки між новітнім терміном, загальнонауковими словами та лексичними одиницями загальнонародної мови [11: 74].

Таким чином, орієнтуючись на контекст документу, що належить до лексики цінних паперів, термін «*bears*» слід перекладати не як «ведмеді», а як «біржові дилери, які грають на зниження курсу (ціни) цінних паперів, валют, товарів» [10: 475]; «*bed and breakfast*» – має економічний відповідник «операція на фондовій біржі, яка полягає в тому, що власник акцій продає їх увечері та домовляється з брокером про купівлю тих самих акцій наступного ранку зразу після відкриття біржі» [10:475], а не «ліжко і сніданок»; лексема «*bull*» у перекладі тексту, що належить до лексики цінних паперів, відповідає «дилер на фондовій біржі, валютному або товарному ринку, який сподівається, що ціни піднімуться» [10:477], а не «бик»; «*bullet*» – «цінний папір із фіксованим відсотком, погашення якого відбувається одночасно у встановлений строк» [10: 477], а не «куля»; «*butterfly*» – «дилерська стратегія, що використовується у торгівлі опціонами, що пропонують одночасно продаж і купівлю опціонів «кол» із різними цінами виконання або різними строками виконання опціону і тою, що є найприбутковішою, коли курс цінного паперу коливається у вузьких межах» [10: 477], а не «метелик»; «*dead-cat bounce*» – «тимчасовий підйом на фондовій біржі, що спричинений купівлею «коротких» позицій і що не означає зламу тенденції до зниження цін» [10: 480], а не «стрибок дохлої кішки»; «*feature*» – «акція або сектор фондового ринку, який протягом дня характеризувався особливо активним укладанням угод і коливанням цін» [10:483], а не «характерна риса»; «*pink sheets*» – «список акцій і їхніх цін на позабіржовому ринку» [10: 492], а не «рожеві сторінки»; «*pot*» – «частина нового випуску цінних паперів» [10: 492], а не «горщик»; «*wildcat securities*» – «знецінені цінні папери» [10: 500], а не «цінні папери дикої кішки» і т. ін.

Проблема перекладу абрєвіатур. Варто зазначити, що на думку науковців, позитивною рисою цього виду лексики є те, що сама кількість інформації передається набагато меншою кількістю знаків, ніж у текстах без абрєвіації [3: 73]. Однак, як зауважує перекладознавець Захарова Л. М., основна проблема передавання абрєвіатур цільовою мовою полягає у розпізнаванні власне способу утворення абрєвіатури [5: 28].

Враховуючи те, що не всі абрєвіатури, які належать до лексики ринку цінних паперів, є занесеними до складу лексикографічних джерел, перекладачу досить часто доводиться звертатися до ресурсів електронної мережі. В цьому випадку важливим є вибір правильного відповідника із низки запропонованих.

Наприклад, при перекладі уривка з економічного тексту «*The interest rate on the loan-called the FRA rate-is set when the contract is first entered into*» [15] ми постаємо перед проблемою перекладу абрєвіатури «FRA». Серед можливих варіантів перекладу,

що подаються при пошуку в мережі Інтернету: 1. Federal Railroad Administration; 2. The Fell runners Association; 3. Fleet Reserve Association; 4. Financial Research Association; 5. Forward rate agreement; 6. Forest Research Association; 7. Fighting Robot Association і т. ін.

Визначення потрібного нам відповідника робиться на підставі інформації про тематику (предметну сферу) тексту, речення з якого перекладається, характеру відповідності змісту речення, в якому вжито даний термін, змісту всього тексту та семантичної узгодженості лексичних елементів даного речення [6: 280]. Тематика тексту – ринок цінних паперів, зміст речення стосується встановлення відсоткових ставок щодо певної позики під час підписання угоди. Отже, потрібний нам варіант *forward rate agreement* – особливий вид угоди між фірмою та банком, що гарантує відсоткову ставку відносно до певної суми протягом обумовленого періоду [10: 419].

Ще одним таким прикладом може послужити абревіатура «GPMS»: «*The scheduled negative amortization on a GPMS differs depending on the amortization schedule, the note rate and the payment increases of the loan. GPMS loans with 7.5% annual payment increases offer the lowest qualifying rate but the largest amount of negative amortization*» [14]. Відповідниками, отриманими з електронних джерел, є: 1. GAM Premises Management System; 2. Graduated payment mortgages; 3. Grant Proposal Management System; 4. General Purpose Memory Management System; 5. Government Protective Marking Scheme; 6. Genomes, Polymorphism and Minisatellites та ін.

Базуючись на проведеному вище аналізі тематики та змісту речення, можна зробити висновок, що потрібний нам відповідник абревіатури «GPMS» – *graduated payment mortgages*, закладні з корегування виплат на рівні інфляції; закладні, виплати за якими зростають за визначеним заздалегідь графіком, що дає можливість відкорегувати їхні розміри на відомий рівень інфляції [10: 421].

До суперечливих випадків перекладу економічних лексем можна віднести й абревіатуру «МММФ»: «*The rationale is that MMMF managers, in the aggregate, can alter the average maturity of MMMF assets to benefit from impending interest rate changes. If rates are expected to increase, then the average maturity will be shortened so that funds' yields will increase quicker. If rates are headed down, then an increased maturity will slow the yield decline*» [16]. Зважаючи на невелику кількість відповідників, запропонованих інтернет пошуковиками, та на різноманітність семантики цих термінів 1. Chemical and physical characteristics and toxicology of man-made mineral fibers та 2. Money market mutual funds, відповідником абревіатури «МММФ» в даному випадку є «незалежні фінансові посередники, агенти, які продають паї населенню та використовують отримані гроші для купівлі короткострокових цінних паперів із фіксованим відсотком» [10: 488], а саме: *money market mutual funds*.

Переклад псевдоінтернаціоналізмів. Ще одним проблемним питанням, з яким стикаються перекладачі при передаванні англійських термінів, що належать до лексики ринку цінних паперів, українською мовою, – відтворення псевдоінтернаціоналізмів, так званих «фальшивих друзів перекладача» [2].

Так, наприклад, лексема «*application*», що є співзвучною зі словом «аплікація» і є частковим інтернаціоналізмом або напівінтернаціоналізмом [6: 408], у перекладі уривку англomовного тексту з економіки «*Then your application is placed on the stock exchange,*

i.e. it gets into a list of application of other users» [17] має наступний відповідник – «заявка на придбання цінних паперів, що знову випускаються» [10: 473].

Або ще один приклад: «*Class of stocks traded on the London Stock Exchange that are less regulated and only require two market makers quoting indicative prices. Gamma stocks rank third behind Alpha and Beta stocks in terms of capitalization and activity»* [18]. У даному випадку економічний термін «*gamma stocks*» (частковий інтернаціоналізм «гама») відповідає у перекладі українською мовою «цінні папери невеликих компаній; угоди з цими паперами на фондових біржах укладаються рідко» [10:485].

Лексема «*rally*», омонімічна із частковим інтернаціоналізмом «ралі» (у значенні «перегони»), в перекладі заголовку статті про ринок цінних паперів «*Iran's stock rally attracts new traders»* [19] має український відповідник – «значне підвищення курсів цінних паперів або товарних цін після їхнього зниження» [10: 493].

До цієї групи слів можна віднести й такі лексеми як «*senior share*» (напівінтернаціоналізм «сеньйор») – «привілейована акція» [10: 495]; «*serial bonds*» (частковий інтернаціоналізм «серіальні») – «облігації, що сплачуються послідовно за серіями через певні інтервали часу» [10: 495]; «*swing*» (напівінтернаціоналізм «свінг», різновид джазової музики, популярної у 20 рр. ХХ ст.), у тексті з економіки має відповідник – «ліквідація зобов'язань відносно одних цінних паперів або валют і укладання угод за іншими» [10: 498]; «*tender*» (співзвучний частковому інтернаціоналізму «тендер») – «пропозиція, торг, аукціон, форма аукціонного продажу якої-небудь цінності» [10: 498].

Проведене нами дослідження свідчить про те, що при передачі англомовних текстів, пов'язаних із лексикою ринку цінних паперів, найважливішу роль відіграє опрацювання перекладачем контексту всього документу та постійне збагачення ним фонових знань. Перспективами майбутніх розвідок можуть бути аналіз інших проблем перекладу лексики ринку цінних паперів, а саме: проблеми перекладу економічних реалій, відтворення статистичних даних, дат, власних назв і т. ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Є. В. Проблема межкультурної комунікації при обученні письменному бізнес-переводу // Мовні і концептуальні картини світу. – Київ: «Прайм-М», 2001. – С. 46-48.
2. Бондарчук Л. Й. Слова іншомовного походження в економічній терміносистемі англійської мови // Наукова спадщина професора Ю. О. Жлуктенка та сучасне мовознавство. – К., 2000. – С. 31-34.
3. Гордіч Н. В. Неологізми в інформаційному та фінансовому менеджменті // Філологічні студії. – Луцьк, 2004. – № 2. – С. 70-73.
4. Ерогова А. М. Теория и практика перевода экономического текста с английского языка на русский. – М.: Высшая школа, 1973. – 151 с.
5. Захарова Л. М. Сложные слова-термины в подъязыке вычислительной техники и особенности их перевода на русский язык // Теория и практика перевода. – Вып. 8. – К.: Вища школа, 1982. – С. 28-33.
6. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 564 с.

7. Комарова І. І., Калініченко А. І. Переклад неологізмів в англійських економічних текстах // Філологічні студії. – Луцьк, 2004. – № 1. – С. 55-61.

8. Куделько З. Особливості полісемії в терміносистемі ринкових взаємин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 188-189. – Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 263-268.

9. Лопатин Г. С., Блях І. С. Пособие по переводу экономических текстов с английского языка на русский. – М., 1955. – 233 с. 10. Новый англо-русский тематический словарь /Под ред. канд. экон. наук В. И. Дубницкого. – Д.: Сталкер, 1999. – 592 с.

11. Олійник А. Д. Принципи й способи письмового перекладу текстів з економічної тематики // Мовні і концептуальні картини світу. – № 6. – Книга 2. – Київ: Прайм-М, 2002. – С. 72-76.

12. Поляков С. Особливості підготовки перекладачів у економічному приватному ВНЗ // Українська перекладознавча традиція: історія, методика, сучасні концепції. – Луцьк: Волинський інститут економіки та менеджменту, 2003. – С. 16-18.

13. Рецкер Я. С. Пособие по переводу с английского языка на русский. – М.: Высшая школа, 1973. – 198 с.

14. Рогатюк А. Шляхи підготовки перекладачів у Волинському інституті економіки та менеджменту // Українська перекладознавча традиція: історія, методика, сучасні концепції. – Луцьк: Волинський інститут економіки та менеджменту, 2003. – С. 8-10.

15. Glossary, Encyclopedia and resource locator // http://www.riskglossary.com/link/forward_rate_agreement.htm.

16. Mortgage 101 // <http://www.mortgage101.com/Articles/LoanPrograms.asp?ArticleID=1023&p=mtg101>.

17. Seyfried William // <http://www.westga.edu/~bquest/2001/efficient.htm>.

18. Trainex Stock // <http://trainexstock.com/>.

19. BNY Mellon wealth advisors // http://pershing-cib.ibanking-services.com/mellon/invest_glosry_GGn.htm. 19. Whittington James // <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/2557815.stm>

УДК 811.111'25

*Прищепчук С. А.
(Ставрополь, Россия)*

РОЛЬ ОЦЕНОЧНОЙ ЛЕКСИКИ В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНОГО ЭФФЕКТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье рассматриваются структурно-семантические особенности реализации лексических оценочных средств при переводе политического дискурса, а также роль оценочной лексики в формировании коммуникативного эффекта текста перевода.

Ключевые слова: *оценочность, оценочная лексика, перевод, политический дискурс, коммуникативный эффект.*

© Прищепчук С. А., 2009

Оценка является одной из основополагающих категорий действительности: анализ окружающего мира и самого себя является неотъемлемой частью духовного бытия человека. Фактически человек познает окружающий мир через оценку, и практически все предметы могут стать объектами оценки. Таким образом, оценка является одной из важнейших сторон интеллектуальной деятельности человека, находя свое отражение в языке.

Оценка является неотъемлемой частью коммуникации, это «мыслительный акт, осуществляемый субъектом оценки в процессе его деятельности» [1: 75-76]. Выраженное языковыми средствами, экстралингвистическое явление «оценка» переходит в языковую категорию, выступая в семантической структуре слова как *оценочность*.

Оценочные средства обнаруживаются на всех уровнях языка. Оценочный компонент значения языковой единицы может быть обусловлен ее лексико-семантическими свойствами, принадлежностью к тому или иному функциональному стилю и употреблением в определенном контексте. Самыми распространенными являются лексические оценочные средства. На уровне лексики выделяются три типа оценочности, различающихся позицией оценочного компонента в семантической структуре лексических единиц: функциональная, коннотативная и прагматическая.

Учитывая основание оценки, выделяются различные типы оценок, которые сводятся в конечном итоге к двум основным видам оценочности:

- 1) эмоциональная, которая отражает эмоциональные характеристики, присущие человеку как биологическому индивидууму;
- 2) социально-оценочная, «оценочный компонент которой отражает идеологические, морально-нравственные, социальные, культурные и т.п. отношения между людьми» [2: 80].

Использование как эмоциональной, так и социально-оценочной лексики является одной из основных особенностей политического дискурса. Политический дискурс относится к институциональному виду общения, который предполагает коммуникацию в рамках определенного социального института [3: 6]. Признается, что убеждающая функция (функция воздействия) является основной функцией политического дискурса. Общение в рамках политического дискурса носит интенциональный характер, воздействие может осуществляться посредством убеждения, логического обоснования необходимости чего-либо [4: 30]. Эффект речевого воздействия во многом обусловлен потенциальной вариативностью языка и интерпретации, так как язык допускает возможность вариативного отражения действительности средствами данного языка.

Следует отметить, что план содержания и план выражения высказывания не совпадают. Эта асимметрия обусловлена наличием экспликационала (выраженного средствами языка) и импликационала (скрытого смысла) в высказывании. Вариативность языкового формулирования может иметь значение как «выражение определенной идеологически, социально, исторически обусловленной позиции субъекта речи, взаимодействующего со своим адресатом» [5: 15]. Таким образом, воздействие может оказываться с помощью определенных языковых средств, в том числе и оценочной лексики.

Все вышесказанное определяет важность воспроизведения лексических оценочных средств при переводе текстов политической тематики, которые являются реализацией политического дискурса.

Оценочность лексических единиц может по-разному реализовываться в переводе. Можно выделить следующие способы воспроизведения оценочности:

1. Лексическая единица переводится соответствием, имеющим одинаковую с исходной оценочность:

Это подталкивает гонку вооружений в больших странах.

It is also that it fuels the arms race in large countries.

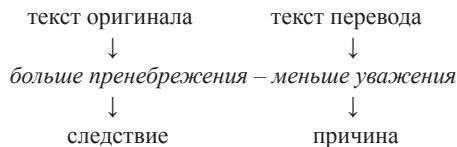
В данном высказывании, как и в его переводе, оценка выражена эксплицитно. Лексема *подталкивает* и ее соответствие *fuels* имеют отрицательный оценочный компонент в своей семантической структуре, оценки, выражаемые ими, равны по степени интенсивности. Таким образом, создаваемый в переводе коммуникативный эффект аналогичен коммуникативному эффекту исходного высказывания.

2. Категоричная оценка, эксплицитно выраженная исходной единицей, имплицитруется при переводе:

Мне кажется, что проблема сегодняшних международных отношений заключается в том, что мы видим все большее и большее пренебрежение основополагающими принципами международного права.

I think that the problem in international relations today is that there is increasingly less respect for the basic principles of international law.

Использование антонимического перевода позволяет смягчить категоричность, которую выражает фраза *все большее и большее пренебрежение*. Соответствие *increasingly less respect* (дословно – все меньше и меньше уважения), сохраняя общую отрицательную оценочность высказывания, выражает меньшую интенсивность оценки по сравнению с исходной. Подобные расхождения в данном случае можно рассматривать как замену следствия в тексте оригинала на причину в тексте перевода:

Однако отсутствие уважения не всегда означает пренебрежение, это только одно из следствий. В данном случае рецептор перевода возможно сделает такой вывод, а возможно, и нет. Таким образом, в тексте перевода происходит деинтенсификация оценки путем ее имплицитирования.

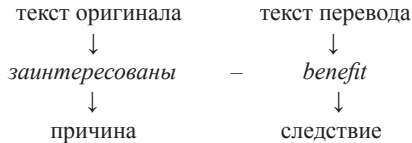
3. Интенсификация оценки путем использования в переводе соответствия с более выраженной степенью оценочности:

1) Повторяю еще раз, мы будем выстраивать со всеми равноправные отношения – и с транзитерами, и с потребителями. И в этом все заинтересованы, все без исключения: и Россия, и потребители, и транзитные государства.

Let me say again that we want to build equal relations with all, with the transit countries and with our consumers. Everyone will benefit from it, everyone without exception – Russia, the consumers and the transit states.

В данном примере причастие *заинтересованы* только подразумевает заинтересованность в получении выгоды, тогда как его соответствие *benefit* (букв. – получать выгоду)

эксплицитно выражает смысл оригинала. Таким образом, в переводе происходит интенсификация оценки за счет ее эксплицирования, а причина заменяется следствием:

2) *Сегодня ситуация изменилась. И мы хотим сотрудничать с транзитными государствами, но, еще раз подчеркну, (1) на ясных и общих для всех принципах взаимодействия, общих для всех, лишенных какой бы то ни было (2) политической или другой конъюнктуры.*

*The situation today is different. We want to cooperate with the transit countries, but stress that we want to do so (1) **on the basis of clear principles of cooperation that apply to all without exception** and that are devoid of any (2) **political or opportunist considerations.***

Общая оценочность данного высказывания формируется путем противопоставления позитивно-оценочного первого выражения отрицательной оценочности второго, тем самым, усиливая его негативное значение. В переводе отрицательная оценочность приобретает еще большую категоричность: при переводе фразы *политической или другой конъюнктуры* переводчик использовал соответствие *political or opportunist considerations*, тем самым эксплицитно выразив, какой именно конъюнктуры должно быть лишено взаимодействие между странами-транзитерами российского газа.

Подводя итог вышесказанному, допустимо сделать следующие выводы. Так как основная функция политического дискурса – воздействие на адресата, то одной из задач переводчика при переводе текстов политической направленности является создание определенного коммуникативного эффекта. Этому способствует использование позитивно- или негативно-оценочной лексики, отражающей оценочность текста оригинала. При этом отношения между оценочными единицами перевода на уровне лексики и их соответствиями могут быть различны. При переводе используется оценочная лексика как равная по степени интенсивности выражаемой оценки, так и имеющая более низкую или более высокую степень интенсивности. При помощи таких лексических средств имплицитный оценочный смысл оригинала эксплицируется, а эксплицитно выраженная категоричность оценки может сниматься, имплицитно выражаясь при переводе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чернявская Е. А. Оценочность в семантике лексических единиц // Лексическая и грамматическая семантика: Материалы Республиканской научной конференции. – Белгород, 1998. – С. 75 – 77.
2. Голованевский Л. Л. Оценочность и ее отражение в политическом и лексикографическом дискурсах (на материале русского языка) // Филологические науки.—№ 3. – М., 2002. – С. 78 – 87.
3. Карасик В. И. О типах дискурса. // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5 – 20.

4. Карасик В. И. Язык социального статуса. М.: Волгоград, 1992. – 301с.
5. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия.— М.: Флинта: Наука, 2006. – 136 с.

УДК [811.11+811.161.2]: 25

*Грицанчук О. О.
(Київ, Україна)*

ЗАМІНА ПРИСУДКА НА ІНШИЙ ЧЛЕН РЕЧЕННЯ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

В статье рассматриваются случаи, когда сказуемое при переводе трансформируется во второстепенные члены предложения. Проводится анализ видов трансформации сказуемого при переводе английских художественных текстов на украинский язык.

Ключевые слова: трансформации сказуемого, англо-украинский перевод.

The article deals with the cases when the subject of the English sentence is transformed in translation into a secondary target sentence member in Ukrainian. Types of such predicate transformations are analyzed on the material of Ukrainian translations of English fiction.

Key words: predicate transformations, English-Ukrainian translation.

При перекладі англійських художніх текстів українською мовою заміна присудка англійського речення на інший член речення відбувається не досить часто. Причинами цих замін можуть бути різна сполучуваність слів, стилістичні чинники, мовленнєві традиції обох мов можуть бути різні (різне формування структури речення в англійській та українській мовах) тощо [1: 142].

Трансформація присудка в інший член речення слід віднести до граматичних замін. Присудок при перекладі може трансформуватись в обставину, додаток, означення та, рідко, підмет. Розглянемо спочатку трансформацію присудка в обставину способом дії, виражену дієприкметником:

That in some way he could work the fat off his soul the way a fighter went into the mountains to work and train in order to burn it out of his body [2: 411]. – ...що спроможеться скинути з душі жир, як ото роблять боксери, ідучі в гори працювати й тренуватися, щоб зігнати зайву вагу [2: 335].

Тут присудок англійського речення went замінюється в українському перекладі на дієприкметник “ідучі”. Заміна тут зумовлена стилістичними нормами української мови.

Присудок англійського речення може також трансформуватись у перекладі в обставину способом дії, виражену дієприслівником, наприклад:

‘You can’t think how glad I am to see you again, you dear old thing!’ said the Duchess, as she tucked her arm affectionately into Alice’s, and they walked off together [3: 83]. – Яка я рада знов тебе зустріти, ясочко моя! – вигукнула Герцогиня, ніжно беручи Алісу під руку й ведучи її углиб саду [3: 86].

© Грицанчук О. О., 2009

Clifford was inviting, the young man of thirty at an inauspicious moment in that young man's career. Yet Clifford did not hesitate [4: 23]. – Кліффорд не вагався, запрошуючи цього тридцятилітнього молодика у вельми невдалий момент його кар'єри. [4: 41]. В останньому прикладі заміна присудка відбувається разом із перестановкою.

Присудки, такі як в наступному прикладі, виражені дієсловом з прийменником (danced out), при перекладі можуть передаватися дієприслівником та дієсловом, наприклад:

Ralph danced out into the hot air of the beach and then returned as a fighter-plane, with wings swept back, and machine-gunned Piggy [5: 12]. – Ральф, пританцювуючи, вибіг на розпечений берег, потім повернувся, розкинувши руки, наче літак-винищувач крила, й обстріляв Роху [5: 16]. Така трансформація досить типова у разі присудків, виражених адвербіальними дієсловами.

Розглянемо тепер заміну присудка англійського речення обставиною способу дії.

Alice felt so desperate that she was ready to ask help of anyone; so, when the Rabbit came near her, she began, in a low, timid voice, 'If you please, sir – ' [3: 19]. – З розпачу Аліса ладна була просити помічі в кого завгодно, тож коли Кролик порівнявся з нею, вона знічено озвалася: – Перепрощую, пане... – [3: 22].

It looked good natured, she thought: still it had very long claws and a great many teeth, so she felt that it ought to be treated with respect [3: 61]. – На вигляд наче добродушний, – подумала Аліса, – але які в нього пазури та зуби, варто з ним триматися шанобливо [3: 62].

They murmured agreement; but Jack was standing by his shoulder [5: 131]. – Бурмотінням висловили свою згоду; та раптом за його плечем став Джек [5: 149]

As there seemed to be no change of getting her hands up to her head, she tried to her head down to them, and was delighted to find that her neck would bend about easily in any direction, like a serpent [3: 50]. – Оскільки дотягтися руками до голови було справою безнадійною, вона спробувала нахилити голову до рук і з радістю виявила, що її шия, наче змія, легко гнеться на всі боки [3: 51].

When she got back to the Cheshire Cat, she was surprised to find quite a large crowd collected round it [3: 81]. – Повернувшись на те місце, де в повітрі мріла його голова, Аліса з подивом побачила, що довкола Кота зібрався цілий натовп [3: 84].

Як можна бачити, присудки можуть трансформуватися в українському перекладі в обставину дії, виражену прийменниково-іменниковим словосполученням або дієслівно-іменниковим словосполученням, де іменник має форму орудного відмінку, а дієслово є присудком. Цікаво, що такої трансформації звичайно зазнають складені іменні присудки або дієслівні присудки у пасивній формі.

Наступні приклади ілюструють трансформацію англійського дієслова-присудка в український прикметник-предикатив:

A hero who's recently been rediscovered [6: 140]. – Відкритий заново герой [6: 141].

He was fast on his feet and did his work well and he loved his sisters, who seemed beautiful and sophisticated... [7: 393]. – Був моторний, працьовитий, любив сестер, що здались йому вродливими й розумними... [7: 289].

Above the bridge the river winds tremendously [8: 77]. – Вище мосту річка страшенно звивиста [8: 105].

Іноді англійський присудок може замінюватися в українському перекладі на прикметник-означення, наприклад:

Next the ten courtiers: these were ornamented all over with diamonds, and walked two and two, as the soldiers did [3: 74]. – З ними – так само в колоні по двоє – крокувало десятеро челядників, *розцяцькованих* з голови до п'ят бубнами [3: 77].

Цікавим також є заміна в перекладі англійського дієслова-присудка на іменник у складеному іменному присудку:

Now if this was how it ended, and he knew it was, he must not turn like some snake biting itself because its back was broken [2: 411]. – І тепер, якщо такий має *бути кінець*, – а він знав, що це кінець, – нема чого *звиватися*, мов та змія з *перебитим* хребтом, що кусає сама себе [2: 335].

Тут також спостерігається заміна присудка “was broken” на прикметник “перебитий”.

Присудок англійського речення може в українському перекладі трансформуватися і в підмет, виражений іменником, наприклад:

No one moved. Jack shouted angrily [5: 197]. – Жодного руху. Джек *розгнівався* [5: 224].

‘It isn’t directed at all,’ said the White Rabbit; ‘in fact, there’s nothing written on the outside.’ [3: 112]. – *Нікому*. Зверху взагалі нічого не написано, – відповів Кролик, розгортаючи аркуш... [3: 116].

Why your cat grins like that? [3: 56] – Чому ваш кіт такий *дурносміх*? [3: 58].

Насамкінець, розглянемо трансформацію присудка англійського речення у додаток українського речення:

‘I wish I hadn’t cried so much!’ said Alice, as she swam about, trying to find her way out. ‘I shall be punished for it now, I suppose, by being drowned in my own tears!’ [3: 23]. – І чого було аж так ридати! – бідалася Аліса, плаваючи туди-суди в пошуках берега. За те мені й *кара!*.. Ще потону у власних сльозах! [3: 25].

He came from a village in a part of Extramadura where conditions were incredibly primitive, food scarce, and comforts unknown and he had worked ever since he could remember [7: 393]. – Він приїхав з невеликого села в Естремадурі, де люди жили в страшній нужді, майже надголодь, не маючи й гадки про якісь вигоди, і з самого малечку, скільки себе пам’ятав, не знав нічого іншого, крім *тяжкої щоденної праці* [7: 289].

У наведених прикладах присудок англійського речення при перекладі замінюється на додаток, виражений іменником. Трансформації присудка у додаток досить рідкі в англо-українському перекладі.

При перекладі присудків речень в англійських художніх текстах українською мовою до замін присудків на інший член речення перекладачі вдаються нерідко. Причиною таких замін може бути як різна сполучуваність слів у вихідній та цільовій мовах так і стилістичні чинники, а також розбіжності у структурах речень двох мов і у традиціях мовлення. Присудок англійського речення може замінюватися в українському перекладі на обставину способу дії (виражену дієприкметником, дієприслівником, прийменниково-іменниковим словосполученням та дієслівно-іменниковим словосполученням), означення, підмет та додаток.

ЛІТЕРАТУРА

Карабан В. І., Мейс Дж. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 608 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Hemingway, E. The Collected Stories. The Snows of Kilimanjaro. – Everyman's library, 1995 – 405-425 – 787 p.
2. Хемінгуей, Е. Сніги кіліманджаро: пер. В. Митрофанов. – К.: Видавництво худ. літератури „Дніпро”, 1980. – 329 – 350 – 694 с.
3. Carroll, L. Alice's Adventures in Wonderland and Through the Looking-glass. – Wordsworth Classics, 2003. – 256 p.
4. Керролл Л. Аліса в країні див. Аліса в задзеркаллі./Пер. Корнієнко В. за ред. Малковича І. – 4-е вид. – К.: Видавництво Івана Малковича “А-БА-БА-ГА-МА-ГА”, 2005. – 121+141 с.
5. Lawrence, D. H. Lady Chatterley's Lover. – Penguin books, 1997. – 314 p.
6. Лоуренс Д. Г. Коханець леді Чаттерлі: Роман / Пер. з англ. Д. О. Радієнко; Передмова Н. Ю. Жлуктенко; Примітки Н. В. Глінки. – Харків: Фоліо, 2005. – 382 с.
7. Golding W. Lord of the Flies - London, 1984 — 224 p.
8. Голдінг В. Володар мух/ Пер. з англ. С. Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2004 – 254 с.
9. Коваль І. Лев і левиця. Маринований аристократ: П'єси. – К.: Факт, 2005. – 184 С. і іл.
10. Hemingway, E. The Collected Stories. The Capital of the World. – Everyman's library, 1995 – 393-403 – 787 p.
11. Хемінгуей, Е. Столиця світу: пер. В. Митрофанов – К.: Видавництво худ. літератури „Дніпро”, Т.2 1980. – 289-299с. – 694 с.
12. Jerome K. Jerome. Three Men in a Boat. – London: Penguin Popular Classics, 1994 – 185 p.
13. Джером К. Джером. Троє в одному човні (як не рахувати собаки); Оповідання / З англ. пер. Юрій Лісняк, Ростислав Доценко. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 370 с.

УДК 811.111'373,613:811.161.2

Шкаруна І. Є.
(Миколаїв, Україна)

АНГЛІЦИЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті йдеться про посилення надходження в українську мову чужомовної лексики. В останнє десятиріччя вивчення запозичень англіцизмів в українському мовленні активізувалося. Найчастіше воно стосується термінологічної лексики. У цій статті дана спроба дати загальну характеристику різноманітних англіцизмів, які з'явилися в українській мові за останні 10 років.

Ключові слова: чужомовна лексика, запозичення, різноманітні англіцизми, економічна термінологія.

The article deals with the tendency of using foreign lexics in modern Ukrainian language. Borrowing of English words in Ukrainian language became more active ourdays. The author © Шкаруна І. Є., 2009

tries to give general characteristics of different English words mostly terms which appeared in Ukrainian language during last ten years.

Key words: *borrowing, general characteristics, economic terms, foreign lexics, tendency.*

Кінець XX – початок XXI ст. став часом неймовірного розширення політичних, економічних та культурних зв'язків України з іноземними (у першу чергу – з англійськими) країнами. Це спричинило посилення надходження в українську мову чужомовної лексики. Українсько-англійський контакт у XX ст. відбувався у різних соціолінгвістичних умовах. По-перше, проникнення англійських елементів до української мови УРСР відбувалося за радянських часів. По-друге, англо-українська взаємодія активізувалася з моменту набуття Україною незалежності в 1991 р. По-третє, значного впливу англійської мови зазнала мова української діаспори Канади та США. Особливо зросла кількість запозичених англіцизмів для найменування нових явищ, наявних в англомовній світовій практиці, і які з'явилися у мові у зв'язку з політичними та економічними реформами. Складні процеси в сучасній українській мові, пов'язані з інтенсивним припливом запозичень (переважно з англійської мови), закономірно отримують неоднозначні оцінки українців: з одного боку, дослідники відзначають певне збагачення мови, наближення за допомогою асимільованих іншомовних запозичень до світових досягнень у суспільно-політичній, економічній, управлінській, торговельній тощо сферах, з іншого – переважання й заміщення рідної мови чужими лексемами, до того ж, часто за наявності українських відповідників. В останнє десятиріччя вивчення запозичень англіцизмів в українському мовленні активізувалося. Найчастіше воно стосується термінологічної лексики. Втім, складні лексико-семантичні процеси, що відбуваються в лексичній системі української мови внаслідок мовних контактів, вимагають докладних досліджень.

У цій статті ми спробуємо дати загальну характеристику різноманітних англіцизмів, які з'явилися в українській мові за останні десять років.

Україномовна періодика, радіо, телебачення подають велику кількість англіцизмів для дослідження. Англіцизми також широко представлені у словниках, що з'явилися останнім часом (“Словник іншомовних слів” С. М. Морозова та Л. М. Шкарапути, 2000: “Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові” О. М. Сліпушко, 1999 р.: “Російсько-український словник іноземних слів” Т. П. Мартиняк, 1999 р.) [1; 2]. Якщо не брати до уваги фахову термінологічну лексику, то у популярному вжитку англіцизми зустрічаються у найрізноманітніших тематичних групах: економіка, банківська справа, фінанси, кіно, телебачення, музика, розваги, комп'ютерна техніка та технологія, спорт, побутова техніка, сервіс, політика, страви та напої, тварини, медицина, одяг, тканини, канцелярське приладдя, офісна техніка, назви осіб. Численні новітні англійські запозичення, які тематично співвідносяться з економікою, банківською справою і фінансами, зумовлені великими змінами в цих сферах життя і впровадженням ринкової економіки в Україні, а з нею і виникненням потреби в найменуванні нових явищ, які вже мають інтернаціональні (переважно на ґрунті англійської мови) назви (наприклад, компанія, аудит, лінзинг, крійтор тощо).

Сфера культури й розваг (кіно, телебачення, відео тощо) теж піддалася великим змінам і запозичила багато явищ, предметів, понять з цих галузей, дуже розвинутих на

Заході (переважно в США), зокрема у молодіжній субкультурі (ді-джей, рейв-культура, чил-аут), у побуті (фліпси, хот-дог, сигнет, памперси, степлер); у ЗМІ (копірайтер, програма у стилі "лайф", інтерв'юер); у рекламі (слоган, біг-борд, басорама, пабліситі, шоу-інг); у дизайні (стайлінг). Разом з явищами, предметами та поняттями запозичуються і їхні чужомовні назви (англіцизми) як такі, що переважно не мають еквівалентів в українській мові (наприклад, блокбастер, хіт-парад, трилер, серіал, ток-шоу, сиквел, римейк, хепі-енд, овертайм, кліп тощо).

Чимало запозичень належить до тематичної групи "комп'ютерна техніка і технологія". Це можна пояснити також запозиченнями реалій у позамовній сфері – у галузі комп'ютерної техніки, інформатики й інформаційних технологій, всесвітньої мережі Інтернет тощо. Це відбувається у зв'язку з відсутністю більшості відповідників в українській мові (сервер, дискета, сайт, ноутбук, тонер, трафік, Інтернет, чип, джойстик, хакер, провайдер, веб-сайт, роумінг, баннер, лептон, і-мейл, он-лайн тощо). Чимало спортивних англіцизмів стали традиційними в українській мові (баскетбол, волейбол, бокс, ринг, серфінг тощо). І нині спостерігаємо постійне їх кількісне зростання. Запозичення спричинене розширенням міжнародних, у тому числі й спортивних, зв'язків, знайомств із новими для нашої дійсності спортивними іграми й змаганнями, а також явищами (віндсерфінг, скайсерфінг, кайтсерфінг, айсбордінг, сноубордінг, екстрим, сквош, кікбоксінг, степ-аеробіка, софтбол, айсинг, пенітбол, бодибілдінг, драфт, плей-оф, стритбол, маунтинборд, скейтинг, ферплеї та інші). Назви побутової техніки, товарів і сервісу також розширили свій склад у мові, завдяки новітнім англіцизмам. Це є номінативним відбиттям запозичення нових реалій побутової сфери, кількість яких значно збільшилася за рахунок входження у повсякденне життя товарів і послуг з американської (або іншої закордонної) дійсності, що раніше були невідомими в нашому житті або вважалися екзотичними (блендер, грумінг, тримінг, ліпосакція, пейджер, пілінг-крем, секс-шоп, скраб, хендлер, шокер тощо). Достатньо численною тематичною групою є група політичної лексики (саміт, піар, паблік рилейшнз, віп, віп-місця, імідж, іміджмейкер, бодигард, дайджест, рейтинг, спічрайтер, кілер, стингер, джет-сет, екзит-пол, грин-кард, аплікант, омбудсмен, ньюсмейкери тощо). Поява таких слів в українській мові також зумовлена розширенням міжнародних зв'язків і посиленням впливу світових суспільно-політичних процесів на Україну.

Поява англіцизмів в нашій мові має як об'єктивні, так і суб'єктивні причини: розвитком економічних зв'язків, впливом стилю американського життя, модою на іноземні слова, досягненнями англомовних країн в окремих сферах діяльності, пожвавленям культурних зв'язків, двомовністю, умовами функціонування української мови, зрушеннями комунікативно-прагматичного характеру, престижем англійської мови, стереотипи сприйняття США та Великої Британії пересічним громадянином, вживанням англіцизмів для демонстрації освіченості або неординарності та внутрішньомовними потребами (необхідністю назв для нових предметів, процесів, понять (пейджер, хакер, пейнтбол, модем), прагненням мовної економії (копірайт — авторське право, лейбл — товарна етикетка з фірмовим знаком, дартс — метання дротиків, чил-аут — місце для відпочинку у танцювальних закладах), потребою поповнити експресивні засоби (бакси, упс, о'кей), уточнити, деталізувати поняття (хайтек-компанія, медіа-ринок, веб-дизайнер), поділ сфери семантичного впливу (бейдж — посвідчення особи на конференціях, форумах,

з'їздах, рентинг — короткотермінова оренда машин, постер — плакат у періодичному виданні, ріелтер - агент, торговий посередник з продажу нерухомого майна).

Розвиток семантичної структури запозиченої лексики у мові, яка її приймає, може супроводжуватися певними змінами (ускладнення та спрощення структури, переінтеграція значень). Зміни в семантичній структурі запозиченої лексики часто супроводжуються змінами у структурі окремих значень на схематичному рівні — розширення, звуження та перенос значення [3: 236].

Однією з характерних рис є актуалізація запозичень, що належать до пасивного або спеціального шарів лексики. При цьому може відбуватися втрата:

- а) негативної оцінки чи іронічного забарвлення (наприклад, як у лексемі шоу);
- б) стилістичного позначення щодо властивостей дійсності тих країн, звідки вони запозичені (брокер, дилер, менеджер тощо);
- в) деяких сем, які пов'язують значення з денотатом, що існує лише в закордонній дійсності (коледж, офіс).

Наприклад, при порівнянні значень лексики «брокер» (у західних країнах) — «посередник під час укладання різних угод, у тому числі й на біржі» (Кислюк Л. П. «Нові англійські запозичення і термінологія») та «посередник під час укладання різних угод на біржі, який спеціалізується з певних товарів чи послуг» (С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута «Словник іншомовних слів») виявляється, що сучасне значення (друге з наведених) характеризується відсутністю семи в західних країнах.

На даний момент можна сказати, що ми маємо загрозливу мовну ситуацію: функціонування у мові дублетів (міленіум — тисячоліття, офіс — контора, пабліситі — реклама, блокбастер — бойовик, аплікант — заявник), збільшення кількості небажаних омонімів (кеш — економічний та комп'ютерний термін, шейк — коктейль і танок), запозичення власних назв без перекладу (Muppets-show, на відміну від перекладених — "Прихована камера"), вживання штампів-варваризмів (no problem, no comment, made in, and company), запозичення прислівників та вигуків (вау, о'кей, фіфті-фіфті, міді), що мають на меті імітувати чуже. Нині перед українським мовознавством постала низка проблем, пов'язаних з функціонуванням нового гетерогенного матеріалу [4: 245].

По-перше, виникла потреба збільшити реєстр орфографічного словника української мови за рахунок лексичних запозичень, давши їм відповідне орфографічне оформлення. Гостро стоїть проблема унормування правопису запозичень (які слова писати в лапках, де подвоювати приголосні тощо).

По-друге, слід встановити чіткі критерії зарахування запозичень до складу української мови (розрізнити епізодизми, ефемеризми, спорадизми). Зокрема за частотою вживання іншомовного слова, наявністю в розмовному мовленні, у творах сучасних українських письменників (за винятком представників мас-культури), за ідіомотворчим потенціалом тощо. Зрозуміло, слід насамперед перевірити, чи є відповідник в українській мові — у спадщині класиків української літератури, у живому народному мовленні, у словниках Б. Грінченка, А. Кримського та інших, які витримали випробування часом, у фразеологічних словниках, у творах сучасних авторів.

По-третє, є потреба фіксувати контексти, у яких вживаються англіцизми (зокрема розмовні ситуації), визначити засади етимологічної ідентифікації (з якої чи з якої через яку мову запозичено), врахування культурного та країнознавчого компонента. При на-

писанні відповідних лексикографічних праць слід зважити на випадки зіткнення мовної традиції та практики. На мій погляд, доцільним було б створення окремого словника складних слів та словосполучень, які запозичені українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник іншомовних слів /За ред. О. С. Мельничука. – Вид. 2-е, випр. і доп. – К.: УРЕ, 1985.
2. Словник іншомовних слів /Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. Думка, 2000.
3. Кислюк Л. П. Нові англійські запозичення і термінологія //Українська термінологія. – Львів, 1992. – С.236-239.
4. Козир Є. Проблеми унормування чужомовних запозичень //Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць – Вип. IV. – К.: КНЕУ, 2001. – С.245-247.
5. Мазурик Д. В. Сучасні тенденції в оновленні лексики української літературної мови //Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 29.- Львів, 2000. — С. 177-182.
6. Наумовець А. Імплементация англіцизмів в українській мові //Укр. термінологія і сучасність: Зб. наук. праць – Вип. IV.— К.: КНЕУ, 2001.— С.19-20.

Короткий словник англіцизмів, які застосовуються в українській економічній термінології

Асоціація (association) — об'єднання, союз організацій або осіб для досягнення певних цілей. Асоціації не мають права втручатися у виробничу та комерційну діяльність будь-якого з її учасників. Асоціація є юридичною особою, може мати самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки, печатку зі своїм найменуванням.

Банк (bank) — кредитно-фінансова установа, яка залучає й нагромаджує вільні грошові кошти підприємств та організацій, населення (пасивні операції), а також здійснює емісію грошей (випуск їх в обіг), випуск цінних паперів, кредитування економіки й населення, надання різноманітних позик на умовах платності, зворотності й терміновості (активні операції).

Бартер (barter) — прямий, не опосередкований грошима обмін товарами або послугами.

Бізнес (business) — економічна діяльність з метою отримання прибутку.

Брокер (broker) — посередник при укладанні угод між продавцями й покупцями товарів, цінних паперів, валют, тощо; діє за дорученням і за рахунок клієнтів, отримуючи від них комісійні.

Демпінг (dumping) — продаж товарів на ринках інших країн за цінами, нижчими від внутрішніх.

Депозит (deposit) — грошова сума або інша цінність, віддана на зберігання. Депозит як форма зберігання грошових заощаджень населення називається вкладом.

Дилер (dealer) — особа чи фірма, що займається біржовим або торговельним посередництвом, але, на відміну від брокера, вона укладає угоди від себе і за свій рахунок.

Імпорт (import) — закупівля та ввезення іноземних товарів, технологій й послуг у країну з-за кордону для реалізації їх на внутрішньому ринку країни -імпортера.

Кліринг (clearing) — система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери й послуги, заснована на зарахуванні взаємних вимог і зобов'язань.

Контракт (contract) — договір, угода про взаємні зобов'язання для договірних сторін.

Маржа (margin) — банківський прибуток, який визначається як різниця між сумою стягнення й виплачених банком відсотків.

Маркетинг (marketing) — система організації діяльності підприємства, що ґрунтується на всебічному вивченні ринку і просуванні товарів і послуг від виробника до споживача.

Менеджер (manager) — професійний управляючий, що має спеціальну підготовку і здійснює керівництво підприємством, фірмою тощо.

Трест (trust) — об'єднання підприємств, фірм, в якому суб'єкти, що входять у нього, втрачають свою виробничу, комерційну та юридичну самостійність і підкоряються єдиному управлінню.

Форвард (forward) — умова поставки – поставка валюти та розрахунок у майбутньому.

Франшиза (franchise) — право на виробництво продукції іншої, як правило, добре відомої компанії.

Фритредерство (free & trade) — політика вільної торгівлі, стосовно лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення вільного доступу на національний ринок товарів, капіталів, робочої сили тощо.

МІЖРЕГІСТРОВІ ЗСУВИ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЇ
РОЗМОВНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Стаття присвячена дослідженню особливостей відтворення англійської розмовної лексики при перекладі українською мовою на матеріалі роману Еріка Сігала «Історія кохання». Зміщення вектору дослідження трансформацій у перекладі з традиційно лексико-граматичного рівня на стилістичний засвідчує новизну нашої наукової розвідки.

Особлива увага приділяється виявленню міжрегістрових зсувів, під якими розуміємо ряд стилістичних трансформацій, які призводять до: 1) нейтралізації, 2) переходу лексики до вищого літературного реєстру або, навпаки, 3) зниження стилістичної тональності оригіналу.

Ключові слова: розмовна лексика, художній переклад, адекватність, трансформації, міжрегістрові зсуви.

Статья посвящена исследованию особенностей воспроизведения английской разговорной лексики при переводе на украинский язык на материале романа Эриха Сигала «История любви». Смещение вектора исследования трансформаций в переводе с традиционно лексико-грамматического уровня на стилистический подтверждает новизну нашего научного труда.

Особое внимание уделяется исследованию межрегистровых сдвигов, под которыми подразумеваем ряд стилистических трансформаций, которые приводят к: 1) нейтрализации, 2) переходу лексики на более высокий литературный регистр либо, наоборот 3) снижению стилистической тональности оригинала.

Ключевые слова: разговорная лексика, художественный перевод, адекватность, трансформации, межрегистровые сдвиги.

The article studies the peculiarities of the English colloquial vocabulary translation into Ukrainian. Love Story by Erich Segal serves as the material for our research. The novelty of the work is stipulated by the shift of focus of investigation from the conventional lexicogrammatical level to the stylistic one.

The study reveals inter-register shifts by which we mean a set of stylistic transformations entailing 1) neutralization of colloquial elements in translation, 2) register elevation, 3) register degradation.

Key words: colloquial vocabulary, belles-lettres translation, adequacy, transformations, inter-register shifts.

Зростання інтересу до перекладацьких аспектів аналізу лексичних одиниць, зокрема можливостей відтворення їхнього семантичного обсягу, співвідношення денотативного компонента та конотативного навантаження засобами цільової мови обумовлює актуальність дослідження особливостей відтворення англійської розмовної лексики українською мовою.

© Пермінова А. В., Гордійчук О., 2009

Актуальність роботи також визначається сучасними вимогами до художнього перекладу, “коли йдеться про передачу не лише змісту й ідей, мегаобразу оригіналу, а про оптимальне відтворення стилістичних якостей твору, кожного його мікрообразу” [3: 8]. Зіставлення елементів розмовної лексики у структурі першоджерела і цільового тексту розв’язує вузькі, часткові проблеми художнього перекладу, але воно необхідне й корисне на сучасному етапі розвитку перекладознавства: адже, як зазначає Зорівчак Р. П., принцип цілісного сприйняття художнього твору не виключає потреби звертати якнайприскіпливішу увагу і на окремі його складові частини.

Розмовна лексика є вагомим компонентом мовних картин світу. Якщо нейтральний пласт є тією стилістичною універсалиєю, яка зазвичай не викликає труднощів при перекладі, то розмовна лексика кожної мови насичена етноспецифічними елементами, диференціація яких є необхідною умовою для досягнення адекватності у перекладі.

Серед лінгвістичних пошуків вітчизняних науковців, які займаються проблемами дослідження ролі того чи іншого лексичного пласта у створенні мовних картин світу, виділяємо роботи Б. Ажнюк, Є. Верещагіна, Р. Зорівчак, І. Ковальської, М. Лановик, В. Мізецької та ін. Ця проблема є актуальною для нашого дослідження, оскільки однією з основних функцій художнього перекладу є естетично рівоцінне відображення картин світу як автора твору, так і мови, з якої здійснюється переклад.

Роман Еріка Сігала “Історія коханя» написаний сучасною молодіжною мовою, насиченою розмовною лексикою, елементами сленгу, просторіччя. Основна сфера вживання розмовної лексики в романі – діалогічне та монологічне мовлення персонажів. Така лексика наділена емоційним, жартівливим та іронічним забарвленням при характеристиці героїв, предметів чи явищ, і виступає стилістичною домінантою даного твору та є однією з найскладніших проблем перекладу українською мовою.

Англійська та українська мови мають чимало конвергентних рис, які не викликають труднощів при перекладі. Однак, дивергентні ознаки значно більше цікавлять перекладача, оскільки неспроможність знайти у цільовій мові адекватний відповідник призводить до знебарвленості та втрати експресивності того чи іншого вислову, а інколи і до повного спотворення змісту оригіналу. У такому випадку в перекладі неминуче відбуваються міжрегістрові зсуви.

Під міжрегістровими зсувами ми розуміємо ряд стилістичних трансформацій, які призводять до 1) нейтралізації; 2) переходу лексики до вищого літературного регістру; 3) зниження стилістичної тональності оригіналу до лайливо-просторічної мови. Найважливіші з означених трансформацій у цільовому тексті пояснює ще і той факт, що переклад є результатом не тільки мовної діяльності перекладача, але й інтерпретаційної, “адже перекладач не пасивно транспортує образи та ідеї з мови в мову, а активно пізнає їх, витлумачує – спочатку для себе, а потім і для читачів перекладу” [4: 96]. У зв’язку з цим у сучасній семіотиці з’явилося поряд з поняттям перекодування (перекодування: декодування і нове кодування) поняття “екстракодування” для позначення відхилень інтерпретації від першоджерела у процесі комунікації. За П. Торопом, переклад іншою мовою замість розкриття специфіки певного тексту може виявитися зовсім новою версією цього тексту, тобто стати його “екстракодуванням” [6: 65]. Саме через поняття екстракоду-

вання можна пояснити більшість виділених нами стилістичних трансформацій, основою яких є міжрегістрові зуви.

Найбільшу питому вагу у проаналізованих нами текстах перекладу має стилістична трансформація нейтралізації, ілюстрацією якої слугує наступний приклад: *Not just to eye the cheese, although I admit that I liked to look. To eye the cheese* це типовий вираз розмовної мови, який означає *здивлятися на гарненьких дівчат*, проте в тексті оригіналу він має ще й сильне експресивне забарвлення та іронічний характер, що втрачається у перекладі: *Не тільки через те, що там є на кого – і на що подивитись (і я таки дивився і дивлявся)*. Вважаємо такий переклад не зовсім доречним, оскільки українські слова *дивитися, подивитися, здивитися* за своєю експресивністю є нейтральними і не містять того емоційного забарвлення, яке експліцитно присутнє в англійському виразі. Враховуючи широкий емоційний спектр синонімічного ряду українського слова *дивитися*, доцільніше було б зробити такий переклад: *Не тільки, щоб позиркати на гарненьких дівчат, хоча ніде правди діти, і заради цього теж. (переклад наш)*.

Подібне спостерігаємо і в наступному прикладі: *I don't want a flabby husband! Flabby-* означає *слабохарактерна людина, слабак, тюхтій*. Однак, у перекладі ми не бачимо адекватного відтворення емоційного забарвлення лексеми першотвору: *Я не хочу, щоб у мого чоловіка виросло черево* Зазначений варіант перекладу знебарвлює експресивну палітру роману, тому доречнішим видається наступний варіант перекладу: *Чорт забирай, я не хочу, щоб мій чоловік був слинтяєм (переклад наш)*

Проаналізовані приклади ілюструють повну нейтралізацію експресивних розмовних одиниць оригіналу у перекладі. Однак, нейтралізація нерідко має частковий характер, що створюється із залученням методу компенсації, пор.: *Listen, you narcissistic bitch, you're not that great-looking! - Послухай, ти, самозакохана гадючко, не думай, що ти така вже велика красуня!* У даному перекладі здійснюється контекстуальна заміна англійської лайливої лексеми менш експресивною українською, в результаті чого відбувається часткова нейтралізація перекладу стосовно оригіналу. Український відповідник *гадючка* до англійської лайливої лексеми *bitch* дозволяє досягти фонетичного суголосся з оригіналом. Безперечно, таке перекладацьке рішення є кращим за російський варіант, де повністю втрачається експресивна забарвленість оригіналу, пор.: *Не надо себя переоценивать. Не так уж ты хороша.*

Одним із найпотужніших носіїв експресивності мови персонажів Сігала є загальновідоме “f-word” наділене значною комбінаторикою та дериваційним потенціалом. Зрозуміло, дослівний переклад неприпустимий у більшості випадків, і повна або часткова нейтралізація зі звичайного прийому стає перекладацькою стратегією. За словами Ж. Мунена, якщо перекладач відступає від дослівної точності, то завжди робить це з причин, за якими стоїть уся його цивілізація. [цит. за Зорівчак Р. П., — 3: 133]. Порівняємо стилістичне аранжування наступних відрізків оригіналу і перекладу: *At a heated juncture, I made the unfortunate error of referring to their center as a “fucking Canuck.” - В якийсь критичний момент я припустився дурної необачності - обізвав їхнього центрального нападаючого таким-перетаким кенаком.* Словосполучення “*fucking Canuck*” вербально демонструє зневажливе ставлення до канадца французького походження. Однак, ми вважаємо, що переклад за допомогою поєднання трансформації нейтралізації *такий-перетакий* та транскрипції *кенак* не є адекватним, оскільки, по-перше, слово *кенак* –

незрозуміле для українського читача, по-друге, воно зовсім не відтворює комунікативну мету оригіналу. Доцільніше було б перекласти дане словосполучення як “*паршивий канадець*”.

Подібну невідповідність спостерігаємо і в наступному прикладі: *But we are nouveau riche*. — *Ми і є нуворіші*. Транскрипція з французької мови – *нувориши* в перекладі звучить неприродно і, знову ж таки, не розкриває імпліцитного значення слова, яке хотів передати автор. Переклад *nouveau riche* як *крутії*, на нашу думку, краще відтворив би розмовну гамму оригіналу.

Іншим вектором міжрегістрових зсувів є підвищення реєстру, що відбувається як з об’єктивних причин – відсутність у цільовій мові стилістичного еквівалента розмовного елемента оригіналу; так і суб’єктивних – нерозпізнання перекладачем виразів розмовної мови, вжитих для опису певної ситуації. Детальніше розглянемо процес підвищення на прикладах: *He had then warned his daughter not to violate the Eleventh Commandment.// Which one is that? I asked her.// Do not bullshit thy father, she said. Bullshit-* надзвичайно частотною розмовною лексема англійської мови, яка у даному контексті означає *казати нісенітницю*. Проте, в українському перекладі ми спостерігаємо підвищення лексеми до літературного реєстру: *Не цурайся свого батька*. Таке перекладацьке рішення вважаємо не виваженим, оскільки, хоч ми і спостерігаємо в оригіналі наявність суто літературних лексичних одиниць *thy* та *Eleventh Commandment*, вони вжиті автором задля підсилення іронічного ефекту, що особливо увиразнюється посиланням на неіснуючу одинадцятую заповідь. Тому доцільніше було б зробити такий переклад: *Не задурюй голову батькові своєму (переклад наш)*

Вилучення експресивних розмовних одиниць з тексту перекладу нерідко призводить до стилістичного спотворення гармонії форми та змісту оригіналу. Порівняємо: *I could see Davey Johnston on my left, but I thought I would take it all the way, their goalie being a slightly chicken type I had terrorized since he played for Deerfield.* - *Ліворуч ішов Дейві Джонстон, але я вирішив сам провестися їй до воріт, бо знав, що воротар зелених побоюється мене – я давав йому прикурити ще тоді, коли він грав за Дірфілд.* *A slightly chicken type* — *Scared or afraid* – експресивний сленговий вираз, що позначає людину-боягуза. Український переклад не досягнув адекватності, оскільки з нього вилучено сленгізм оригіналу та частково компенсовано за рахунок введення лексичного елемента, що збігається з семантикою вихідної одиниці лише на денотативному рівні. Така стилістична трансформація призводить до вихолощення авторської стилістики та повної втрати експресивної забарвленості першоджерела.

Експресивність та синонімічне багатство української мови не рідко спонукають перекладачів вдаватися до протилежного до проаналізованого вище прийому – зниження реєстру оригіналу у цільовому тексті. Власне досліджуваний нами прийом нейтралізації також може бути виявом зниження реєстру оригіналу у перекладі. Але нерідко ми спостерігаємо додавання розмовних елементів замість нейтральних, або лайливої лексики замість звичайної розмовної. Однак, ми вважаємо, що перекладач художньої літератури повинен відтворювати співвідношення імпресії і експресії в мовах і не зловживати експресивними елементами, навіть з суто прагматичних міркувань. Детальніше розглянемо прийом зниження реєстру на прикладах: *Would you like a punch in the mouth, Preppie?* - *Хочеш у пику, Шпаргалето?.* В українському перекладі простежується зниження

тональності оригіналу до грубої лексики. Так, українське слово *ника* є стилістично заниженим синонімом лексеми *обличчя*, яка не має жодного конотативного навантаження. Переклад за допомогою лексеми *ника* в поєднанні з не дуже лагідним відповідником *Шпаргалето* (який демонструє транспозицію на етномовному рівні), призводить до просторічно-грубого відтворення стилістично-нейтрального відрізка оригіналу. Задля досягнення адекватності доречніше було б перекласти зазначену репліку таким чином: *По зубам не хочеш, крутійко? (переклад наш)*

Отже, домінуючим способом відтворення англійської розмовної лексики в українському художньому перекладі є добір часткових (асиметричних) еквівалентів за допомогою міжрегістрових зсувів. Міжрегістрові зсуви є невід'ємним атрибутом художнього перекладу, і спрямовані на досягнення адекватності. Узагальнюючи вже відомі визначення цього поняття, зазначаємо, що досягнення адекватності у художньому перекладі передбачає створення у системі цільової мови та культури такої семантико-стилістичної паралелі оригіналу, у якій би гармонія форми і змісту першоджерела відтворювалася на максимально можливому для досягнення цієї мети рівні еквівалентності, була синтезом мовних картин світу, яких уособлюють автор і перекладач, не допускала порушення норм і узусу цільової мови у рамках жанрово-стилістичних вимог до художніх текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк М. Т. Актуальні питання перекладу художньої літератури. – Ужгород, 1981. – С. 14-20.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингво-страноведческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980.
3. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989.
4. Коптілов В. В. Першотвір і переклад: Проблеми сучасного українського художнього перекладу: Роздуми і спостереження. – К: Дніпро, 1972.
5. Лановик М. Функціонування художнього образу в різномовних дискурсах. – Тернопіль: Економічна думка, 1998.
6. Тороп П. Тотальний переклад. – Tartu University Press, 1995.
7. Erich Segal. Love story. – М., 2004.
8. Ерик Сигал. История любви. — Киев: Издательство СП СВЕНАС, 1992.
9. Історія одного кохання // Всесвіт. – 1976. — № 12. – С. 11-72.

**КРЕАТИВНО - ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ
ВЗРОСЛЫХ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ**

Статья посвящена проблеме рационального общения со взрослой аудиторией от 22 до 50 лет. Проводится анализ психологических характеристик обучаемых, а также даются педагогические рекомендации для молодых малоопытных преподавателей.

Ключевые слова: *креативно - деятельностный подход, психологические характеристики, взрослые, педагогические рекомендации, обучение, развитие, воспитание.*

The article deals with the problem of rational communication with adults from 22 to 50. The analysis of their psychological peculiarities is made, the methodological and pedagogical recommendations for young inexperienced teachers are given.

Key words: *creative action approach, psychological peculiarities, adults, pedagogical recommendations, teaching, development, education.*

При работе во взрослой аудитории преподавателю, прежде всего, необходимо учитывать психологические особенности обучающихся. Они следующие:

1) Взрослый, в отличие от ребенка, в своей умственной деятельности идет от анализа к синтезу;

2) Логические построения, а не механическое запоминание свойственно взрослому, у которого логическая память исчезает с возрастом в последнюю очередь;

3) Представления взрослых характеризуются не фрагментарностью, а целостным восприятием предмета мысли, в котором выделяются нужные элементы. Например, при преподавании грамматики иностранного языка, преподаватель дает целостную картину любого материала и лишь затем начинает кропотливую работу над каждым значимым элементом (сначала дается сводная таблица всех значений модальных глаголов, а затем ведется работа над семантически близкими группами глаголов);

4) Взрослому свойственна целенаправленность, осмысленность деятельности. Поэтому один сценарий взаимосвязанных видов деятельности на уроке предпочтительнее фрагментарному построению, от которого взрослый, в отличие от ребенка, быстро устает. При этом должны одновременно быть задействованы зрительные, слуховые анализаторы, говорение и письмо, так как срабатывают логические связи, и материал лучше усваивается;

5) Кроме интереса у взрослого появляется ориентировочный рефлекс, и деятельность приобретает личностный смысл, непосредственно связанный с эмоциональным фактором/

Поэтому игровая и ролевая деятельность на уроке раскрепощает, позволяет проявлению игры воображения, более свободным действиям с материалом, что, несомненно,

© Бурденюк Г. М., Юрчук Л. В., 2009

способствует его более прочному усвоению. Взрослость – это не только один из этапов возрастной эволюции, характеризующих период зрелости в становлении и развитии психофизиологических функций, но и период социальной и гражданской зрелости, период реализации возможностей личности.

От учебного предмета каждый студент ждет новое, интересное, отличное от того, что ему уже известно. Учебная информация предмета оказывает различное влияние на человека и производит различный эффект. Например:

1) информационно-познавательный эффект – обучающийся знает, что нового для знания объективных условий деятельности, для все более углубленного понимания окружающего мира он получает. Понятно, что упражнения, состоящие из изолированных предложений, сугубо учебные тексты, чрезмерное тестирование по всем учебным предметам, проверка домашнего задания на уроке в точности повторяющая деятельность обучающегося при выполнении задания дома, опрос слов и т.д. не способствует информационно-познавательной деятельности;

2) эмоционально-оценочный эффект, т.е. некоторый сдвиг в сфере ценностей, установок, эмоциональных отношений личности. Он может быть определен как изменение в чувствах, взглядах, оценках, убеждениях личности, наиболее полно осуществляющееся в результате усвоения личностью общественных норм и идеалов;

3) инструментальный эффект, когда информация оценивается в качестве средства, с помощью которого можно построить различные способы достижения целей. Ценность информации для личности определяется ее доступностью, целесообразностью, всем тем, что дает возможность с наименьшей затратой усилий и времени обеспечить достижение цели, получить научный результат. Поэтому материал, подлежащий усвоению, должен чаще подробно разбираться на занятии, облегчая поиск (перевода, ответа) ради более высокой цели – обсуждения, общения, применения;

4) Педагог – это тоже своеобразная информация – интеллект, эрудиция, коммуникабельность, знание предмета и интерес к нему, доброта но строгость, справедливость, доброжелательность но требовательность и конечно же внешний вид, манера говорить, манера поведения, чувство юмора и др.;

5) Взрослый оценивает и чувствует атмосферу урока. Ориентировочная активность – одна из важнейших форм адаптации индивида к окружающей среде. Ориентировка относится не к стереотипно повторяющимся условиям, материалу, видам деятельности, а к новым, неожиданным, необычным явлениям;

6) Взрослый ждет удовлетворения потребности в развлечении, снятия напряжения и усталости, что достигается проявлением интереса, эмоций, личностного смысла, разнообразием, личным участием и сопричастностью, объединением индивидуальных усилий, ролевой и игровой деятельностью, наглядностью и музыкой, работой на уровне мысли, потребности, а не слова или предложения.

Нужно помнить, что взрослый обучаемый должен всегда ощущать в своей деятельности потребность, мотив, цель. Взрослый чрезвычайно перегружен. Его внутренняя реакция на предлагаемую информацию настороженная и прежде чем быть воспринятой, «прочистается» по алгоритму значимости – «для чего?», «что?», «как?». Если ответы положительные, можно рассчитывать на успех. Современная жизнь изменила критерии

оценки ценностей, позиций, амбиций: вместо «что ты знаешь?» задается вопрос «что ты можешь?», ибо «могу» → «возможность» → «могущество».

Исходными для достижения этого являются следующие позиции:

1. Развитие – процесс познания окружающего мира, осознание человеком своего места в нем, своих функций, предназначения как средства обеспечения гармонии. Источник развития – осознание противоречий между потребностями, нормами внутри себя и окружающим миром.

Отсюда следует, что обучающийся взрослый проявляет активность на преодоление несоответствия. Поэтому для педагога задачей номер один является помочь обнаружить это несоответствие и изменить себя, ибо, как сказал Конфуций «не происходит изменений лишь с высшей мудростью и низшей глупостью».

Современный специалист должен быть не только подготовлен к непрерывному самообразованию, но и иметь внутреннюю потребность в пополнении знаний. Анализ мотивов взрослых, как говорят исследования, очень разные. В моральном плане, почти 12% руководствуются внутренними мотивами, 42% - чувством долга, совестью – 21%.

Следовательно, задача номер два – найти средства воздействия на мотивацию, возбудить интерес, усилить желание самосовершенствования, т.е. формирование положительного отношения к процессу и результату обучения.

Парадокс в том, что даже взрослому обучаемому необходимо объяснить для чего он пришел учиться, как он учится и что от него требуется для успеха.

Интересно, что 90% слушателей языковых программ зрелого возраста заинтересованы в использовании знаний языка в своей профессиональной деятельности. При наличии устойчивых целевых установок на овладение языком они добиваются результатов, недостижимых в более раннем возрасте. Отсюда задача номер три – уметь владеть вниманием обучающихся. При объяснении материала идти мелкими шажками вперед, объяснять и повторять сказанное даже для одного человека.

В 35-40 лет снижается уровень кратковременной памяти, ухудшается оперативная память, если речь идет о механическом запоминании. Вербальная кратковременная память с возрастом становится все более уязвимой. Вступают в силу неверие в себя, недооценка своих возможностей, обостренная чувствительность к своим успехам, боязнь показаться смешным, болезненное переживание «положения ученика».

Отсюда задача номер четыре – помнить о зависимости запоминания от степени осознания, осмысления информации, необходимость установления максимального количества связей с известным материалом, ступенчатое хранение информации. Что же касается обучаемости языку, то у ученых нет единого мнения по этому поводу. Большинство видят выводимость иноязычной речевой способности из уровня владения родным языком и из уровня развития памяти. Если рассматривать образование как единство воспитания, которое в процессе обучения приводят к развитию потребностей, которые приводят к формированию способностей; и целей, которые определяют содержание обучения

и методы обучения, то педагогический процесс правомерно рассматривать как единство обучения, воспитания (в узком специальном смысле) и развития.

Как говорил Демокрит: «Природа и воспитание подобны... воспитание перестраивает человека, и, преобразуя, создает ему вторую природу».

Оценка преподавания как искусства требует максимальной деликатности, а как науки – профессиональной грамотности.

А между тем, только 29% опрошенных начинающих преподавателей умеют успешно организовать работу, 45% не понимают мотивов и поступков студентов, 33% не готовы к индивидуализации обучения, только 62% могут осваивать новые методические приемы, всего 43% легко ориентируются в лингводидактических проблемах и 57% проявляют сдержанный интерес к теоретическим проблемам в смежных областях.

А ведь от этого зависит воспитаем ли мы преподавателя – дилетанта, преподавателя – ремесленника или же преподавателя – мастера.

Каков путь к совершенствованию?

Ответ – самообразование и способность к самоанализу: «А не сосредоточен ли я на себе, на изложении материала только? А для этого ли я в классе?» неумение провести самоанализ – самая распространенная причина конфликтов в педагогических коллективах. Он сводится к оценке узким диапазоном «хорошо - плохо» без исследования причин, без умения вмещать противоположности:

а) будь строг, но не употребляй «Нет! Неправильно!»;

б) не читай менторским тоном нотации – ты сам тоже не совершенен, смени на дружеский совет;

в) не выясняй личных отношений со студентом на людях. Никто не хочет быть битым при посторонних;

г) не уподобляйся. Побеждает и уступает тот, кто умнее.

Святой Сергий Радонежский, к которому весь мир и даже цари ходили за советом, говорил: «Хочешь быть первым, будь всем слугою».

В нашем деле – будь готов служить человеку, будь готов помочь ему подняться, ведь он с тебя берет пример. Если ты учитель, помни о своем предназначении, не становись на уровень тех, кого учишь, будь для них примером более высокой духовности. Педагог должен давать кроме знаний для карьеры знания для жизни. Стать человеком главное. В своих неудачах вини только себя, ищи, анализируй себя и найдешь, что самость, эгоизм, себялюбие – источник конфликтов. Не бойся отдать частицу своего тепла другому, это вернется сторицей.

Договориться, уговорить, понять, заглянуть во внутренний мир другого и, может быть, войти туда и тогда отождествится, а это возможно если это взаимно, т.е. открыт твой внутренний мир для другого, позволено в него войти.

На Востоке говорят: «Человек делает человека Человеком».

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Погребная Н. А.</i> Энантиосемический концепт как тип концепта.	5
<i>Рамазанов С. П., Рядинская М. В.</i> Об универсальной функции языка в современном обществе.	10
<i>Безрукова Т. А.</i> Речь – объект социологии и лингвистики. Ролевая теория.	13
<i>Рахнянський В. В.</i> Образ «нової» людини в американському трансценденталізмі та літературному «ренесансі» чикано: типологічні паралелі.	17
<i>Щербина А. М.</i> Синкретизація соціокультурних регуляторів людської діяльності в народних казках.	24
<i>Дорофеев Ю. В.</i> Содержание номинативной единицы как результат речемыслительной деятельности.	32

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Григоренко І. А.</i> Психологічні умови викладання іноземної мови.	37
<i>Олейник Е. Ю.</i> Интонационная репрезентация состояния индивида.	41
<i>Шкіцька І. Ю.</i> Комплімент, похвала схвалення в маніпулятивній стратегії позитиву: до постановки питання.	49
<i>Шарманова Н. М.</i> Вербалізація соціокультурних стереотипів у фразеологічній картині світу.	56
<i>Черноусова А. С.</i> Процесс запоминания в социолингвистическом эксперименте.	60

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

<i>Диденко Н. Н.</i> Лингвокогнитивное исследование художественного текста.	67
<i>Винниченко Т. В.</i> Лексика художественного шитья XVI—XVIII вв. в лингвокультурологическом аспекте.	75
<i>Воробей Н. В.</i> Лингвокогнитивные механизмы экспликации этнокультурных смыслов.	82
<i>Прокофьева Л. П., Определеннова О. В.</i> Советская поэзия для детей с точки зрения фоносемантики.	87
<i>Юдзянкова Г. В.</i> Прэцэдэнтныя імёны ў п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча.	94
<i>Казанцева Е. А.</i> Описательные конструкции как вид энигматического кодирования.	99

<i>Николенко А. П.</i> Вербалізація граматического суб'єкта как один из способов компресии информации в англоязычном научном тексте экономического профиля.	106
<i>Старовойтова Н. П.</i> Герменевтика перекладного лицарського роману Білорусі епохи Відродження (на матеріалі “Романа про Трищана й Іжоту”).	112
<i>Чекун Р. А.</i> Эмоциональная оценка “идеальной девушки” в творчестве И. С. Тургенева (на материале романов «Дворянское гнездо», «Рудин», «Накануне»).	116
<i>Скрипник Т. М.</i> Образ автора у часо-просторовій структурі поеми “Пісня про себе” В. Вітмена.	120

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

<i>Лоленко О. О.</i> Ігрова функція: специфіка реалізації у пресі і белетристиці (на матеріалі німецькомовних текстів).	126
<i>Zholobova T. D.</i> Cultural Differences in universal theory of management in the period of globalization.	133
<i>Амалбекова М. Б.</i> Взаимодействие казахского и русского языков в полиэтничном Казахстане.	140
<i>Плотницкая С. В., Еременок О. И.</i> Языковая личность студента и межкультурная коммуникация.	144
<i>Yarkova E. M.</i> Comprehension errors as a reference point for a model of a model of a foreign text comprehension (analyses of Russian-English comprehension of English oral texts).	146

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

<i>Павлишинець О. О.</i> Унікальний компонент у структурі фразеологічних одиниць сучасної німецької мови. Структурно-семантична типологія.	151
<i>Терещенко Т. М.</i> Комуникативні особливості турецької розмовної мови.	155
<i>Тихоненко О. В.</i> Діахронний аспект у дослідженні офіційно-ділового стилю.	162
<i>Петрова Л. Г.</i> Формування термінології як чинник розвитку бібліотекознавчої науки.	168
<i>Лобачева Н. А.</i> Исторический и диахронический подходы к изучению русской лексики донационального периода.	175
<i>Сібрुक А. В.</i> Лексема ЗОЛОТО в східнослов'янських текстах XI–XIV століть.	180
<i>Щокань Г. П.</i> До проблеми джерельної основи й генези книжної лексики староукраїнської мови другої половини XVII — першої чверті XVIII ст.	184

Борщевський С. В. Лексика нез'ясованого походження в контексті теорії доіндоевропейського субстрату (на матеріалі української та польської мов). 188

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

- Онищук Н. А.* Функционирование фразеологических инноваций общественно-политического характера, возникших на основе спортивной терминологии (на материале русскоязычной прессы Украины). 193
- Шауерман О. А.* Комп'ютерний сленг: лінгвокреативний аспект. 198
- Поздняков О. В.* Медійна орієнтованість німецького молодіжного сленгу у контексті глобалізації процесів суспільного розвитку. 204
- Рымкевич О. Е.* Модальные характеристики публицистического дискурса. 211
- Базанова А. Е., Кириленко Н. П.* Особенности языка рекламы как одной из разновидностей средств массовой коммуникации. 214

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

- Костенко Н. В.* Дзуйхицу Людмили Скирды. 219
- Даракчи М. И.* Повесть А. Куприна «Суламифь» и русская философия эроса рубежа веков 227
- Ивакина И. В.* Типология героинь произведений Надежды Сусловой. 233
- Пустовит А. В.* К проблеме «Пушкин и Шекспир». 242
- Чернухіна О. О.* Композиційні та сюжетні особливості історичних романів Вальтера Скотта та Михайла Старицького. 246
- Гаврилова О. В.* Зіставний конотативний аналіз лексики близькоспоріднених мов в художній літературі. 254
- Осевич Б.* Владимир Высоцкий и Польша. 258
- Стешин І. О.* “Друга” стаття” і Ars poetica (роман О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу” у зіставленні з творчістю А. Картер). 265
- Назаренко Н. І.* Культурний метатекст у романі Ш. Бронте «Джен Ейр» і повісті О. Кобилянської «Царівна». 270
- Ситник О. В.* Діалогічне мовлення як засіб психологічної характеристики в новелістиці В. Фолкнера і М. Хвильового. 276

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

<i>Бесараб Т. П.</i> Труднощі перекладу юридичних термінів у кіно.	284
<i>Колодій Б. М.</i> Проблеми передачі лексики ринку цінних паперів із англійської мови на українську.	288
<i>Прищепчук С. А.</i> Роль оціночної лексики в формуванні комунікативного ефекта при перекладі політичного дискурсу.	292
<i>Грицанчук О. О.</i> Заміна присудка на інший член речення в англо-українському перекладі.	296
<i>Шкарупа І. Є.</i> Англіцизми в сучасній українській мові.	299
<i>Пермінова А. В., Гордійчук О.</i> Міжрегістрові зсуви при перекладі англійської розмовної лексики українською мовою.	305

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

<i>Бурденюк Г. М., Юрчук Л. В.</i> Креативно - деятельностный подход к обучению взрослых иностранным языкам	310
---	-----

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том V (117)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Макет і комп'ютерне верстування: *А. Гончаров*

Підписано до друку 10.01.2009 р.
Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 18,41. Ум.-друк. арк. 13,95. Наклад 300 прим. Зам. № 990-5.

Видавничий Дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41